

שלשלת של זהב

יונה
בן מרדכי
יגולניצר
י"ט ניסן תש"ה
חיה בילא
בת אלימלך
ר"י
א' שבט תשט"ז
יעקב
בן מנדל אקסטר
כ"ה כסלו
צילה
בת ר' יונה
אקסטר
ו' שבט
תשנ"ב
משה
בן ר' יונה
יגולניצר
לא ידוע
צבי
בן ר' יונה
יגולניצר
ג' חשון
בתיה
בת ר' יונה יגולניצר
י"ט ניסן תרס"ה
נפ' כ"ה תשרי
תשנ"ד
יעקב בן ר' נתן
לימן ז"ל
כ"א תשרי תרפ"ח
נפ' י"ב כסלו תש"ע
שרה אסתר
בת ר' נתן
פלבסקי
כ"ד אדר תרצ"א

מאיר
בן חיים
לימונצ'יק
כ"ח אלול תש"ב

חיה רייזע
בת אהרן שמואל
טיסנבאום
כ"ח סיון תשי"ב

פרץ
בן ר' מאיר
לימונצ'יק
י"ב אייר

בלימא
בת ר' מאיר
ברודר
ה' אלול
תש"א

נחמה
בת ר' מאיר
גילמן
ה' אלול
תש"א

חנצ'ה
בת ר' מאיר
גולדשטיין
ה' אלול
תש"א

שלמה ישעיה
בן ר' מאיר
לימן
כ"ט כסלו
תשל"ג

נתן
בן ר' מאיר לימן
ז' סיון תרס"ג
נפ' כ"ז תמוז
תשנ"ה

אלימלך
בן ר' נתן
לימן
ט"ז תמוז תרצ"ט

מרים
בת ר' נתן
זינגר
י"ח טבת תש"ה

תוכן עניינים:

הקדמה V

ספור החיים של זיידי (אוטוביוגרפיה) 1

מכתב הבקשה 79

עוד בספר: (בחלק האנגלית)

נזכרים בזיידי 95

נזכרים בבאבי 145

זכרונות מהנכדים 161

פטירתה של באבי:

הספדים שנאמרו בהלוויה 181

מכתבי תנחומים 231

פטירתו של זיידי:

הספדים שנאמרו בהלוויה 201

מכתבי תנחומים 245

הקדמה

תרס"ג – תש"ע. ספר עתיק יומין זה החל מסעו במאה הקודמת, לפני מאה ושבע שנים. לא בעזרת קולמוס וקלף הוא נכתב, כי אם בתמצית הנשמה, יממה אחר יממה, על פני ארצות תבל בדביקות במטרה.
במשך עשרות שנים נכתב לו ספר החיים. ברבות הימים הגיע אלי דפוס, מוטבע על גבי דפים.

תשנ"ד. חלק נכבד מהספר לא נכתב. באבי נפרדה לעולם שכולו טוב ולקחה עמה פרקים נבחרים, הרגע הוחמץ.
בעודנו מעכלים את הבשורה גמלה בליבנו החלטה. ספר זה מוכרח להגיע לדור הבא, למען ידעו דור אחרון ויספרו לבניהם זכותם של מי עליהם מגינה.
בעזרת קלטת וסליל, לאורך כמה מפגשים, ראיינו את השותף למלאכה. זיידי נזכר בעיירה, בהוריו ומשפחתו, בבריחה אל ארץ לא נודעת, בפרנסתו, במאמציו להשיג כמה מעות למשפחתו, בקשיים אליהם נקלע, באשתו וילדיו, בקרובי משפחה שנהרגו ע"י הצורר ובאלו שזכו לעלות לארץ ישראל.
בשפה קולחת, מתובלת משלושה ארצות, במתק שפתיים וקול ערב לאזניים סיפר הוואי חיים שנפרשו על פני תשעים ושתיים שנים.

תש"ע. חמש עשרה שנים חלפו מאז פטירתו. נאספו הדברים לקובץ אחד, נתאחדו בעבורינו שנשכיל ונדע – חוליה אנו בשלשלת הזהב. כל חוליה יונקת כוחה מהחוליה הקודמת, היישר ממכרה הזהב!

"סוף דבר... את האלוקים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם"

קהלת י"ב י"ג

שלמי תודה

תודה מיוחדת לגב' שרה מושקא הוניג על כישרונה הרב בעריכת הדברים שנאמרו בעל פה והבאתם אל הניר. סבלנותה וכושר הראיון שלה הפכו ספר זה מדמיון למציאות!

תודה לכל אלו שעצרו את מרוץ החיים להעניק מחשבה לדברים, להביט אחור אל השורשים ולשתף את כולם במוסר השכל לחיים!

תודה לרב משה ארמל ולצוות המוכשר ב"מכון שמחת התורה" על תרגום דבריו של זיידי "זכרונותי" שנאמרו בשפה האנגלית לשפת הקודש, בלי לפגום בטעם המיוחד שיש בקריאת הדברים.

תודה לגב' זיידמן על הקלדת החומר ועריכתו לעימוד.

ואחרון חביב, הרצון הכנה של בן לעשות נחת רוח להורים, מתוך מחויבות עמוקה להעביר לדור הבא חבל הצלה, הביאונו לברך על המוגמר!

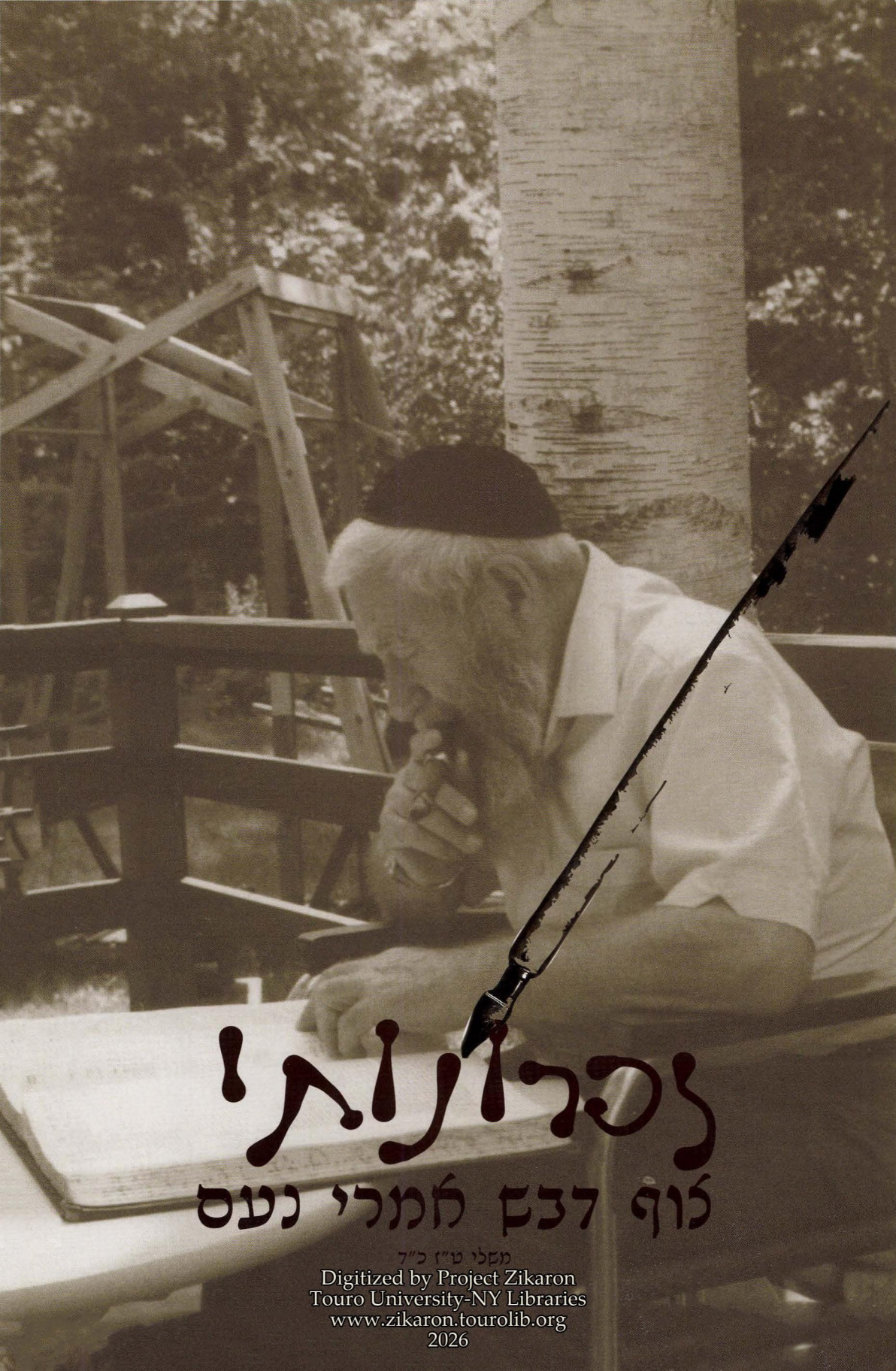
המשפחה

תש"ע 2010

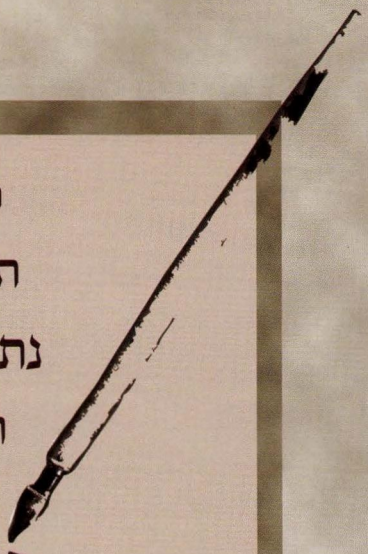
נדפס בדפוס "העיר העתיקה" ירושלים

עיצוב ועימוד: ש. לימן 02-643-8687

משלי ט"ז כ"ד

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

מסכת חיים
תמצית שנים
נתקבצו לאגודה
חברו למילה

ימי עלומים
שנות נעורים
נסיונות לא קלים
מעשי חסד מופלאים

מסר ברור וחד, מחד
תקוה שהלהבה לא תדעך, מאידך

לזרע ברך ה'
ישנה דוגמא בעלת שם
ולואי ונזכה אותה לחקות
ולעת בה יקיצו שוכני עפר לחכות!

רַבִּי יוֹנָתָן אוֹמֵר, כָּל הַמְקַיֵּם אֶת הַתּוֹרָה מֵעֹנִי, סוֹפוֹ לְקַיְּמָהּ מֵעֹשֶׁר.
וְכָל הַמְבַטֵּל אֶת הַתּוֹרָה מֵעֹשֶׁר, סוֹפוֹ לְבַטְּלָהּ מֵעֹנִי.

אבות פרק ד

הקדמה

הסיבה העיקרית לכך שאני כותב ספר זה הוא הרצון שילדי ונכדי ידעו שלא ניתן להשיג ולבצע אף פעולה קטנה ללא יראת שמים. חשיבות רבה יש בעיני לכך שהם ינשאו אך ורק לאנשים החרדים באמת לדבר ה', כאלו שיראת השמים שלהם היא אמיתית.

לא החכמה היא זו שהביאה אותי לכך שהצלחתי להתרומם מעבודתי כרוכל פשוט ולהפוך לאיש עסקים מצליח. אמנם כן, התרוצצתי על מנת לרכוש מוצרים למכירה, עבדתי קשה, סחבתי חבילות כבידות, תרתי אחר קונים. את ההשתדלות הזאת עשיתי בעסקי כנדרש. אבל אל לכם לשכוח, כל מאמצי יכלו להוביל אותי גם אל כשלון ואכזבה.

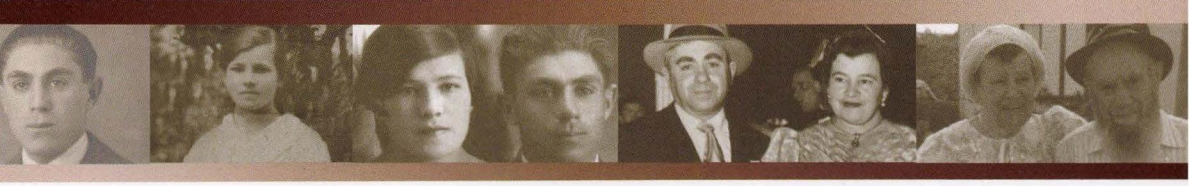
יש אנשים הנוטלים על עצמם סיכון גדול, אבל הם אינם מרוויחים את סכומי הכסף הגדולים אותם שאפו להרוויח, תחת זאת הם מפסידים סכומי כסף גדולים. החלטתו של מי היא הקובעת איך יפלו דברים בסופו של דבר? רק של ה' יתברך. ועל כן יש לכל אחד ואחד להתפלל תמיד לסיעתא דשמיא בכל התחומים.

ידידים היו לי, חכמים ומנוסים ממני, שנשארו רוכלים. הם השקיעו בכל מיני מוצרים, אבל לא הצליחו למכור אותם. הקב"ה היה בעזרי, וכך יכולתי להרוויח כסף. אינני יודע זכותו של מי עמדה לי, אולי היתה זו זכותו של אבי או אולי של סבי. אבל דבר אחד יודע אני בוודאות כי "לא בחכמתי עשיתי זאת".

בהמשך הדברים יובא מעשה שארע לי פעם לקראת סוף השבוע שהייתי צריך לוותר על כל ההכנסות של אותו שבוע על מנת שאוכל להגיע הביתה לפני כניסת השבת. באותם רגעים הייתי זקוק לסיעתא דשמיא שתעזור לי לעמוד בנסיון, ולעשות את הדבר הנכון.

זהו המסר אותו אני רוצה שיזכרו ילדי ונכדי כל הימים. יש לערב את הקב"ה בכל דבר בעל חשיבות במהלך החיים. רק אז ורק כך אפשר להצליח. חייבת להיות לכם יראת שמים, כלומר ההבנה ששום דבר אינו מתקיים בלי מעורבותו של הקב"ה.

היום אני בן 90 ומיצר על כך שכשהייתי בן 18 או 20 לא ידעתי את הסוד הזה, שאין הצלחה בעולם לולא שהקב"ה הופך להיות שותף בדבר.

רקע משפחתי

נולדתי בשנת 1903 באוריניה – עיירה יהודית קטנה הממוקמת בחלק האוקראיני של רוסיה סמוך לגבול האוסטרי. האוכלוסיה של אוריניה מנתה רק כ-200 משפחות. העיירה כולה היתה קטנה במעט משכונת ארזי הבירה בה אני מתגורר היום.

אמי, חיה רייזל, היתה אישה נאה וקולה היה מתוק וערב. אני זוכר את תפילותיה מתנגנות ברקע בשעה שהתעוררתי בבוקר, היו אלה רגעים של הנאה מקולה הנפלא. במוצאי שבת נהגה אמי לשיר זמר מיוחד "אמר ה' ליעקב אל תירא עבדי יעקב". קולה התנגן במשך כחצי שעה בכל שבוע. היה זה קול בלתי נשכח.

אמא היתה גבוהה יותר מאבא, ובעוד הוא היה שחום, היתה היא בהירה. אבא התמחה במתמטיקה. תלמידי אוניברסיטה מן העיר הסמוכה, קמניץ, הביאו בפניו את הבעיות המתמטיות המורכבות ביותר שלהם, ואבא שלא היתה לו הכשרה אוניברסיטאית, פתר אותן ללא קושי.

אמי – חיה רייזע

היחס של אבא אלינו הילדים היה נוקשה למדי, לא כמו יחסי אב-בן הרגילים היום. חשנו כבוד כלפיו ויראנו מפניו. ישבנו בשולחן ליל שבת בכבוד וביראה. בהיותי נער עבדתי בטחנת הקמח אותו שכר אבי מן הפריץ המקומי. לא העזתי אז לעשן סיגריה בפני אבי. גם כשעזבתי את רוסיה ואני בן 21, כאות כבוד לאבי, לא עישנתי סיגריה בפניו.

הורי נפגשו בתיווך של שדכן. אמי ראתה את אבי רק פעם או פעמיים בטרם נשאו. אמי היתה בת העיירה אוריניה ואבי היה תושב קמניץ. באותה תקופה היתה השדכנות עסק גדול. פגישה בין בנים ובנות לא היתה דבר מקובל באותם הימים. ברוך ה' השידוך של הורי היה מוצלח והם חיו יחד בשמחה.

מכל הסבים והסבתות ושאר בני המשפחה המורחבת שלי, הכרתי רק את אם אבי, שרה, שהתגוררה אתנו במשך כעשר שנים. למרות היותה כבת שבעים (באותה תקופה נחשב גיל זה למבוגר מאוד), היא נטלה חלק פעיל בעזרה בבית, הכל כפי יכולתה. אבא ואמא כבדו אותה מאוד.

אחי ואחיותיי

היינו שלשה אחים ושלש אחיות במשפחה. אני הייתי הצעיר מכולם. אח נוסף נולד אחרי, אהרון שמואל (אהרה'לה), אך הוא נפטר בהיותו בן שלוש ממחלת הסקרלטינה, שהיתה למגיפה באותו הזמן. כזיכרון לאחי רקמתי את שמו, אהרון שמואל בן הרב מאיר, על המעיל של אחד מספרי התורה בבית הכנסת שלי בארזי הבירה.

בצעירותי

שלמה (שלוימי) היה הבכור במשפחתנו, ארבע עשרה שנים הפרידו בינינו. אחריו באו שלושת האחיות שלי חנצ'ה, נחמה ובלימא. אחריהן נולד פרץ שהיה מבוגר ממני בשלוש שנים ואחריו אני, נתן.

בשנת 1913 בהיותי בן עשר היגר אחי הגדול שלוימי לארה"ב והתיישב בבולטימור, שם שינה את שמו מלימונצ'יק ללימן.

אחותי חנצ'ה נשאה לבערל גולדשטיין, סוחר עצים בעל עסק מצליח.

לצערנו באו חייו של בערל לקיצן באופן טראגי.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 שגרו הרוסים את חייליהם אל תוככי אוסטריה. הם התנהלו בדרכים במשך שלושה ימים ושלושה לילות עד הגיעם אל העיר לבוב (למברג) שם הפסידו במלחמה. בדרכם לקרב לא פגעו הרוסים בעיירתנו, אך בדרכם חזרה, לאחר שנחלו מפלה, הם השחיתו את העיירה, הכו בתושביה, והרגו רבים מתוכם תוך שהם בוזזים ושודדים את רכושם. הקוזקים האכזריים רצחו את בערל גולדשטיין, בעלה של חנצ'ה אחותי.

חנצ'ה המסכנה, נותרה אלמנה והיא רק בת 23. היתה לה ילדה קטנה בת ארבע, שיינדל. שיינדל סבלה ממחלת השחפת שהיתה חשוכת מרפא באותם הימים. בתקווה להביא מרפא לילדה האכילה חנצ'ה את הילדה במעדנים, השקתה אותה בחלב ונתנה לה חמאה, אבל למרות כל מאמציה של חנצ'ה, גברה מחלתה של הילדה עד שנפטרה בהיותה בת שבע. אחותי אבדה את בעלה ושלוש שנים אחר כך שכלה את ביתה היחידה, שיינדל.

חנצ'ה הצדיקה היתה מתפללת בכל יום וצמה ומתענה בכל יום שני וחמישי. בשלב כלשהו נשאה חנצ'ה בשנית. בעלה השני היה רב העיר צ'ימרוביץ. חנצ'ה העתיקה את מקום מגוריה לשם והפכה להיות הרבנית. הם היו נשואים תקופה ארוכה. אני מאמין כי בשעה שחנצ'ה נישאה לרב היה הוא מבוגר ממנה במספר שנים לא מועט והיו לו ילדים מנישואיו הקודמים.

על סופה העצוב של חנצ'ה למדתי מביתה של אחותי נחמה, שסיה, שעלתה לארץ ישראל מרוסיה בשנת 1991. בזמן מלחמת העולם השניה, הרגו הגרמנים או האוקראינים את חנצ'ה אחותי ואת בעלה בתליה.

אחותי נחמה נישאה לנחמן גלמן והם התגוררו בקמניץ. נחמה היתה היחידה מבין אחיותיי שלמדה בבית ספר רוסי. היא סימה שם את לימודיה והפכה למורה לשפה הרוסית.

ביתה של נחמה, שסיה, מתגוררת כאן בארץ ישראל ויש לה שני ילדים, בת ובן. הילדים של בתה של שסיה חזרו בתשובה. נכדה של שסיה, דוד, לומד בישיבה יחד עם בנו של מלך, עקיבא, ונכדתה לומדת בבית ספר דתי לבנות.

אבי חסך סכום של 200 רובל בעבור אחותי בלימא לשמש לה לנדוניה בבא העת. אבל כאשר אשתי לעתיד, בתיה, שמה פעמיה למונטריאול על מנת לפגוש

אותי שם נתן לה אבי סכום של 50 רובל מתוך אותם 200 רובל ששמר לנדוניה של בלימא. עם הזמן הצלחתי להחזיר את הסכום ואפילו להוסיף עליו. איני יודע הרבה על נישואיה של בלימא היות והיא נישאה לאחר שאני כבר עזבתי לקנדה.

אחי פרץ, שהיה מבוגר ממני בשלוש שנים, היה חברי הטוב. בביתנו לא היו מספיק מיטות ולכן הצטופפנו אני ופרץ על הספה יחד. בהיותי כבן חמש עשרה, בוגר מספיק על מנת לעבוד בטחנה, עבדנו שם פרץ ואני לחילופין. שבוע הוא ושבוע אני. בשבוע שבו עבדתי אני בטחנה, היה פרץ חופשי ויכול היה ללמוד תורה, וכשפרץ עבד בטחנה, למדתי אני. פרץ למד בחיידר אחר ועם רבי אחר כיון שהיה מבוגר ממני. כאשר עלו הקומוניסטים לשלטון נסגרו החיידרים והרעבעס נאסרו, כך שהסדר לימוד זה הגיע לקיצו.

פרץ אחי הכיר ונישא לבחורה שהיתה מגיעה בימות הקיץ לנפוש ביער הסמוך לעיירתנו, אוריניה. בת אחת היתה להם, זויה. בתם זו עדיין מתגוררת ברוסיה. לדאבון לבנו היתה אשתו של פרץ חולה, ריאותיה היו חלשות והיא נפטרה בגיל צעיר מאוד בהיותה כבת שלושים. אחי לא נישא שוב מעולם.

חיי היום יום באוריניה

בביתנו היו מטבח, סלון ושני חדרי שינה. הורי ישנו באחד מחדרי השינה, אחיותיי בחדר השני, ואני ופרץ הפכנו את הספה בסלון למקום השינה שלנו.

ככלל האוכלוסייה בעיירה, הסקנו את ביתנו בעזרת עצים. היינו רוכשים כמות גדולה של גזעי עצים ושומרים אותם לימות הקור בחורף. בחצר שסביב ביתנו היתה סככה קטנה בשביל הפרה שלנו. התפקיד היומי הקבוע שלי היה להאכילה. הייתי נותן לפרה מידי יום מים לשתות ופח מלא בשאריות שנותרו לאחר טחינת התבואה, וקליפות תפוחי אדמה ותפוחי עץ.

לא היו לנו בעיירה מים זורמים וחשמל. בכל יום נהגה כל משפחה לשלוח נציג על מנת לדלות קנקן או שתים של מים מהחבית הגדולה שעמדה במרכז העיירה. המשפחות האמידות בעיירה היו שוכרים ווסרטרעגער (נושאי מים), אלו היו מביאים את המים לביתם. בבעלות נושאי המים היתה חבית גדולה מחוברת לגלגלים.

בבתים רבים היתה הרצפה עשויה חול ועל עקרת הבית היה מוטל לזרות עליה

סיד נוסף לטאטוא. אנו היינו בעלי מזל והרצפה שלנו היתה עשויה לוחות עץ שנחשבו כטובות יותר בדרגה אחת מרצפת החול. בכל יום ששי נהגו אחיותיי לנקות ולקרצף את רצפת העץ כשלצורך כך הן כורעות על ברכיהן.

שתי צרכניות היו באוריניה בהם יכולנו לקנות הערינג, מלח, סוכר, סגריות, טבק, שוקולד וסוכריות. זכורני איך ראיתי שוקולד מוצע למכירה בצרכניות אך מעולם לא היה לי כסף לרכוש אותו!

המזון היומי שלנו

אמא נהגה לאפות ולבשל בתנור שהיה חצוב בקיר ודלק בעזרת גזרי עצים. הלחם נאפה במעמקי התנור בעוד האוכל היומיומי התבשל בחזיתו.

היתה לנו פרה משלנו ואמא היתה חולבת אותה בכל בוקר מימות החול. בשבת היה מגיע אלינו גוי על מנת לחלוב את הפרה ולהבעיר את האש באח. ארוחת הבוקר שלנו היתה מורכבת מלחם שחור, חמאה, חלב וחלב חמאה. את החמאה הכינה אמא לבד. קפה לא היה לנו ובמקומו היינו שותים משקה עולש עם חלב.

את הארוחה העיקרית אכלנו ב 1:00 בצהריים. ארוחה זו היתה בשרית אבל לא היה בה הרבה בשר. עוף לא בא בחשבון עבורינו כלל כיון שהוא היה יקר מדי. אמא נהגה לבשל מרק והרבה תפוחי אדמה שהיו זולים. חצי קילו של בשר צריך היה להספיק לכל המשפחה למשך שבוע שלם, כך שכל אחד קיבל חתיכה קטנה של בשר והרבה לחם. פירות וירקות אכלנו רק כאשר אלו היו בעונה. הורי ואחיותיי סעדו יחד את הארוחה העיקרית בכל יום אבל פרץ ואני בד"כ לא היינו בבית בשעה זו היות ולמדנו בחיידר או לחילופין עבדנו בטחנה. לארוחת צהריים ציידה אותי אמי בלחם מרוח בשומן אווז (שמאלטץ). בפסח השתמשה אמא בשומן הזה לבישול תפוחי אדמה. בסביבות חנוכה היתה אמא מכינה את שומן האווז לו נזקקנו במשך החורף עד לפסח.

אמא היתה קונה כחמש עשרה או שש עשרה אווזים והיתה מביאה אותם לשחיטה. מכל אלה היא היתה מכינה שמאלטץ. את כל האווזים, מלבד שניים, היתה אמא מחלקת לשכנות כיון שלא נזקקה לכמות כה גדולה של בשר בבת אחת. השכנות היו מחזירות לה אווזים בזמנים אחרים במשך השנה. היום בו נשחטו האווזים היה יום טוב בעבורנו, הילדים, כיון שבאותו יום היינו זוכים

למנה של שומן אווז מטוגן לארוחת ערב. טעמו של השומן ערב לחכנו.

למרות שבשעה שהכינה אמא את השמאלטץ היו אלו ימות חנוכה היא הכינה אותו באופן שיהיה כשר לפסח. לפני שהחלה בעבודה היא היתה מקרצפת היטב את השולחן ומניחה עליו כלים של פסח. עלינו, הילדים הקטנים נאסרה הכניסה למטבח בכדי למנוע כניסה של גרגר חמץ. אמא חגרה על מותניה סינר לבן, כמו שנהגה ללבוש בפסח. כשהיה השמאלטץ מוכן היא הניחה אותו בזהירות בכלי אחסון עשויים מתכת.

העוני באוריניה היה רב. זכורני איך כאשר הגיע עני והתדפק על דלת ביתנו, נתנה לו אמא פרוסת לחם ולא מטבע כנהוג היום.

בגדים

חנות "מפעל" אחת היתה באוריניה שמכרה גלילי בד אותם רכשו הנשים על מנת לתפור לעצמם ולבני משפחותיהן בגדים. בעיירה שלנו לא היה מושג של בגדים מוכנים. יתכן ובחלק מן הערים הגדולות הסמוכות היו חנויות למכירת בגדים אבל לא בעיירה שלנו. לאמא היתה מכונת תפירה של זינגר אותה הפעילה ידנית והיא לימדה את אחיותיי כיצד להשתמש בה. כך היו לנו בגדים.

אמא סרגה גרביים לכולנו ורק לעיתים נדירות מאוד קנו אמא או אחיותיי גרבי משי שחורות מוכנות. אלה נשמרו לאירועים מיוחדים מאוד בלבד. גרבי משי נחשבו באותה תקופה לחפץ של מותרות כמו יהלום או טבעת או מעיל פרווה היום.

בתקופת המלחמה נהג אבי לנסוע ליריד חוצות בקמניץ, שם רכש חליפה, מכנסיים ומעיל עליון (ז'קט) תמורת חמש רובל. חליפה זו לא רכש אבי בעבורו כי אם בעבורי ובעבור פרץ אחי. כשפרץ עבד בטחנה הוא לבש בגדי עבודה ואני לבשתי את החליפה וכאשר עבדתי אני בטחנה פרץ לבש אותה. החליפה היתה בעלת יכולת "מתיחה", אם הנכם מבינים את כוונתי.

אבא עצמו נוהג היה ללבוש קפוטה וכומתה (כמו קסקט), לא חליפה. באוריניה חבשו הגברים כומתות על ראשם, לא שחורים. איני זוכר אם הרב לבש כומתה או כובע.

בכל ערב פסח היתה אמא רוכשת גליל גדול של בד כותנה לבן ממנו תפרה סדינים לכל המיטות והלבשה תחתונה לכולנו. בזמן מלחמת העולם הראשונה

היו הבדים יקרים מאוד ואמא לא יכלה לרכוש את בד הכותנה אותו היתה רגילה לקנות. במקום בד זה היא קנתה שקי כותנה, שטפה אותם והדיחה באקונומיקה ומשקים אלו תפרה לנו הלבשה תחתונה.

האנשים באוריניה

רב העיירה שלנו לא היה רב במובן המקובל של התואר, הוא נשא בכינוי רוב (בשורוק), איש עניו ומסור מאוד לקהילתו. הרוב לא נהג לשאת נאומי פאר, הוא היה יהודי בעל מחשבה מעמיקה ובעל בקיאות עצומה בהלכה. הוא היה זה אליו רצו עקרות הבית כשעלתה שאלה בענין כשרותם של עופות שנשחטו.

הרוב קיבל מלגה קטנה מן הקהילה באוריניה. הרבנית השלימה את הכנסתם על ידי שמכרה שמרים בהם השתמשו נשות הקהילה לאפיית החלות.

יהודים מעטים בלבד התגוררו בעיירה הקטנה שלנו. אבל משפחות גויות רבות גרו בכפרים שהיו פזורים סביב השדות של אוריניה. את ילדיהם הייתי פוגש כשהלכתי לשחק על גדות הנהר במרחק של כעשר דקות מביתי. כולנו שחינו יחד בנהר ולא נזקקנו לבגדי ים כי לאף אחד מאתנו לא היה אחד כזה!

מילדים אלו למדתי מעט רוסית, שפה שהפכה שימושית בעבורי בשנים מאוחרות יותר כשעבדתי בטחנת הקמח. אני זוכר את הטבע סביב הנהר, הנוף היה עוצר נשימה. הבתים באוריניה לא היו יפים אך לטבע הסובב אותם היה יופי מיוחד, מדהים!

באוריניה התגוררו גם מספר עשירים. את תואר האדם העשיר ביותר נשא אדם בשם חנינא אשר הלווה כספים רבים לאחרים. מלבדו היו רוב אנשי המקום עניים ובשל כך לוו ממנו סכומים של מאות רובלים אותם השיבו לו בפריסת תשלומים שבועית במשך שנה. מן הסתם עשה לעצמו היתר עיסקא על מנת שיוכל להלוות בריבית.

על פי האגדה, חסך נושא המים סכום של 50 רובלים אבל חשש להשאירם בביתו מפחד מפני הגנבים. הלה ביקש מחנינא לשמור את כספו אצלו בכספת. חנינא הסכים אך תמורת כך ביקש לספק מים לביתו חינם במשך השנה.

הטיפול הרפואי באוריניה

הרוקח, קראנו אותו ה"אופטקר" היה הכל בו לצורכי רפואה בעיירה. הוא שימש כרופא, רופא שיניים, רוקח ומנתח, הכל יחד! גם הספר נחשב היה כמי שיש לו ידע רפואי. כשחלה אחד מתושבי העיירה היה אחד מבני המשפחה רץ אל הרוקח או לברוך, הספר, ליעוץ. להורדת חום גבוה השתמשו אנשים באספירין ובקומפרסים קרים. הספר חילק מנות של עשב מר הנקרא חינה. זכורני איך נתנה לי אימי מאלו כשחליתי בסקרלטינה בהיותי ילד קטן. היא ערבבה את העשב בריבה מתוקה כיון שטעמו של החינה לבד היה מר מאוד.

מלבד הרוקח וברוך הספר לא היה באוריניה רופא אמיתי. כאשר חלה אחד התושבים העשירים באוריניה היה הוא מזמין אליו הביתה רופא מקמניץ. העלות של שירות כזה היתה גבוהה מאוד. הרופא מקמניץ היה גובה סכום של 25 רובל. נוסף על סכום זה, היה על החולה לשלם גם את דמי הנסיעה של הרופא, הכולל תשלום עבור הסוס, העגלה והעגלון.

כאשר היה רופא מגיע לאוריניה היתה השמועה אודות הגעתו מתפשטת בעיירה. אנשים התקהלו במטרה להפגש איתו והיו מציגים בפניו את כל בעיותיהם הרפואיות. ביקורים כאלו עלו כשלושה או חמישה רובלים בלבד. במשך כל זמן שהותו של הרופא באוריניה היו אנשים באים להתייעץ עימו.

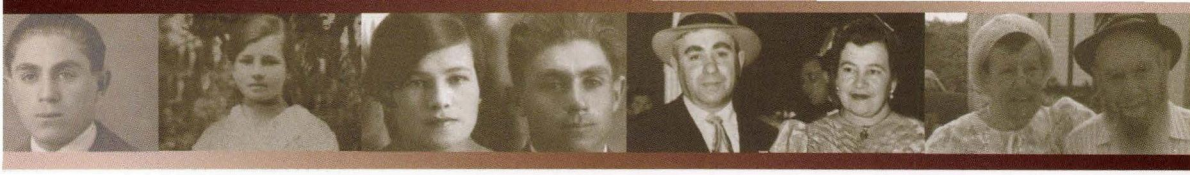
באותם הימים נהגו נשים ללדת בביתן ולא בבית החולים. המיילדת המנוסה של האזור היתה אישה גויה בשנות הארבעים לחייה. אישה זו באה לעזור לאמי ולהשגיח עליה כאשר ילדה את אחי אהרה'לה.

פרנסתו של אבא

אבא התפרנס מטחנת קמח אותה שכר מן הפריץ המקומי. לחץ המים הזורמים הניע את גלגלי הטחנה תוך שהם טוחנים את התבואה ויוצרים ממנו קמח. המים הגיעו אל הטחנה בתעלה שהיתה עשויה מעץ ומלט. האיכרים הגויים מהשדות הסמוכים לטחנה נהגו להביא את תבואתם אל הטחנה לטחינה.

הכנסתינו בימות האביב היתה תלויה במדת מה בחורף החולף. אם החורף לא היה קר מדי היה זה טוב בעבורנו כיון שלא היו לנו בעיות עם קרחונים נמסים

שהפריעו לזרימת המים בתעלה. אבל אם היה זה חורף קר במיוחד היו קרחוני ענק, בגודל של בתים ממש, מתפרדים מן הנהר הקפוא וזורמים בתוך התעלה ובכך חוסמים את מעבר המים אל טחנת הקמח שלנו ומונעים את תנודת הכנפיים וטחינת התבואה. לעתים נצרך אבא להעסיק גויים שיעמדו בצדי התעלה ויפוצצו את קרחוני הענק בעזרת ווי מתכת גדולים.

הכנסתינו הכללית מטחינת התבואה הגיעה אך לסכום של כארבע מאות או חמש מאות רובל, כך שאם היה עלינו לבנות מחדש את תעלת המים, היתה עלות עבודה זו מגיעה לסכום של כל הכנסותינו מאותה העונה.

הגוים שבאו אל טחנת הקמח שלנו היו ממתינים עד להגיע תורם לטחון את השק שלהם המלא בתירס, שיפון או חיטים לקמח. לעתים היתה הטחנה נעשית צפופה ביותר והאיכרים נאלצו לחכות מספר ימים עד שיגיע תורם. אלו ישנו ואכלו בחדר הסמוך. כאשר הגיע גוי עם עגלה עמוסה בתבואה ביום שני היינו אומרים לו כי תורו יגיע מן הסתם רק ביום רביעי.

הנתונים הפיזיים של הטחנה לא השתוו למלון או אכסניה. היה בו רק חדר פשוט בו ישבו האיכרים והמתינו לתורם בטחנה. בימות החורף הקרים ביותר היינו מחממים את החדר בעזרת גזרי עצים אותם היינו מניחים באח. האיכרים הביאו מזון שהספיק להם לזמן השהייה בטחנה. בדרך כלל היו הלקוחות גברים אם כי לפעמים הגיעו אל הטחנה נשים אלמנות שבאו לטחון את התבואה שלהן.

איכרים אלו הפכו את זמן השהייה בטחנה למעין חגיגה, כשהם שרים, רוקדים ושותים עד שהגיע תורם. הם היו רגילים לתהליך! לא רק בטחנת הקמח שלנו נאלצו האיכרים להמתין, זה היה המצב גם בטחנות הקמח האחרות.

היות ולא השארנו כסף בטחנה, לא חששנו מגניבות ואני או פרץ היינו שם תמיד על מנת לשמור על התבואה. התשלום בעבור טחינת התבואה לא היתה במזומן כי אם בתבואה.

על מנת לטחון קמח ליומיום היו הלקוחות מביאים אל הטחנה שקים מלאים בדגן, בדרך כלל תירס או שיפון. דגן זה היה נטחן פעם אחת והיה מתערבב יחד עם הסובין הנותר. כתשלום היינו מודדים לעצמנו כמות דגן מכל שק תירס או שיפון. כאשר הגיע לקוח ובידו שק חיטה אותה רצה לטחון לקמח לבן דק, היה התהליך מורכב וארוך יותר. לפיכך בעבור טחינה של דגן כזה היינו גובים כתשלום כמות של שלוש מדידות חיטה.

על מנת להפיק קמח רגיל היה על הדגן לעבור טחינה אחת בלבד. בטחינה כזו טחנו את הסובין יחד עם הגרעין בעוד שעל מנת להפיק קמח לבן משובח היה עלינו לטחון את החיטים שלוש או ארבע פעמים על מנת לוודא כי הסובין נפרד לגמרי מהתוצר הסופי.

היו לנו בטחנה כלים מיוחדים לטחינת קמח לבן. אלו היו נקראים "וואלצען" – שני מוטות פלדה, כל אחד באורך של כחמישה עשר אינצ'ים. מוטות אלו היו טוחנים את החיטים תוך שהם מפרידים מהגרעינים את הסובין שהיו מתנתקים מן החיטים ונופלים כשהם מותירים רק את גרעיני החיטה הנקיים לטחינה וכך קבלנו קמח לבן נקי.

היו לנו בטחנה פחי אחסון מיוחדים למדידות התירס, השיפון והקמח הלבן העדין. קמחים אלו העברנו לאימי ובהם השתמשה לאפיית לחם ליומיום וחלות לשבתות וחגים. את המוץ והסובין שמרנו על מנת להאכיל בהם את הפרה שלנו.

הטחנה פעלה 24 שעות ביממה והופעלה על ידי ישקו, טוחן גוי שהתגורר בטחנה יחד עם אשתו וילדיו. הוא היה אדם הגון והיה בשנות השלושים לחייו בתקופה בה עבדתי עימו בטחנה. הוא אמנם לא היה נבער אבל אני חושב שהוא לא ידע קרוא וכתוב.

בשבוע בו עבדתי אני בטחנה הייתי מחליף את ישקו לפעמים ועובד במקומו בלילות כשהוא ישן. יכולתי לחטוף תנומה מדי פעם על ידי שהכנתי לעצמי מיטה זמנית. חצי שק דגן היה למזרן בעבורי וחצי נוסף לכרית.

עכברים ועכברושים היו אורחי קבע בטחנה. גרעיני הדגן הפזורים על הרצפה היו גן עדן של ממש בעבור המכרסמים. אבל העכברים לא נשארו על רצפת הטחנה לזמן ממושך, הם פחדו מהאיכרים שהסתובבו במקום בכל שעות היום והלילה.

כל לקוחות הטחנה שלנו היו גויים רוסיים. ליהודים לא היתה הזכות להיות בעלי שדות ואפילו הטחנה שלנו היתה בבעלות פריץ נכרי וממנו שכרנו אותה. על יהודים נאסר לרכוש טחנות.

אבי ביקר בטחנה רק לעיתים נדירות כאשר היה צורך בתיקון. פרץ ואני עבדנו שם כשאנו מחליפים בינינו שבוע אני ושבוע הוא, לחילופין. בזמן הזה היה אבי לומד תורה בבית ועובד בהנהלת חשבונות.

שישה מעשירי העיירה חברו יחד ביוזמה עסקית כשכל אחד מהם משקיע סכום של אלפיים רובל. בסכום עתק זה של שתיים עשרה אלף רובל הם רכשו כמויות גדולות מאוד של חיטה אותה טחנו לקמח. לאחר הטחינה הם שלחו את הקמח לערים הגדולות כקייב ומוסקבה, שם נמכר הקמח.

אבי היה לא רק מנהל החשבונות של עסק זה אלא גם סוכן המכירות והמנהל הכללי (מנכ"ל) שלו. כתשלום בעבור עבודתו ונאמנותו הוא נעשה שותף שווה בעסק, למרות שהוא עצמו לא השקיע אלפיים רובל כשותפים האחרים. הגינותו ויושרו יחד עם כישוריו קנו לו את הזכות להיות שותף שווה בעסק.

חיריד של יום שלישי (יום שוק)

מרבית התושבים באוריניה עשו את פרנסתם השבועית ביריד של יום שלישי. יהודי העיירה התעסקו משעות הבוקר המוקדמות של כל יום שלישי בכל שבוע בהכנת הדברים השונים אותם מכרו.

הגוים שהתגוררו בשדות שסביב אוריניה ידעו כי באפשרותם להגיע אל העיירה בכל יום שלישי ולמכור חפצים שונים כמו גם לרכוש דברים שלא יכלו להפיק לבד בכפרים. הם היו מוכרים מלוא העגלה מוצרים מן הכפר: פירות וירקות לפי העונה, ביצים, חמאה, חלב-חמאה וגלידה.

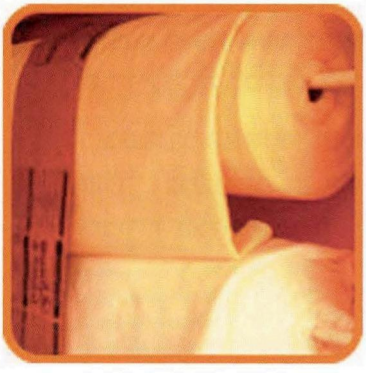
מבעלי החנויות היהודיים באוריניה רכשו הגויים מלח, סוכר, גלילי בד ונפט מזוקק (קרוסין) להאיר בהם את העששיות שלהם. בשדה שהוקצב במיוחד עבור מטרה זו, הציעו הגויים למכירה סוסים ובשדה אחר סמוך לו הם מכרו פרות ושוורים.

בליל הקולות והפעילות הצבעונית הפכה את היריד למקום בילוי נהדר עבורי ועבור חבריי. יום שלישי היה יום חג בשבילנו! אשתו של הרעבע שלנו היתה מעמידה ביריד דוכן מכירה והוא היה עומד בסמוך אליה על מנת להגן עליה מגנבים ופרחחים. בשל כך לשמחתנו לא התקיימו הלימודים בחיידר בימי שלישי כך שיכולנו להסתובב בין דוכני היריד ולהנות מהמתרחש בו.

הסחורה בחנות של אשת הרעבע מנתה סה"כ כשנים עשר יארדים (מדת אורך) של בד כותנה במספר צבעים.

הרבנית נהגה להציג את מרכולתה הצנועה על שולחן קטן אותו הוציאה החוצה ביום היריד. נוסף על הבדים היא היתה מוכרת גם סרטי שיער שונים, בכל הצבעים. הנשים היו מודדות את קישוטי השיער ורוכשות אותם מן הרבנית.

אנו הבנים נהנינו במיוחד לבקר בשדות בהם מכרו סוסים. באותם הימים עדיין לא חתנו ולא פחדנו מן הגויים. האווירה הכללית היתה עסקית וידידותית.

ערב שבת בביתנו

אמי נהגה לקום בשלוש לפנות בוקר בכל יום שישי ולאפות לחם תירס או שיפון לכל השבוע וחלות מקמח לבן נקי לשבת ויום טוב. הככרות אותם אפתה היו גדולים למדי, ברוחב של כרגל שהוא כשליש מטר. בני המשפחה נהגו לאכול כמות גדולה של לחם היות והיצע המזון היה דל למדי. אבי לא היה מן העניים אך עם זאת הוא גם לא היה מן העשירים.

אמי לשה את הבצק בפח ענק תוך שהיא טופחת עליו ולאחר מכן מניחה אותו לתפוח. לאחר מכן היה הפח נשטף בזהירות מירבית. אמי אהבה את מלאכת הלישה, חיוך היה תלוי על שפתיה בכל עת שהתעסקה במלאכה זו ומצב רוחה היה מרומם.

כשחזרנו מבית הכנסת, בסביבות השעה שבע בבוקר, כבר סיימה אמא את כל האפייה כמו גם חלק מבישול הבשר והדגים. נוסף על אפיית הלחם והחלה היתה אמא אופה לנו ממתק מיוחד לערב שבת- עוגות קטנות ומתוקות עשויות מ"קוקארוסא" – שבולת שועל. עוגות שבולת שועל אלו היו ארוחת בוקר מצויינת. הייתי מצפה להן בכליון עיניים מיום שישי ליום שישי.

ערב שבת היה יום קשה במיוחד בעבור אמי. היה עליה להכין ביום זה את כל המאכלים לשבת. באותם הימים לא היו מוצרי חשמל. כך שכל המלאכות כבישול אפייה הכביסה והקרצוף נעשו ביד.

אחיותיי עזרו בעבודות הבית. הן היו מטאטאות את הרצפה בעזרת מטאטא עשוי מענפי אילנות. את המטאטא בנה כל אחד לעצמו – מטאטאים לא נמכרו בחנויות. לאחר הטאטוא היו אחיותיי כורעות על ברכיהן ומשפשפות את קורות רצפת העץ. לא היה אז סבון מיוחד לשטיפת כלים. אך היתה לנו חתיכת סבון ענקית לכיבוס בגדים.

כשבגרו אחיותיי הן שמרו לעצמם חתיכת סבון איכותית לשטיפת הפנים שלהן. בסבון זה הן השתמשו רק בערבי שבתות וחגים. הן שמרו על חתיכת סבון זו מכל משמר משל היתה זו אבן טובה, תכשיט יקר.

שבת בעיירה

היות והייתי הצעיר במשפחתי אהבו אמי ואחיותיי להלבישני. פעם אחת, בהיותי פעוט, תפרה לי אמי חליפת שבת מבד מיוחד בעל שני צבעים. זמן קצר לאחר שהולבשתי בבגד מיוחד זה יצאתי מהבית וכשאני שוכח שעלי לשמור על בגדיי התיישבתי לשחק בעפר עם חבריי. מיותר לציין כי החליפה נהרסה כמעט כולה!

בלילות שבת נהג אבי לקחת אותי ואת אחי פרץ לבית הכנסת. כשחזרנו הביתה היה אבי שר 'שלום עליכם' יחד עם יתר בני המשפחה. היות ובהיותי בן עשר היגר שלומי אחי לארה"ב, כמעט ואיני זוכר אותו מצטרף אלינו לבית הכנסת.

בבוקר יום השבת, נהגנו פרץ ואני להתעורר מעט מאוחר מן הרגיל וללכת לבית הכנסת בסביבות השעה 8:30. אבי הלך מוקדם יותר בסביבות 7:00 כיון שהצטרף לשיעור לפני התפילה. התפילה בבית הכנסת נמשכה עד לסביבות השעה 11:00.

כל החנויות בעיירה היו סגורות בשבת. גם לו רצה מישהו לעבור עבירה ולחלל שבת, לא היתה לו אפשרות לעשות זאת! המחשבה כי מאן דהו יצא לרחוב בשבת וידליק סיגריה לא עלתה על דל מחשבתו של איש מאנשי העיירה.

בדרך כלל לא היו אמי ואחיותיי הולכות לבית הכנסת. עזרת הנשים הקטנה בפינת בית הכנסת שימשה את ציבור הנשים בעיקר בראש השנה ויום כיפור.

לבעל התפילה, גולדשטיין, שהתגורר לא רחוק מאתנו היה בן בגילי שקראו לו חונה. חונה היה חברי. נהגנו לשחק יחד בחצר בית הכנסת בזמן קריאת התורה.

בזמן התפילה היה עלי להישאר בבית הכנסת, לעמוד לצדו של אבי ולהתפלל.

עד היום עדיין חקוק בזיכרוני זכרו של אחד המשחקים שהייתי משחק עם חונה בזמן קריאת התורה. נהגנו להניח אגוזים בתוך כובע ולזרוק את הכובע לגובה. אחר כך היינו מתערבים על כמות האגוזים שנפלו מן הכובע. היינו רצים לספור את האגוזים תוך שאנו מתערבים ואומרים: אם נפל אחד, ניצחת, אם שתיים הפסדת!" בשבועות בהם לא הגעתי לבית הכנסת היה חונה משחק משל הייתי שם כשהוא אומר "עכשיו תורי ואח"כ התור של נתן" למרות שלא הייתי שם הוא התגעגע אלי ושוחח עמי בדמיונו.

ימים טובים

כבר בראש חודש אלול, חודש לפני ראש השנה, היתה אווירת הימים הנוראים אופפת את העיירה. אימת הדין מלאה את לבות התושבים. אנשים שהוריהם נפטרו נהגו ללכת אל בית הקברות בראש חודש אלול ולהתחנן על קברי יקיריהם, הנפטרים, שיעמדו מול הקב"ה ויבקשו רחמים בעבורם. גם אנשים שלא הגיעו לבית הכנסת באופן קבוע בשבת היו מגיעים לתפילות ראש השנה ויום כפור. אמי ואחיותיי לבשו את בגדי השבת שלהן והלכו לבית הכנסת לשמוע תקיעת שופר. אמי נהגה לכסות את ראשה במטפחת במשך ימות השבוע ובפאה מיוחדת בשבתות וימים טובים.

בסוכות נהגנו לבנות סוכה בסמוך לביתנו. זו היתה עשויה ממספר דלתות וקורות עץ. פרץ ואני ירדנו אל הנהר על מנת לאסוף ענפים עבור הסכך. אחיותיי קשטו את הסוכה המשפחתית שלנו בתפוחים ואגסים. קישוטי סוכה מוכנים לא נמכרו באורניה. מזג האוויר הקר באורניה מנע אפילו מאבי לישון בסוכה שבכל מקרה היתה קטנה מכדי להכניס בה מיטה.

זכורני איך הדליק אבי את נרות החנוכה עבור המשפחה כולה. לאחר ההדלקה, בעוד אמא מחלקת לנו לביבות, נהג אבי לחלק לילדים מעות חנוכה. אחר כך שחקנו בקלפים יחד עם אבא ואמא. משחק הקלפים עם ההורים היה ממש חוויה. הילדים שחקו גם בסביבונים. בימי חנוכה לא התקיימו לימודים בחיידר כמו גם בשבוע של חול המועד פסח.

בתענית אסתר צמנו ולאחר הצום הלכנו לבית הכנסת לשמוע את קריאת המגילה. אמי שלחה אותי לחלק משלוחי מנות שהכילו אזני המן תוצרת בית.

השכנות החזירו לנו גם הן מאפי בית.

וואי, פסח היה חג קשה (א שווערע יום טוב). בשבועות שקדמו לחג היתה אמי עובדת כשפחה ממש, מוציאה את הרהיטים מהבית על מנת לקרצף ולשטוף אותם מעקבות של חמץ. בעזרת מיכלי ענק של מים רותחים היא היתה מכשירה את הסכו"ם. הפח הגדול בו לשה אמי בצק בימות השנה עבר אף הוא נקיון יסודי ביותר. אמי ואחיותיי נשאו אותו אל הנהר ושם שטפו אותו ביסודיות.

בהיותי כבן חמש עשרה היה לי, יחד עם פרץ אחי, התפקיד להביא הביתה את כל כמות המים בה היינו משתמשים במשך כל החג. היה לנו כלי ענק שנשמר בצד במשך השנה לפסח. הכלי היה עשוי שני מיכלי ענק שהיו מחוברים האחד אל השני בעזרת חתיכת עץ שבעזרתו נישא הכלי על הכתפיים. אחד מאתנו נשא את המיכלים בעוד השני ממלא אותם במים מן הבאר שעמדה במרכז העיירה.

מצות לא קנינו בחנות, אפינו אותם לבד. פרץ ואני הבאנו קמח לאופה על מנת לאפות מצות בכמות שתספיק לכל המשפחה לכל ימות החג. נזקקנו לכמות גדולה כל כך של מצות עד שהיינו מבלים אצל האופה לילה שלם כשלאחריו עטפנו את המצות בשני סדינים והבאנו אותם הביתה. נהגנו לתלות את המצות על התקרה ובכך למנוע מגע שלו עם חמץ.

הילדים שחקו באגוזים בפסח. היינו משליכים את האגוזים אל תוך בור שחפרנו באדמה, שלושה אגוזים יחד, ואחר כך חמישה. גם הבנות הקטנות שחקו במשחק האגוזים.

הסדר עצמו נערך באווירה רצינית מאוד ונמשך עד סביבות השעה 1:00 לפנות בוקר. אבא ניהל את הסדר תוך שהוא קורא את ההגדה לאט ובזהירות. בהיותי הצעיר במשפחה נקראתי אני לשאול את ארבעת הקושיות. אמא הגישה תפוחי אדמה מטוגנים שנקראו קיגלאך אותם הכינה עם השמאלץ המיוחד של פסח.

חיידר

לחיידר התחלתי ללכת בהיותי כבן ארבע. הרעבע לימד אותנו לימודים בסיסיים כמו אלף בית וקריאה בשיטה הידועה של "קמץ אלף, אָ". מאוחר יותר בהיותי כבן תשע נשלחתי למלמד אחר שלימד ילדים גדולים יותר. מלמד זה, ר'

לייבעל, לימד אותנו איך לקרוא ולהבין חומש ורש"י.

ר' לייבעל היה יהודי הגון ששאף ללמדנו תורה, אבל ככל שהוא ניסה יותר ללמדנו, התקשינו אנו יותר, אם הנכם מבינים למה כוונתי. ככל מלמד, היה לרעבע שלנו קונצ'ק – מקל אליו היו מחוברים רצועות עור. בכלי זה השתמש להעניש ילדים שלא שמעו בקולו.

בשבת אחר הצהריים, בין מנחה למעריב, היה ר' לייבעל מבקר בביתו של אחד הילדים ובוחן אותו על פרשת השבוע של אותו שבוע. בכל שבוע ביקר אצל ילד אחר. מבחנים אלו נערכו בנוכחות אביו של הילד. ההתראה היחידה שהיתה לכך שר' לייבעל יבחן אותי בשבוע זה היתה כשראיתי אותו בליל שבת אומר לאבי "ר' מאיר, איך ויל זיין ביי אייך מנחה צייט פארהערען" (ברצוני לבוא אליך בזמן מנחה על מנת לערוך בחינה).

הלימודים בחיידר של ר' לייבעל החלו בשעה 8:00 בבוקר ונמשכו כל היום. אמי ציידה אותי בכל בוקר בארוחת צהריים שלעיתים קרובות לא היה אלא פרוסת לחם מרוחה בשמאלץ. בימות החורף כשהיו הימים קצרים, ציידה אותי אמי גם בארוחת ערב, כיון שהלימודים בחיידר נמשכו גם בשעות הערב.

מה היה ארוחת הערב שלי? פרוסת לחם, מעט הערינג, ולעיתים גם תפוח או אגס. כשלא היה לאמי הערינג בבית היא ציידה אותי בקופיקה אחת כדי שאוכל לקנות לי חתיכת הערינג בחנות בדרך לחיידר.

כשהיה המלמד הולך להתפלל מנחה ומעריב העסיקו הילדים את עצמם בריצה או במשחק קלפים. זכורני איך פעם אחת לא הצלחתי במשחק קלפים ונאלצתי ללוות מילד אחר עשרה קופיקות. הוא התעקש על כך שאשיב לו את עשרת הקופיקות בתוספת ריבית של קופיקה אחת על כל שבוע של איחור!

מאין יהיה לי כסף להחזיר לו סכום מופרז כל כך? מצאתי פתרון. כשחזרתי הביתה מהחיידר לארוחת ערב לקחתי פרוסת לחם ובקשתי מאמא קופיקה על מנת לקנות הערינג. במקום לקנות בקופיקה הערינג שמרתי אותו על מנת להחזיר לילד. כך לאט לאט השבתי את החוב.

לא היתה לנו חופשת קיץ בחיידר. למדנו כל השנה, קיץ וחורף. היו לנו ימי חופש לפני פסח, סוכות ראש השנה ובכל ימות החנוכה. הילדים שלמדו בבתי הספר של הגויים נהנו מחופשה של חודשיים בקיץ.

מלחמת העולם הראשונה

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה, שלחו הרוסים מספר רב של חיילים אל הגבול האוסטרי, לא רחוק מהעיירה שלנו. שלושה סוגי חיילים צעדו: חיל רגלים, ארטילריה- חיילים שגררו והפעילו פגזים וחיילים יהירים רכובים על סוסים.

פחדם של היהודים היה גדול כיון שהיו סביבם כל כך הרבה גויים חמושים. כולם הסתתרו בבתיהם מאחורי דלתות נעולות והציצו החוצה דרך החלונות. הילדים לא הלכו ללמוד בחיידר. אבא ואמא נשארו ערים בתורנות כך שאחד מהם יכול היה להציץ מן החלון בכל עת על מנת לוודא שאין סכנה נשקפת לבית ושאין באזור מתפרעים.

כשצעדו החיילים בדרכם אל הקרב הם לא הפריעו לאנשי העיירה ולא קלקלו בה דבר אבל כאשר שבו מן הקרב לאחר שנחלו מפלה והפסידו במלחמה הם זרעו הרס וחורבן באוריניה. אחד הקורבנות של קוזקים אכזריים אלו היה בעלה של אחותי חנצ'ה, בערל גולדשטיין.

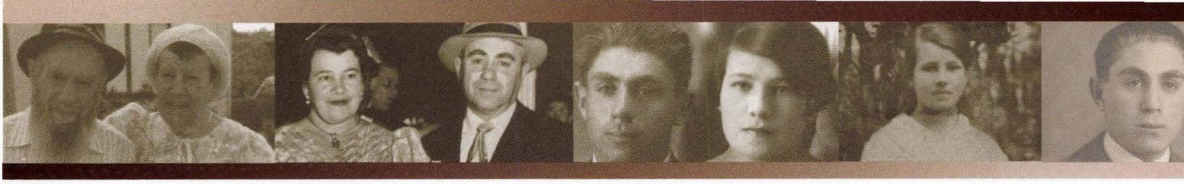
בר המיצווה שלי

באוריניה לא חגגו בר מצווה בארוע גדול עם קייטרינג. ביום בו חל יום הולדתי השלוש עשרה לא היה אבי בבית. הוא נסע לסיביר במטרה להציל את בעלה של אחותי הגדולה חנצ'ה.

בערל גולדשטיין גוייס באותה תקופה לצבא הרוסי ונעשה חולה מאוד. מבצע ההצלה הזה ערך כשלושה שבועות בהם נעדר אבא מן הבית, במהלכם הוא פנה אל אנשים וגורמים רלוונטיים שונים ושילם כספים, במטרה לשחרר את חתנו החולה מהצבא הרוסי.

ביום הבר מצווה שלי אפתה אמי עוגת דבש קטנה ונתנה לי את העוגה וגם בקבוק וודקה קטן. כששתי אלו בידי, הלכתי לבית הכנסת בבוקרו של יום חמישי וסיפרתי למתפללים שהיום חל יום הולדתי ובקשתי מהם שיתנו לי עלייה. לאחר התפילה מזגתי לכולם 'ברונפן' (ליקר) ועוגה. כך חגגתי את בר המצווה שלי.

גם לו היה אבי בבית ביום זה, הוא מן הסתם היה מזמין לביתנו מספר מצומצם של גברים בשבת ועורך קידוש לרגל בר המצווה שלי.

כיצד הכרתי את אשתי

פעם אחת הלכה אמי לדלות מים מן הבאר הגדול שבמרכז העיירה. על יד הבאר היא פגשה חברה, חיה יגולניצר, שתינתה בפני אמי על מצבה הקשה. באותם הימים השתוללה מגיפת סקרלטינה ובנה בן השבע של חיה, הערשל'ה, חלה. במטרה למנוע את הדבקת שאר ילדי המשפחה במחלה זיהומית זו, נשארה חיה לצדו של בנה במשך כל שעות הלילה. אמי הגיבה מיד ואמרה: "הלילה תהיה לך עזרה! בני נתן כבר חלה בעבר בסקרלטינה ולפיכך הוא חסין למחלה. הוא ישמור על הערשל'ה הלילה בביתכם".

ההורים של בתיה ושני אחיה

באותו ערב שלחה אותי אמי לבית יגולניצר על מנת להשגיח על הערשל'ה. בערך בחצות הציעה לי המשפחה כאות תודה כיבוד וכוס תה. נערה נחמדה הגישה לי את הכיבוד במטבח. היתה זו בתיה, שמאוחר יותר היתה לי לאישה.

בשעתו רק החלפנו מספר מילים. אני הייתי בן שבע עשרה והיא בת חמש עשרה. נהניתי מאוד לשוחח עמה וכך בלילה שלאחר מכן לא נזקקתי לתזכורת של אמי ללכת ליגולניצר אלא הלכתי מעצמי. העברתי שם מספר לילות כשאני שומר על הערשל'ה שהבריא לבסוף. הקשר ביני לבין בתיה המשיך, היינו נפגשים מדי פעם ומשוחחים.

לאשתי היתה אחות אחת ושני אחים. הבוגרת מכולם היתה אחותה, צילה. אחריה היתה בתיה ואחריה שני הבנים משה והערשל'ה.

בשנת 1924 כשמלאו לי 21 שנים גוייסתי לצבא הרוסי. אבי לא רצה שאתגייס לצבא כיון ששמירת מצוות היתה בלתי אפשרית שם. על מנת לפטור אותי מהצבא הוא שילם 100 רובל זהב- סכום עתק בזמנו, על מנת להבריחני אל מחוץ לגבול הרוסי. כשעזבתי את רוסיה חלתה בתיה בשפעת ונאלצה לשכב. באתי לראותה בטרם עזבתי אך הדבר היחיד שיכולתי לומר לה היה שלום חפוז.

בתיה

אחרי צאתי מרוסיה כתבתי לה מכתב ארוך ובו אני מתאר את תוכניותיי ומשאלות לבי. כתבתי לה שאני נוסע לאמריקה שם אעבוד וארוויח אלף דולר. אחר כך תכננתי לשוב לאוריניה ולשאת אותה לי לאישה. עם הכסף שיהיה לי אשכור טחנת קמח (העסק היחיד שהכרתי טוב) ואהיה לעשיר.

למעשה לא התנהלו הדברים על פי התוכניות שלי וכשהגעתי לקנדה היה מצבי קשה מאוד. הייתי אומלל, בודד ועני מאוד. לא מצאתי את אלף הדולרים על הרצפה. בינתיים השתלטו הקומוניסטים על עוד ועוד חלקים ברוסיה והמצב הלך והחמיר.

המצב לאחר עלית הקומוניסטים

בשנת 1917 כשעלו הקומוניסטים לשלטון הוחרבה העיירה אוריניה היהודית.

הדברים קרו כך: מספר תלמידי תיכון ואוניברסיטה מהעיר הסמוכה קמניץ באו לעיירה שלנו והחלו לשאת דרשות בשפה הרוסית. עיקר נושא השיחה שלהם היתה העובדה כי הדת היא בעצם כלום, רק חלומות.

הקומוניסטים פתחו בית עם (אולם הרצאות) אשר הפך מהרה להיות המרכז ממנו יצאה התעמולה שלהם. תושבי אוריניה הצעירים נמשכו בהתלהבות אחר ההרצאות. רבים מתוכם, גם כאלו שהגיעו מבתים חרדיים מאוד, השתתפו באופן פעיל מאוד בפעילות הקומוניסטית. אנשים צעירים אלו חשבו כי המהפיכה הקומוניסטית היא למעשה בשורת הגאולה והמשיח.

חלק ניכר מן האנשים שהשתתפו בפעילות של בית העם גילחו את זקניהם, למרות שבאותם הימים גדלו כל היהודים זקן. משחלפה תקופה הסירו אנשים

אלו גם את כיסוי הראש שלהם (הקומתות) והסתובבו גלויי ראש.

באופן טראגי היו רבים מהתלמידים שהגיעו מקמניץ בנים של תושבים אמידים מאוריניה אשר נשלחו ללמוד בגימנסיה והאוניברסיטה בקמניץ בגלל שבאוריניה לא היו מרכזים ללימודים גבוהים. כשהגיעה מהפכת הקומוניסטים לאוריניה שבו בנים אלו אל העיירה ולא אחת הסגירו את אבותיהם הקפיטליסטים והבורגנים תוך שהם מעבירים לשלטון הקומוניסטי את חפצי הערך של משפחתם, כלי כסף וזהב. רבים מן האבות האומללים האלו לא שבו הביתה.

בתיה (עומדת שלישית מימין) עם קבוצה באוריניה

בשלב כלשהו אסרו הקומוניסטים את רב העיירה ואת המלמדים וסגרו את בית הכנסת ואת החיידרים. משעשו זאת לא נותר ליהודים מקום תפילה והילדים לא יכלו ללמוד תורה.

אני הייתי אז בן ארבע עשרה. לא השתתפתי בפעילות בית העם, אבי לא היה מרשה לי. עם זאת עלי להודות כי הייתי סקרן לדעת מה קורה שם. כל הצעירים השתתפו בהרצאות והפעיליות נראו מעניינים מאוד. הצעירים, בנים ובנות ביחד, שמעו שם מוסיקה, שרו שירי מהפכה ושמעו הרצאות מפי מרצים נלהבים.

כידוע קשה מאוד לטפס בסולם הרוחניות, לעומת זאת קל מאוד ליפול. אוריניה היתה עיירה יהודית דתית ואיש לא חילל בה את השבת. עם בואם

של הקומוניסטים התקלקל המקום. השבת כבר לא היתה שבת והכשרות גם לא היתה כפי שהיתה קודם בואם. צעירים מבתים טובים חדלו מלקיים מצוות והסתובבו תוך שהם מפירים את חוקי התורה. הם התייחסו אל התלמידים ששבו מקמניץ כאל אנשים קדושים.

על המשפחה שלי לא השפיעו הקומוניסטים. מתוך מורא וכבוד מפני אבא, לא השתתף אף אחד מאיתנו הילדים בפעילות של בית העם כך שאווירת השבת נותרה בביתנו כמקודם. אחיותיי נותרו כפי שהיו וכך גם אני ופרץ אחי.

בתיה עם חברה

אבל כאמור כבר לא היה לנו בית כנסת וגם חיידר לא היה. לימוד תורה הפך לעבירה על החוק. אבא נוהג היה ללמוד אתי ועם פרץ מעט בסתר, בכל ערב שבת או שבת, אבל הלימוד לא היה אותו דבר.

הקומוניסטים האשימו יהודים רבים בהיותם קפיטליסטים ובורגנים. אנשים אומללים אלו נעצרו ושוב לא שמענו עליהם. לאחר עוזבי את רוסיה עצרו הקומוניסטים את אבי באישום שהוא ציוני, וזכותו לנהל את הטחנה נשללה. הטחנה למעשה לא היתה של אבי, היא היתה שייכת לפריץ כך שלראות בו קפיטליסט לא היה הגיוני כל כך. אבא גם לא היה ציוני. אבל בשל היותו יהודי שומר תורה ומצוות הם ערבו הכל יחד ואמרו שהוא ציוני.

הקומוניסטים שעצרו את אבא כלאו אותו בבית כלא בתוככי אוריניה. המשפחה יכלה לשוחח עם אבא ולהביא לו אוכל כשר במשך שלושת או

ארבעת הימים בהם היה עצור. למזלנו היתה למשפחתנו את היכולת לשחד את השומרים, ואבא שוחרר.

חבריתה שלי מרוסיה

כשמלאו לפרץ אחי 21 שנה והוא היה לבר גיוס ניסה אבי להבריחו מרוסיה. הוא הצליח לחצות את הגבול ולהגיע אל הצד האוסטרי אך למרות כל המאמצים שעשה במשך כשישה שבועות הוא לא הצליח לקבל את האישורים הדרושים על מנת להגר לאמריקה.

פרץ המאוכזב שב לרוסיה ובהמשך גויס לצבא הרוסי. הוא שירת בצבא רק כשנה, בתקופת המהפכה הקומוניסטית, ואז שוחרר. לאחר השחרור הוא חזר לאוריניה. מדוע הצלחתי אני לברוח לאמריקה, בעוד פרץ אחי לא הצליח ונאלץ לשרת בצבא ולחיות את חייו במדינה זו? התשובה לכך היא אחת – הכל היה בהשגחה פרטית.

כאשר מלאו לי 21 שנים הפכתי גם אני לבר גיוס. אבי התנגד נחרצות לגיוס היות ושמירת תורה ומצוות בצבא הרוסי היתה דבר בלתי אפשרי. וכך החלה הבריחה שלי מרוסיה.

לא עזבתי לבדי. הייתי אחד מתוך קבוצה של שלושה עשר צעירים, שנים עשר בנים ובת אחת שהיתה מאורסת לאחד הבנים. רוב הקבוצה כבר היתה נגועה בתולעת הקומוניזם ולא שמרה תורה ומצוות.

המסע שלנו החל במוצאי שבת חורפי באמצע הלילה. הצטופפנו כולנו, אוחזים כל אחד במלאי של מזון וחפצים אישיים מועטים, בתוך מזחלות שהיו רתומות לסוסים ועזבנו את העיירה. כשהגענו אל הגבול הרומני נפגשנו עם היהודי שהיה אחראי להברחה שלנו. הוא היה חבוש בכובע פרווה גדול אותו הוריד והעביר בין חברי הקבוצה. כל אחד מאתנו השליך אל תוך הכובע סכום של מאה רובל זהב כל אחד במטבעות שהיו לו. לאחר שכולנו השלכנו את רובלי הזהב אל תוך הכובע היה הכובע כמעט כולו מלא בזהב.

תחת פיקוחו של יהודי רוסי זה חצינו את נהר הדניאסט- נקודת הגבול בין רוסיה לרומניה. הנהר היה קפוא כולו בגלל החורף הקר. הקרח שעל פני הנהר הגיע לעובי של כיארד. צעדנו כל הלילה ורק בבוקר של יום ראשון הגענו

לרומניה. המדריך שיחד את השומרים הן בגבול הרוסי והן בגבול הרומני.

הוא הביא אותנו אל בנין בית ספר בכפר רומני גויי שהיה סגור באותו יום, כי ביום ראשון לא התקיימו לימודים. הוא נתן לנו מעילים מיוחדים שנקראו קוגאוטס, אותם נהגו הרומנים ללבוש, זאת בכדי שלא נעורר כל חשד בהיותנו נראים כזרים. הוא גם סיפק לכל אחד מאיתנו דרכון רומני מזוייף.

בארבע אחר הצהריים של אותו יום ראשון עזבנו את בנין בית הספר, לבושים במעילים, והלכנו לתחנת הרכבת של הכפר. כולנו, כל שלושה עשר חברי הקבוצה, יוצאי אוריניה עלינו לרכבת שעשתה פעמיה אל עבר בוקרשט, נסיעה של יום ולילה. נסענו בשני קרונות פרטיים ברכבת. במהלך הנסיעה לא הופרענו על ידי פקח הרכבת ואנשי הצוות שלו, ברור לנו שהם שוחדו כהוגן על מנת שיעלימו עין מעצם קיומנו ברכבת.

האיש בעל כובע הפרווה לקח סכום גדול של כסף מכל אחד מאתנו, אך אני מוכרח לציין שהוא תכנן את מבצע ההברחה עד לפרט האחרון, השולי ביותר, על מנת שמסע זה יתנהל כשורה. הכל דפק על פי התוכנית. מאה רובל זהב היה סכום אגדי באותם הימים, אבל הוא עשה את מלאכתו בצורה הטובה ביותר, והיו לו הרבה הוצאות- הוא היה צריך לשחד חיילים בשני צידי הגבול כמו גם את פקח הרכבת והצוות שלו ולהנפיק עבורנו דרכונים רומניים מזוייפים!

שלושה חודשים בבוקרשט

מיד בהגיענו לבוקרשט הלכנו אל הקהילה היהודית. בני הקהילה התייחסו אלינו מאוד יפה. הם שכנו אותנו בבית הכנסת אורחים צנוע ופשוט, כך שהיה לנו מקום לישון ולאכול. נשארנו שם במשך מספר ימים על מנת להתאושש מהדרך. לאחר מספר ימים מצאו בני הקהילה מקומות עבודה בעבורינו. הנערה נשלחה לעבוד במפעל תפירה שהיה בבעלות יהודית. אני נשלחתי למפעל צבע שהיה אף הוא בבעלות יהודית, שם נדרשתי לבצע את העבודות השחורות כמו נשיאת דליים מלאים בצבע ממקום למקום. ישנתי בדירה יחד עם עוד חמישה בנים מחברי הקבוצה. למרות שהעבודה היתה קשה, היינו צעירים ושמחנו על כך שהצלחנו להימלט מהצבא הרוסי.

אני דברתי ביידיש במפעל הצבע. זכורני איך קרא לי הבוס לגשת אליו ואמר לי "הנה נתן, קח את השק הזה ולך למקום זה". השק שקל כמאתיים פאונד.

הסכום אותו קבלתי כמשכורת עמד על שמונים ליי ליום- זה היה שמו של המטבע הרומני. אני זוכר כי באותם הימים לחם ויין היו זולים מאוד ברומניה. ככר לחם עלה חמש סנט וכך גם מחירו של כוס יין, כך ששמונים הליי אותם הרווחתי מדי יום היו הכנסה מצויינת בעבורי!

בזמן שהותי בבוקרשט השקעתי מאמצים לקבל ויזה לארה"ב, לשם רציתי לנסוע אל אחי שהיה בבולטימור. אבל אז נודע לי ולחבריי שארה"ב סגרה את שעריה ולא נוכל להגיע אליה ובמקום זאת נצטרך ללכת לקנדה שאליה עדיין יכולנו לקבל ויזות ואשרות כניסה. אחי שלומי שלח לי כרטיס הפלגה באניה שתביא אותי מבוקרשט לפרובידנס שברוד איילנד. מרוד איילנד אצטרך לנסוע ברכבת למונטריאול שבקנדה. הברגה (שמה של הספינה בה הפלגתי) לא הייתה ספינת נוסעים אלא אונית משא. ההפלגה יכלה לארוך חמישה או ששה ימים, אבל היות ואונית המשא הפליגה במסלול פתלתל כי היה עליה לפרוק ולטעון משאות בדרך, שהינו בים חודש שלם. עלות ההפלגה בברגה היתה שלושים דולר. מחיר זה היה זול מהמחיר הרגיל ובכל מקום בו עגנה האניה, היה עלי לסייע בפריקת סחורה ובטעינתה.

שהיתי בבוקרשט שלושה חודשים עד שהיה לי את כל הניירת והמסמכים להם נזקקתי. רק אז יכולתי לעלות לברגה. חלק מחברי הקבוצה שלי היו אף הם אתי באניה וחלקם נאלצו להמתין ששה חודשים עד לקבלת כל המסמכים הנדרשים. בסופו של דבר כל השלושה עשר שהובחרו יחד מאוריניה, התאחדו במונטריאול, קנדה.

אחי שהתגורר בבולטימור שינה את שם משפחתו מלימונצ'יק ללימן כשהגיע לארה"ב. בטפסים ששלח לי למלא לקראת הפלגתי לקנדה שיניתי גם אני את שמי ללימן. בימים הראשונים להפלגה חליתי במחלת ים קלה, טלטולי האניה היו קשים, חברי הרגישו גרוע ממני בהרבה. כמאתיים איש היו באניה, לא כולם יהודים. כשעגנה האניה בנמל פרובידנס, רוד איילנד, לא הורשנו לרדת לחוף, תחת זאת התייחסו אלינו כאל "עצורים" כיון שלא היו לנו אשרות כניסה לארה"ב. אחר כך נלקחנו במשאית לתחנת הרכבת ושם עלינו לרכבת שתקח אותנו מפרובידנס למונטריאול. עדיין שמרתי את דרכוני הרוסי נוסף לזה הרומני המזויף שקבלתי מהאיש בעל כובע הפרווה.

ימים ראשונים בקנדה

הגענו למונטריאול בחורף של 1924. חברי ואני יצרנו קשר עם הקהילה היהודית המקומית שקבלה אותנו בסבר פנים יפות. הקהילה היהודית ספקה לנו מזון ומקום בו נוכל להתאושש מהמסע שעשינו. אחר כך מצאו לנו בני הקהילה גם מקומות עבודה.

אותי שלחו לעבוד במפעל יהודי לייצור כפפות. לאחר שעבדתי שבוע, מיום שני עד יום ששי, נאמר לי כי מצפים ממני להתייצב במקום העבודה גם למחרת, ביום השבת. מובן שלא הלכתי לעבודה וביום שני תירצתי את העדרי בכך שהיה לי כאב ראש.

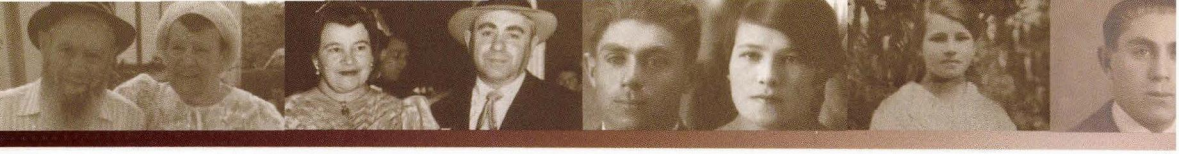
השבוע השני חלף גם הוא ושוב הגיעה השבת. גם בשבוע זה לא הלכתי לעבודה בשבת. ביום שני קרא לי מנהל המפעל לחדרו ואמר לי "אינך יכול לעבוד כאן", תוך שהוא רושם לי המחאה על הסכום שחייב לי. מצאתי מקום עבודה אחר אך גם שם נאמר לי כי אם ברצוני לעבוד, עלי לעבוד גם בשבת.

אחר כך שמעתי על סוג עבודה חדש. רוכלות. עבודה זו היתה קשה במובן הפיזי שכן הייתי צריך להסתובב באזורי הכפר ולהציע את מרכולתי למכירה. עם זאת היתה לעבודה זו יתרון עצום. יכולתי אני להחליט על שעות העבודה שלי ואיש לא יכול היה לפטר אותי כששמרתי שבת ולא עבדתי! שכנעתי את עצמי שהרוכלות היא הדרך הטובה ביותר בשבילי להתפרנס ויחד עם זאת גם לשמור שבת.

ברם, על מנת להיות רוכל היה עלי להשיג חפצים למכירה ולכך הייתי זקוק לכסף. באותה תקופה שכרתי חדר ממשפחה יהודית טובת לב שהיתה שומרת שבת, משפחת יבזרוף. אנשים טובים אלו הלוו לי 50$ בהם התחלתי את העסק שלי.

בכסף זה רכשתי חפצים למכירה: חולצות צבעוניות, מכנסיים, סרבלים, סוודרים ושלושה יארדים של בדי כותנה שונים לתפירת בגדים. קניתי גם שני שקי אכסון גדולים. שקים אלו היו מחוברים ביניהם ברצועה וכך נשאתי אותם על כתפי כשהם מלאים בסחורה, אחד מקדימה והשני מאחור.

מבלי לדעת בדיוק לאן מועדות פני רכשתי כרטיס נסיעה ברכבת במחיר 40 סנט, וכך יצאתי לכיוון האזורים הכפריים, מרחק של כשלושים מיל ממונטריאול לאזורי הכפר של קיובק.

ירדתי מהרכבת והתחלתי לצעוד וכשראיתי בתים נקשתי על דלתותיהם. לרוב היו אלו הכפריות שפתחו לי, כיון שהגברים עבדו במהלך היום בשדות. כשפתח לי אי מישהו את הדלת הייתי שואל "וולז ווס אחטז קוולק צ'וז"?

האנשים שהתגוררו באזורי הכפר של קיובק דברו צרפתית, אבל אני לא ידעתי מילה בשפה זו. למדתי מחבר איך לומר "האם ברצונכם לקנות משהו?" וגם "יש אצלכם מקום לישון?". בזהירות כתבתי לי את המילים הצרפתית באותיות של יידיש וכך ידעתי לשאול " וולז ווס אחטז קוולק צ'וז" וגם "טווז ווס און פלס פור קוצ'ר?"

רבות מן הכפריות לא פתחו את הדלת, אבל אני התעקשתי עד שלבסוף חלקן פתחו לי. כשהורשיתי להכנס אל הבית פתחתי את חבילותיי וסדרתי את סחורתי על השולחן. היות ולא דברתי צרפתית, לא יכולתי לתאר את הסחורה שלי במילים, אלא רק להציג אותה ממש.

הכפריות בחנו את הסחורה - סרבלים, חולצות ובדים, נשאתי את חנותי כולה על הגב! כשמצא פריט כלשהו חן בעיני אחת הנשים היא היתה שואלת אותי למחירו ואני רשמתי את המחיר בעפרון על דף. כאמור לא הכרתי את השפה הצרפתית ולא יכולתי לנקוב במחיר כי לא ידעתי איך אומרים מספרים. חלק מהנשים רכשו בגדים מוכנים ואחרות קנו בדים על מנת לתפור בעצמן את הבגדים יותר בזול. כך נהגתי להסתובב עד לשעה שש או שבע בערב. לאחר השעה הזו היו רוב הכפריות הולכות לחלוב את פרותיהן ולא היה איש בבית אשר לו אוכל להראות את סחורתי. בסוף היום כשסיימתי את עבודתי הייתי שואל "ווס און פלס פור קוצ'ר?" (מקום לישון).

לא היה לי קל למצוא מקום לשינה. הנשים שלחו אותי כל אחת לשכנתה, אשר שלחה אותי לשכנה אחרת. לעיתים קרובות היתה השעה מאוחרת ואני הייתי עייף מאוד לפני שמצאתי מקום לשינה. הלינה בבית כפר גויי לא היתה נעימה בכלל היות וכמעט בכל חדר תלה משהו נוצרי. בבקרים היה עלי להתעלם מפסלים אלו בשעה שהתפללתי שחרית והנחתי תפילין. אנשי הכפר הצרפתיים בקנדה קראו לי נלסון, זו היתה הדרך שלהם לבטא את השם נתן. למען האמת, עד היום אני חותם בבנק בשם נלסון לימן.

נישואיי לבתיה

עם הגיעי לקנדה בשנת 1924, כתבתי לבתיה מכתב. היא כתבה לי חזרה וכך שמרנו על קשר במשך מספר חודשים. התעצבתי מאוד לשמוע שאביה יונה יגולניצר נאסר ונשלח לסיביר. אימה של בתיה שאפה לשחרר את בעלה, אבל הוא לא שב הביתה לעולם. בינתיים בתיה שאלה אם באפשרותי לסייע לה להגיע אל קנדה.

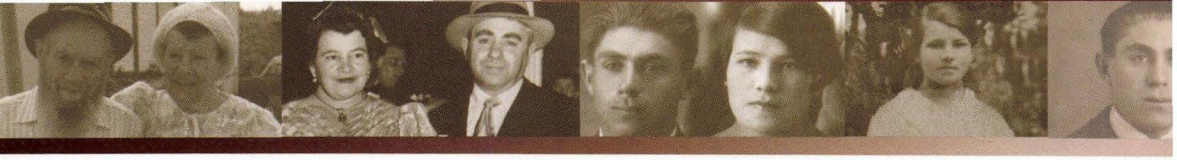
התכנית המקורית שלי היתה להרוויח אלף דולר ואז לשוב לרוסיה כאדם עשיר. אבל מחשבות האדם הבל. אחרי שכבר הייתי בקנדה לא היה לי כל ענין לשוב לרוסיה. מה גם שבמקום להרוויח אלף דולר, הייתי עני מרוד.

וכך על מנת לסייע לבתיה להגיע לקנדה, לוויתי מהגמ"ח של הקהילה היהודית במונטריאול סכום של $100. עלות כרטיס ההפלגה היה $67 ושאר הכסף שימש להוצאות האחרות. לגמ"ח יכולתי להשיב את ההלוואה בפריסת תשלומים על פני שנה.

על מנת שהניירת של בתיה תסודר היה עלי להפקיד במשרדי ההגירה הקנדיים סכום של $200. כסף זה היה ערבון לכך שאשא את בתיה לאישה. אם לא אנשא לה יוכלו רשויות ההגירה לקחת את הכסף ולרכוש בו כרטיס הפלגה שיחזיר אותה לרוסיה!

את הסכום הזה לוויתי ממשפחת יבזרוף, המשפחה הנחמדה אצלה שכרתי חדר. זו היתה המשפחה ממנה לוויתי גם את 50 הדולר הראשונים איתם פתחתי את עסק הרוכלות שלי. מסעה של בתיה מאוריניה למונטריאול ארך שלושה חודשים, כך שנפגשנו ביוני 1925 לאחר שלא התראינו מאז עזבתי את אוריניה בחורף של 1924, במשך כשנה וחצי.

העסק של משפחת יבזרוף היה לרכוש בגדים משומשים שאנשים רצו לזרוק ולמכור אותם בזול לאחרים. קודם הגעתה של בתיה למונטריאול רכשתי עבורי חליפת יד שניה במצב טוב מגברת יבזרוף בעלות של 50 סנט בלבד. בחליפה זו הלכתי לפגוש את כלתי. כמוני, היו גם פסיעותיה הראשונות של בתיה במונטריאול, בתחנת הרכבת. האניה שלה עגנה בניו יורק ומשם היא המשיכה למונטריאול ברכבת. חלק מחברי מאוריניה הצטרפו אלי כשהלכתי לפגוש את בתיה בתחנת הרכבת. הנערה שהיתה בקבוצה שלי הגיעה גם היא לפגוש את בתיה, קראו לה מרים (אנו קראנו לה מוסיה) והיא היתה בת דודתה של בתיה.

מתחנת הרכבת לקחה מוסיה את בתיה חזרה איתה לחדר אותו שכרה וכך הן גרו ביחד.

לאחר מספר שבועות שאלה אותי גברת יבזרוף "נו, מתי החתונה?". למעשה תכננו בתיה ואני לעבוד מעט לפי שנינשא על מנת להרוויח מעט כסף. אבל בסופו של דבר החלטנו להינשא מיד על מנת שנוכל להשיב לגברת יבזרוף את ההלוואה של 200 הדולר שהופקדו אצל רשויות ההגירה.

בתיה עם חברה

בתקופה זו היה הרב כהן, שהיה אדם מבוגר, רבה הראשי של קנדה. בתיה ואני הלכנו אליו ואמרנו לו שברצוננו להינשא. הרב טיפל בכל העניינים: הוא השיג לנו חופה ויין והרבנית שלו הכינה את בתיה לנישואין. היא גם הכינה את הכיבוד לחתונה. בתאריך שנקבע שבנו בתיה ואני אל הרב כשאנו מלווים על ידי חברינו מאוריניה. בתיה בכתה בחופה, העובדה שאיש מבני משפחתה לא השתתף בחתונתה העציבה אותה מאוד. לאחר החתונה כששאלתי את הרב כהן כמה כסף אני חייב לו הוא ענה "חמש דולר". סכום פעוט זה כלל גם את התשלום עבור ניהול הטקס וכתיבת הכתובה, כמו גם את יתר ההוצאות. למרות שהיינו נשואים המשכנו בתיה ואני להתגורר בנפרד בימים הראשונים שלאחר החתונה, עד שגברת יבזרוף אמרה לי "אינני מבינה מה קורה פה, נישאתם, עכשיו עליכם לשכור חדר ביחד!" וכך שכרנו בתיה ואני חדר לשתינו.

בתיה מצאה עבודה באותו מפעל כפפות בו עבדתי אני בימי הראשונים במונטריאול, המקום אותו עזבתי כיון שלא יכולתי לשמור שבת בעודי עובד שם. מסיבה זו נאלצה בתיה גם היא להפסיק את עבודתה שם לאחר מספר שבועות. במשך תקופה היא עבדה בבית בתיקון בגדים עבור מפעל כלשהו. בעד עבודה זו היא הרוויחה שלוש או ארבע דולר לשבוע.

בינתיים המשכתי אני בעסק הרוכלות שלי באזורי הכפר של קיובק בכל שבוע מיום שני עד יום ששי. הביתה הייתי חוזר רק לשבת. במשך השבוע ישנתי

בבתים שונים באזורי הכפר.

בעזרת הכנסותיי מעסק הרוכלות יחד עם משכורתה של בתיה יכולנו לשלם שכירות. שכרנו חדר ממשפחה קטנה שבה בעל הבית היה חייט. בדירה זו מותר היה לבתיה להשתמש במטבח ולבשל. קודם לכך כששכרתי חדר כרווק לא בקשתי שיאפשרו לי לבשל כיון שמעולם לא בשלתי לעצמי אוכל.

איך הפסדתי הכנסה של שבוע שלם בשביל חשבת

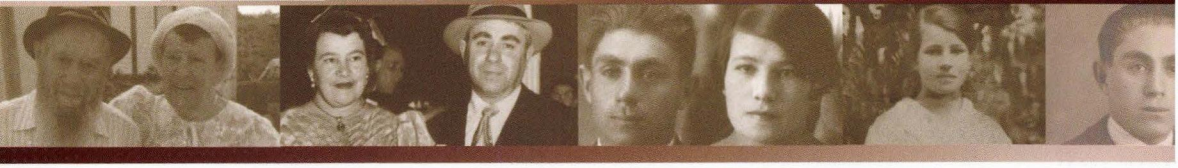
בכל יום ששי, לאחר שבוע מתיש של עבודת רוכלות, הייתי עולה לרכבת שתשיבני למונטריאול. ביום שישי אחד הגעתי כרגיל אל תחנת הרכבת ואני רואה את הרכבת שלי מתרחקת מן התחנה, פספסתי אותה בדקה או שתיים. רכבת זו היתה האחרונה איתה יכולתי להגיע למונטריאול לפני כניסת השבת.

מה אעשה עכשיו? תהיתי. טלפון לא היה לנו כך שלא היתה לי כל אפשרות להודיע לאשתי את שקרה. איך אוכל שלא להופיע בביתי ולבלות את השבת באזורי הכפר הגויים? מצד שני, איך אוכל לשוב אל מונטריאול בזמן?

בעודי אובד עצות צדה עיני מונית בחניה שליד תחנת הרכבת. נגשתי לנהג ושאלתי אותו כמה יגבה ממני עבור נסיעה למונטריאול. הנהג, שזיהה אותי כאחד מנוסעי הרכבת הקבועים, לא האמין למשמע אוזניו. "נלסון, השתגעת? נסיעה כזו תעלה לך חמש דולר. למה לא תמתין לרכבת הבאה שיוצאת בעוד כשלוש שעות? כרטיס נסיעה ברכבת יעלה לך רק 45 סנט!" כך ענה לי הגוי שאינו מבין כי בעוד שלוש שעות כבר יהיה שבת.

באותו שבוע היתה הכנסתי הכוללת רק חמש דולר- בדיוק הסכום אותו אצטרך לשלם לנהג המונית על מנת להגיע לביתי לפני שבת. עמדתי שם נבוך כשמלחמה מתחוללת בלבי. הייתי חייב להחליט. איך אוכל לשלם את כל הכנסותיי משבוע עבודה קשה ומפרך בעבור נסיעה יקרה כל כך במונית? מצד שני, מה יהיה עם השבת? לבסוף, הבנתי שיש לי רק אפשרות אחת: לנסוע הביתה במונית. התשלום של אותם חמש דולר היה אחד הדברים הקשים ביותר שאי פעם עשיתי. לדידי זה היה קורבן יקר מאוד. זו היתה ההכנסה שלי מכל השבוע. שבוע ארוך ומתיש של נשיאת חבילות כבדות על הגב מחווה לחווה.

ידועה אמרת חז"ל האומרת :"כל המקיים את התורה מעוני, סופו לקיימה מעושר" (פרקי אבות פרק ד' משנה יא). ברוך ה' היתה לי אחר כך סיעתא

דשמיא מיוחדת ויכולתי לכבד את השבת מתוך עושר ושגשוג כלכלי. יתכן וכל הצלחתי בעסקים במהלך חיי היו בגלל אותו קורבן של חמש דולר.

איך רכשתי לעצמי סוס ועגלה

בערך בתקופה זו הגיע יהודי מניו יורק לראות את החדר שבתיה ואני שכרנו ולנסות להביא את אחיו למונטריאול. שמחתי לעזור. האיש מילא טפסים, עליהם חתמתי אני, בהצהירי על אחיו שהוא אח שלי. חודשים ספורים אחר כך הגיע אדם זה למונטריאול ושני האחים באו אלי על מנת להודות לי.

האיש מניו יורק העניק לי 50$ תוך שהוא מודה על כל הסיוע שנתתי להם. כשראתה אשתי את הכסף היא אמרה בשמחה "אה, בכסף זה תוכל לרכוש סוס ועגלה ובכך להקל על עצמך שלא תצטרך עוד לשאת את החבילות על כתפיך!" ואכן, בכסף זה רכשתי לעצמי סוס ועגלה.

רכישה זו הפכה את עסק הרוכלות שלי לקלה בהרבה. עכשיו, יכולתי להגיע מחווה אחת לשניה בטרחה מועטת ובזמן קצר יותר. היות ולא הייתי צריך לשאת החבילות על כתפי, יכולתי גם להביא כמות גדולה יותר של סחורה ומגוון רחב יותר, ובכך להגדיל את הכנסותיי.

בתקופה מאוחרת יותר קניתי לי משאית וכך שוב הגברתי את קצב העבודה שלי. נהיגה למדתי מנער גוי בן חמש עשרה (שיגץ). תנועת כלי הרכב באזורי הכפר היתה דלילה ביותר כך שזה היה מקום טוב ללמוד נהיגה. הנער נסע איתי במשך יום או יומיים וכתשלום לשירות זה הענקתי לו זוג גרביים. הנער הצעיר למד נהיגה מאביו שהיה נהג מונית.

איך בניתי את עסק הרוכלות שלי

בתחילה כשנשאתי את החבילות על כתפיי, צעדתי מבית לבית. יכולתי לחלוף על פני עשרה בתים בתקווה שאי מישהו יקנה מסחורתי אבל לעיתים היו רבות מן הכפריות עונות לי מאחורי הדלת, "אין לי צורך בכלום" וזהו. כך הייתי צריך להמשיך ללא שהרווחתי אפילו סנט אחד. ואז בבית האחד עשר פתחה לי הכפריה את הדלת ואמרה: "נראה מה יש לך" אז הייתי מציג בפניה את סחורתי ולעיתים היתה זו רוכשת ממני דבר מה.

בשבוע הראשון מכרתי סחורה לשני לקוחות בערך. בשבוע שאחר כך, לאחר טלטולים ועבודה מפרכת, הצלחתי לצבור לעצמי ארבעה לקוחות. שמרתי לי רשימות של מה והיכן מכרתי על מנת שאזכור להגיע לבית זה מדי שבועיים.

לעיתים, בפעם הראשונה שהקשתי על דלת אמרה לי הכפריה שהיא אינה זקוקה לדבר, אבל בפעם השניה היא היתה נותנת לי להיכנס ורוכשת ממני מעט חוט תפירה. אז, כשכבר הייתי בבית בפנים נצלתי את הזדמנות והראיתי לה פיסת בד, איתו היא יכולה לתפור בגד לילד או סינר לעצמה. לפעמים עבדה תוכנית זו והכפריה היתה רוכשת גם את פיסת הבד. כך, לאט ובטוח, צברתי לעצמי לקוחות מן החוות שבאזורי הכפר של קיובק.

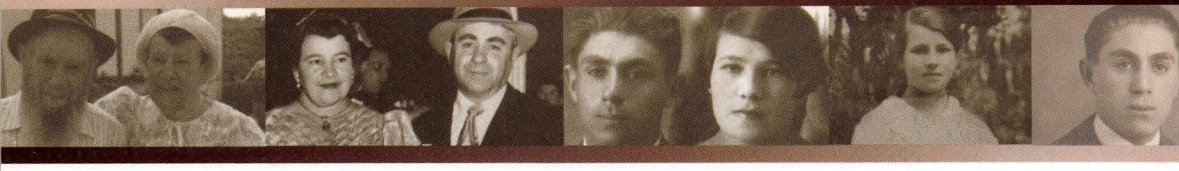
העובדה שלא ידעתי צרפתית היוותה חסרון עצום וקושי בעבודתי כרוכל. רק לאחר שבועות או חודשים התחלתי לתקשר בשפה זו. בעיה נוספת שהיתה לי היתה העובדה שלא התמקחתי על מחיר, והפסיכולוגיה של הנשים הצרפתיות הוא שהן אוהבות להתמקח על מחיר. הן חשות שלולי המיקוח על המחיר אין לרכישה טעם!

בשנותי הראשונות כרוכל לא הרווחתי מספיק כי דבקתי לכלל זה. אחר כך נהגתי כפי שיעץ לי אבי בעוזבי את אוריניה: "באם תהיה רוכל, לעולם תדבק למחיר אחד ואל תתמקח". וכך כשהגעתי לחווה ואחת הכפריות היתה שואלת למחיר מכנסיים הייתי עונה בנחרצות "דולר אחד" ודבק במחיר זה ללא אפשרות מיקוח. כל יתר הרוכלים היו מבקשים שניים או שלושה דולר אם הם רצו להרוויח אחד.

כשחלפו מספר שנים הפכה העובדה שאיני מתמקח לנכס במקום עול. לעיתים הייתי מגיע לבית כפר וההורים לא היו בבית, הם יצאו כשהם מותירים את בנם או בתם להשגיח על הבית. היות וההורים האמינו בי וידעו שאני דבק במחיר אחד קבוע התירו אלה לבניהם הצעירים ולבנותיהם לרכוש ממני סרבלים, גרביים וחולצות.

משלמדתי מעט צרפתית רצו הכפריים לשוחח אתי וללמוד על החיים שהיו לי ברוסיה. הכפריים עצמם היו אנשים הגונים למדי אבל מהילדים שכבר למדו בקולג' נשפה רוח אנטישמית.

זכורני איך פעם אחת ישבתי סביב שולחן עגול בבית כפר אחד כשאחד הכפריים העיר "אין בנמצא איכרים יהודיים!" ואז ענה בנו תוך שהוא מצחקק "טוב שכך כי היהודי היה מצמיח פי שלוש או ארבע יבול מאתנו ובכך שובר

את מחירי השוק ובכפיה מוריד אותם!" במילים אחרות היתה כוונתו לומר שהיהודי יקלקל לאחרים. אני זוכר שחשתי אי נעימות גדולה שעה ששמעתי את הדברים האנטישמיים הללו.

ההורים לעומת זאת, התייחסו אלי באופן כללי בכבוד. הם ידעו שאני יהודי שומר תורה ומצוות והעריכו אותי בשל כך. בכל בוקר בטרם ירדתי על מנת לאכול ארוחת בוקר הייתי מתפלל בחדרי למעלה. אם היה לקוח מגיע לבית ומחכה לראות את סחורתי הסבירה לו הכפרייה "אינך יכול להפריע לו בזמן שהוא מתפלל".

רוכלים יהודיים נוספים עבדו באותו אזור. היינו כולנו ידידים ונהלנו את עסקינו באופן כזה שלא יבקרו שניים מאתנו באותה חווה באותו יום. ביום שני תכננתי לבקר באזור אחד, בעוד הרוכל השני היה מביא את סחורתו לשם רק ביום שלישי.

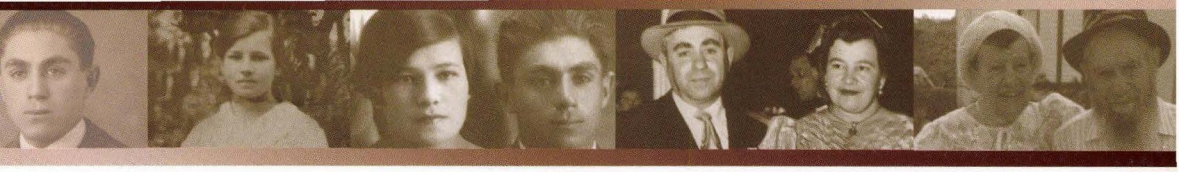
קשה היה להיות יהודי בזמן עבודת הרוכלות כאשר חייתי והסתובבתי בין גויים. אולם מעולם לא נגעתי במאכליהם הלא כשרים. הצטיידתי תמיד בלחם של עצמי ומהם לקחתי רק חלב, ביצים, פירות וירקות. גם בימי העוני הגדול ביותר שידעתי כשהרווחתי רק 5$ או 10$ בשבוע, הייתי שומר בצד 5 או 10 סנט אותם נהגתי לתת לקרנות של גמילות חסדים.

הכפריים התרגלו אלי והחלו לתת לי הזמנות מיוחדות. הסחורה הרגילה שלי כללה סרבלים, גרביים, חולצות וגלילי בד כותנה, אחר כך התחלתי למכור חליפות ומעילים בהזמנה מיוחדת.

אישה אחת אף בקשה ממני לרכוש בעבורה מעיל פרווה עשוי מפרוות שה פרסי. קודם היא הסבירה לי בדיוק מה רצתה. מחירו של מעיל פרווה כדוגמת זה שהיא רצתה היה כ 250$ בחנויות רגילות במונטריאול. אמרתי לבני הזוג שהטוב ביותר יהיה שנפגש במקום מסוים במונטריאול ואלך אתם למפעל מעילים שאת בעליו הכרתי.

קבענו תאריך ושעה ונפגשתי עם הכפריים בנקודה שנקבעה. במפעל, מדדה הכפרייה מעילי פרווה מדגמים שונים, צבעים שונים ומידות שונות ולבסוף בחרה באחד אשר בדיוק כמוהו רצתה. בעל המפעל מכר לי את המעיל ב 175$ ואני מכרתיו לזוג הכפריים ב 200$.

בעל המפעל היה מרוצה כיון שהוא הרוויח את אותו הסכום שהיה מרוויח לו

מכר את המעיל לבעל חנות, הכפריים היו מרוצים כיון שהאישה מצאה בדיוק את מה שרצתה בחסכון של כ $50, ואני שמחתי כיון שהרווחתי סכום נקי של $25.

הילדים

מכל הקשיים שהיו מנת חלקי בהיותי רוכל, היה הקושי הגדול ביותר בעבורי העובדה שלא ראיתי את בני משפחתי, אשתי והילדים מיום שני עד יום ששי. אשתי בתיה היתה אשת חיל אמיתית. היה עליה לגדל את הילדים לבד, משימה שהיתה קשה במיוחד בשל העובדה שלא היה לנו אלא מעט כסף.

היות ואת ימות השבוע ביליתי באזורי הכפר, לא תמיד נכחתי בבית בשעה שבתיה ילדה. אבל היו לנו שכנים טובים שעזרו לבתיה בהיעדרי. השכנים השגיחו וטיפלו בילדים הגדולים כשבתיה היתה צריכה ללדת.

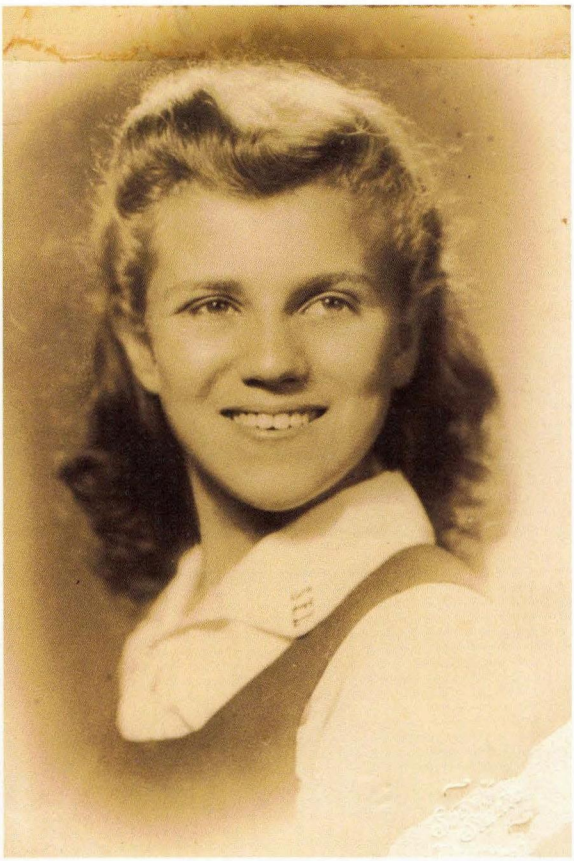
בתיה ואני עם יענקל

בננו הבכור נולד בשנת 1927, שנתיים לאחר שנישאנו ביוני 1925. קראנו לו יעקב על שם אביה של בת דודתה של אשתי, מוסיה. באנגלית קראנו לו ז'אק.

שורה נולדה ב 1930. קראנו לה על שם סבתי, אם אבי שהתגוררה עם משפחתי באוריניה במשך כעשר שנים. אלימלך נולד ב 1935 והוא קרוי על שם אביה של בתיה. מרים נולדה לאחר שאבי, מאיר, נפטר כך שקבלה שם שמתחיל באות 'מ' כשמו.

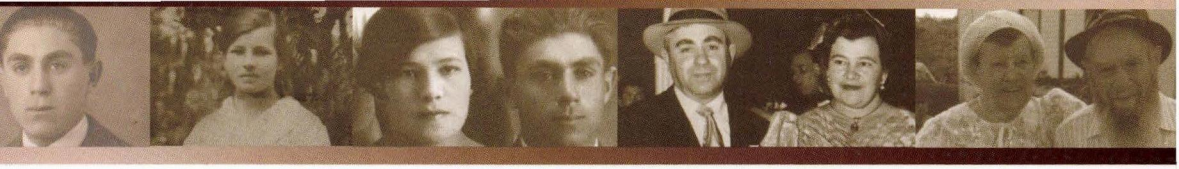
שורה

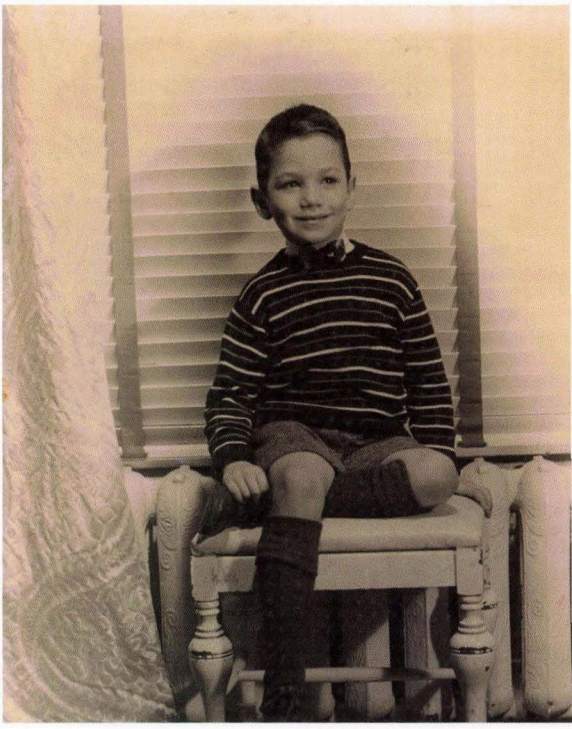
בבית תמיד דברנו עם הילדים ביידיש. אנגלית למדו הילדים מהילדים האחרים ברחוב ובבית הספר הממלכתי בו למדו.

תחילה, שכרנו, בתיה ואני, חדר אחד בדירת משפחה אבל לאחר תקופה שכרנו בית קטן שעבור השכירות שלו נדרשנו לשלם 17$ בחודש. סכום זה היה גבוה מדי בעבורנו וכך הצעתי לאשתי שנעבור להתגורר באזור הכפרי בו היתה השכירות זולה הרבה יותר. במקום לשלם 17$ בחודש, מצאנו בית שדמי השכירות שלו היו 15$ לתקופה שבין מאי לראש השנה!

באותה תקופה מכרתי בגדי נשים במחיר של 75 סנט לשמלה. את השמלות רכשתי אני ב 60 סנט כל אחת וכך הרווחתי 15 סנט בעבור כל שמלה שמכרתי. היו לי במלאי 4 שמלות במידות 12, 14, 16 ו 18. בתיה נגשה אלי ואמרה שהיא צריכה שמלה חדשה. לצערי, מצבנו הכלכלי היה קשה כל כך שנאלצתי לסרב לה ואמרתי "אם תקחי את השמלה במידה 12 או 14 לא תהיה לי שמלה נוספת במידה זו למכור!"

במידה מסוימת שמחתי על כך שיכולנו לשכור בית באזורי הכפר כיון שלא

אלימלך (למעלה) ומרים (למטה)

הייתי צריך לנסוע למונטריאול בכל יום ששי בצהריים על מנת להיות עם המשפחה. באותה תקופה רק יעקב נולד והוא היה כבן שלוש. אבל לא היו יהודים נוספים באזור, כולם היו גויים צרפתיים.

החלטנו לשוב למונטריאול לראש השנה. שכרנו דירה אחרת והתחברנו לקהילה נפלאה בה הכרתי אנשים נהדרים – קהילת צעירי דת ודעת.

תקופה זו היתה קשה מאוד לאשתי. מיום שני עד יום שישי עסקתי ברוכלות ולא הייתי בבית והיא היתה לבד. לעיתים חזרתי מאוחר מאוד ביום שישי אחה"צ והיה לי זמן רק להתקלח ולנוח מספר דקות לפני כניסת השבת. בליל שבת הלכתי לבית הכנסת ומשם לשיעור. בבוקר הלכתי להתפלל שחרית בבית הכנסת ושבתי הביתה לסעוד את סעודת השבת ולנוח. אז הייתי יוצא לתפילת מנחה בשעה 4:00 אחה"צ ונשאר לשיעור נוסף. במוצאי שבת הלכתי למפעלים על מנת לרכוש סחורה.

למרות כל הקושי היתה בתיה נהדרת. היא הבינה שזו היתה הדרך היחידה בה יכולתי לפרנס את המשפחה ועם זאת לשמור שבת. היא תמכה בי בכל דרך אפשרית.

מעגל החברות של בתיה כלל בעיקר את ידידינו יוצאי אוריניה, אותם אלו

שאיתם עזבתי את רוסיה. לצערנו, רובם של ידידים אלו ובני משפחותיהם לא שמרו שבת. בשבת, כשיצאו ידידינו אלו לסרטים או נסעו לפארקים, לא יכולנו להצטרף אליהם כי שמרנו שבת.

למרות שכאשר היה יעקב קטן היו שבועות שבהם הסתכמה כל משכורתי ב 5$, שלחתי אותו ללמוד בישיבה של חב"ד בעיר ניו יורק כיון שרציתי להעניק לו הזדמנות טובה ללמוד לימודי קודש. גם בשנים מאוחרות יותר כשעבדתי בחנות כסיטונאי נשאה אשתי ברוב אחריות הטיפול בילדים ובבית. הייתי מתעורר ב 6:00 לפנות בוקר, מתפלל בבית הכנסת ואחרי ארוחת בוקר בבית, יוצא לחנות ונשאר שם כל היום עד לשעות הערב.

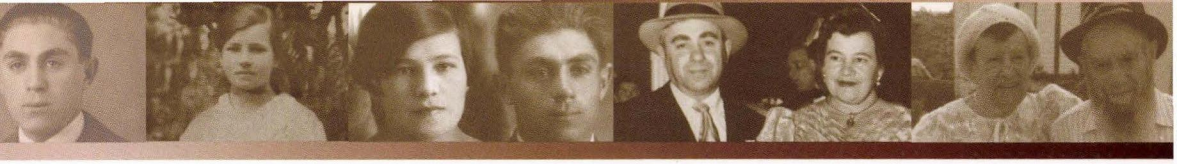
הלוואה של 4,000$

השנה היתה 1939, מעט לפני פרוץ מלחמת העולם השניה. בזמן זה כבר היה לי מעט כסף שחסכתי בצד על מנת לרכוש משאית לעבודת הרוכלות שלי. אחסנתי את סחורתי בבית אחד באזורי הכפר, מקום בו ישנתי פעם בשבועיים. בחורף כשרכלתי בעזרת סוס ומזחלת יכולתי להשאיר את הסוס באורווה שלהם.

חווה זו היתה שייכת לזוג כפריים חשוך ילדים ששם משפחתם היה דימל. באופן זה נשארתי איתם במשך כשבע או שמונה שנים. במקום שכירות הייתי נותן לכפרייה בגדים להם נזקקה, כחולצה, גרביון או סינר. בבעלותם של הזוג דימל היתה חלקת אדמה וכשלושים פרות, אותן חלבו בני הזוג מדי בוקר. בכל בוקר, לאחר החליבה, היתה משאית אוספת את החלב ומביאה אותו למפעל בו עבר החלב פסטור ומשם מופץ לקונים. הזוג דימל קבל מהמפעל תשלום בהמחאה פעם בשבועיים. גם אביה של האשה היה עשיר.

בלילה קר אחד שמתי את סוסי באורווה ונכנסתי לביתם של הזוג דימל, כרגיל. האישה הגישה לי ארוחת ערב. אני הבאתי את הלחם של עצמי והיא נתנה לי ביצים, חלב וסירופ מייפל מתוצרת ביתית. בעודי אוכל נכנס בעלה לחדר ושאל אותי לפתע "נלסון, האם אתה מעוניין לקבל ממני הלוואה של 4,000$? כסף זה, ידעתי, הוא ירושה מאביו.

עודי מופתע מההצעה, עניתי "לא נראה לי" והמשכתי לאכול. אבל באותו לילה לא יצאה הצעתו ממחשבתי. מה אעשה עם סכום כסף כזה? וכך כשאני

מתהפך מצד לצד במיטתי, לא ישנתי כל אותו הלילה. ואז החלטתי שאם ברדתי לאכול ארוחת בוקר יציע לי דימל שוב את ההלוואה, איענה להצעתו. ואכן כשירדתי לאכול ארוחת בוקר שאל אותי דימל "נלסון, אינך רוצה את ההלוואה ממני?" שאלתי אותו איזה עירבון ירצה להלוואה של 4,000 הדולרים והוא ענה "נלסון, אל תהיה טיפש! אני יודע שהינך עשיר. את העסק התחלת כשאתה צועד רגלי וחבילות על גבך. אחר כך רכשת סוס ועגלה ולאחר תקופה נוספת קנית משאית. אני בטוח שברשותך רחובות שלמים במונטריאול. תן לי צ'ק פרטי שלך וזה יהיה עירבון בעבורי!"

את הסכום הזה כבר השאיל דימל בעבר למישהו אחר והלה החזירו בתוספת ריבית. הוא הציע לי את ההלוואה על מנת שאשיבנה לו בריבית של 6%. לוויתי את הכסף לתקופה של שנה בעודי נותן לו צ'ק פרטי רשום על מלוא הסכום.

מוחי החל עובד מיד, חשבתי על דרכים שונות לניצול מירבי של הכסף. באותו יום שישי שבתי למונטריאול מוקדם יותר מן הרגיל על מנת שאספיק להפקיד את הצ'ק של דימל בבנק. במוצאי שבת הלכתי כרגיל לסיטונאי שלי על מנת לרכוש ממנו סחורה. האשראי שלי עמד אז על סכום של $150-$200. בכל שבוע הייתי נותן לסיטונאי $50 והוא היה נותן לי סחורה חדשה בשווי $50.

הפעם לקחתי כמות גדולה יותר של סחורה והמוכר ניגש אלי ושאל "נלסון, מה אתה עושה, הסחורה שערמת על מנת לקחת עברה כבר את סכום ה-$200!" אבל אני המשכתי להעמיס לעצמי עוד ועוד סחורה: חולצות, סרבלים, גרביים ובדים. הסיטונאי ניגש אלי שוב ובתמיהה מהולה אמר: "איני מבין אותך, השתגעת? או מה?" ואני שליו ורגוע ביקשתי ממנו לחשב את עלות כל הסחורה שהעמסתי לעצמי. העלות הכוללת היתה $410.

ואז אמרתי לו "באיזה אחוז הנחה תמכור לי את כל הסחורה הזו באם אתן לך מזומן?"

"2%"

"אבל אתה נותן לי 2% כשאני רוכש סחורה בשווי של $50".

הסיטונאי חשב לרגע ואחר כך שאל אותי בכמה אחוזי הנחה אני מעוניין לרכוש את כל הסחורה.

"אני רוצה 5% הנחה נוספים על 2% הרגילים".

"ותשלם לי עכשיו במזומן?" הוא שאל בחוסר אמון מוחלט כשהוא בטוח

שלא אתן לו את הכסף הזה.

כשרשמתי לו צ'ק על סך 410$ לא האמין האיש למראה עיניו. אמרתי לו ללכת לבנק הסמוך, שבה כבר הפקדתי את 4,000 הדולרים. "אם הצ'ק עובר שלח לי את הסחורה כולה אלי לכתובת שאני נותן לך עכשיו ואם הצ'ק לא עובר בבנק, אל תשלח לי דבר".

מכיון שכבר קיבלתי את הסכמתם של בני הזוג דימל לאחסן את הסחורה בחדר שלי בקומה העליונה של ביתם, נתתי לסיטונאי את הכתובת שלהם. החדרים באותם בתי כפר היו גדולים למדי כך שהיה לי הרבה מקום שם. איחסון הסחורה אצל דימל היתה בעבורי בטוחה יותר מלבטח אותה בחברת ביטוח כיון שלא רבים בקרו בביתם ובני הזוג עצמם היו הגונים מאוד וישרים.

הצ'ק שלי כובד בבנק והסחורה הגיעה אל ביתם של בני הזוג דימל. למעשה מכרתי את אותה סחורה שמכרתי קודם אבל הרווחתי יותר כי רכשתי את הסחורה באחוז הנחה גדול יותר.

אווירת מלחמה עמדה באוויר ואנשים החלו להתלחש על כך שעוד מעט יגיעו ימי מחסור והמחירים יאמירו. הלוואה זו העניקה לי דחיפה חזקה קדימה בעסק שלי. יכולתי לרכוש כמות גדולה של סחורה, לאחסן אותה אצל בני הזוג דימל ולמכור אותה כשהמחירים עלו במידה משמעותית.

לאחר שרכלתי באזור הזה מספר שנים למדתי את צרכיהם של האיכרים. לא רכשתי כמות גדולה של בגדי נשים לאחסון היות וידעתי שהאופנה משתנה ומה שאופנתי היום לא יהיה אופנתי בעוד תקופה. אבל לעומת זאת סרבלים, חולצות עבודה, והלבשה תחתונה היו פריטי לבוש שלא השתנו על פי תכתיבי האופנה. לא חששתי לרכוש כמויות גדולות של סחורה כזו כיון שאותו סגנון וצבע יהיו טובים לתקופה של מאה שנים.

בכל שנות עבודתי, נשארתי תמיד באותו קו: בגדי עבודה לגברים. היתה לי אותה סחורה בקיץ ובחורף, וחוזר בחורף ובקיץ, שנה אחרי שנה. המסחר בבגדי נשים היה סיכון גדול, תחום שבו לא היה לי מושג של סגנון וצבע. אמת, ההכנסה מקו מכירות זה הוא גדול אבל גם אם מצליחים בו, הרי שאחרי שלושה חודשים צריך לשנות קו כי האופנה משתנה וצריך להשקיע במשהו חדש.

כשהאיכרים עובדים בעבודתם המאמצת הם מתלכלכים מאוד וצריכים לכבס את סרבלי העבודה שלהם מדי שבוע ולעיתים אף פעמיים בשבוע. עשיתי חשבון שכל איכר, עובד אדמה, זקוק לארבעה סרבלי עבודה בכל שנה ולכמות

זהה של חולצות עבודה והלבשה תחתונה. זאת בשל השחיקה הגדולה של בגדי העבודה שלהם עקב העבודה הקשה והמלכלכת.

לעיתוי המוצלח בו קיבלתי את ההלוואה היה חלק גדול בהצלחתי. השעה שיחקה לי. מיד לאחר שלוויתי את הכסף ורכשתי סחורה בכמות גדולה, פרצה המלחמה והסחורה היתה לנדירה ובשל כך גם יקרה. אחסנתי כמות ענקית של סחורה והדרישה לה היתה גדולה כך שיכולתי לדרוש מחיר גבוה.

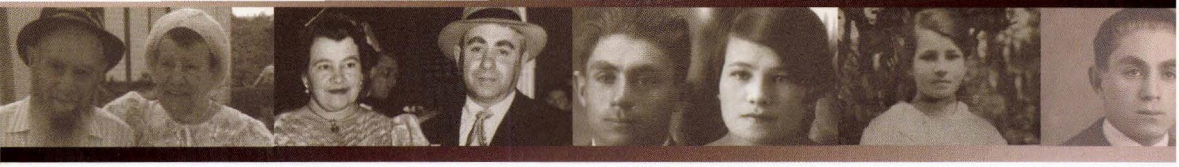
ארבעה חנויות מייצגות אותי

עם זאת, עדיין הייתי רק רוכל, נוסע מבית לבית. כמה יכול אדם אחד למכור בכוחות עצמו? הרווחים שלי היו כפופים לכמות הנסיעות שעשיתי באזור בעזרת הסוס והעגלה או המשאית. אחר כך הבנתי שישנה דרך נוספת בה אוכל להגדיל את הכנסותי. עכשיו שיש לי כמויות גדולות של סחורה, אני יכול לבקש מחנויות למכור בעבורי סחורה.

במשך שנותיי כרוכל, הכרתי חנות אחת באזורי הכפר של קיובק שמכרה הכל, סוכר, כלים, אוכפים לסוס וכדומה, הכל חוץ מבגדים. נגשתי אל בעל החנות ושאלתי "האם תיתן לי פינה בחנות בה אוכל להציג את סחורתי למכירה? אני אשאיר לך סחורה שנשים על מדף, סרבלים, מכנסיים, חולצות וגרביים, ועל כל פריט שתמכור נתחלק ברווח!" במילים אחרות אם אתה מוכר סרבל ב 1.20$ והרווח הוא 20%, תקבל אתה על מכירה זו 10 סנט וכך גם אני. בעל החנות היה מעוניין אבל אמר שעליו לשאול קודם את אשתו.

חיכיתי עד שאשתו חזרה והסברתי גם לה מה אני רוצה לעשות. היא התלהבה מיד, פנתה אל בעלה ואמרה: "מה יש לך להפסיד? אינך צריך לשלם כלל, תן לאדם הזה מדף עליו יעמיס מסחורתו. מה שתמכור, הרווחת. אם לא תמכור לא הפסדת דבר!"

וכך מצאתי את עצמי מעמיס על המדף סחורה בשווי 150$ או 200$. סכמתי עם בעל החנות שאשוב בעוד שבועיים על מנת לבחון את מכירות הסחורה שלי. בשבוע שלאחר מכן רכלתי באזור אחר, מרחק של כששים מיל מהחנות. להפתעתי ראיתי את בעל החנות הזו רץ לעברי. היות והחנות שלו אינה באזור הזה כלל שאלתי אותו "מה אתה עושה פה?" כתשובה הוא ענה לי "כבר מכרתי את כל הסחורה שהשארת אצלי ועכשיו אני זקוק לסחורה נוספת!" הוא שמח

כל כך בהכנסה הנוספת עד שלא יכול היה לחכות שבוע נוסף עד שאבוא אליו!

אחר כך בקשו חנויות אחרות באזורים שונים לעשות איתי את אותה עסקה. עם הזמן היו לי ארבעה חנויות בתוואי הרוכלות שלי שמכרו בעבורי סחורה כשלי למעשה לא היו הוצאות בחנויות האלו. לא שלמתי שכירות, לא חשמל, לא דמי שירות, כלום. הייתי מבקר בחנויות שלי פעם בשבוע על מנת לבדוק את המכירות ולחשב את הרווחים. עכשיו כבר רכשתי כמות גדולה הרבה יותר של סחורה באופן קבוע. בשבועות מסויימים הרווחתי $600!

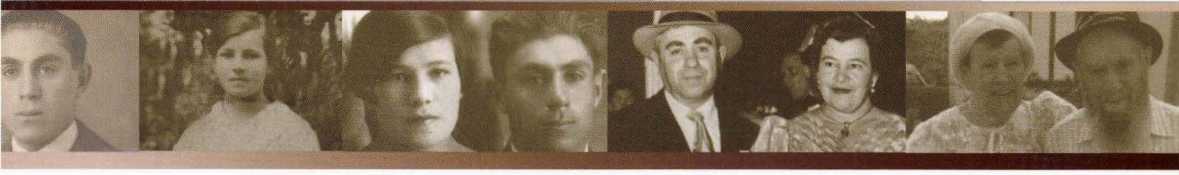
בהיותי רוכל, עובד לבד, היה לי רק את האשראי של עצמי שעמד על סכום של כ-$150. אבל כשהתחלתי לרכוש מהמפעלים כמות גדולה יותר של סחורה הגדלתי את מסגרת האשראי בערך פי שש. בפעם הראשונה שנכנסתי למפעל ורכשתי 720 סרבלים שלמתי על כולם במזומן. בפעם השניה שלמתי רק מחצית מהסכום תוך שאני בונה לעצמי מסגרת אשראי. ההלוואה בת ה $4,000 הפכה ל-$8,000 או $10,000 של אשראי.

מכירה בסיטונאות מהבית

עסק הרוכלות שלי התקדם יפה והיו לי ארבעה חנויות שמכרו בעבורי סחורה. לאחר תקופה הפצירה בי אשתי שאפסיק להסתובב כרוכל ואתחיל לעבוד בעיר, קרוב יותר לבית ולמשפחה. "אתה רוצה למות כרוכל?" נהגה לשאול אותי.

בעלי חנויות רבים כמו גם רוכלים שמעו שיש לי כמויות סחורה גדולות. אלו רצו לרכוש ממנה וכך חשבתי שאוכל להתחיל למכור מהבית סחורה בסיטונאות. בתיה, אני והילדים התגוררנו בדירה בקומה שניה אותה חלקנו עם אמי שהגיע מבולטימור לאחר פטירת אבי. הבית היה ממוקם במקום טוב וכתובתו היתה 5439 אספלנדה. אח ואחות התגוררו באחד מחדרי הבית שלנו כך שחסכנו בחלק מהשכירות. האח עבד כרוכל והאחות במפעל. כשהתחלתי לאחסן בבית כמויות גדולות של סחורה נעשה המקום צפוף מאוד. סרבלים וחולצות עבודה נחו בכל פינה, גם בחדרי השינה. מרים, ביתנו, היתה אז תינוקת קטנה.

אשתי היא זו שבזכותה הפך המעבר מרוכל לסיטונאי אפשרי. היא אפשרה לי לאחסן סחורה והסכימה לכך שלקוחות יצאו ויכנסו בכל שעות היום. לו לא היתה בתיה אשת חיל, או אז היתה סבלנותה פוקעת והיא היתה אומרת "ראה,

איני יכולה לסבול זאת, אחסון הסחורה בבית הוא קשה מדי בשבילי. לא כל אישה היתה מוכנה לוותר על הבית לטובת עסק. אבל לשכור מקום אחסון היה יקר מדי בשבילי כיון שעדיין לא ידעתי אם אצליח בעבודתי כסיטונאי.

רק כשהיתה לי חנות משל עצמי הפסקתי לעבוד כרוכל במשך השבוע. עד אז המשכתי להסתובב כרוכל גם כשהסחורה אוחסנה אצלי בבית.

המעבר מרוכלות לסיטונאי היה גדול. ניתן לדמות את זה ללקיחת גרגר חיטה וזריעתה באדמה כאשר בסוף צומחת שבולת שלימה שיכולה להכיל כחמישים גרגרי חיטה! במילים אחרות כל התקדמות ניתן לייחס אל השלבים שנעשו מהתחלה.

בעבורי, כשהתחלתי כרוכל, היה זה כחיטה. הסתובבתי כשמשאותיי על גבי ואני צועד מבית לבית ואט אט צובר לעצמי לקוחות ולומד את צרכיהם של האיכרים. אחר כך יכולתי לרכוש סוס ועגלה ובשלב מאוחר יותר גם משאית, הכל שלב אחר שלב, מדרגה אחר מדרגה. דחיפה גדולה קדימה קבלתי מהלוואת ה-4,000$ של האיכר. והתודה הגדולה ביותר מגיעה לבתיה אשתי שאפשרה לי להשתמש בבית כמחסן עבור הסחורה כשעבדתי כסיטונאי. זו היתה הזריעה.

בימי הראשונים כסיטונאי מהבית, סדר היום שלי לא השתנה. רק שעבדתי קשה יותר! הייתי קם בשעה 5:00 לפנות בוקר, הולך להתפלל בבית הכנסת, ואחרי ארוחת בוקר רץ לתפוס אוטובוס שיקח אותי לאזורי הכפר, שם המשכתי לעבוד כרוכל. הילדים עדיין ישנו בשעה שאני עזבתי את הבית בבוקר. אחרי שעות העבודה כרוכל הייתי הולך לחנויות שמכרו את סחורתי על מנת לספק להם סחורה שחסרה להם ולגבות את הכסף המגיע לי. אשתי נהגה להישאר ערה עד השעה 11:00 בלילה, בה הייתי חוזר הביתה, על מנת לתת לי ארוחת ערב. תקופה זו לא היתה קלה כלל, האמינו לי. בשעה שהגעתי הביתה, הילדים כבר ישנו בד"כ. הייתי מקבל לקוחות בביתי שבאו לרכוש סחורה בשעות מאוחרות של הלילה במשך השבוע ובמוצאי שבת.

המצב הפך לבלתי אפשרי. הסחורה אוחסנה בכל סדק ופינה מפינות הבית. לא נשאר מקום לבני המשפחה.

איך רכשתי בנין

החלטתי כי הטוב ביותר יהיה להעביר את כל עסק הסיטונאות שלי למבנה של חנות. כך אוכל לרכוש מן המפעלים סחורה בכמות גדולה יותר ולאחסן הכל בחנות, וכך גם יהיה לי מקום נח לנהל את עסקי ואת הפגישות שלי עם הלקוחות- בעלי חנויות ורוכלים.

בדיוק באותו זמן הוצע למכירה נכס גדול במחוז המסחרי במונטריאול. הנכס היה ממוקם ברחוב מיין סטריט 4273. הבנין התפרש על פני בלוק (גוש) שלם הדלת הקדמית היתה על רחוב מיין ואילו האחורית היתה על רחוב ס. דומיניק. בעלת הנכס הנוכריה דרשה בעבור הנכס כולו 13,000$. צורתו של הבנין היתה גרועה והוא היה כבן 120 שנה אבל המיקום והאדמה עליה עמד הנכס היו שווים את המחיר.

מאוד רציתי לרכוש את הנכס אבל היתה לי בעיה אחת- לא היה לי מספיק כסף! כל חסכונותיי הסתכמו ב- 5,000$ אבל המחיר היה 13,000$ מה שאומר שהיה עלי למצוא דרך להשיג את 8,000$ הנותרים.

נגשתי אל אדם בשם מר גולדשטיין שהתפלל באותו בית כנסת בו התפללתי אני, בהצעה שנרכוש את הנכס ברחוב מיין ביחד, כשותפים. בתגובה להצעתי הוא אמר שאינו מעוניין להיות שותף אבל הוא מסכים להשאיל לי סכום של 4,000$. את 4,000$ הנוספים לוויתי מאדם אחר שהיה חלבן. את הכסף הזה קבל החלבן מחברת הביטוח לאחר שחורף אחד בעודו מחלק את החלב, הוא החליק ושבר את רגלו.

שתי הלוואות אלו, יחד עם ה 5,000$ האישיים שלי הצטברו יחד לסכום אותו נדרשתי לשלם עבור רכישת הבנין!

התקופה היתה תקופת מלחמה ואנשים רבים היו חסרי בית. קודם שרכשתי את הבנין בעל השלוש קומות, נהגו אנשים חסרי בית ללון שם ללא שנדרשו לשלם על כך דבר. אנשים אלו עזבו את הנכס אבל הנכס היה מלוכלך ומלא בחרקים. היה עלי לנקות את המקום ביסודיות קודם שהעברתי את סחורתי לשם.

את קומת הקרקע של הבנין הפכתי לחנות, חנות מפעל לבגדי עבודה לגברים. את שתי הקומות העליונות השכרתי למפעלים. קומה אחת אכלסה מפעל לבגדי ילדים והשניה מפעל לחולצות ושמלות של נשים.

את חנותי כיניתי בשם "מטרופוליטן", נראה לי כי את הרעיון לשם קבלתי מבני אלימלך. המשכתי למכור את אותם סמרטוטים שאיתם התעסקתי מזה שנים – סרבלים, חולצות וגרביים. מכרתי רק בסיטונאות כשאני רוכש את הסחורה ממפעלים גדולים בכמויות גדולות ומוכר אותם לבעלי חנויות קטנות. חנות קטנה צריכה לאחסן מלאי של 12 חולצות בעוד המפעלים לא ימכרו פחות מ-60 חולצות בכל רכישה. לכן הייתי אני זה שרכש את המלאי הגדול של החולצות ולאחר מכן מוכר אותם לחנויות קטנות יותר ולרוכלים.

באותה תקופה לא היתה המכירה עסק קשה. הקושי הגדול היה רכישת הסחורה. היות והסחורה באותם הימים היתה נדירה, הייתי תמיד ממהר לרכוש סחורה כששמעתי על כזו העומדת למכירה.

בדרך כלל היו המפעלים מהם רכשתי את הסחורה בבעלות יהודית. רק לאחר כחמש שנות התעסקות במכירה סיטונאית, פניתי למפעל גויי גדול להלבשה תחתונה והתחלתי למכור את סחורתם.

הורי מגיעים לארה"ב

בערך בשנת 1938 רכשנו אני ואחי שלוימי יחד כרטיסים על מנת לשלוח אותם להורים שלנו בכדי שיוכלו לצאת מרוסיה (שלוימי שילם 75% ואילו אני שלמתי 25% מעלות הכרטיסים). הורי השיגו אשרות כניסה לארה"ב. אבל היה עליהם להשאיר את ילדיהם האחרים חנצ'ה, נחמה, בלימא ופרץ, ברוסיה. לצערי נספו שלושת אחיותיי בשואה.

באחת התמונות באילן היוחסין של משפחתי, מופיעים אני ואשתי, בנינו יעקב וביתנו שורה יחד עם ההורים שלי זמן קצר לאחר הגיעם לבולטימור. טרם יציאתו של אבי מרוסיה נאמר לו כי כל המזון בארה"ב הוא טרף. כששמע זאת למד אבי את מלאכת השחיטה. אמא סייעה לו במריטת הנוצות לאחר השחיטה. כשאני מתבונן בתמונה זו אני נזכר בזמנים הקשים שעברנו ובתקופה בה היינו מאוד עניים.

בתמונה: ההורים שלי, בתיה ואני, והילדים: יענקל ושורה בקנדה

אבי נפטר בשנת תש"ב (1942) ואמי נפטרה עשר שנים אחר כך בשנת תשי"ב (1952). לאחר פטירת אבי, הייתי שב הביתה למונטריאול בכל ערב למרות שעדיין עסקתי ברוכלות באזורי הכפר על מנת שאוכל לומר קדיש לזכרו במנין.

בקבר אמי במונטריאול

אפרים שקרובסקי עובד בעבורי

בשנה הראשונה לקיום המטרופוליטן עבדתי פחות או יותר בעצמי. יענקל בני עזר לי בסיום יום הלימודים שלו. עבדתי שעות ארוכות וקשות אבל ידעתי שעלי להיות זמין לבעלי החנויות ולרוכלים שרצו לרכוש ממני סחורה סיטונאית. אם היה מגיע אלי לקוח בשעה 7:00 בערב, קבלתי אותו בסבר פנים יפות ומעולם לא אמרתי "מאוחר מדי, עלי ללכת עתה לביתי".

בערך בתקופה זו ביקר אצלי במטרופוליטן אחד ממתפללי בית הכנסת בו התפללתי, צעירי דת ודעת, ושח לי על מצבו הקשה של מתפלל אחר מבית הכנסת, אפרים שקרובסקי. שקרובסקי זה היה מנהל חשבונות מיומן שעבד במשך 15 שנה כמנהל חשבונות במאפיה יהודית. את עבודתו היה עושה בלילות. לאחר שנים של חוסר שינה מתמשך הוא נעשה חולה מאוד והרופא

הזהירו שעל מנת להבריא עליו לעבוד רק בשעות סבירות במשך היום ככל אדם אחר.

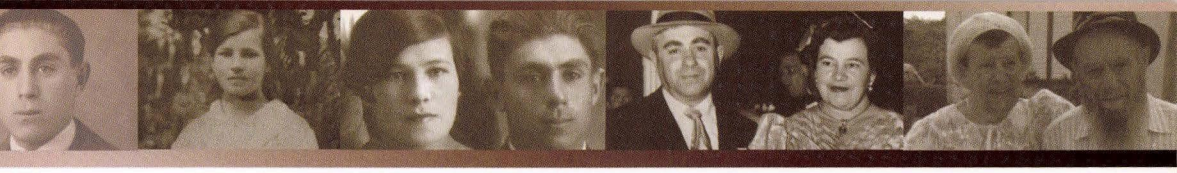
במאפיה לא היתה עבודה בעבורו בשעות היום, אבל אפרים לא מצא עבודה אחרת. במשך 15 שנות עבודתו במאפיה הצליח אפרים לאגור ולחסוך סכום של 4,000$ אותם השקיע בבורסה לאחר שמישהו המליץ לו לעשות זאת. כחלוף כשמונה חודשים או שנה, הפסיד אפרים המסכן את כל חסכונותיו. לאחר אבדן חסכונותיו רפו ידיו של אפרים.

אותו מתפלל דחק בי להעסיק את אפרים כמנהל החשבונות של חנותי. אבל אני רק התחלתי לבנות את העסק וההכנסות מהחנות לא הצדיקו העסקת מנהל חשבונות. "העסק שלי קטן ואני מנהל אותו בעצמי בעזרתו של בני יענקל שעוזר אחרי שעות לימודיו. הייתי מאוד רוצה לעזור אבל העסק שלי לא צריך עובד נוסף" הסברתי.

אחר כך ניגש אלי רב בית הכנסת בעצמו ודיבר איתי בעניינו של אפרים. הרב אף המליץ שלא אשלם לו תחילה ורק אעסיק אותו לתקופת נסיון על מנת לבחון את אפשרות העסקתו. בסופו של דבר הסכמתי. אבל איך אפשר להעסיק בן אדם ולא לשלם לו? זכורני כי בשבוע הראשון שלמתי לו 10$.

וכאן קרה הלא יאומן. מאז הכנסתי את אפרים לעסק במטרופוליטן נחלתי הצלחה גדולה בעסקי. אפרים היה מנהל חשבונות אחראי ובעל יכולות כמו גם ידידותי ומהימן ביותר. הסחורה החלה להימכר ולקוחות חדשים צצו. אפרים היה מסור כל כך עד שלעיתים חשבו אותו האנשים לבעל החנות ואילו אותי חשבו לעובד. הוא היה מנהל החשבונות, אבל כשנצרכתי לעזרה באריזה ובמכירה היה אפרים מסייע בידי. כשהחנות המתה קונים במשך היום ואפרים לא הספיק לעבוד בהנהלת החשבונות, הוא היה לוקח את הספרים אליו הביתה על מנת להשלים את החסר לאחר שעות העבודה, בביתו. ניתן לומר שהוא חי את החנות. כשמטרופוליטן גדלה העסקתי פועלים נוספים, אבל איש מהם לא עבד כמו אפרים.

הוא טיפל בתחומי העסק בהם לא רציתי אני להתעסק. בדרך כלל לא שלמו הלקוחות בעבור הסחורה במזומן, במקום זה הם היו שולחים לי צ'ק לאחר שלושים או ששים יום. אם הם לא שלמו בזמן, היה זה אפרים שיצר איתם קשר על מנת לוודא שהתשלום בדרך. כך הייתי אני פנוי לחלק העיקרי שלי בעסק- רכישת סחורה. אפרים שקרובסקי עבד בשבילי במשך 50 שנה עד לפטירתו.

מסיטונאי ליבואן – חולצות פלאנל מפולניה

אחד הפריטים העיקריים במלאי שלי היה חולצות עבודה עשויות פלאנל. אחד המפעלים בקנדה היה מייצר אותם מבד פלאנל עבה משובץ בריבועים גדולים וצבעוניים, ללא צורך בגיהוץ, בדיוק כמו שאהבו האיכרים הגויים. הייתי נוהג לרכוש כמויות גדולות של סחורה כזו אבל לאחר תקופה מסויימת חדל המפעל לייצר את הקו הזה.

בינתיים צצה לי בעיה נוספת. ידידי היצרנים רצו בכל מאודם למכור סחורה אבל רק במזומן. אף אחד לא הסכים להנפיק חשבוניות. כיון שהם לא רצו לשלם מיסים לממשלה, הם חיפשו להימנע מחשבוניות וקבלות בכל דרך אפשרית.

שמחתי לרכוש סחורה ולהרוויח כשמכרתי אותה אבל חששתי מאוד לעבוד בלי ספרי הנהלת חשבונות. מה אם יבואו נציגי המס לחנותי בסוף השנה, יצביעו על סחורתי ויאמרו "מהיכן קבלת את הסחורה?" לא רציתי להפליל את היצרנים אבל מצד שני גם לא רציתי להסתבך עם רשויות המס הקנדי.

כתוצאה מכך חיפשתי דרך בה אוכל לרכוש סחורה באופן חוקי ממישהו שיאות להנפיק לי קבלה רשמית.

הפתרון עבורי, כך נכחתי להבין, היתה יבוא סחורה ממדינה זרה. סחורה שיוצרה במדינות אחרות היתה מיובאת באופן חוקי עם כל המסמכים הנדרשים על ידי רשויות המס בקנדה כך שלא היתה בעיה להנפיק חשבוניות מהמדינות היצרניות. כך, לפחות לסחורה זו יהיו לי קבלות וחשבוניות וחלק זה של העסק ינוהל בספרים כנדרש בחוק ולא אצטרך לחשוש מרשויות המס.

איש מכירות פולני, נציגם של הממשלה הקומוניסטית שם, ביקר אצלי במטרופוליטן ושאל אם אני מעוניין למכור תוצרת שלהם. דוגמאות הסחורה שהציג הלה בפני נראו כאיכותיים. הסחר עימהם, כך ידעתי, יהיה חוקי לחלוטין. הראיתי לו את חולצות הפלאנל המשובצות, אותם נהגו האיכרים ללבוש ושאלתי אם המפעל שלהם יוכל לייצר כאלו. הוא יצר קשר עם המפעל שלו והתשובה היתה חיובית, הם יוכלו להעתיק את החולצות האלו וליצרם במפעל שלהם.

השנה היתה 1955. היהודים הפולנים כולם ניסו להימלט מפולין, אבל אני רציתי לטוס לשם על מנת להזמין את החולצות. קודם שהחלטתי לנסוע שאלתי את הרבי מליובאויטש בניו יורק אם לנסוע, סיפרתי לו את כל הסיפור שלי.

דברנו ביידיש. הצגתי בפניו את הדילמה שלי והוא ענה "אם אתה חושב שסחורה זו היא טובה וכדאי לרכוש אותה, סע". הוא אף הוציא מכיסו שטר של 10$ והעניק לו אותו כברכת הצלחה.

עלותו של כרטיס לפולין עמד על סכום של כ-200$. היה עלי לשלם מראש דמי שהייה במלון הפולני אצל שגריר פולין במונטריאול.

המטוס שלי נחת בוורשה ואני המשכתי משם ללודז' שם היה המפעל. למרות ששילמתי כסף רב עבור השהייה במלון היה ברור שלא אוכל לאכול את האוכל המוצע למתאכסנים שם כיון שהוא לא היה כשר. בתיה ארזה בעבורי מזון די הצורך לשבוע או קצת יותר. וודקה ותה הזמנתי ממסעדת המלון. האישה שהיתה ממונה על המסעדה שאלה אותי אינספור פעמים "אולי תרצה את זה או את זה?" עד שהבינה שאני רוצה רק תה. היא והצוות שלה כינו אותי בשם איש התה. היות והממשלה הפולנית קטלגה אותי כתייר, הצמידה זו אלי מדריך שיקח אותי ויראה לי את מקומות הבילוי השונים בלודז'. אבל אני לא התעניינתי בכל אלה. הוא רצה לקחת אותי לתיאטרון אבל אמרתי לו שאני עייף מדי. במקום כל אלו בקשתי ממנו להראות לי את בתי הקברות היהודיים הפזורים באזור ואת בתי הכנסת.

הוא הביא אותי לבית כנסת קטן שם התפללתי עם מנין יהודים זקנים ששמחו מאוד לשמוע מי אני ומהיכן באתי. במנין זה התפללתי במשך כל שהותי בלודז' ובטרם עזבתי את פולין הענקתי להם במתנה את סידורי ואת החומש שלי.

האחראי על המפעל דבר אנגלית שוטפת והבין גם את הרוסית שלי. כל העובדים במפעל התייחסו אלי בכבוד ובידידות אך ברור היה שעשו זאת רק בשל העובדה כי הצעתי לנהל עסקים עימהם בדולרים.

מובן שהבאתי איתי דוגמא של חולצת פלאנל על מנת שהעובדים במפעל הפולני יוכלו להעתיק אותה ולייצר עבורי עוד רבים כמוה. כמו כן נתתי להם מספר דפי הנחיה לתפירת חולצות אלו. את דפי ההנחיה קבלתי ממהנדס טקסטיל. מהנדס טקסטיל זה היה עובד עם המפעל הקנדי שייצר את חולצות הפלאנל עד שהפסיקו לייצרם. עבור דפי הנחיה אלו והגזרות שילמתי לו 100$.

בפולין היתה הסחורה זולה מאוד כמו גם כח האדם. שאלתי את בעל המפעל לעלות התפירה של כל חולצה והוא ענה לי "12$ ל-12 חולצות" כלומר 1$ לחולצה. המפעל הפולני יכול היה לייצר את החולצות בכמות גדולה.

המחיר היה זול מאוד במיוחד בשל העובדה שהן היו עשויות מבד פלאנל עבה. לא התמקחתי על המחיר. אבל גם לא יכולתי לטוס חזרה לקנדה לפני שיהיו לי שש חולצות לדוגמא. היה עלי לחזור לקנדה עם דוגמאות בכדי שאוכל להראותם לבעלי החנויות בטרם יבצעו אלו הזמנה. "אנו זקוקים לתקופה של שבועיים על מנת לייצר את הדוגמאות", הצהיר מנהל המפעל. לא רציתי לבלות שם שבת נוספת.

למחרת באתי אל חדרו של מנהל המפעל ושטר של 100$ בכיסי. קצת חששתי להציע לו את הכסף, היות והממשלה הפולנית היתה קומוניסטית ויתכן שתשלום כזו יהווה עילה לעצרני. איכשהו התחלתי לשוחח על המנהל, שאלתי אותו אם הוא נשוי ואם יש לו ילדים. אחר כך אמרתי לו "מעולם לא ראיתי את אשתך אבל בכל זאת אני מעוניין לתת לה מתנה" ואז הוצאתי את השטר ודחפתי אותו לתוך ידיו. הוא נטל את השטר כשחיוך גדול על פניו. מיותר לציין כי החולצות היו מוכנות עוד באותו שבוע. 100$ היה סכום גדול, אבל לא רציתי לשהות בפולין שבת נוספת. מאת הדולרים הכינו את החולצות עוד באותו שבוע!

הייתי מרוצה מאוד מהדוגמאות. הצבעים היו חיים, שיבוץ של אדום וכחול, ירוק ואדום וצהוב עם אדום- כל הצבעים שהכפריים אהבו בחולצות העבודה שלהם. לאחר שהדוגמאות היו בידי אמרתי לבעל המפעל "אני רוצה לרכוש את החולצות האלו ממך, אבל אני רוצה עליהם בלעדיות. איני רוצה שאיש חוץ ממני יוכל למכור את החולצות האלו בקנדה". בתגובה לדברי הוא ענה "אם אתה רוצה עסקה בלעדית עליך לרכוש כמות גדולה של סחורה". "כמה?", שאלתי. "36,000" הוא ענה. הסכמתי וחתמנו חוזה לשלוש שנים.

בטרם תישלח אלי הסחורה היה עלי להפקיד כתב אשראי בבנק כתשלום עבור כל כמות הסחורה. כשהחולצות יישלחו אלי תקבל הממשלה הפולנית את התשלום מהבנק. התשלום בכתב אשראי הוא למעשה יותר מתשלום במזומן- זה דומה לתשלום במזומן אך גם מראש כיון שהיה עלי להפקיד את כתב האשראי בבנק עוד לפני שהסחורה יוצרה. דבר זה הביא לירידה בקו האשראי שלי בבנק.

למרות שהסכום של 36,000$ היה סכום עתק בעבור תשלום מראש בעבור סחורה שעוד לא קבלתי, ידעתי שיש לי מוצר איכותי ועסקה בלעדית.

מיד עם שובי לקנדה פניתי למנהל הבנק שלי שקצת נלחץ כשאמרתי לו שאני

זקוק לכתב אשראי על סך 36,000$. הבטחתי לו שכאשר תגיע הסחורה אאחסן אותה תחת שמו של הבנק ואשלם למנהל הבנק במזומן בכל פעם שארצה להוציא מהמחסן 1,200 חולצות. הסברתי לו שהבנק לא נוטל על עצמו סיכון, אפילו לא הקטן ביותר.

הרגשתי בטוח עם עצמי כששלמתי מראש היות והאמנתי שהסחורה תימכר היטב. היו לי שנים רבות של ניסיון עם חולצות עבודה מבוקשות אלו וכמו שכבר ציינתי העלות שלי עבור כל חולצה היה רק 1$, כולל ההעברה לקנדה. הסכום הנוסף היחיד שנדרשתי לשלם כיבואן היה 25% עבור מכס. יכולתי למכור את החולצות במחיר של 20$ ו-24$ ל-12 חולצות, או כ-2$ לחולצה. במילים אחרות, הרווח ממכירת הסחורה שעבורה השקעתי 36,000$ היה כשל 30% עד 40%.

חולצות הפלאנל נתנו לעסק שלי דחיפה גדולה. הייתי היחיד בשוק שמכר חולצות יפות, בצבעים עזים וכך הצלחתי להכניס את סחורתי גם לחלק מן החנויות היותר גדולות ויוקרתיות.

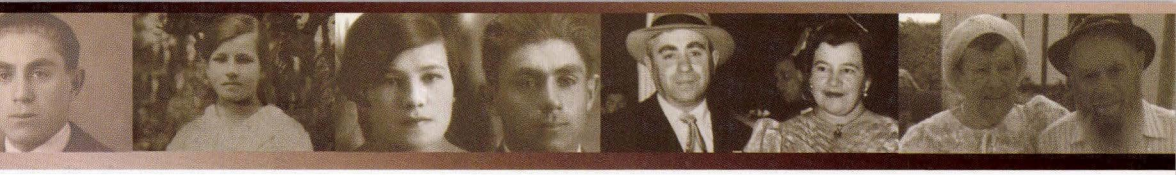
זמן קצר לפני שפג תוקף החוזה שלי עם החברה הפולנית קמו לי מתחרים בשוק. יהודי סיטונאי נוסף ממונטריאול החל לייבא חולצות דומות ממפעל בסין. הסחורה שלו, עלי להודות, היתה טובה יותר משלי. האריג של החולצות שלו היה רך ונעים יותר והתפירה אף היא איכותית יותר.

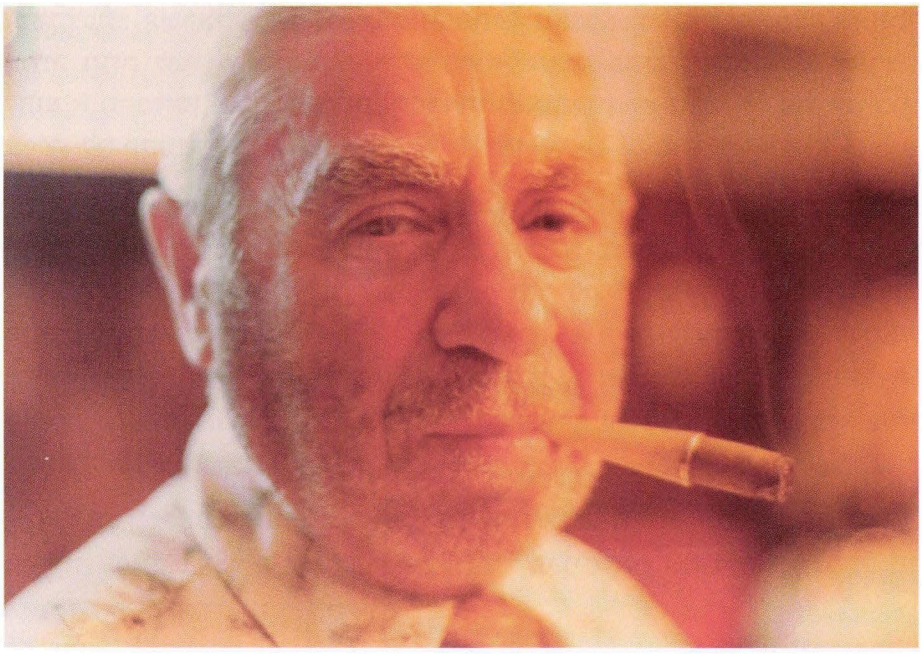
כשפג תוקפו של החוזה שלי עם החברה בפולין, החלטתי להמשיך לרכוש מהם את החולצות אך לא באותה כמות כמקודם. למזלי לא הייתי כבול עוד לחוזה של 36,000 חולצות בשנה.

בניה מחדש של מטרופוליטן: ארגון הכסף

לדאבוני הרב, לאחר מספר שנות עסק במטרופוליטן ביטלה חברת הביטוח את הביטוח של החנות זאת בשל שריפות רבות שפרצו בבנין הישן שמצבו רק התדרדר עם השנים.

התייעצתי עם קבלן מנוסה וידוע שאמר לי שבשל המצב הקשה של הבנין לא ניתן לשפצו, תחת זאת הציע לי הקבלן להרוס את המבנה הקיים ולבנות במקומו מבנה חדש. הסכום הכולל לבניה היה 120,000$. מאוד רציתי לבנות כעצתו, אבל לא היה לי מספיק כסף. היה לי רק סכום של כ- 40,000$.

לא ידעתי מהיכן אשיג את הסכום החסר. אשתי יעצה לי "כשהנך בצרה יש לך ללכת לרבי מליובאויטש". נסעתי לניו יורק אל הרבי כשתוכניות הקבלן בידי. הרבי שהיה מהנדס בחן את התדפיסים הכחולים והפטיר "פארט אהיים, עס וועט זיין גוט (סע לביתך, זה יהיה טוב).

הסברתי לו שלמרות שהלוואות בנקאיות ניתנו ב6%, הבנק מסכים לתת לי את ההלוואה בריבית גבוהה יותר של 12% כיון שלא היה למטרופוליטן כיסוי של חברת ביטוח. איך אוכל ללוות כסף בריבית גבוהה כל כך? מהיכן אלווה סכום כסף כזה? שחתי את כל חששותיי בפני הרבי אך הוא נותר בשלו ואמר "זארג נישט, פארט אהיים" (אל תדאג, סע לביתך). עזבתי את חדר הלימוד שלו ואז הוא קרא לי חזרה "נתן, כל שתעשה, עשה בשמחה".

שבתי לביתי וחזרתי לעבודתי במטרופוליטן. כשלושה ימים לאחר שובי בא אלי איש עשיר מטורונטו, בעל מפעל לייצור גרביים. שאלתי אותו אם הוא ילווה לי את הסכום החסר לי למשכנתא על מנת שאוכל להקים את המבנה מחדש. לשאלתי זו הוא ענה "בשביל מה אתה צריך אותי, לממשלה יש קרן

מיוחדת להלוואות מן הסוג הזה עבור בעלי מפעלים וחנויות. למה שלא תפנה אליהם?" ומיד הרים טלפון ממשרדי, וקבע לי פגישה עם האחראי על ענף זה בממשלה המטפל בקרן המיוחדת הזו.

ביום בו נקבעה לי פגישה הצגתי בפני המשרדים הקנדיים את המסמכים החוקיים שהעידו על כך שאני הוא בעל הנכס של המטרופוליטן. הסברתי להם שבהתאם לעצתו של מהנדס מנוסה, ברצוני להרוס את המבנה הקיים ולהקים במקומו מבנה חדש, אבל העלות הכוללת של העבודה היא $120,000. נצטוויתי להשאיר את כל המסמכים שם ולהמתין להחלטת הוועדה שנהגה להתכנס פעם בשבוע.

להפתעתי הרבה ולשמחתי, תוך זמן קצר קבלתי מהם טלפון בו נאמר לי שהממשלה הקנדית אישרה לי הלוואה של $80,000 בריבית של 6%. את ההלוואה, כך אמרו לי, עלי להחזיר תוך 10 שנים.

צדיק גוזר והקדוש ברוך הוא מקיים. הבטחתו של הרבי מליובאויטש הוכיחה את עצמה.

הוספתי את 80,000 הדולרים של ההלוואה מהממשלה אל 40,000 הדולרים שהיו לי, וכך היה לי די כסף להרוס את המבנה הקיים ולבנות תחתיו אחר כעצתו של הקבלן.

הקבלן רגיל היה לבצע עבודות גדולות יותר. בבנין שלי היו רק שלוש קומות, בעוד בדרך כלל ניהל הקבלן עבודות בבניינים בני 12 או 15 קומות. בעבורו היה הבנין שלי צעצוע. הקבלן העסיק מנהל עבודה צרפתי, לא יהודי, שנכח במקום כל הזמן. את הקבלן עצמו ראיתי במקום רק פעם אחת. החתן שלי, פלעווסקי, שנישא לביתי שורה, עבד כמהנדס בתחום השיפוצים וסייע לי רבות בזמן הבניה המחודשת של מטרופוליטן. הוא למעשה היה זה שפיקח על הפרוייקט כולו.

מי נטע בי את הידע לרכוש בנין ואחר כך להרסו ולבנות חדש תחתיו? הקדוש ברוך הוא שסייע בידי. לי עצמי מעולם לא היה מושג בעניינים אלו כלל.

יבוא ג'ינסים מסין

ב-1959 נסעתי לסין במטרה להזמין סחורה ולייבאה לקנדה. גם הפעם, כמו בפעם הקודמת נסעתי בדיעה לרכוש רק מוצר ספציפי אותו ייצרו עבור עסק הסיטונאות שלי. הפעם היה הפריט אותו רציתי לרכוש- ג'ינסים לגברים.

וכך כשאני מצוייד בתוכניות תפירה מעולות ובגזרות לייצור קו זה יצאתי לסין. הג'ינס הוא בד מוכר כך שלא נצרכתי לרכוש סודות ייצור עבורו. לאחר מספר פגישות נתן לי בעל המפעל הסיני דוגמאות ומחיר מעולה. מכנסי הג'ינס שייגזרו בדיוק בהתאם לגזרות שלי יעלו לי רק 1$ למכנס.

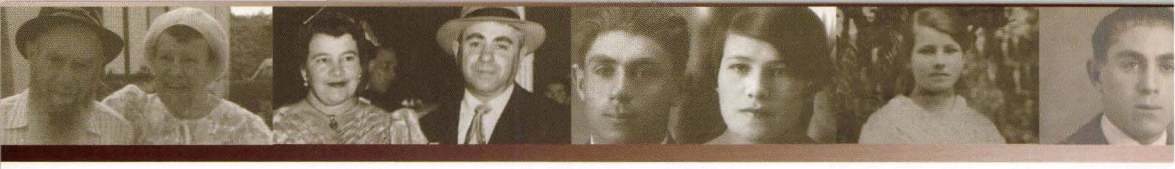
אבל לא הגעתי עד לסין רק על מנת לרכוש ג'ינסים - רציתי הסכם בלעדיות על העסקה. הסינים שמחו להציע לי בלעדיות אבל בתמורה דרשו שאתחייב לרכוש 36,000 זוגות מכנסיים בשנה. כששמעתי את דרישתם החל חשש מזדחל אל תוכי וקצת נלחצתי. אמת, אריג הג'ינס היה מעולה והאמנתי שהגזרה שלי תימכר היטב, אבל 36,000? מה אעשה עם כמות גדולה כל כך של מכנסיים אם לא אצליח למכרם? מפעלים רבים בקנדה ייצרו ג'ינסים משל עצמם, כך שגם יהיו לי מתחרים רבים בשוק.

עודי מתחבט עם עצמי הצטערתי על כך שאיני יכול לשאול לעצתו של הרבי מליובאוויטש. אם הוא היה אומר לי לרכוש את הסחורה הייתי רוכש אותה ללא היסוס. אבל לא היה לי כל דרך להשיג את הרבי.

בסופו של דבר, לא חתמתי חוזה בלעדיות עם המפעל,ובמקום זה נתתי לבעל המפעל את הגזרות שלי ורכשתי ממנו 3,000 זוגות של מכנסיים. הרווחתי יפה ממכירת הסחורה, וכשזו נגמרה, רכשתי ממנה עוד. כשראיתי איך הסחורה נמכרת מהר הצטערתי שלא חתמתי על חוזה לכמות גדולה יותר עם המפעל הסיני. לו עשיתי זאת היו המכירות שלי בשוק נוסקות וגם היתה לי בלעדיות!

ביקור אצל קרובי משפחה ברוסיה

אשתי ואני בקרנו את קרובי המשפחה שלנו ברוסיה חמש פעמים בתקופה שבין השנים 1959 ל-1964. את הנסיעות עשינו תמיד בסוף הקיץ, כשאנו מגיעים לרוסיה ביום שני ועוזבים בחמישי על מנת להימנע מלהיות שם בשבת. מרוסיה נסענו לאירופה לחופשה קצרה ומשם לארץ ישראל שם שהינו בראש השנה.

היציאה מרוסיה על מנת לשהות בארץ ישראל בראש השנה, היתה כמו יציאה מאפלה לאורה.

בתיה ואחותה צילה

אשתי נסעה לרוסיה חמש פעמים ואני ארבע. ב-1959 נסעה בתיה לרוסיה עם ביתנו שורה ובפעמים האחרות נסענו בתיה ואני יחד.

נהגנו ללון במלון במוסקבה, לשם היו באים קרובי המשפחה שלנו- פרץ אחי ואחות של בתיה-צילה, על מנת לראותינו. נוסף לבני משפחה אלו היו לבתיה אשתי שני אחים נוספים ברוסיה אולם לדאבוננו לא יכולנו לראותם. משה אחיה נפטר ומעולם לא הצלחנו לברר איך וממה נפטר. והאח השני הערשל'ה אחז במשרה צבאית רמה בצבא הרוסי וסירב ליצור עמנו קשר, היות וכל קשר עם זרים לא התקבל ברוח טובה אצל הקומוניסטים. הוריה של אשתי נפטרו עוד לפני הביקור הראשון שלנו ברוסיה.

כשהיינו ברוסיה יצרנו, בתיה ואני, קשר גם עם מספר ידידים מאוריניה. הבאתי עבורם מתנות שונות מחנותי- מכנסי ג'ינס לגברים, חולצות, גרביונים, הלבשה תחתונה וסוודרים. מכנסי ג'ינס היו מתנה מבוקשת ברוסיה והידידים שלנו יכלו להשתמש במתנות או למכרם לאחרים ולהרוויח כסף.

מהזמן בו אפשר היה לקבל דואר דרך רשות הדואר הסובייטית התכתבנו עם פרץ וצילה. נהגנו לשלוח להם מכתבים, חבילות וגם כסף. שלחנו דברים שונים. לפני כל חבילה ששלחנו, היינו דואגים לכל הסידורים החוקיים אצל השגריר הרוסי בקנדה. נהגנו לשלוח להם בגדים חמים לחורף, כמו גם חפצי מותרות אותם יכלו פרץ וצילה למכור.

כתושבים קנדיים, לא היה לנו כל קושי להשיג את הניירת הדרושה על מנת לבקר ברוסיה. השגרירות הרוסית דרשה תשלום מראש עבור השהייה במלון במוסקבה. במלון שהינו רק לשינה כיון שכל המזון שהוגש שם היה טרף ממש.

אשתי הצטיידה מראש באוכל כשר בקופסאות שימורים בכמות שתספיק לכל זמן השהייה שלנו שם.

רציתי לבקר באורינה, אבל הרשויות הרוסיות לא אפשרו לי לעשות זאת. בפעם הראשונה שהגעתי לרוסיה חששתי, היה בי פחד מהסטטוס שלי ברוסיה. אחרי הכל, נולדתי שם וברחתי משם אל קנדה באופן לא חוקי בשנת 1924. מה אם שמי מופיע ברשימות שלהם כאחד שערק מרוסיה וכשאגיע לשם יעצרו אותי וישליכוני אל הכלא ולא ישחררו אותי מהמעצר? אבל למרות כל חששותי, ברוך ה' איש לא שאל אותי שאלות. הרוסים קיבלו את הדרכון הקנדי שלי.

בתיה ואני חששנו שבמלון מוסתרים מכשירי ציטוט ולפיכך נזהרנו שלא לדון בעניינים חשובים עם קרובי המשפחה שלנו אלא רק מחוץ למלון. הפחד היה נורא. אם מישהו נקש על דלת ביתה של צילה בהיותנו שם, היא נבהלה משל היה זה מלאך המוות. עליכם להבין כי בעלה של צילה, יענקל, היה קומוניסט בעל משרה רמת דרג כפרופסור באוניברסיטה. אירוח זרים בבית היה מעשה לא מקובל בקרב חברי המפלגה הקומוניסטית, וצילה לא רצתה שהשכנים יגלו את נוכחותנו.

שמו של בעלה של צילה היה יעקב אקסטער (יענקל). במשך שנים רבות הוא היה קומוניסט נלהב, בכל לבבו ובכל נפשו. בפעם הראשונה שבאתי לרוסיה ישבנו לשוחח ואני זוכר איך אמר לי "נתן, מה זה כסף? פה זה גן עדן!"

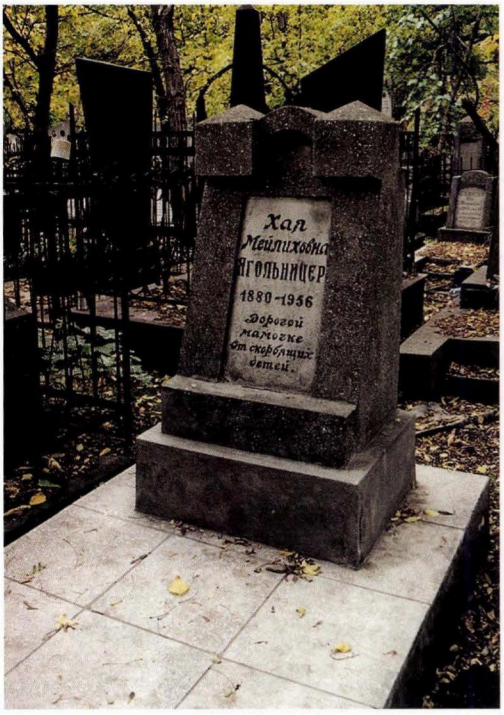
שלוש שנים אחר כך, כשחזרנו אשתי ואני לרוסיה פעם נוספת, הלכנו כולנו לבית העלמין על מנת לפקוד את קברה של חיה יגולניצר, אימם של בתיה וצילה. זכורני איך יענקל אקסטער שאל אותי "נתן, הבאת את התפילין שלך?" לא האמנתי למשמע אזני. הוא נטל את התפילין בידו ובעודו אומר "במשך ארבעים שנה הערימו עלי. עכשיו נכחתי לראות שהקומוניסטים שקרנים הם וגנבים. ארבעים שנה מחיי בזבזתי לריק", והחל מתייפח כתינוק.

מה גרם לעיניו של יענקל להיפתח. מה הביא אותו להכרה בשחיתותה של הקומוניזם? ביתו סיימה את לימודיה ונרשמה לעבודה במשרה כלשהי בתחום אותו למדה. תחום בו היא עברה הכשרה מלאה. כשראה הרשם את שמה, שם רוסי יהודי מובהק, הוא דחה אותה במקום. אביה נשבר ממש.

נהגנו לנסוע אל בית משפחת אקסטער רק לאחר רדת החשיכה ובכך להקטין את הסיכויים שנתגלה על ידי אחד השכנים. ערב אחד, ביקש ממני יענקל אקסטער להניח לו שוב את התפילין. הוא חשש להניח אותן במלון מכיון שסבר

קבר אמה של בתיה

שכל תנועה שם נצפית. אבל בביתו, כשהדלת נעולה, יענקל הניח תפילין עוד פעם. יעקב אקסטער נפטר ברוסיה בעוד צילה ושני ילדיה היגרו לארה"ב בשנת 1991. צילה נפטרה בשיקגו. כיום מתגוררת ביתה בשיקגו ובנה מתגורר בלוס אנג'לס. לצערי, מעולם לא היתה לאחיין שלי ולאחייניתי ההזדמנות ללמוד קצת אידישקייט.

פרץ אחי נהג לבקרנו במלון במוסקבה. כשביקר אותנו נהג ללבוש מעיל בעל כיסים גדולים מאוד, בהם היה מטמין את מה שנתנו לו. פרץ נהג במשאית וחילק בירה בערים הקטנות. את התפקיד הזה קיבל מהממשלה ואחז בו במשך 17 שנה. קר מאוד ברוסיה, אבל אני הייתי שולח לו בגדים חמים: חולצות, מכנסיים וגרביים אותם לקחתי מהמחסן של מטרופוליטן. פעם שלחתי בחבילה מקנדה מעיל נשים עשוי פרווה. פרץ מכר את המעיל ובכסף שקיבל בתמורה התפרנס לתקופה של שישה חודשים.

אשתו נפטרה בעודה צעירה מאוד ופרץ נותר אלמן במשך כשלושים שנה. ביתו היחידה, זויה, עדיין מתגוררת במוסקבה, שם עוסקת כרופאה רמת מעלה.

זויה היתה נשואה ליהודי בשם ברוך שהוריו היו צדיקים ממש. ברוך אחז במשרה יוקרתית בתכנית החלל הרוסית, היה לו רכב צמוד ונהג. הוא לא רצה להיפגש איתי, וגם מנע מזויה להיפגש איתי ועם אשתי בהיותינו ברוסיה.

למרות כל זאת, מצאה זויה דרך לפגוש אותנו. שוחחנו טלפונית וקבענו לראות האחד את השני בחשאי במרכז מסחרי מסויים שהיה בו קניון פתוח. זויה חלפה על פנינו מספר פעמים ובדרך מתוכננת אמרנו שלום זה לזה אך לא נעצרנו לשוחח.

מאוחר יותר, לאחר פטירת בעלה של זויה אמרתי קדיש עבורו. אחרי שברוך נפטר, הגיעה זויה לבקרנו בארץ ישראל, בדירתנו שבארזי הבירה. באותה תקופה כבר היתה בתיה חולה וזויה שהיתה רופאה בדקה אותה.

זויה שקלה לעלות לארץ ישראל ואפילו יצרה קשר עם אחד מקופות החולים במטרה לראות אם תוכל לעבוד אצלם. הקופה היתה מאוד מעוניינת בזויה אך בינתיים חלו שינויים בתוכנית היות וזויה קודמה במשרתה והפכה למנהלת המחלקה שלה ברוסיה. לזויה בת אחת כבת 25 שנישאה ליהודי אך התגרשה. יש לה לבת זו ילד אחד מנישואים אלו.

עם זויה בגינה של מרים

שוחחתי עם זויה לאחרונה בטלפון והיא ספרה לי על הקידום שלה לתפקיד ראש המחלקה. שאלתי אותה מהי משכורתה עבור משרה זו והיא ענתה לי "36,000 רובל בחודש" "מה ניתן לקנות בסכום זה?" שאלתי אותה והיא ענתה "שני קילו בשר" כמדומני שהיא עצמה הבינה את האירוניה הגדולה בהישארותה במדינה בה משכורת של חודש שלם מספקת צורך מועט כל כך.

הבאת אתרוגים לרוסיה

הייתי בקשר עם ישיבת ליובאויטש במונטריאול, הייתי מתפלל שם מידי פעם. בשנת 1960 נודע לרבי מליובאויטש שאני מתעתד לנסוע לרוסיה, מן הסתם היה זה מישהו מן הישיבה שדיווח על נסיעתי זו לרבי.

בכל שנה נהג הרבי לשלוח אתרוגים לרוסיה, אך באותה שנה אסרה רוסיה את הבאתם של האתרוגים. הרבי שלח אלי את אחד מחסידיו על מנת לתת לי שלושה אתרוגים ושלושה ספרי תניא אותם היה עלי לקחת אתי לרוסיה ולמוסרם שם לאדם בשם מוטל השוחט.

החסיד הסביר כי את מוטל אוכל למצוא בבית הכנסת שבמוסקבה. ההנחיה שקבלתי היתה שכאשר אשאל על ידי מוטל לרצוני אענה לו כי ברצוני לשתות איתו כוס תה. זה היה הקוד. מדברי אלו הוא יבין שאני הוא שליחו של הרבי בענין זה.

כשראתה אשתי את שלושת האתרוגים ואת ספרי התניא שהתבקשתי על ידי הרבי לקחת לרוסיה היא נחרדה ונתמלאה פחד. "איך אתה מתכונן לקחת את אלו איתך לרוסיה? שלטונות החוק יזהו את האתרוגים ככאלו שהכנסתם אל תוך המדינה היא עבירה על החוק, מה תעשה כשזה יקרה? מה נענה לאנשי המכס הרוסי כשיתחילו לשאול אותנו שאלות ולחקור אותנו? שאלה אותי כשאל השאלה מתלווה אי נוחות רבה.

עניתי לה: "ראי, הרבי שלח את זה, אין לי ברירה." אשתי בכתה במשך כל הלילה שקדם לנסיעה, ואני אמרתי לה "איני יודע מה יקרה אך אם הרבי שלח את זה איני יכול להשאיר את זה כאן." וכך ארזתי את האתרוגים בזהירות רבה יחד עם ספרי התניא במזוודה. קיוויתי והתפללתי לטוב.

במוסקבה שאלה אותנו המוכסת "כמה כסף יש ברשותכם?" "2,000$", עניתי לה. "הראו לי את הכסף", היא דרשה. הוצאתי את השטרות שהיו עלי והיא ספרה אותם אחד אחד. "מה עוד יש לכם?". "כלום", עניתי. היא הציצה אל תוך המזוודה הגדולה שלנו שהיתה עמוסה בסרבלים, ג'ינסים, גרביים וחולצות-פריטים שהבאנו כמתנות לבני משפחתנו וידידים. בתוך מזוודה זו היו ארוזים גם שתי מארזי סיגריות שבכל אחת היו עשר חפיסות. המוכסת הוציאה את הסגריות מן המזוודה ושאלה "מה אלו, סיגריות?". "קחי אחת", הצעתי לה. הצעתי לה אחד אבל היא נטלה לעצמה שתי חפיסות שלימות. אחר כך נפנפה בידה, פטרה אותנו לשלום ושחררה את המזוודות שלנו.

כשראיתי את כל המזוודות ברכב והיינו מוכנים לצאת למלון, נשמתי לרווחה. האתרוגים של הרבי וספרי התניא הועברו בהצלחה אל תוככי רוסיה בתוך המזוודה שאושרה על ידי המוכסת.

בבוקר, יום שלישי, הלכתי, כהוראת הרבי, להתפלל שחרית בבית הכנסת של מוסקבה ולחפש שם את מוטל השוחט. לקחתי איתי את האתרוגים היקרים ואת ספרי התניא.

בבית הכנסת של מוסקבה יש מנין רק בתפילת שחרית, בערב סגור בית הכנסת. התפללתי שם במנין שהיה מורכב כולו מאנשים מבוגרים. לדאבוני הרב נאמר לי שמוטל השוחט לא שם. הלכתי שוב בבוקר שלמחרת, אך שוב, האיש שחיפשתי לא היה שם.

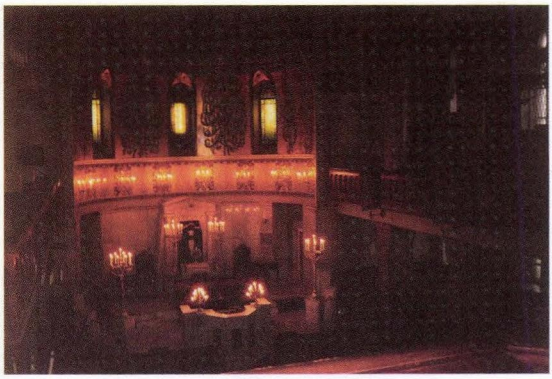

בית הכנסת במוסקבה

בבוקר הבא, יום חמישי, התחלתי להתרגז ולהילחץ. עדיין לא מלאתי את בקשתו של הרבי ולא יכולתי בשום אופן להישאר ברוסיה ימים נוספים כיון ששילמתי מראש על שהותי במלון במוסקבה ולא היתה אפשרות להארכת השהייה מעבר לימים

עליהם שילמתי. הטיסה שלנו לישראל היתה מתוכננת לאותו לילה. נסעתי אל בית הכנסת במונית לתפילת שחרית, כשבליבי תפילה שאצליח לאתר את האיש אותו אני מחפש וליצור את הקשר הנכון.

פנים בית הכנסת במוסקבה

הפעם, ברוך ה', היה מוטל השוחט בבית הכנסת. קיבלתי עלייה באותו בוקר. המתפללים אמרו למוטל שאני מחפש אותו מזה כמה ימים והוא ניגש אלי ושאל אותי כיצד יוכל לעזור לי. עניתי לו כהוראת הרבי "שמא אוכל לשתות איתך כוס תה?" מוטל הבין את הרמז מיד וביקש שאשאר בבית הכנסת לאחר התפילה. בית הכנסת היה ממוקם בתוך בנין גדול ממדים. הוא לקח אותי אל הקומה התחתונה שם היה שוחט את העופות. "אל תחשוש" אמר לי מוטל ביידיש. כאן כבר לא דיבר ברוסית. "שלום עליכם, ראיתם את הרבי?"

בשמחה ומתוך אנחת רווחה הגשתי למוטל את האתרוגים וספרי התניא. הוא התרגש כל כך לנוכח פריטים אלו שכל הון שבעולם לא מתאר את ערכם. הוא החל לבכות. מתוך הדמעות הוא אמר לי "כשתראה את הרבי, אמור לו כי איננו יכולים לגור פה יותר. אנחנו רוצים משיח!"

כששבתי למלון, שתיתי כוס שלימה של וודקה כהודיה על כך שסיימתי את התפקיד שהוטל עלי בדרך הטובה ביותר. חשתי רווחה גדולה מכך שהצלחתי למלא את שליחותו של הרבי.

זמן קצר לאחר שובי לקנדה נסעתי לניו יורק על מנת לראות את הרבי מליובאויטש. סיפרתי לו כל מה שקרה, במיוחד את המופת שאירע עם המוכסת שעצרה אותנו ובדקה את המזוודה בה היו האתרוגים וספרי התניא והוא צחק. מן הסתם שימשו שלושת האתרוגים של הרבי אלפי יהודים באותו חג סוכות.

חיי המשפחה

לאשתי בתיה היה חלק ניכר בהצלחתי בעסקים. נהגתי להתייעץ עימה בכל פעם שעמדתי בפני החלטה חשובה, זאת מכיון שדעתה היתה חשובה לי. בעודי שקוע בעסקים, גידלה בתיה את הילדים כמעט לבדה.

כשיענקל היה כבן שבע עשרה הוא החל למכור סחורה כאיש מכירות נייד. הוא עבד עבור מפעל ומכר סחורה לרשתות שיווק ולבעלי חנויות. הוא התמחה בבגדי נשים והוא הצליח ליצור קשרים טובים עם חנויות גדולות כמו היטונס' וסימפסונס'. מראהו החיצוני של יענקל היה מרשים. הוא היה גבוה נאה ועשה רושם טוב. הוא היה מוצלח כל כך עד שהיה לאיש המכירות הראשון או השני הטוב ביותר בכל מונטריאול.

יענקל ורות

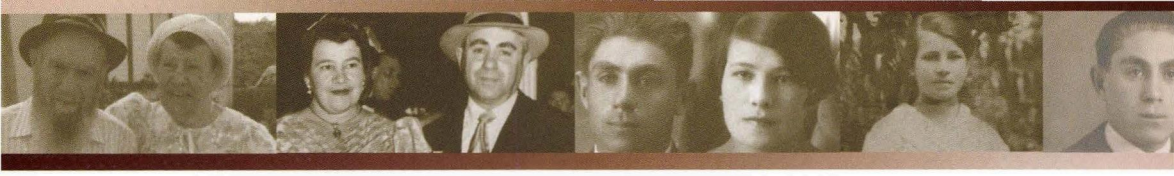
בערך כשנה לאחר שרכשתי את מטרופוליטן, נישא יענקל שהיה אז כבן 22 לבחורה בשם רות קולטון. לבני הזוג נולדו שני ילדים, אך רות נפטרה אחר כך. יענקל נישא שנית אבל התגרש מאשתו השניה.

בעלה של שורה, ז'ק פלעווסקי, עבד כמהנדס והצליח מאוד. בתקופה מאוחרת יותר הוא נכנס לעסקים יחד עם אחיו ושניהם יחד הצליחו מאוד בעסקיהם. היום הוא פנסיונר. לשורה וז'ק ארבעה ילדים. שורה ויענקל גרים שניהם במונטריאול. שני ילדי הצעירים אלימלך ומרים גרים בישראל.

שורה וז'ק

שלחתי את אלימלך לישיבה יוניברסיטי ולשנה אחת לישיבת כרם ביבנה שבארץ ישראל. אני חש כי לימודיו בישיבה יוניברסיטי ובישיבת כרם ביבנה השפיעו עליו לטובה. הוא ניצל לטובה את תקופת שהותו במסגרות אלו

והצליח בהם מאד.

מרים סיימה את הלימודים במכללת "שטרן" (קולג') בניו יורק וזמן קצר לאחר מכן נישאה ועלתה לארץ עם משפחתה. למרים שתי בנות.

מרים ואהרן

בסוף שנת לימודיו של אלימלך בישראל, נסענו, אשתי ואני לישראל לראש השנה. כמעט ולא זהיתי את בני באותו קיץ. הוא גידל זקן ארוך ואת ציציותיו לבש בחוץ. אלימלך לא רצה לחזור למונטריאול, אבל אשתי ואני התעקשנו שהוא יבוא הביתה. זכורני איך בכה כל הדרך במונית אל שדה התעופה, הוא היה עצוב מכך שעליו לעזוב את ישראל.

בקנדה, נישא אלימלך לאיליין גלייזר. בתקופה מאוחרת יותר הוא השתלב איתי בעסקי, ועד היום אנו שותפים ומנהלים את עסקינו יחד.

בחתונת אלימלך ואיליין עם המחותנים לואי וג'ו גלייזר, בתיה ואני

עבודתנו המשותפת היתה פרי רעיונה של אשתי. כשאלימלך חזר מישראל, הציעה בתיה שאשלב אותו בעסקי במטרופוליטן. הייתי קצת מוטרד מהצעד הזה, אחרי הכל הוא צעיר ממני בשנים רבות, ואך טבעי היה שלא נסכים האחד עם השני במקרים מסויימים. אבל אשתי היתה בטוחה שהכל יהיה טוב. וכך היה.

הסיבה העיקרית שהביאה להצלחה שלנו יחד, היתה העובדה שאלימלך תמיד ציית לדברי בדייקנות. כשהלכנו יחד למפעל לרכוש סחורה, נהגנו קודם לדון יחד בעסקה במשרד, ואלימלך תמיד עשה כעצתי. הוא הבין שאני בעל ניסיון. גם כיבוד האב והאם שלו הינו ברמה גבוהה מאוד.

כששילבתי את מלך נסקה הצלחתו של מטרופוליטן עוד ועוד. התחלנו לרכוש סחורה בכמויות גדולות יותר ולהתעסק עם רשתות שיווק ענקיות. המשכנו לרכוש סחורה מיובאת מסין ופולין כשאנו מוודאים שאנו הראשונים שיכולים למכור סחורה זו לרשתות ולחנויות הגדולות.

עלייתו של אלימלך לישראל ומכירתה של מטרופוליטן

חלפו שנים. היה זה בשנת 1976. לאיליין ואלימלך היו חמישה ילדים. אלימלך החל לספר לי על רצונו העז לעזוב את קנדה ולעלות לישראל. "איני רוצה לגדל את הילדים בקנדה", הוא שח לי לא אחת. בסופו של דבר הוא החליט לעשות עלייה עם משפחתו.

אלימלך ואני החלטנו למכור את מטרופוליטן מכיון שאני לבדי לא יכולתי להשתלט על העסק הענק בכוחות עצמי. וכך מכרנו את מטרופוליטן לזוג שותפים יהודים. בבעלות

אלימלך ומשפחתו
מעט לפני שעלו לארץ ישראל

אחד מהם היה מפעל לייצור חלבה והוא תכנן שאשתו תנהל את חצי העסק שלו בבסיס היומי. שני השותפים הגיעו להסכם לפיו יכול כל אחד מהם לרכוש את חציו של השני בעסק, אם וכאשר יתעורר ביניהם ויכוח. מכרנו את מטרופוליטן וקבלנו תמורה הוגנת. היו לנו לקוחות קבועים רבים ועסק מבוסס. כמו כן היו לנו גם ספקים ותיקים ומבוססים. גם את הסחורה שהיתה לנו במלאי מכרנו לזוג השותפים.

מכרנו את העסק, אבל לא את הבנין. לאחר המכירה לקחתי לעצמי חדר בבנין כמו גם שטח למחסן. משטח קטן זה עסקתי במכירת בד ג'ינס לתפירת מכנסיים. את הבד הייתי קונה מווּבסו, המפעל היחיד בקנדה שייצר את בד הג'ינס.

אני שוב נעשה שותף במטרופוליטן

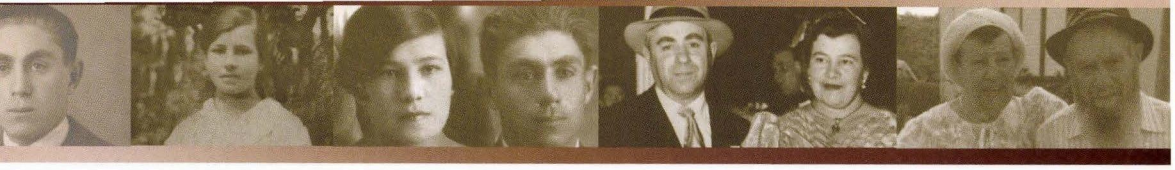
אלימלך רצה לבקר אצל הרבי מליובאויטש על מנת להתברך מפיו בטרם עלותו לישראל עם משפחתו. נסענו כולנו יחד לניו יורק: מלך ואיליין, הילדים ואני. אני הייתי רגיל לבקר אצל הרבי פעם בשנתיים שלושה וממילא חשתי אצלו מאוד בנח.

עם הכנסי אל חדר הלימוד של הרבי, סיפרתי לו שמכרתי את מטרופוליטן. להפתעתי ולחרדתי התרומם הרבי מכסאו ואמר: "מדוע מכרת את העסק? מי אמר לך לעשות זאת? לא היית צריך למכור את העסק! לך תמצא דרך להחזיר לעצמך את העסק!" נחרדתי. לאחר דברים אלו פנה הרבי אל אלימלך ובני משפחתו וברכם בברכת הדרך.

כשעזבנו את הרבי ושבנו אל המכונית, ישבנו כולנו ברכב, שותקים למשך זמן ארוך. נסענו כשעה כשבמהלכה לא הוציא איש הגה מפיו. דבריו של הרבי הבהיל אותנו מאוד. האם טעיתי כשמכרתי את מטרופוליטן? אבל עכשיו שכבר מכרתי את העסק, איך אוכל להשיבו אלי? לא ידעתי מה לעשות.

בינתיים עזבו אלימלך ומשפחתו לישראל, ואני עדיין הייתי בדילמה. תקופה קצרה אחר כך, קבלתי שיחת טלפון נסערת מאחד השותפים שקנו מאיתנו את החנות. "מר לימן, איני יכול לעבוד בשותפות עם השותף שלי יותר. אולי תקנה אתה את חצי השותפות שלהם בעסק, וכך נוכל לעשות עסקים יחדיו?"

התקשרתי לאלימלך לישראל על מנת להתייעץ עימו. תחילה היתה תשובתו "אבל רק עכשיו מכרנו את מטרופוליטן, מי צריך את זה?". אבל שבוע אחר כך

הוא התקשר אלי ואמר "אולי זה רעיון טוב למרות הכל. הלוא הרבי אמר לך להישאר בעסק."

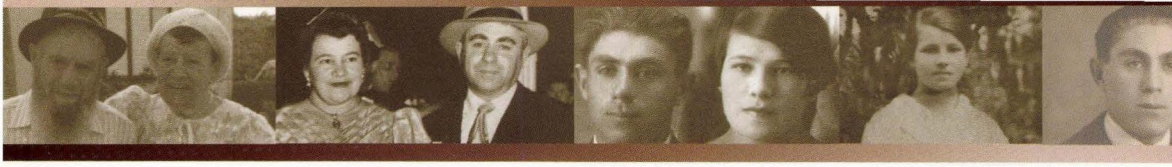
בקיצור, אלימלך ואני קנינו בחזרה חצי מעסק המטרופוליטן. ועד היום אנו הבעלים על חצי מהעסק בעוד השותף שלנו בקנדה מנהל את העסק שם בפועל.

בתחילה, נסענו אלימלך ואני מספר פעמים לקנדה על מנת לפקח על העסק. נסענו גם לסין ופולין כמו גם מדינות אחרות על מנת לייבא סחורה. אבל היום נוסע אלימלך לקנדה מספר פעמים בשנה ואני נוסע רק פעם אחת בשנה. חשתי שמופת אירע לנו כשהרבי אמר לי לקנות חזרה את העסק ולבסוף כך הסתדרו הדברים. הצעד הזה היה מוזר כל כך כיון שרכשתי את העסק שלי בחזרה רק חמישה חודשים אחרי שמכרתי אותו.

אני עולה לישראל

נותרתי עסוק במטרופוליטן ובמכירת בד הג'ינס. אבל לאחר תקופה החלה אשתי לדבר על עלייה לארץ ישראל. "מה נעשה כאן במונטריאול? מרים, מלך

והילדים שלהם נמצאים כולם בישראל. יש לנו דירה בירושלים, בוא נלך גם אנו לגור שם. וכך כשנתיים לאחר שמלך עלה לישראל, עשינו גם אנו עלייה, בשנת 1978.

מאז 1978, השנה בה עברנו אשתי ואני להתגורר בדירתנו שבארזי הבירה, חלפו 16 שנה. אלימלך ואני היינו שנינו שותפים פעילים במטרופוליטן בעבר, אבל ב-16 השנים האלו היה רק אלימלך פעיל בעסק. הוא היה קשור לעסק בבסיס יומיומי, בטלפון ובפקס וטס לקנדה מספר פעמים בשנה. ברצוני להדגיש כי במהלך 16 השנים האלו בהם היה רק אלימלך פעיל בעסק, הוא התייחס אלי כאל שותף ממש. אני רואה בהתנהגות זו גילוי גדול של כיבוד אב.

עם הרב שיקוביצקי בארזי הבירה

את הדירה בארזי הבירה, זו שבה אני מתגורר עכשיו, קניתי בשנות ה-70 המוקדמות, סתם כך ללא סיבה מיוחדת. אז לא תכננתי לגור בה באופן קבוע כלל. למדתי שכל יהודי צריך מקום בארץ ישראל ולפיכך רכשתי את הדירה כששכונת ארזי הבירה היתה עדיין בשלבי התכנון שלה. אלימלך קנה בית בבית וגן ודחק בי לרכוש גם אני דירה שעמדה למכירה בבנין הסמוך לשלו. אך ידיד שלנו ממונטריאול, משה כהן, סיפר לנו על תכנית הבניה בארזי הבירה.

בתיה ואני דנו בעניין והחלטנו לרכוש את הדירה בארזי הבירה. בעת הרכישה היתה הדירה דירת שלושה חדרים. בין הסלון לחדר המגורים חצץ קיר. אשתי הפכה את החדר לחדר אחד גדול על מנת שנוכל לארח אורחים רבים בבת אחת.

בימי הראשונים בישראל דאגתי מאוד- איך אמלא את זמני? במונטריאול היה סדר היום שלי עמוס מאוד וסובב רובו סביב העסק. קמתי ב-6:00 בבוקר, הלכתי להתפלל שחרית בבית הכנסת, נחפזתי לביתי על מנת לאכול ארוחת בוקר ולאחריה הייתי יוצא לעסק, שם הייתי מבלה את היום כולו. מה אעשה

עכשיו? תהיתי, אתבונן באשתי כשהיא מבשלת במטבח? ידעתי שאינני תלמיד חכם וחששתי שלא אבין כנדרש את השיעור בו אשתתף.

ברוך ה', למרות חששותי, מצאתי שיעור בבוקר ושיעור נוסף אחר הצהריים כמו גם שיעור בדף היומי שהתקיים כאן בארזי הבירה. הלכתי להתפלל בבית הכנסת ושם התידדתי עם חלק מהמתפללים.

עלי להודות כי בפעם הראשונה שהשתתפתי בשיעורו של הרב שקוביצקי שהתקיים בארזי הבירה, הבנתי רק כ-10% מכלל השיעור. כששבתי הביתה לאחר השיעור נטלתי גמרא לידי וניסיתי להבין את החומר בכוחות עצמי. לאט לאט הצלחתי להבין עוד ועוד.

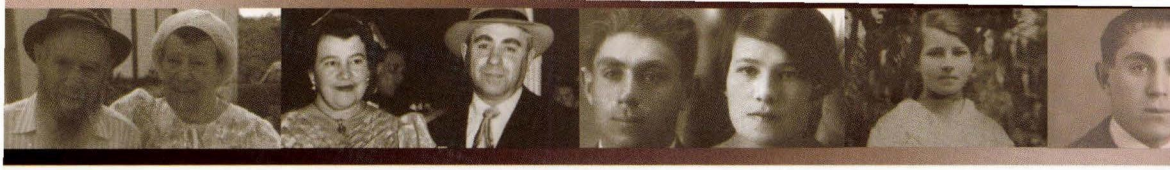
כיום, ברוך ה', אני מצליח להבין את רובו של השיעור. בבוקר אנו לומדים מסכת שבת עם הרב קאופמן. במשך כעשר שנים התקיים שיעור זה בביתו של הרב קישלבסקי וכשנפטר המשכנו לקיים את השיעור בביתי.

השיעור של הערב הינו שיעור בדף היומי. השיעור הזה נמסר מפי שלושה רבנים, הרב שקוביצקי, הרב ספרא והרב אייכלר, כשכל אחד מוסר שיעור פעמיים בשבוע. אחרי תקופה של מספר שנים בהם השתתפתי בשיעור בדף היומי, הציעה אשתי ששיעור זה יתקיים בביתנו שהיה מוסק ונעים ואכן משתתפי השיעור האחרים מגיעים לביתנו מידי ערב. רוב משתתפי השיעור הינם ילידי קנדה והרקע התורני שלהם חזק משלי.

למרות שנחמד מאוד כשהילדים מגיעים לשבת עם הנכדים, חשבנו כי טוב יותר שלא נגור האחד בסמיכות רבה מידי לשני. לא רצינו ליצור תחושה שאנו מתערבים בחיי הילדים יותר מידי.

אשתי לא נהגה ללכת לבית הכנסת בכל יום וכך גם יתר הנשים. אבל היא היתה עסוקה מאוד במטבח. הילדים של מלך ומרים הגיעו לבקר לעיתים דחופות. לפני כשנתיים או שלוש שנים, מצאנו עולה חדשה מרוסיה והיא הגיעה לסייע לאשתי בהכנות לשבת. גם היום עדיין מועסקת אותה אישה, לובה, על ידינו.

בביקור השנתי שלי בקנדה אני נוהג לשאול את ידידיי "למה הינכם יושבים כאן? את הצ'קים שלכם אתם יכולים לקבל בישראל ולהנות מהפנסיה שם!" למשמע דברי הם בדרך כלל עונים לי שכל ילדיהם מתגוררים בקנדה והילדים לא רוצים לעבור לגור בישראל.

הקשר עם הילדים

אני חושב שילדיי הבינו היטב כי השקעתי זמן ואנרגיה רבים בבניית העסק שלי על מנת להבטיח עתיד טוב לכולנו.

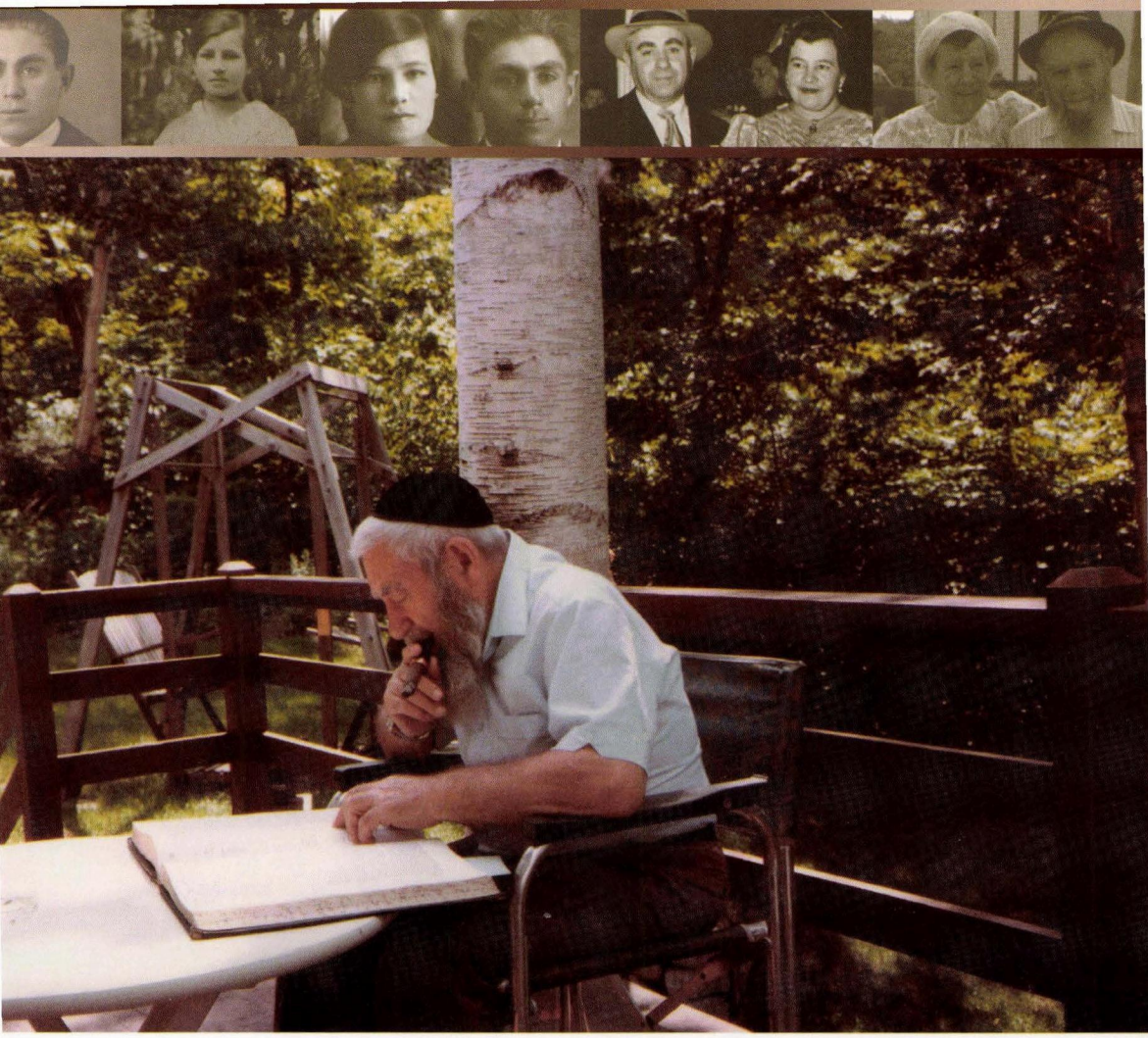
בבואי אל קנדה הרגשתי זר, מאוד לא שייך. מה כבר הייתי? מה היו ידיעותיי? תלמיד חכם ודאי שלא הייתי כיון שברוסיה למדתי בחיידר רק שנים מעטות עד שהקומוניסטים סגרו אותו. השכלה חיצונית גם לא היתה לי בגלל שמעולם לא למדתי בקולג' או בתיכון. במקום ללמוד עבדתי בטחנת הקמח בשביל אבא שלי.

ובכל זאת היה דבר אחד אותו הבנתי היטב- אותם הניירות הירוקים הקטנים הם אלו שמסייעים לך להיכנס כמעט לכל מקום שאליו אתה הולך. רציתי להשיג את הביטחון הזה עבור משפחתי.

ראיתי את אשתי וילדיי בשבתות ובימים טובים אבל הזמן שלנו ביחד היה מוגבל מאוד. לעיתים הייתי שב לביתי מעסקיי רק חצי שעה לפני כניסת השבת.

עם הילדים: יענקל, שורה, אלימלך ומרים

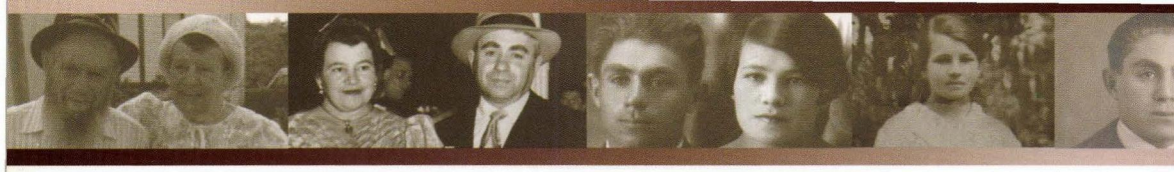

בליל שבת הייתי הולך לבית הכנסת להתפלל ואחר כך היינו אוכלים סעודת שבת ובבוקר יום השבת הייתי משתתף בשיעור.

ילדיי לא התמרמרו מעולם אודות שעות העבודה שלי. הם הבינו שלא בזבזתי את זמני במשחקי קלפים או בצפייה בהופעות. ניסיתי להצליח בעסק כיון שחשתי שאיני יכול להרשות לעצמי למעט את היכולת להרוויח כמה דולרים.

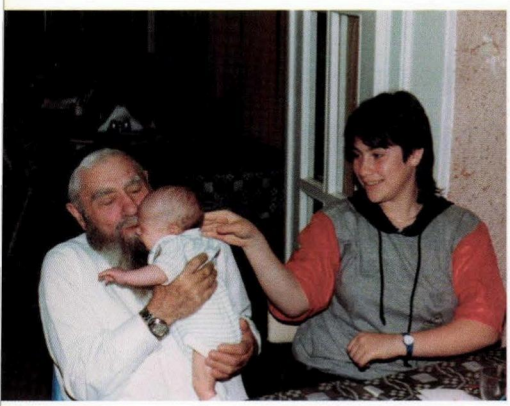
היה לי גם חשוב מאוד להשקיע זמן בלימוד בשבת, לימוד תורני. הבנתי שעלי להכין את עצמי לשנות הפנסיה. היה עלי לחסוך כסף אך עם זאת ידעתי כי עלי לסגל לעצמי הרגלים על מנת שיהיה לי במה להשקיע את זמני לכשאזדקן.

על דבר אחד אני מתחרט. חרטה ממלאה אותי על כך שלא השקעתי יותר זמן במשך החיים ללימודי קודש. עד להיותי בן 21 לא היו לי הרבה הזדמנויות ללמוד תורה בגלל שהקומוניסטים נטלו את השלטון ברוסיה לידם וסגרו את

כל החיידרים. כתוצאה מכך, כשהגעתי לקנדה, ידעתי איך להתפלל, אבל לא הרבה מעבר לכך. נהגתי להשתתף בשיעור בצעירי דת ודעת אבל את רוב זמני השקעתי בעסקים.

את הכסף חסכתי לזמנים כמו היום. ברוך ה', יש לי די כסף לפרנס את עצמי. הנאתי הגדולה היא להזמין את ילדיי למלון ביחד בחג הפסח. ומהיכן הגיע הכסף? יכולתי לחסוך מכיון שבמשך השנים היו ראשי ורובי שקועים עמוק בעסקים.

עם עליזה

עכשיו, מזה כחמישה חודשים מאז פטירת אשתי שאני חי כאן לבדי ומעולם לא אכלתי ארוחת ערב בגפי. בכל ערב בשעה 6:00 מגיע אחד מילדיי או נכדיי ויחד אנו סועדים את ארוחת הערב. לפעמים מבשלת העוזרת את האוכל אבל הילדים הם אלו שמגישים לי אותו ומארחים לי לחברה בזמן הארוחה. לא נשארתי לבד אפילו לא פעם אחת ולדבר זה משמעות רבה עבורי.

עם משפחתי במלון כינר

מחלתה של אשתי

בשנת 1982, לאחר שבתיה ואני גרנו בישראל כחמש שנים, החלטנו לצאת לנופש קצר במלון על חוף ימה של תל אביב. מיד עם הגיענו למלון, לבשנו בגדי ים וירדנו לים ליהנות מעט. נשארנו קרוב לחוף. לפתע אמרה לי אשתי שהיא אינה חשה בטוב. היא כמעט ולא הצליחה ללכת את הדרך הקצרה מחוף הים אל המלון. האחראי על המלון קרא לרופא וזה שלח אותנו מיד לבית החולים.

הרופאים אמרו לנו שבתיה לקתה בהתקף לב. התקשרתי לאלימלך בירושלים והוא הגיע להיות איתנו בבית חולים איכילוב שם אושפזה אשתי למשך שלושה שבועות.

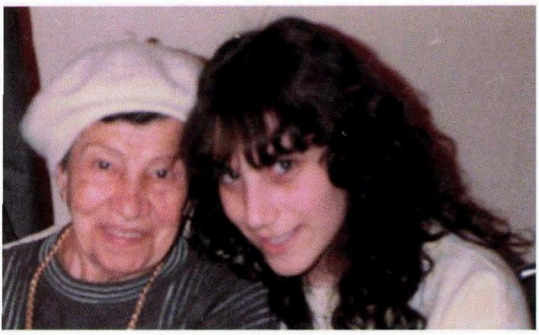
שבנו אל ביתנו שבירושלים ורופא היה מגיע לראות את בתיה בבית. מצבה של אשתי השתפר, למרות שהיה עליה ליטול תרופות באופן קבוע.

לאחר מספר חודשים החלה אשתי לסבול ממחלת הסוכרת. המחלה היתה מאוד מתישה ומאז התגלתה אצלה הסוכרת, הפכה אשתי לאישה חולנית. היא יכלה להתלבש ולהסתובב בכוחות עצמה וכן לארגן את הבית, אבל היא לא היתה בריאה. היה עליה לאכול בפרקי זמן קצובים על מנת לשמור על רמת סוכר מאוזנת בדם. לאחר התפילה בבוקר יום השבת היה עלי לקדש מיד מכיון שהיא היתה צריכה כבר לאכול.

הילדים כיבדו מאוד את אימם ותמיד אמרו שהיא חכמה. היא היתה כבר כבת שמונים אך עם זאת נהגו הילדים להתייעץ עימה בכל פעם שרצו לרכוש מכשיר חשמלי יקר. כשמלך ומשפחתו עברו לבית חדש הם שאלו אותה איך כדאי לארגן את הבית, היכן להניח את הריהוט ואיזה שולחן ומקרר לרכוש. אני עצמי עם הארץ של ממש בדברים אלו.

בתיה ואילנה

אשתי נפלה בבית ושברה את רגלה. היא אושפזה בהדסה הר הצופים לתקופה של שלושה חודשים. במשך תקופה זו כולה היא לא היתה לבדה אף לא לרגע אחד. הילדים ישבו לידה בתורנות ואם לא יכול אף אחד מבני המשפחה לשבת אצלה, הבאנו אחות שתשב לידה בתשלום.

היינו מבוטחים בקופת חולים אך עם זאת היה עלינו לשלם לרופאים פרטיים על מנת לוודא שהטיפול אותו מקבלת בתיה הוא הטוב ביותר. דר. קליינמן, הרופא הכללי של אשתי, המליץ על מנתח אורטופד מספר אחת שהמחיר אותו גבה עבור ניתוח ברגל עמד על סכום של 10,000 ₪.

בתיה ומעין

הניתוח עבר בהצלחה ולאחריו הלכה בתיה לביתו של אלימלך לשישה שבועות. איליין טיפלה באשתי במסירות ובאהבה, לא ככלה אלא כבת ממש. בתיה החלימה יפה וכבר התחילה ללכת. אבל יום אחד, בעודה נשענת על ההליכון, היא נפלה שוב. הפעם, נוסף לרגלה הפצועה התפתחו בעיות רפואיות חדשות והקיימות החמירו. דר. קליינמן אשפז אותה בבית חולים ביקור חולים שם הוא היה המנהל הכללי. בריאותה של בתיה התרופפה והיא נעשתה חולנית מאוד, הרגל שלה לא הגיבה לטיפול והסוכרת שלה החמירה מאוד.

בשלושים השעות האחרונות לחייה היתה דעתה של בתיה צלולה לחלוטין אבל היא לא דברה, הכאבים שיתקו

אותה. היא נפטרה בבית חולים ביקור חולים מיד לאחר החגים, בכ"ה בתשרי בהיותה בת 88 שנים. היא קבורה בהר הזיתים. בני יענקל ושורה בתי הגיעו מקנדה ושהו לצידה בשבועות האחרונים לחייה.

בטרם נפטרה אמרה אשתי בחכמה לילדים כיצד לחלק את חפצי הערך שלה (המנורה לשורה וכו'). היא עשתה זאת על מנת שלא יתעוררו ויכוחים בענייני הירושה חס וחלילה. את מה שנותר חילקו הילדים ביניהם במהלך פגישה שקיימו. ברוך ה' מסתדרים הילדים היטב ביניהם.

אהבתה הגדולה של אשתי לחסד וצדקה באים לידי ביטוי באופן בו חילקה את כספה. 5% מרכושה היא הורישה לאגודות שמטפלות בילדים חריגים ו-5% נוספים לבית חולים שערי צדק, לשם נהגה ללכת לצורך מעקב במשך עשר שנות חוליה. מלך הוא גם אחד מחברי ההנהלה שם ועוזר בגיוס כספים.

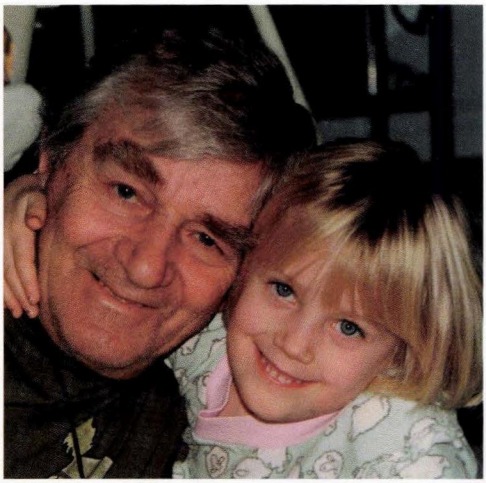
הנכדים

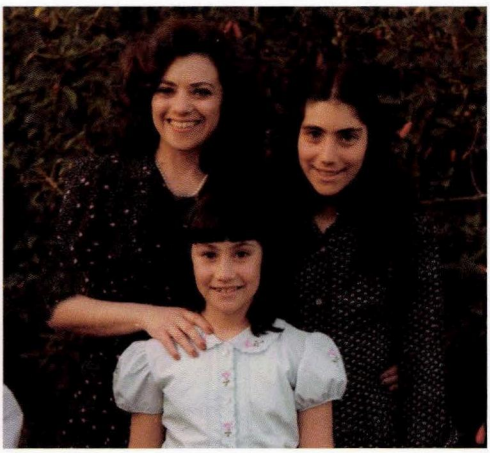
ליענקל שני בנים: יונה, שנקרא על שם אביה של אשתי, ואליוט. לשורה ששם משפחתה לאחר הנישואין הוא פולעווסקי, ארבעה ילדים, שלושה בנים ובת. הבכור הוא מאיר שנקרא על שם אבי, אחריו יונתן הקרוי גם הוא על שם אביה של אשתי, יונה. הבן אחריו הוא אהרון. אני חושב שהוא קרוי על שם קרוב משפחתו של בעלה של שורה. הבת הצעירה היא שיינה.

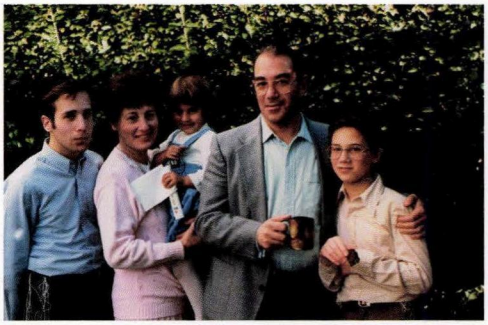
בנו הבכור של אלימלך הוא דניאל. אחריו יש בת ששמה שושנה והיא קרויה על שם אמי. אחרי שושנה ישנו בן נוסף, שמחה ואחריו עוד בן, ישראל. הצעיר מכולם הוא עקיבא.

למרים שתי בנות אילנה ועליזה. שם משפחתה מבעלה הראשון היה שוורץ והבנות נשארו בשם זה בעוד מרים נישאה מחדש ושמה כיום הוא זינגר.

הגמ"ח שלי

אני עצמי השתמשתי רבות בגמ"חים בתקופות שונות בחיי. מסיבה זו שמחה גדולה היא בעבורי שאני יכול לנהל גמ"ח בעצמי.

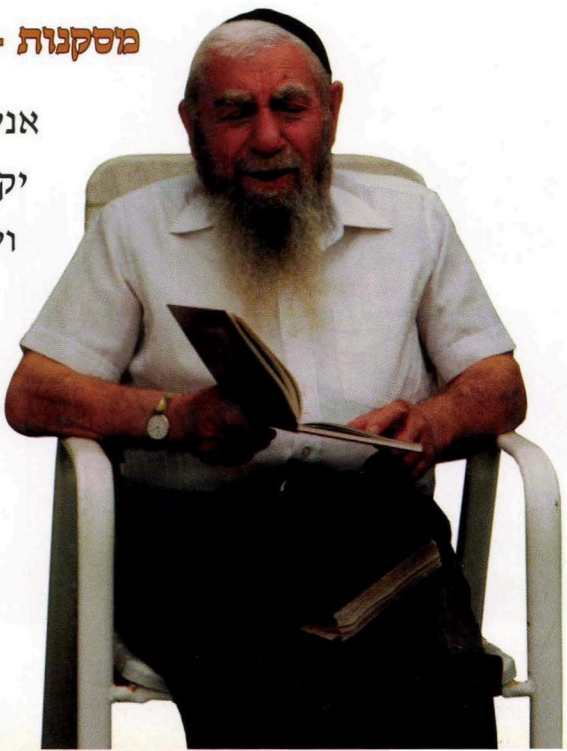
עוד בקנדה, הלויתי לאנשים סכומי כסף. לקוחות הגמ"ח שלי היו בעיקר בעלי חנויות קטנות שבאו למטרופוליטן לרכוש סחורה בסיטונאות. הם לוו $500 או $1,000.

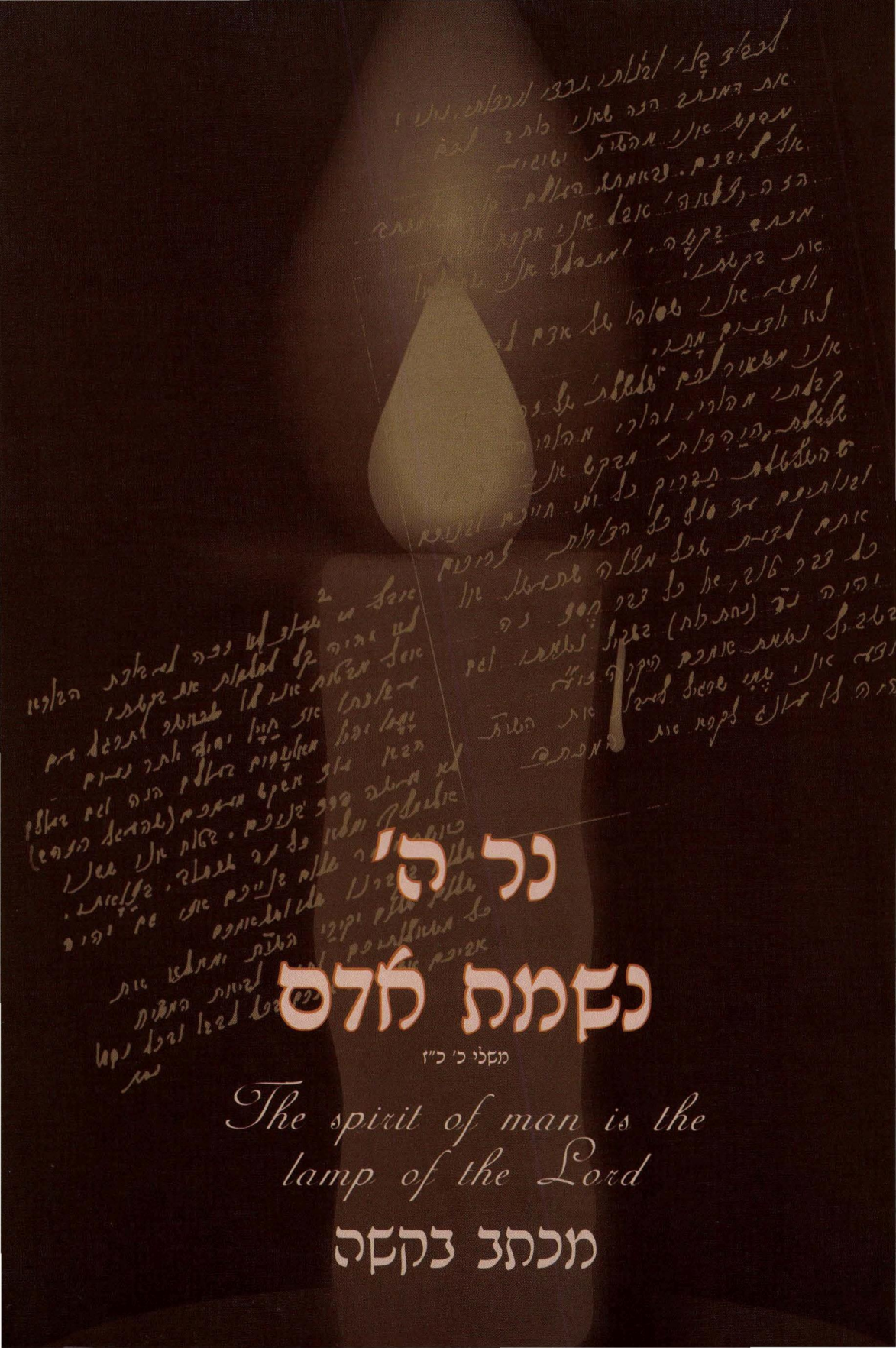
כאן בירושלים רבים מלקוחות הגמ"ח שלי הם אברכי כולל. רבים מתוכם מישיבתו של רב אהרה'לה. אני מלווה להם סכומים של $1,000-$2,000 ולעיתים אף $5,000 לתקופות של שלושה-ארבעה חודשים. אנשים משתמשים בכסף למטרות שונות, לעיתים רבות על מנת לערוך חתונות או בר מצווה. כל הרשימות שלי נמצאות בקופסאות השחורות האלו. יש לי כיום כמאה חשבונות והודות לסיועה של מיכל, אשתו של הבן של אלימלך, שמחה, הכל מתועד במחשב.

אלימלך בני מנסה להגן עלי ואומר לי שלא אקבל לקוחות לגמ"ח כשמגיעה שעת הארוחה שלי. אבל אני חש כי "מצווה הבאה לידך אל תחמיצנה". אני יכול לשרת בני אדם גם בעודי אוכל.

מסקנות – סיום

אני מקווה כי ילדיי ונכדיי יקראו את הסיפור הזה ויפנימו את המסר השזור בו: אין כל הצלחה בעולם אלא אם כן נעשה הקב"ה שותף גם הוא.

נר ה'
נשמת אדם

משלי כ' כ"ז

The spirit of man is the lamp of the Lord

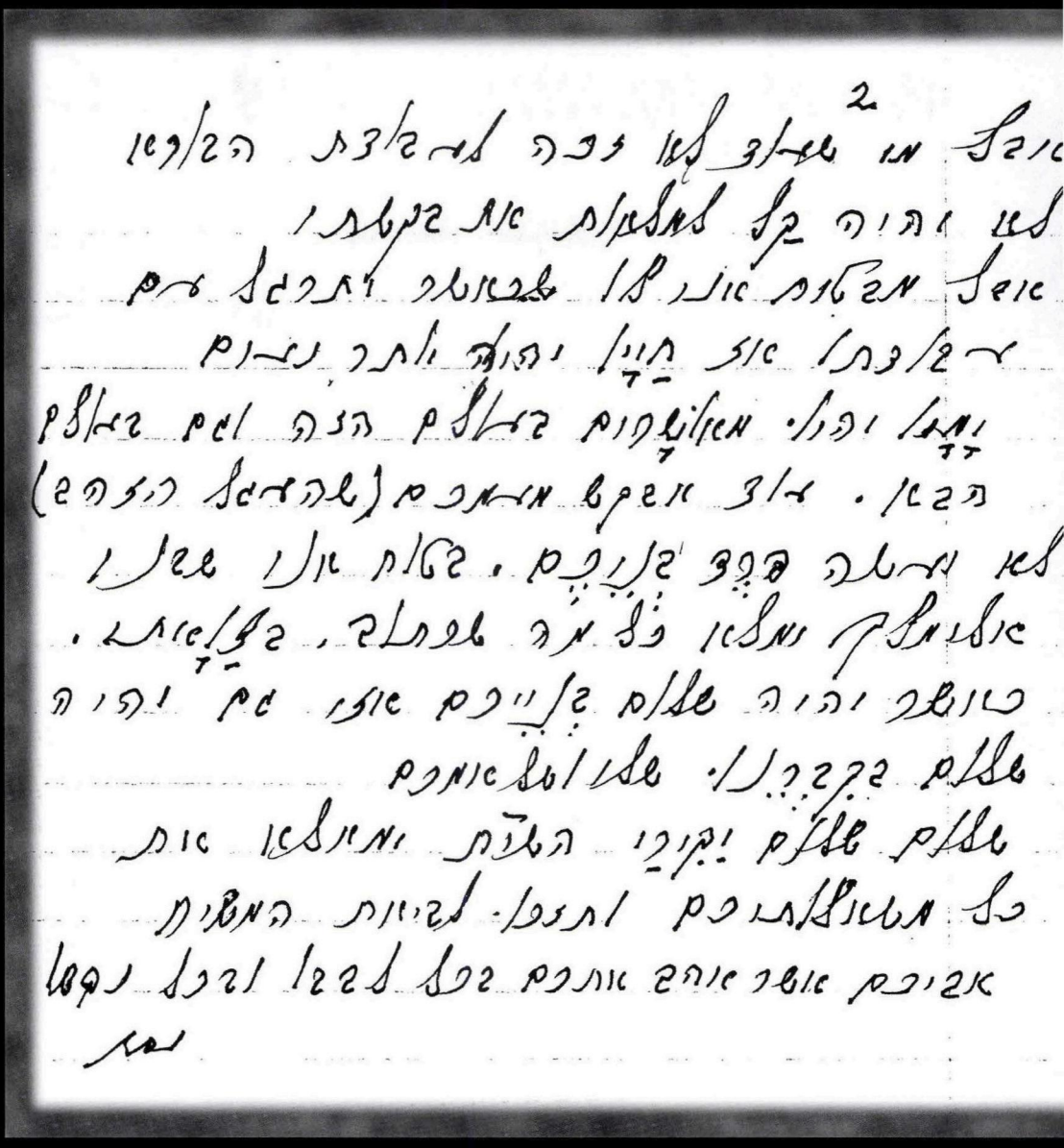
מכתב בקשה

לכבוד יקר, ידידי ורבי ורבותי נרו!

את דאגתם הנה שאלו כותב לכם
מבקש אני מהשגחת ישועתי
על ילדים. עכשיו הילדים קרובים לאמרם
הדם בקרוב, ואשמח אני שתאמינו אותם
אמרם בקרוב, ואשמח אני שתאמינו
את בקשתי.

ולפי אני מסופו של אדם לבקר אצל
אנו ולכבדם אתנו.

אני משאיר לכם "שלשלת על נפש" שאני
קבלתי מהנדי, והרי, מהנדים לכם ובה
שלשלת יהודית מבקש אני מאתכם
ם השלשלת בברוך כל ומי חיבים ובניכם
ובנותיכם את סוף כל הבלילות לכרוסם
אותם לכרוסם על מצלה שמשמשת אין
כל בכך טוב, את כל בכך חסף נה
והוה נא (נחת רוח) בשביל נשמתו ובם
בשביל נשמת אמתם היקרה ז"ל
ולפני אני, מאחי שרוצה לשמוע את השלת
ופרה לא שאל לקנות את המתים

"והשיב ... ולב בנים על אבותם"

מכתב בקשה לצאצאים

מכתב בקשה לצאצאים

לכבוד בני ובנותי, נכדי ונכדותי, ניני!
את המכתב הזה שאני כותב לכם
מבקש אני מהשי"ת ושיגיע
אל ליבכם. (ובאמת), העולם קורא למכתב
הזה 'צוואה' אבל אני אקרא אותו
מכתב בקשה, ומתפלל אני שתמלאו
את בקשתי.
יודע אני שסופו של אדם לעפר אבל
לא יודעים מתי.
אני משאיר לכם 'שלשלת של זהב' שאני
קבלתי מהורי, והורי מהוריהם וזה
שלשלת 'היהדות' מבקש אני מאתכם
שהשלשלת תדריך כל ימי זייכם ובניכם
ובנותיכם עד סוף כל הדורות. צריכים
אתם לדעת שכל מצוה שתעשו או
כל דבר טוב, או כל דבר חסד זה
יהיה נ"ר (נחת רוח) בשביל נשמתי וגם
בשביל נשמת אמכם היקרה ז"ע.
יודע אני שמי שרגיל לעבוד את השי"ת
יהיה לו עונג לקרא את המכתב

אבל מי שעוד לא זכה לעבודת הבורא
לא יהיה קל למלאות את בקשתי
אבל מבטיחו אני לו שכאשר יתרגל עם
עבודתו אז זייו יהיה יותר נעים
ימיו יהיו מאושרים בעולם הזה וגם בעולם
הבא. עוד אבקש מעמכם (שהעגל הזהב)
לא יעשה פרד בניכם. בטוחו אני שבני
אלימלך ימלא כל מה שכתוב בצואתי.
כאשר יהיה שלום ביניכם אזי גם יהיה
שלום בקברנו שלי ושל אמכם
שלום שלום יקירי השי"ת ימלא את
כל משאלותיכם ותזכו לביאת המשיחו
אביכם אשר אהב אתכם בכל לבבו ובכל נפשו

Beth Jacob Congregation
5713 Park Heights Avenue, Baltimore, Maryland

July 27, 1995
29 Tammuz, 5755

Dear Reb Melech, עמו"ש and family שליט"א,

Anyone who had the privilege of knowing, even for the briefest time, your dear late father, Reb Nosson זצ"ל, knows what this loss means to you and your family. Everyone can claim that they have only one set of parents and that those parents are unique, but some parents are more unique than others.

When Mitch first told me about your father's coming back to Baltimore every year from Canada and Israel for Kever Avos, I was impressed, but not nearly as impressed and touched and warmed as I was by the privilege of meeting him. Such intelligence, sensitivity and genuine Chen in one package are rare. Your mother, Aleha HaShalom, must have been a special personality too, a mirror of his soul. Our world is diminished by their passing. Whatever their age, it's a terrible loss and knowing how devoted you were, it leaves a real void. We offer our Kos Tanchumin.

The way he died reminded me of the Medrash on the Petirah of Moshe Rabbeinu. The Medrash says that the Malachim said to Moshe: "Yagata harbeh, amalta harbeh, bo lanuakh". His was a full life, but that this happened during the Drei Vokhen only adds to our sorrow. Personally, I'm sorry I won't get to see him again.

Reb Nosson, zt"l, radiated goodness. His keen insight and wit and the sparkle in his eyes enriched the lives of everyone who knew him. Richly did he deserve the enormous respect, love, caring and devotion you lavished upon him. Your parents, Zikhronam Liv'rakaha, obviously taught you well by example. For parents, there can be no greater fulfillment than seeing their children and grandchildren follow in their ways. May your father's loyalty to Torah, Avodah U'gemilas Chassadim, his parents and their legacy, live on in you, and through you and your descendants to the end of time. B'vrakah Sheyanukhamu. Hamakom y'nakhem eskhem b'sokh sh'or aveilei Tziyon V'Yerushalayim.

Sincerely,
רפאל צאב שוואדרון

וחשבתי לעצמי, הלוואי שאזכה להעמידו ולהקימו על שמו ועל זכרו של יקירנו ומתפללי בית מדרשנו רבות בשנים, שבבית מדרשנו יקימו בחורים באשמורת הבוקר ללמוד ואח"כ להתפלל שם. ובוא יהיה כלול ג' עמודי עולם פשוטו כמשמעו תורה, עבודה, גמ"ח, לימוד שעה אחת לפני התפילה, עבודה, אין לך הכנה לתפלה כזה, ומתן שכרה בצדה לאלו הבחורים המשתתפים ולומדים בהתמדה.

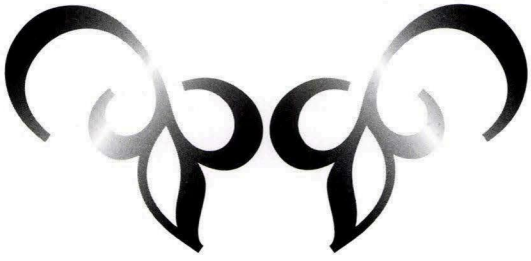
... וזכות אביך הדגול יגן בעדך ובעד כל בני משפחתך שאך טוב וחסד ירדוף באהליכם כל אורך חייכם עדי נזכה לתחיית מתי ישראל, ויקוים ויקצו וירננו שוכני עפר בביאת גואל צדק במהרה בימינו אמן.

הכותב והחותם בברכה מרובה ובברכת הצלחה הידוש"ע וכ"ט סלה.

אפריים מנחם גרויצ

פדיה"ק ירושלים תובנה ותכוון

באאמו"ר ר' שמעון יצחק שליט"א

חברת "משכימי קום"
הוקם לע"נ ידידינו הרב נתן ב"ר מאיר לימן זצ"ל
בישיבת "בית יוסף צבי" דושינסקיא
(המטרה: ללמוד באשמורת הבוקר כהכנה לעבודת הבורא)

ב"ה יום י"א חודש מנחם אב שנת תשנ"ה
כבוד החסיד רודף צדקה וחסד, מוקיר רבנן, והיא גופא צורבא מרבנן,
הרב אלימלך לימן שליט"א
שלום וברכה!

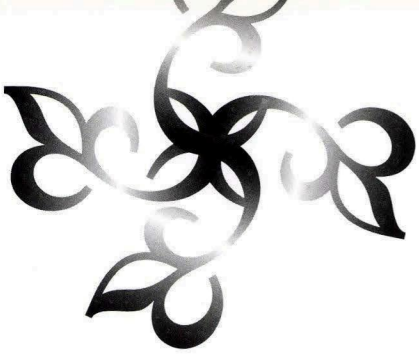
אחרי דרישת שלום כראוי ונכון – אבוא בכמה פסוקי דרחמי למע"כ שיחי',

שבורים ורצוצים אנו בתוך כל ידידיו, ומכיריו, ואנ"ש, על השבר הנורא אשר פקד לנו אלוקים – בהסתלקותו לשמי מרום, אחד מארי שבחבורה ידיד ד', וידיד כל בנ"י, רודף צדקה וחסד, עמוד התפילה, ולא פסיק פומי' מגרסי' הרב החסיד ר' נתן בהר"ר מאיר לימן זצ"ל.

זאת נחמתי בעניי – תפלותיו הזכים והנעימים יבאו עכשיו לפני כסא הכבודה – "ומה כאן עמד ומשמש" כמו שברור לנו שבתפלותיו בקע רקיעים, וביטל גזירות רעות על כלל ישראל, אף התם עומד ומשמש, ומעורר רחמי שמים מרובים על בניו ובנותיו היקרים, וכל המשפחה, ולכל כלל ישראל, שישמע קול השופר של משיח אמן.

נחרט היטב בלבי כל מהלך התפילה של אביך ז"ל, איך שהלך למקוה בישבתנו, ואחריו שהי' מפותחי דלתות בהמד"ר, ואיך שקיום מאמר חז"ל, "חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת לפני התפילה...". ואיך התפילה היתה נראית מהתחלה עד סוף התפילה שמעו אותו, ולא בלע שום אות בתפילה, כמו שמונה אדם את כספו, כך היתה בידו תפילתו היהלום.

לכן עלה במוחי ביום פטירתו להקים מיד חברת משכימי קום שמטרתו לעודד לבוא ללמוד לפני התפילה באשמורת הבוקר, כהכנה דרבה לעבודת הבורא, לקיים משאחז"ל שוהין שעה אחת לפני התפילה, ומתוך כך מתחילים התפילה מתחלתו, ולא באים באמצע התפילה. (כעין ששמעתי הסיפור שספרת לאבי שליט"א איך שאביך הסכים לשלם לאברך דמי עבודת אשתו כדי שיגמור את התפילה כולו, ולא לחצאין).

פלעג שטענדיך זאגן: איך דארף נאך זייער פיל אופטאן, איך הייל זיך מאכן וויצוואט פאר מענטשן, סיאיז מיר וויניך צווט געבליבן. זיין שטוב איז שטענדיך געווען פול מיט מענטשן, וועלכע האבן זיך געזייטיקט אין הילף, זיי פלעגן קומען צו אים פארזוורגטע און אועקגיין פון אים באפרידיקטע. ער איז געווען פול מיט לעבן, פול מיט חאכמע, אז ער פלעג ריידן פלעג זיך פון זיין מויל שיטן פערל. נאך דער ארבעט, אז איך פלעג אועקגיין אהיים, פלעג איך פילן אז מיין נעשאמע פלעג ווערן בעסער און ריינער, און עס האט זיך געגלוסט לעבן.

פון אים קאן מען שרייבן און שרייבן פון זיין באשיידנקייט, גוטסקייט און פאנהערציקייט צו מענטשן.

איך געדענק דעם לעצטן טאג פון זיין לעבן דעם 24 יולי. ער האט אפגעגעסן ווארמעס 2 אזייגער באטאג, מיר געצאנקט, איז געווען אין א גוטער שטימונג און איז ארויס פאצירן. אין א פאר שא האט ער זיך אומגעקערט פריילעך מיט א שמורכעלע אין גוטן מוט און זיך געזעצט לערנען.

אין זיין פירן זיך און אין זיין שטימונג האב איך ניט געזען קורן שום סימאנים, און זוך ניט געקענט פארשטעלן אז סיאוז געווען זיין לעצטער טאג פון זיין לעבן.

אזוי איז ער פארבליבן אין מיין זיקארן, אזוי האב איך אים פארגעדענקט מיט א שיינגענעם שמייכעלע אופ זיין ליכטיקן פאנים.

טאכטער לויבה

א גליקלעצער צופאל הווט וויך צונויפגעפירט מיט דער מישפאכע ליימאן גוועלט באסיע און אצאן נאטאן. אכוף מיין ספעציאליטעט וואס איך האב נאך באקוועם אין רוסלאנד, פלעג איך זייער ליב האבן צו קאכן און באקן. איך פלעג עפ פארוואנצלען אין עכסטער קונסט.

אין דער אהבן זיכ געניטיקט אפ דער עלטער די אויסגעצווכנטע, אינטעליגענטע פארט, גוועלט באסיע און אצאן נאטאן ליימאן.

די פאר האבן וויר זייער אימפאנירט מיט זייער אינערלעכער קולטור און גוטער באציונג צו וועלטשן און איך בין געבליבן בא די פיינע מענטשן, העלפן זיי. אין מעשעך פון דער צייט האב איך געפליט פון זייער זייט פיץ וואלמקייט און גוטס צו זיכ. איך האב זיי ליב באקומען און זייערע קינדער. איך האב זיך געפלט ווי א מיטגליד אין זייער ומישפאכע. איבער צווי יאר שטארבט גוועלט באסיע. פאר אדצאן נאטאן איז געווען א שווערע צייט ווא ראליש. רווטש ער האט זייער גוטע, געטרייע און איבערגעבענע קינדער וועלכע פלעגן אים ניט איבערלאזן אפ קיין מינווט אן אופווערך זאמקייט און זארג פאר אים.

ער האט פארלארן די וייב מיט וועלכער ער האט אפגעלעבט 68 יאר אין קאווער און אין פרידן, און בלייבן אן איר, איז פאר אים געווען א גרויסע טראגעדיע.

אט פון דעם מענטשן פון וועווען עס האט געשטראלט וואלמקייט און גוטס, א מענטשן וועלכער איז געווען באשיידן, פון וועלכן אין אלע איזנזיכטן דארף מען זיך לערנען פון אים וויאזוי ער האט זיך געפירט און געלעבט און אלעס וואס איך האב געזען, וויל איך אנשרייבן, מיינע זיכרוינעס.

אצאן ליימאן איז געווען אן אליסערגעווינלעכער מענטש מיט א טייערער גוטער נעשאמע. ער איז געווען א ריינער ציכטיקער מענטש ניט נאר אויסערלעך נאר אינערלעך. בא אים איז געווען א ליכטיקער קאפ. ער

Dear Melach, נ"י

I was debating whether to call or to write; but I usually find telephone conversations dealing with anything other than any facts singularly unsatisfying.

It is difficult enough to find words to express how sorry I am for you to have lost your father, the head of the family, a dear, sweet man who had so much to give and to teach both his family and his friends. Fortunate as you were to have him nearby – close to you in so many ways – his not being there for you now will doubtless be that much more difficult. You will find strength however, from his strength, his wonderful attitude to life, his succinct "ווערטלאך" his עבודת ה', his warmth and love for you and Elaine, תחי'.

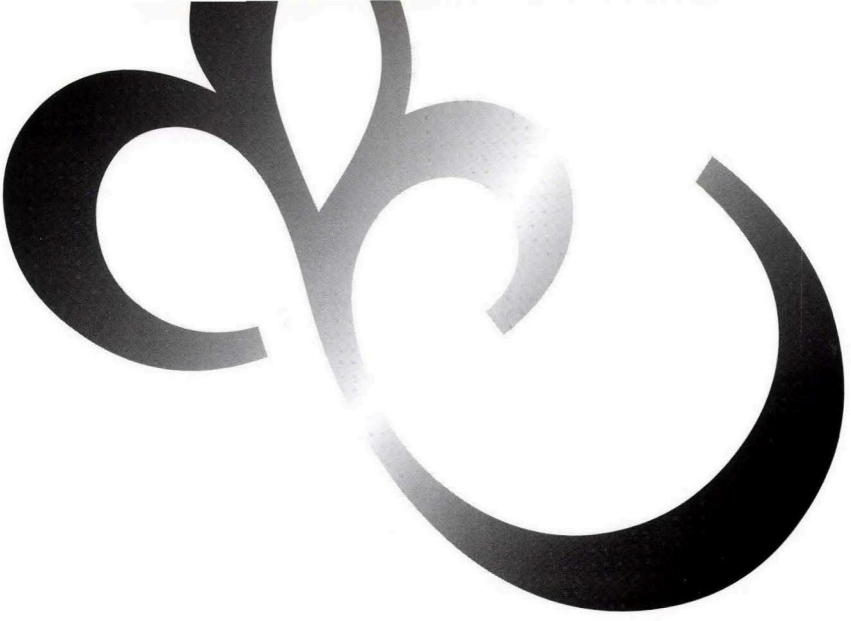
We will remember him with respect and love for all that he achieved in his lifetime and hope that we, too, can someday be blessed with his נחת רוח, his purposefulness. How comfortable he was with His Creator.

As we draw closer to the days of public אבלות, we can only pray that your father will be a מליץ יושר for us all and the days will become days of שמחה.

Be well, be strong.

Love

Frieda

auditorium, he remarked that our currency (Cdn $) is too weak, we probably can't afford the price he demands. His humor was just an extension to his natural אהבת הבריות and coupled with his אהבת תורה ותמימותו ופיקחותו endeared him so very much to us.

We owe each of you – his children – R' Yankel, Sureh, Melach and Miriam, הכרת הטוב for looking after him and enabling him to achieve אריכות ימים בכבוד thus enriching our lives.

Our Shul hasn't chosen a Chazan yet for this year. We are certain, however, that Reb Nussen will agree to be a שליח ציבור for us. But not just for us, for all of Klal Yisroel needs a מליץ יושר in such troubled times. May he be, then, a מליץ יושר for you and your dear משפחות and for his extended משפחת כל אחינו בית ישראל.

המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים, ובקרוב נזכה כולנו לנחמת ציון וירושלים

המשתתפים בצערכם

שלמה ומנה

Dear Lehman Family members mourning the פטירה of היקר באנשים אהוב לשמים ואהוב לבריות מוה"ר נתן ב"ר מאיר ע"ה

It is somewhat paradoxical that a time of grief when one is usually numbed into silence, words can also come so easily. In this somber and emotional period I feel that I am reading from a book your father ע"ה wrote. His P'tirah, not coincidentally was the same week as the Yarzeit of Aharon HaKohein, whose yom Ptirah is the only one mentioned clearly in the Torah. Aharon Hakohein achieved longevity and functioned in his avodas hakodesh until his last day. Yet, ויבכו אותו כל בית ישראל and as Rashi points out, his persuit of love and harmony amonst each Jew evoked a sense of personal loss to each Jew. Chana and I were rewarded for nearly 30 years with the friendship, wisdom, guidance and humor of your father. He was the epitome of ישרות וענויות. During difficult times for our family after the passing of the late Mr. Gepner ע"ה this relationship bore paternal overtones. We are truly indebted for the warmth both your parents showed Mrs. Gepner שתזכה לרפו"א בתוך שאחב"י during that period, and later when she remarried Reb Kalman ע"ה and moved to Yerushalayim. We write personal glimpses which are merely a drop of ink in a huge volume of מעשי צדקה וחסד לכלל ולפרט. In later years how fondly do I recall his annual visits to our shul – his Shul formerly known as the "Shotzer". When Reb Nussen appeared with his fully grown beard he was asked whether he is a candidate for Chazan for Yomim Noraim. Your father who was a mayvin on his cantorial ability, reflected for a moment and said,

"איך האב מורא אז דער פלאץ איז צו קליין פאר מיר".

More recently, when I joked with him and offering perhaps a larger

Dear Melach and Elaine,

We were deeply saddened by the פטירה of your father, ע"ה and join in your צער.

המקום ינחם אתכם בתוך אבלי ציון וירושלים

One of the highlights of our trips to א"י was a visit to Mr. Lehman whom we admired and looked up to as a person who was always looking upward and would grow from year to year. We are accustomed to see younger people work hard to achieve a level in גשמיות and רוחניות to which they aspire and then tend to try to at least keep up and maintain this level. Not so Mr. Lehman. He seemed to have younger כוחות with each passing year. There was a quiet urgency for more שיעורים, more כוונת התפילה, more חסדים, that earned him a place amongst the people who live in ירושלים של מעלה. All the neighbors learned to respect this man who said so little yet spoke so much.

The twinkle in his eye will continue to shine in our hearts and we hope that the lessons we learned from him will as well.

Your family has always displayed כיבוד אב ואם in great measure, and since your father was alone, the care you gave him and the honor you bestowed upon him were exemplary. Certainly he will be a מליץ טוב for you, your children and grandchildren which gave him so much נחת.

נזכה לשמוע מכם בשורות טובות תמיד.

בידידות נאמנה,

יואל ושרה

Dear Melach, Jack, Suzy, Miriam and Elaine שיחי'

המקום ינחם אתכם בתוך אבלי ציון וירושלים

It was like a bomb that hit us, when we received your fax with the sad news. How true, נפלה עטרת ראשינו.

The wound is great and it is difficult to reconcile to reality.

The loss is not only for you, but to all who had the זכות to know him, enjoy the charm, the wit and חכמה that was radiating from him.

Our first thought was the שבת we shared with him. The long story he told about the Rebbe in David's house on ליל שבת and the priviledge we had in having him at our שבת סעודה. The Shmus, the זמירות , the ברכת המזון are engraved in our memories forever.

ר' נתן ע"ה was a man of חסד, always kind and alert but astute and wise showing that one couldn't pass something over him.

טוב שם טוב משמן טוב

Above all he was a man of all ages. He got along and was מקרב young and old, and everyone felt very close to him.

My last memory of ר' נתן ע"ה is his sitting in front of his mother's קבר, after everyone left and meditating. It was like he was communicating with his mother ע"ה and saying that she is not forgotten, that this might be his last visit on this earth, and soon he will join her.

He will be missed by all of you children, grandchildren and the hundreds of עניים and בני תורה who had their sustenance in רוחניות וגשמיות from him.

This bright beacon of light has extinguished. Let the children and grandchildren and great-grandchildren remember him, and the values he implanted in all of you will be the ירושה of bringing again new lights to כלל ישראל.

With a sad heart and feeling with you, joining your tears,

Vera and Moshe

טהרה בביתו, כי מאז שעבר התקף לב לא יכול היה ללכת לטבול, וכבר שילם למהנדס על התוכנית, וביטלה מפני התנהגדות מעט שכנים.

כשנולדה ביתי תחי', פגש אותי בצהריים והכיר בי שאני טרוד, שאל אותי: מה הבעיה? חסר לך כסף? עניתי לו: יש לי כסף, ברוך השם, חסר לי ישוב הדעת. ענה לי ר"נ: הו, זה באמת חסר גם לי.

תמיד התלונן על היצה"ר שאינו נותן מנוח לאנשים גם בזקונתם. סיפר לי ע"ז שפעם היו שני חסידי קוצק זקנים שהיו ידידים בלב ובנפש. אחד מהם היה חולה מאד וכבר גסס, בא אליו חברו ולחש על אוזנו: נו, עכשיו הוא כבר עזב אותך? ענה לו: מה פתאום? עכשיו ממש הוא בא לפתות אותי שאצעק בקול 'שמע ישראל', כדי שיגידו עלי שנפטרתי מהעולם כמו צדיק...

אברך אחד התפלל בהשתפכות הנפש ובכה בכי רב בקטע של "אהבה רבה". לאחר התפילה שאל אותי: מה יש לו לבכות? הרי מ"אתה בחרתנו מכל עם ולשון" צריכים מאד לשמוח. ענה לו אחד האנשים: אולי הוא מרגיש שאינו ראוי לבחירה הזו. אמר ר"נ: הוי, אתם תמיד בוכים, ולא יכול היה להרגע. למה לבכות ב"אתה בחרתנו"? הרי זה אושר גדול, מתיקות אין קץ.

בהלוויתו של הרה"צ ר' מיכל אהרן שנערכה בוורשא, אמרו צדיקים אחר מיטתו: עוד יגדלו לנו בעז"ה תלמידי חכמים וראשי ישיבות, אבל מנין ניקח יהודים כמוך, יהודים פשוטים שהתקרבו בכל מאודם לקל חי? זו התחושה של כל המתפללים אצלנו ביחס לר"נ. עוד יהיו חסידים וגדולי תורה, אבל איך ומנין יהיו לנו יהודים טובים כדוגמת ר"נ? איך ומנין יצמחו לנו מבין אנשים של יום יום יהודים נפלאים כאלו? יהא זכרו ברוך.

מצטער בצערכם ושותף לאבלכם,
שמואל רוזנברג, ארצי הבירה 50.

לעבודה, ויום אחד בשבוע יש לה חופש. הוא הקשיב בריכוז, ולמחרת קרא לי אחרי התפילה ושאל: כמה מרוויחה רעייתך? לא הבנתי למה נ"מ, ור"נ הסביר ברצינות רבה שהוא ישלם לי את דמי משכורתה, כדי שאוכל להאריך ולהתפלל בנחת כל יום.

בחורף האחרון רצינו לקנות מזגן, ור"נ היה כמובן הרוח החיה, מתוך כוונה להעמיק את הכוונה על ידי תנאים נוחים. קבענו שנעשה מגבית בין כולם, והוא פתח הראשון בסכום יפה. אחרי כמה ימים שאלני מה נשמע, ואמרתי לו שחסרה עדין מחצית מן הסכום. ענה לי: תלך להזמין, הכל יהיה בסדר, אבל תמשיך במגבית בלי לספר. ואמנם שילם כמעט את כל הסכום.

פתח מעין גמ"ח אישי להלוואות לאברכים. לכל אחד ענה בעין יפה, רק ביקש שאחד האברכים המוכרים לו יהיה ערב. ולא לחץ להשיב, אדרבא.

סיפר רא"צ טננבוים, שר"נ סיפר לו על מפעל שלו בקנדה שמושכר למישהו. הציעו לו אחרים לקנותו בסכום נכבד ביותר, וסרב להם מפני שידע שהם יעלו את השכירות באופן משמעותי והשוכר לא יוכל לשלם ועל כן יאלץ לוותר לאחר וישאר בלי פרנסה. כדי לא לקפח פרנסת יהודי נמנע מלמכור את המפעל.

בבוקר אחד, במהלך תפילת שחרית, נודע לר"נ שיש שריפה בביתו, כי אנשים שהגיעו לתפילה ראו עשן שיוצא משם. ר"נ המשיך להתפלל בישוב הדעת כאילו דבר לא ארע, ורק נתן את המפתח כדי שיתנו אותו למכבי האש. הוא ידע שבבית אין אנשים, והבין שהשרפה פרצה מנר נשמה שהדליק לזכר אחיותיו. בסוף התפילה קרא לי ואמר שיש לו דולרים במגרה ליד המיטה, שאביא לו אותם אם אפשר להכנס, וכן שאודיע לבנו, והוא נשאר עדיין לסים את סדר תפילתו. הודענו לבן, הוא לא היה אלא אשתו. היא הגיעה מיד מבוהלת ורצתה להרגיעו. אנחנו עדיין היינו עימו, כדי לא להשאירו לבד, אך נראה היה שזה מיותר. ולא עוד, אלא שהוא הרגיע אותה ולא היא אותו.

לא פעם שמענו מפיו דברי שבח והודיה להשי"ת שנתן בו בינה לחסל את עסקיו ולעלות לא"י להתעסק בה בתורה ובגמ"ח. רצה לבנות לו מקווה

ראיתי בני עליה והם מועטים, תדיר נדמה היה לנו שהפסוק מכוון לר"נ. מהיום שבא להתפלל עמנו הכרנו בו שהוא איש אשר רוח מפעמת בו, עובד השם באמת. ועל אף שלא נמנה על אנ"ש, והמנין שלנו שבו התפלל מורכב ברובו מציבור ידידים ומכרים של חסידי סלונים, בכל זאת נתקשר אלינו ואנחנו אליו בקשר נפשי שהמאחד בין עובדי אלוקים ובעלי שאיפות רוחניות.

הרב וילנסקי, חתנו של ר"א לופיאן זצוק"ל, היה ג"כ מתפלל עמנו תקופה ארוכה. פעם סיפר שבעצם מקורו מחסידי חב"ד, והם מניחים גם תפילין דרבנו תם, אבל הוא אינו מניח, ואולי בעצם היה עליו להניח. שמע זאת ר"נ ואמר בהתלהבות: הריני מוכן ומזומן לשלם לכם על תפילין דר"ת מהודרות, על מנת שתקבלו עליכם להניחם יום יום. וסיפור דומה שמענו גם ממי שמכונה החפץ חיים של קנדה, ר' אשר אורקביץ', שסיפר לנו אישית כי בחנותו שבמונטריאול נהגו להגיע בחורי ישיבה רבים, לקנות ציציות ולומר: ר"נ משלם, תרשמו על חשבונו. וכך הוה, ר"נ שילם בשמחה ובאהבה ציציות לבחורים.

יהודי אחד ממשתתפי השעור בדף היומי היה שואל את ר"נ יום יום אחרי התפילה: איפה לומדים היום? באיזו שעה? ואם התשובה היתה שלומדים בביתו של ר"נ היה היהודי ההוא מקנטרו ושואל: מה פתאם אצלך? וכד'. ר"נ ענה לו תמיד בחביבות, בלי שמץ של כעס וחוסר סבלנות, והדבר הזה חזר על עצמו הרבה פעמים.

פעם הגיע בבוקר וסיפר בקול משמעותי: בלילה זכיתי לביקור של אנשים חשובים. לא הבנתי למי הוא מתכוון, ואז הסביר לי: היו גנבים ולקחו הרבה. שאלתי אם מדובר בכסף והוא ענה: הרבה כסף, אבל זה לא כ"כ משנה לי. מה שנוגע לי הוא הדולר של הרבי שיש לי אותו כבר שלושים שנה. זה כואב לי.

פעם שאל אותי למה ביום אחד בשבוע אני מתפלל יותר בניחותא ומאריך יותר משאר הימים, וכן למה אני מתחיל להתפלל באריכות וגומר במהירות. הסברתי לו שבכל יום אני צריך להיות בבית לזמן שבו רעייתי יוצאת

25 July 1995

Dear Miriam, Melach, Elaine, Aliza and all the family,

We were deeply saddened to hear of your father's death. To quote my father, "You have one G-d, and one father!" and there is no one who can take his place.

I remember well when I met him at the time of your wedding, Miriam. Not being an observant person, and knowing his strong commitment and belief, I wondered how we would interact with one another. But I soon discovered that he had a love of life that radiated to all. His love not only encompassed his family but all those who came in contact with him, and I know that his good works will always be remembered. The stories he told me of his early life and struggles were an amazing history of the will and the devotion that he had to succeed, not only for himself, but for his family.

We know that your father's death brings grief and great sorrow to you all. But we also know that his memory, his spirit, his strength, his understanding, and his love will always be with you and give you the strength to deal with this most difficult time, to continue with your lives, and to live them fully.

You are in our thoughts, please accept our heart-felt sympathies.

David & Mane

July 24, 1995

My dear Suzele,

We just found out the sad news when we came home tonight, after having supper downtown. Jack called us from the country. I feel so much for you. I know how much your Dad meant to you, how much you appreciated him and savoured the things he did and said; particularly from the time of the summer when we were seventeen, and you had a chance to get to know him better. He was in many ways, like a tsadik, with a twinkle in his eye. And from what we heard of the manner in which he died, he left this world gently – as he had lived.

He was a role model for living with sincerity, and zest and dignity, and an appetite for learning, particularly remarkable at such an advanced age. A very special person indeed. I was very fond of him, and am so sorry I didn't get a chance to see him when he was here or when we were in Israel.

Despite the knowledge that your father lived a rich, full, meaningful life, full of חסד ואמת, and left a warm legacy to his family and friends, it's a sad time for you, your brothers and sister, and for the whole mishpocha.

John joins me in extending heartfelt sympathy to you all.

המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים

With love,

Goldie

When we made Aliyah, the relationship continued to grow, and the warmth was extended to Sandy and our children. While it was "Uncle Nussie" and "Aunt Bessie", our children always viewed your parents as a surrogate Bubbie and Zaidy for their own grandparents, who lived 6,000 miles away.

Your father was a truly unique individual, who touched the lives of far more people than you can imagine. I have friends who met him at Shlomo's Bar Mitzvah, who often ask about him. Even in the one day he spent in Baltimore last month, he made an impression on everyone who spoke with him. As I think about your father, I realize that he is the first Tzaddik with whom I have been privileged to have a true relationship.

I debated trying to catch a flight back to Israel in time for the funeral, but have decided not to come at this time. I trust you will understand that my not being there with you during this time of sorrow does not reflect on the grief that I share with you. To my regret, I am sufficiently worn out from the situation with which I have had to deal the last few months, that I don't have confidence in my ability to make a quick trip to Israel, and still meet my various family responsibilities here in the States. Speaking for the entire family, we share in your loss, and pray that Hashem will give you the strength to deal with your loss as he gave your father a long and fulfilling life, as a model of kindness and righteousness for Am Yisrael.

המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים ולא תוסיפו דאבה עוד.

Mitch & Sandy
Adina, Shlomo, Binyanim and Ephrat.

Mitchell Knisbacher
The Long distance Partnership, L.P.
200 Church Street
Burlington, Vermont 05401

To: Miriam, Melech, Susie and Jack, and all the family

When I received Elaine's fax last night, at first I did not realize from whom it had been sent. Only after reading about halfway through did I understand that it was your father, z"l, who had left us, and I was immediately left with an empty feeling.

While my four grandparents had almost two dozen brothers and sisters, your father was the only one of his generation with whom I had a close relationship. I have only vague memories of your father's visits to Baltimore during the years that I was growing up. The first time that I really had the opportunity to sit with him at length was, unfortunately, when he sat Shiva for his brother Sol, z"l. Only then did I learn that your father had the same wit and sense of humor with which my grandfather had been blessed, and only then did I begin to appreciate his other wonderful character traits.

It was over twenty years ago, in 1974, that your parents completed their apartment in Maalot Dafna, and enjoyed their first Seder there. It was my zchut to share that joyous Pesach with your father, and to be given the opportunity to experience his devotion to Hashem and Am Yisrael. Your father took me into the family more as a grandson than a nephew. I remember how he gave me the Tefillin he had bought for Daniel's Bar Mitzva, when he saw the ones I was using, and did not approve of them. And then how your parents (as well as Elaine and Melech) made Sheva Brachot for Sandy and me in Montreal.

Dear Melach,

I just heard from my father that Zaidy has passed away and both Diane and I send you our most profound condolences. I don't have to tell you what a remarkable man he was and how special he was to everyone who knew him. It seems so fitting that a man who lived such a noble life should die the same way, without suffering or pain. I am glad that we got a chance to see Zaidy this past year in Baltimore. I will miss his yearly visits; they were a very special tradition. Please send our condolences to all who knew him, especially my mother and Miriam.

Jonathan and Diane Palevsky

Dear Jack, Melach and Miriam,

I'm terribly sorry to share in the loss of your father and my grandfather. He is someone from whom a tremendous amount of people have benefitted from his kindness, generosity, righteousness and sense of humor. His dedication to his family was significant. I think all of us will remember Zaidy as a central figure in all of our lives and will be missed by all of us.

In sympathy,

Shayna

אלימלך זוסמאן
משב"ק
אצל כ"ק מרן אדמו"ר טאהש שליט"א

חודש תמוז תשנ"ה לפ"ק

החיים והשלום וכל טוב סלה
אל מעלת כבוד ידידינו הנכבד והנעלה, רודף צדקה וחסד, וכו',
הרה"ח ר' יעקב ב"ר נתן הי"ו
אחדשה"ט באהבה וכראוי,

הננו בזה לעבור בכתובים על דברי כ"ק מרן רבינו שליט"א בעת אשר דיבר אתכם וניחם אתכם דרך הטעלפאן.
כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א הבטיח כי יזכור לאביכם הר"ר נתן ב"ר מאיר ז"ל את כל הטובה אשר עשה עבורו ועל כל חסדיו עמו בהיותו כאן בעיר מאנטריאל, ויתפלל עליו על נשמתו שיעלה למקום מנחתו לכור מחצבתו תחת כסא הכבוד, ויוכל להמליץ על בני ביתו וצאצאיו, עד כי יגיע אותו היום אשר יעמדו רגליו על הר הזיתים ויקיצו וירננו שוכני עפר בב"א.
וכן צוה עליכם כי תקפידו על נר דלוק לעילוי נשמתו הזכה.

הכו"ח בפקודת הקודש
אלימלך זוסמן
משב"ק

מנחם אריי אונגער
רב דקהל עדת יראים
מאנטריאל יצ"ו

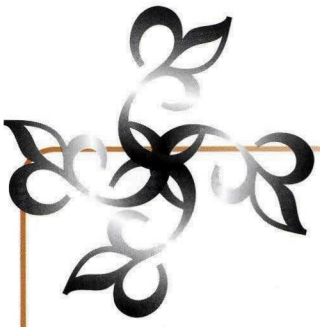
בס"ד
כ"ט תמוז תשנ"ה, מאנטריאל יצ"ו

אל ר' אלימלך לימן נ"י וכל משפחת המנוח ר' נתן ז"ל

בצער רב נתקבלה הידיעה על פטירת אביכם המנוח נעים הליכות ישר ונאמן, לומד ואוהב ומוקיר תורה ולומדיה ר' נתן ז"ל.
בזאת תנחמו כי אתם וצאצאיכם וכו' זכיתם להתחמם לאורו כמה וכמה שנים וזכיתם לראותו במיטבו עד יומו האחרון, הרבה יש ללמוד מאיש כאביכם ז"ל, והניח אחריו זרע ברך ה' דורי דורות נאמנים לה' ולתורתו וזכה למלא חפניים נחת בעזהי"ת, יהי רצון שימליץ טוב בעדכם וצאצאיכם וצאצאי צאצאיכם וכו' ובעד כל ידידיו ומכיריו, וינוח על משכבו בשלו' עד עת יקויים מקרא שכתוב הקיצו ורננו כל שוכני עפר וגו', בלע המות לנצח ומחה ה' א' דמעה מעל כל פנים וגו'.

המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים,
ולא תוסיפו לדאבה עוד.
והימים האלו ייהפכו לשוון ולשמחה ולמועדים טובים וגו'.

הכ"ד המשתתף בצערכם

ג' אב תשנ"ה
בית הכנסת ארזי הבירה
ירושלים, תמוז תשנ"ה לפ"ק
הרב מרדכי שקוביצקי, רב

The Family of the late
Reb. Nosson Leman זצ"ל
My dear friends לאוי"ט,

We are still stunned with the sudden passing away of your dear father our beloved, Reb Nosson ז"ל.

Words will never be able to express the profound sorrow I feel. He was to me a larger than life figure, who possessed every quality that one only strives for most. Torah, piety, lovingkindness, humility, compassion. Things will never be the same for me – us at Arzei Habirah, and I am sure for you.

Reb Nosson gave generously but discriminately and made calculated spiritual investments. Our community, in general and individually, can never express fully what we owe to him - that we have the wonderful kehillah we have.

To me personally, I feel a tremendous sense of loss. We became very close as he helped Pischei Teshuva in different ways and was sensitive to individual needs.

May he be a מליץ יושר for you all, and by continuing his דרך החיים you will give him naches in Gan Eden...

המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים

I am with you in your sorrow and grief

Mordechai Shakovitzky

פתחי תשובה
בית מדרש עליון "תפארת נפתלי"
ע"ש הג"ר נפתלי שקוביצקי זצ"ל, אב"ד גייטסהד
ראש הישיבה: הרב מרדכי הכהן שקוביצקי

כ"ג תמוז תשנ"ה לפ"ק
וראו בנחמה בעיר א-לקים שמה כבוד ידידנו יקירנו הדגולים, וכולם בשמות יקראו, הבנים והבנות למשפחת לימן המהוללה ינחמכם ה'

הננו עדיין המומים ומזעזעים מהסתלקותו בפתע פתאום את אביכם, עטרת ראשכם, עטרת תפארת ישראל, איש האשכולות, הרה"ח מוהר"ר נתן זצ"ל.

לצערי לא היה לי ההזדמנות בשעת ההספד לומר כל מה שעל לבי, אני זכיתי לקירבא יתירה ולגלוים והמעשים הטובים שעשה. מה נאמר ומה נדבר. הוא היה האיש המושלם. שלם בתורתו, שלם ביראתו, שלם בצדקותו. ובצלו חיינו. ראינו אותו כסמל וכדוגמא חי'. ישראל אשר בך אתפאר. והנה בעוונותינו הרבים, נלקח מכם ומאתנו, מי יתן לנו תמורתו. חברנו וכל הצוות והלומדים ב"פתחי תשובה" מצטרפים עמי בהבעת נחומים. הוא היה ממריצנו. לעי"נ אמכם הדגולה בתי' ע"ה חתם על ישכר וזבולון להחזיק אברך בלמוד בארבע מאות דולר לחודש.
אני בעצמי התקרבתי אליו, בלבו הרגיש התייחס אלי ואל משפחתי ואל כל מאורע וכל שמחה משפחתית.
יהי רצון שיעמוד בפמליא של מעלה וימליץ טוב בעדכם ובעד צאצאיכם וצאצאי צאצאיכם בהמשכת דרכו, דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. תמצאו נחם ובנחמת ציון וירושלים תנחמו.
וי על האי שופרא דבלי בארעא המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים.

הכותב בכאב ובדמע,

מרדכי שקוביצקי.

לידידנו היקר הר"ר אלימלך לימן שי'

בצער רב שמענו על הבשורה המרה על הלקח מאתכם אביכם היקר הרב נתן זצ"ל, אשר שכן את עצמו באהלה של תורה.
גדולה האבידה מאד למשפחה, אבל לא פחות לכלל כולו, ובודאי שעכשיו בישיבה של מעלה הוא ימליץ טוב בעדכם ובעד כל עם ישראל כולו.
כאשר הצאצאים היקרים ממשיכים בדרכו הברוכה בעבודת השי"ת, זו הנחמה הגדולה ביותר, ובודאי שיתקיים בכם הפסוק "לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך עד עולם".
המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלם ולא תוסיפו לדאבה עוד.
ויה"ר שלא ישמע עוד שוד ושבר בביתכם, ותמיד תוכלו רק לבשר בשורות טובות מתוך רוב בריאות ונחת.
ויה"ר שנזכה כולנו לראות בקרוב בנחת ציון וירושלם.

הרב יהושע י. נויבירט
ראש הישיבה

נ.ב. צר לי מאד שלא באתי אישית לנחמו, אבל כבר אמרתי בשיחת הטלפון, שאינני בקו הבריאות, ל"א.

שמואל אלכסנדר אונסדארפער
רב ור"מ דקהל "דברי חיים" וכולל אברכים פתח תקוה ת"ו (מלפנים במאנטריאל)
רח' הגנה 14, פתח תקוה תובב"א

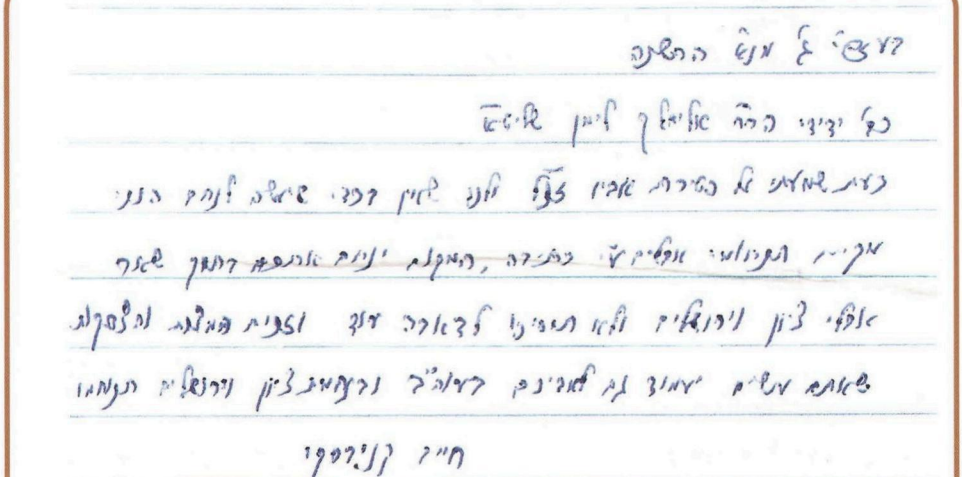
בס"ד ים כ"ט ערב ר"ח מנח"א תשנ"ה לפ"ק פ"ת יצ"ו
המנחם ציון ובונה ירושלים הוא ישלח דברו ונחמתו
לכבוד המשפחה הכבודה וחשובה של המנוח היקר,
איש חמודות נח למקום ולבריות,
כש"ת מו"ה ר' נתן לימן זצ"ל.

קשה עלי להעלות על הכתב גודל האבידה של האי גברא רבא ויקירא אביכם היקר, שהיה אב לכל שבורי לב מצויין בכל ג' עמודי העולם תורה, עבודה, וגמ"ח.
כמו שזכיתי להזכיר בהספידא, עשה"כ "זכרתי לך חסד נעוריך" מה שגמל טוב בלב שלם ובפנים יפות בעת התייסדות הישיבה הק' שלנו במונטריאל, ובעצת וברכת כ"ק מרן אדמו"ר המה"ק מקלויזענבורג-צאנז זצ"ל. וזה רק פרט קטן מהכלל, כשהיה טרוד בעסקים אבל קבע עתיד ללמוד תוה"ק ברצון וחשק ופאר.
ויכול אני לומר עליו מה שאמר הגאון הצדיק הייטב לב זיע"א על הפסוק הנמצא בזה איש אשר רוח א' בו, פי' איש – לא רב לא יושב אוהל, רק איש של עסקים ורוח א' בו.
יהא זכרו ברוך וימליץ טוב והצלחה לבניו, בני בניו, וכל מקורביו.
המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים.
אבקש סליחתכם, כי קשה עלי היום טרדת הנסיעה שנית.

כ"א המשתתף בצערכם,
שמואל אלכסנדר אונסדארפער.

לזכרו של ר״נ לימן ע״ה
חבל על דאבדין ולא משתכחין

דבריהם הם זכרונם

בעזה״י ג׳ מנ״א התשנ״ה

כב׳ ידידי הר״ח אלימלך לימן שליט״א

כעת שמעתי על פטירת אביו זצ״ל ולפי שאין בכדי שיעשה לנחם הנני מקיים תנחומי אבלים ע״י כתיבה, המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים ולא תוסיפו לדאבה עוד וזכות המצוות והצדקות שאתם עושים יעמוד גם לאביכם בעוה״ב ובנחמת ציון וירושלים תנוחמו

חיים קניבסקי

לפי שכלו
יהלל איש
משלי י"ב ח'
A man shall be commended
according to his intelligence
condolences
Remembering Zaidy

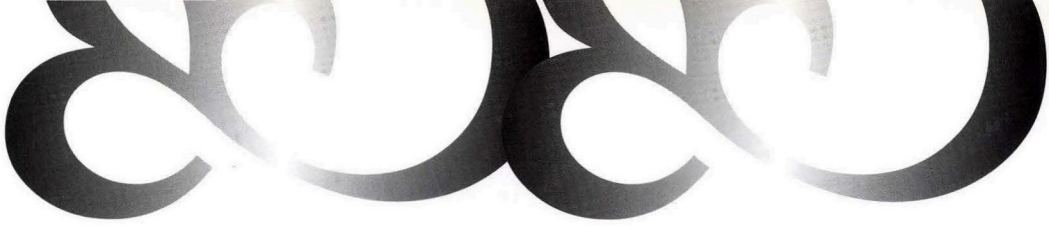
Dear Mr. Lehman, Melach, Jack, Suzy & Miriam עמו"ש

We are deeply saddened by the פטירה of your wife and mother, ע"ה. Although we are far away, the closeness that she always displayed to us, brings your צער close to our hearts. We will most certainly remember, as will all who knew her, her warmth, kindliness and genuine love for all the people she knew. She was to us a דוגמא of a wife to a husband, a mother to her children and a woman to her friends – חכמת נשים בנתה ביתה.

המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבילי ציון וירושלים.

יואן ושרה קונרייך

ב"ה

כבוד ידידינו הנאמנים משפחת לימן הי"ו ובראשם עטרת ראשם ה"ה מוה"ר נתן שיחי' ובניו ובנותיו שיחי',

עוד הי' בדעתי בהגיע הבשורה המעציבה להצטרף לעמיתי יעקב ולנחמכם אישית – הן מבחינת האבידה הגדולה שאין תמורתה, והן מבחינת המתאבלים – וכשם שהם אחים לשמחות, כן לדאבונינו צריכים ג"כ להיות אחים להיפך השמחה. אולם זה הי' מן הנמנע (בגלל הצטננות) וברצוני לנחמכם, אם אפשר, בכמה מלים.

אשרי האיש, ואשריהם הבנים, שחי' במחיצתה – ואשרי הדור שזכה שהאשה בתי' לימן ע"ה תחי' בו. אולי אני צעיר בימים (באופן יחסי) לזכור איך הי' השנים "הקשות" בקנדה – השנים שלפני מלחמת העולם השנייה – שכל צעד יהודי – כשרות, שבת, טהרת המשפחה, חינוך, הווה נסיון ורובם נתקלו בקשיים – וכן מאידך גיסא נסיון שנות השובע שהרבה מהדור שהגיעו ליבשת אמריקה – קנדה בעשרותה שנים לפני שנות הרווחה – לא עמדו בו. מונטריאל זכתה למשפחות וזוגות שביתם היה מעין תיבת נח בפני המבול.

אני תפלה כי הרופא לשבורי לב יתן לכם כוחות הלאה לראש המשפחה מוהר"ר נתן ולכם כל אחד ואחת...

והמקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים

ומכאן והלאה תבשרו בשורות טובות ונחמות.

שלמה ומנה

Dear Mr. Lehman, Jack, Suzie, Melech & Miriam עמ"ש

It is with a heavy heart that I write to you, to express my own feelings of sadness and to convey to you my נחמה on the sad loss of your dear wife and mother ע"ה.

No matter the age of the person, one is never prepared to accept the loss of a loved one.

המקום ינחם אתכם בתוך אבלי ציון וירושלים

We are happy to have attended Simcha and Michali's wedding and to have had the זכות and lasting memory to see Mrs. Lehman ע"ה reaping such נחת and joy.

It comes to mind – דור הולך ודור בא. הקב"ה grants the נחמה to one's loss when a new home is built and filled with grandchildren, who will continue the קשר with the past and assure the eternity of כלל ישראל for the future.

We pray that you find the strength to accept הקב"ה's will.

You will have some wonderful memories of your dear wife and mother, ע"ה, that will help you in the days to come, and which you will carry with you till eternity.

You have been an exemplary husband and loving children.

With much love,

Vera

I have very little to add to Vera's words. I also feel a great void, for Mrs. Lehman, ע"ה, was the timeless friend of all of us.

She was זוכה to see בנים ובני בנים and the נחת she had will be an encouragement for you to continue in the דרך she set up for you.

המקום ינחם אתכם בתוך אבלי ציון וירושלים.

משה

המרכז הרפואי שערי צדק ירושלים

11 October 1993

Dear Melach,

It is with great sadness that we heard of the passing of your dear late mother, ע"ה.

You have been a great son to your parents and a wonderful source of nachat and joy to them.

Your father, you and your family need great strength at this difficult time.

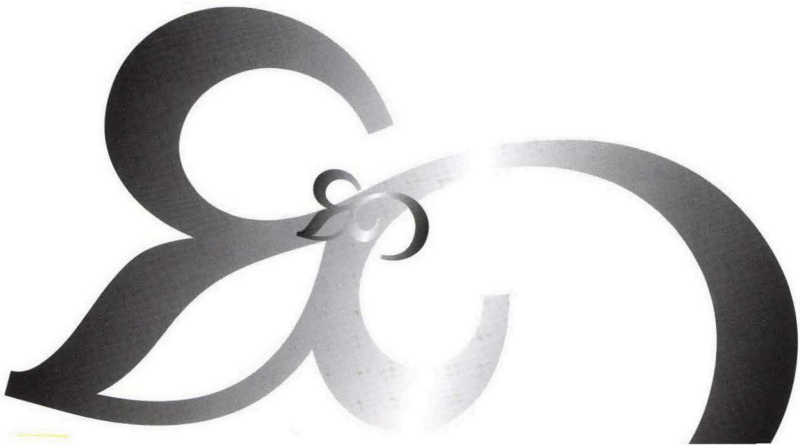
Please accept our sincerest condolences.

המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים

Most cordially yours,

Jonathan Halevy, M.D.
Director General
Director General

Nachum Pessin
Associate

בנות אסתר מרכז חינוכי חרדי לבנות אסתר מרכז חינוכי חרדי לבנות

Bnos Esther Girls religious educational center

בס"ד כ"ט תשרי תשנ"ד

ינחמהו ה' בכפליים, עם אבילי ציון וירושלים, ויתברך עד בלי דים, ה"ה כבוד אהובינו ידידינו המו"מ במעלות ובמידות תרומיות, איש חמודות, ורב תבונות, עמוד הצדקה וחסד כש"ת מוה"ר **נתן לימן** שליט"א עם כבוד משפחתו החשובה העוסקים בתורה ובמצוות,

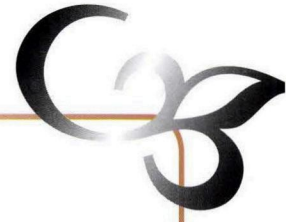
על השבר כי באה ונהיתה נמס לבינו ורפו ידינו אשר פרץ ה' פרץ עוז ונורא בבית ידידנו מע"כ נ"י, על הלקח ממכם העזר בקודש אם הבנים האהובה למעלה ונחמדה למטה אשה כשרה ורבת פעלים טובים לכל דבר שבקדושה וחסדים, נפש עדינה ויקרה מרת בתיה ע"ה אשר נתבקשה לעולם שכולו טוב לאור באור החיים, מי יכול לערוך ולשער הצער והיגון והאנחה בבית מע"כ ידידנו הי"ו שזכה לבנות להבלח"ח עם זוגתו ע"ה בית של תורה ומצוות ומעשים טובים ואהבת ועזרת הזולת, ובודאי הוא לעת כזאת חסרון אשר לא יוכל להמלאות, ואין מלים לבוא בדברי תנחומין ותרדנה עיני דמעה על האי שופרא דבלי בארעא, ומאת ה' היתה זאת וערבה כל שמחה ונהפכה לתוגה, ורק זאת ניחומינו ואפשר לומר אשריכם שזכיתם לבנות את ביתכם עם נשמה טהורה כמותה שזכתה להתעלות במעשיה הטובים בעוה"ז.

ה' ברחמיו וחסדיו הרופא לשבורי לב ינחמכם ויגדור פרצותיכם עם פרצות עמו בית ישראל ויברככם אך ורק בשובע שמחות, ולא ישמע עוד בכי וזעקה ורק ששון ושמחה כל הימים עד אשר יקיצו וירננו שוכני עפר בב"א.

כ"ד ידידו הדו"ש המוקירו ומכבדו בלונ"א

בשם ההנהלה ובשם מאות התלמידות, וצוות המורות

מרדכי יהודא בלאאמו"ר

ישיבה גדולה
מרכז התורה
Yeshiva Gedola
Merkaz Hatorah
Of Montreal

יום ב' לפר' נח
לכבוד ידידי היקר ר' אלימלך עמו"ש,

The truth is that I should have come to א"י to be מנחם אבל, you and your father. You both deserve but you know the זמן starts today. High school tomorrow and בית המדרש on Thursday. Also knowing you, you would tell me not to come but...

A chapter closes in a family... an integral part of such a beautiful family is gone... to know a person who came to Canada over 60 years ago and to be זוכה to have such children, grandchildren and great-grandchildren, says very much about the person. Her leadership in her family, her presence, her smile, twinkle in her eye, סבר פנים יפות, הכנסת אורחים, wisdom & foresight left a tremendous impression upon me and everyone.

יהיו נא דברי אלה בטוי נאמן להשתתפותי בצערכם ובאבלכם הכבד והגדול.

כשרואים את הפירות והענפים יודעים אנו שהאילן הי' שתול על פלגי מים חיים מתוך שרשים עבותים. היא היתה סמל ודוגמה ל"עזר" לבעלה שיחי' וכן מקור השפעה למשפחתה.

המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים.

יכיכם בלו"נ

משה מנדל ושושנה

ישיבה לצעירים "בית וגן"
רח' החיד"א 21 בית וגן ת.ד. 16044 ירושלם

Rosh Chodesh Cheshvan 5754

To the dear Lehman brothers,

I would like to convey my condolences to you upon the passing of your dear mother. May the Almighty comfort you in the midst of all the mourners of Jerusalem and may you suffer no more pain. May it be His will that you see only happy times in your homes from now on and may you always have only good news to share with one another...

Yours sincerely,

Rabbi Y. Y. Neuwirth

Rosh Hayeshivah

המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים

בית המדרש **בית "יוסף צבי" דושינסקיא**
מיסודו של כ"ק מרן רביה"ק הגרי"ץ זצוק"ל
בנשיאות כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א

בס"ד, תשרי תשנ"ד לפ"ק

כוס תנחומין

ממרומי ציון וירושלים, אנו מביעים בזה את תנחומינו בכפליים, אל מעלת כבוד האי גברא רבא ויקירא, הרבני הנכבד, רוצו"ח, שמו מפוארים מעמודי התווך וחשובי מתפללי בית מדרשינו ה"ה הרה"ח מוהר"ר נתן לימן שליט"א על הלקח מאתו רעיתו הצנועה וחסידה מרת בתיה עליה השלום.

המנחם ציון וירושלים, ינחם את מע"כ ואת כל המשפחה הנכבדה שיחי' ולא ישמע עוד שוד ושבר בגבול ישראל, ונזכה לשובע שמחות עד עולם, ותהא מליצה ישרה עבור מע"כ ועבור כל המשפחה ולכל בית ישראל, ובהמשך פעלתכם הטובים תמצאו נוחם, ונשמתה תהא צרורה בצרור החיים ותעמוד לגורלה לקץ הימין בב"א.

המנאמים מקרב לב ומשתתפים בצערכם

מתפללי ביהמד"ר **הגבאים**

פתחי תשובה
בית מדרש עליון "תפארת נפתלי"
ע"ש הג"ר נפתלי שקוביצקי זצ"ל,
אב"ד גייטסהד

בס"ד יום א' כ"ה תשרי תשנ"ד לפ"ק

Our very dear friends,
The children of the late Mrs. Batya Lehman ע"ה
Melech, Yaacov, Miriam and Sarah לאוי"ט,

Together with the whole Arzei Habirah community and the Chaverim at Pischei Teshuvah, we grievously mourn the passing away of your very dear mother, the aristocratic and refined Mrs. Batya Lehman ע"ה. All that has been said and will be said will not do justice to an Eshet Chayil. If there would be such an award, she would have been named the "Woman of the Century". It was God's lovingkindness that gave us the privilege to observe her ways, together with your dear father, יבדל לחיים טובים.

As she is laid to her eternal rest – until Techias Hameisim, her own and her active support and encouragement for your father's שיחי' many deeds of Chesed and Tzedoko and support for Torah and Tefillah – will go before her and you her children who are faithfull to her values that your parents instilled into you – will assure her a prominent place in Gan Eden.

May Hashem who heals the heartbroken, console you together with your dear father שליט"א (to whom I am writing individually) בתוך שאר אבלי ציון וירושלים.

I am with you in your sorrow and grief,

Mordechai Shakovitsky.

בס"ד א' כ"ח תשרי תשנ"ד לפ"ק

יראה רוחמה בעיר אלקים שמה כבוד ידידנו ידיד ה' ובית ישראל ראש וראשון לכל דבר שבקדושה, רודף צדקה וחסד, דורש טוב לעמו, עמוד התווך והבריח התיכון של שכונתנו ארזי הבירה כש"ת הר' החסיד מוכתר בכל מעלה ומדה נכונה **ה"ה ר"ר נתן לימן** שליט"א ובניו ביחוד לידידי הנראה ברא כרעה דאבוה הש"ר מלך וכל המשפחה האבלה הי"ו,
ינחמכם ה'.

המומים ומזעזעים אנו מפטירתה של אשת נעוריו, האשה הדגולה אצילת הנפש והרוח, מרת בתיה ע"ה. כל מה שנאמר וכל מה שיאמר לא יכול לתאר את טוהר נפשה ורוחה. למחיה שלח לנו אותה אלקים לתת דמות ואשת חיל אמיתית. שמרה פיה ולשונה מכל רע. הסבירה פנים לכל אחד ואחד. ולראותה מטיילת יחד עם בעלה הדגול יבדל לחיים טובים וארוכים, הי' למשיב נפש. והודות לטוב לבה ושכלה הטוב, היא תמכה בו בכל עוז, ובכל מעשי הצדקה והחסד של בעלה ידידנו ילחט"א.

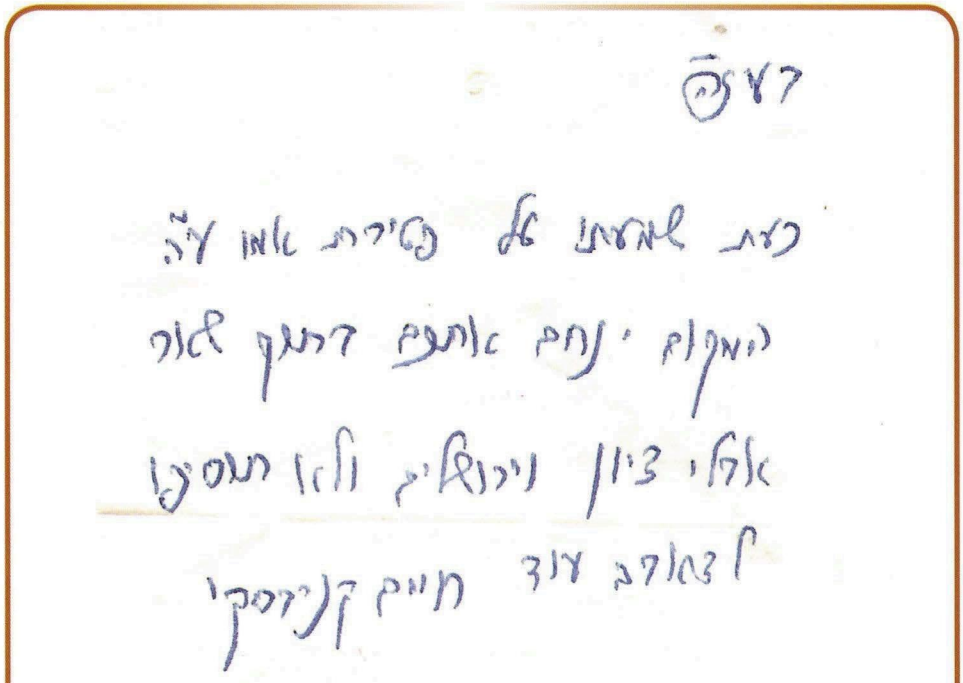
בשם כל תושבי שכונתנו וכל מתפללי בית מדרשנו אשר בזכותכם נהפך למקום תורה ותפלה, ובשם כל לומדי בית מדרשנו "פתחי תשובה" הרינו מביעים את נחומנו לידידנו ולבני משפחתו. זכתה המנוחה לראות עולמה בחי' כל יוצ"ח נאמנים לצור מחצבתה ובגן עדן מנוחתה תמליץ טוב בעד בעלה ידידנו. שאשת נעוריו נפטרה עליו. שיאריך ה' ימיו לחזור בנעם ה' ולהמשיך בדרכו בקדש. בתמיכת תורה ובתפילה ובעשיית חסד. ינחמכם ה' בתוך שאר אבלי ציון וירושלים ולא תוסיפו לדאבה עוד.

המשתתף באבלכם ובצערכם,

הרב מרדכי הכהן שקובינסקי

לזכרה של מרת בתיה לימן ע"ה
חבל על דאבדין ולא משתכחין

דבריהם הם זכרונם

בעז"ה

כעת שמעתי על פטירת אמו ע"ה
המקום ינחם אתכם בתוך שאר
אבלי ציון וירושלים ולא תוסיפו
לדאבה עוד

חיים קניבסקי

Trees for Israel

כי תבואו אל הארץ ונטעתם (ויקרא י״ט,כ״ג)

AND WHEN YE SHALL COME INTO THE LAND AND YE SHALL PLANT (*Leviticus 19, 23*)

planted through Hadassah

In memory of Bessie Lehman

Rick Royer, Randy Plimpton
Rob Lenske, Judy Sekerak

JEWISH NATIONAL FUND OF AMERICA

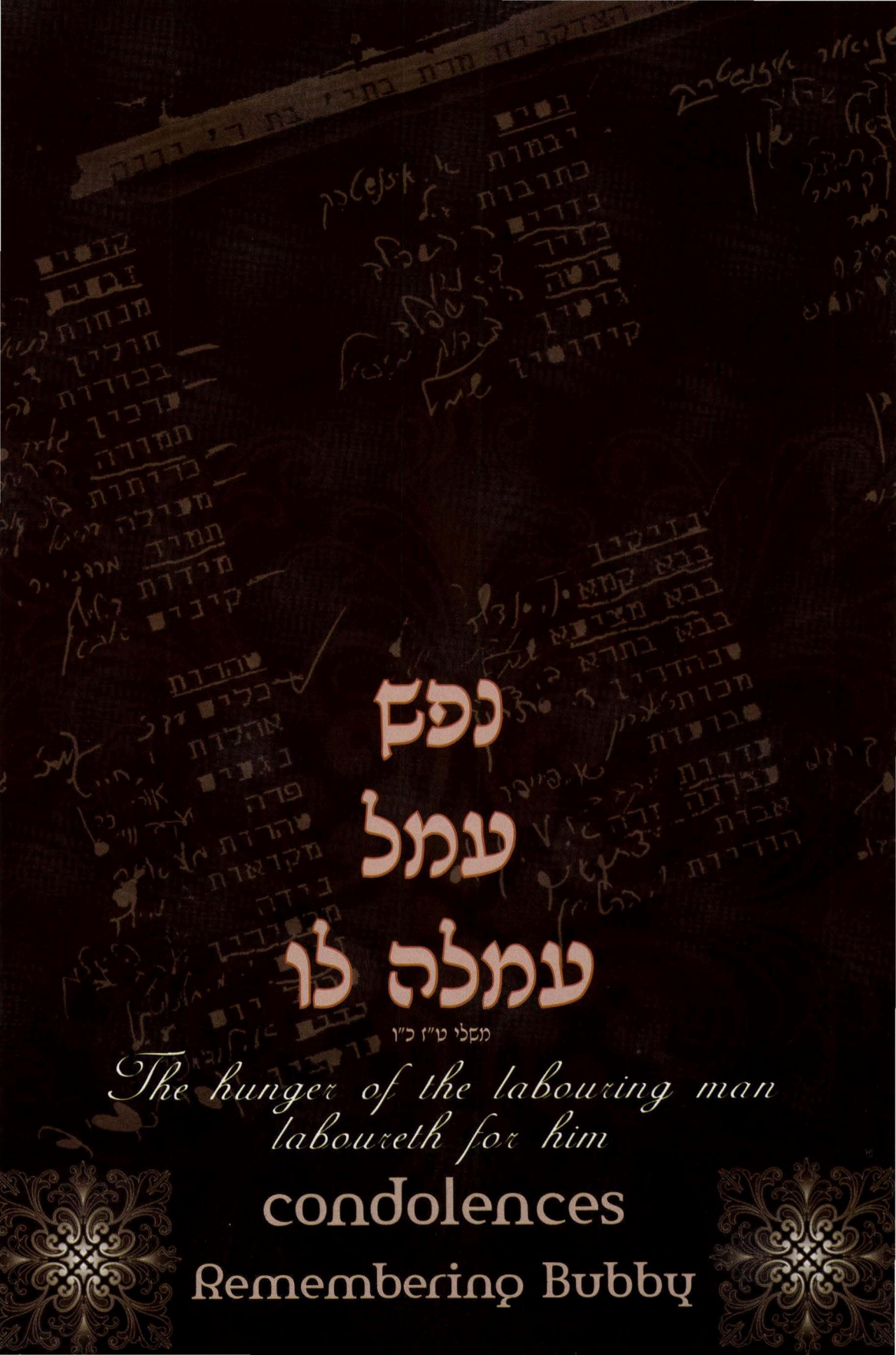
JNF Jewish National Fund

קרן קימת לישראל

1 TREE

לעילוי נשמת מרת בתיה ב"ר יונה ע"ה

נפש עמל עמלה לו

משלי ט"ז כ"ו

The hunger of the labouring man
laboureth for him

condolences

Remembering Bubby

He has such great זכויות. Can they put him into a high שיעור? Can he learn בחברותא with רבי יוחנן בן זכאי? Even if he has a lot of צדקה וחסד, but how will he have הנאה from that? It will be given to him ממש, the knowledge to understand Torah, if he supported Torah in this world.

He said also on the same occasion that the Rosh Yeshiva in Ponivez, R' Shmuel Rozofsky was once speaking to a גביר – Mr. Hubert from England. "I am מקנא your עולם הבא. I can't say I haven't learnt. I've been giving a Shiur, in Ponevez, for years and years. נשים ונזיקין. I'll be able to understand ב"ק, ב"מ, ב"ב, מכות. You will be able to go to the שיעורים in קדשים. You will be able to learn everything, because you were supporting all Yeshivos. Then, all of the Torah of all the Yeshivos is going to be yours."

רבותי, we have to know that just like ר' נתן learnt דף היומי with us here, ר' נתן is learning דף היומי in מתיבתא דרקיע with an עמקות, with ידיעת התורה.

I can't even mention all the Yeshivos that ר' נתן supported. ישיבה גדולה מרכז התורה of Montreal, all the Torah that has been learnt. The Lehman Family was instrumental in founding it 25 years ago. Twenty five years of תלמוד תורה in Montreal is in the זכות of this משפחה. The Dushinsky Yeshiva... We hear stories of the Klausenberger Yeshiva. The Torah that this man now has is...

But there is a very important point that we have to finish with. We have to know that ברא מזכה אבוה. If this is so that the father goes to יענער וועלט and when he gets to יענער וועלט he has so much Torah, why does he need the זכות of the son? We have to know that there is an עולם העשיה, that is over here.

There, it is צדיקים יושבים ועטרותיה בראשיהם – they sit with crowns on their heads.

The Yid that supported Torah knew פשט in the משנה better than R' Chaim Volozhin. But still, he needed R' Chaim to learn משניות down here, in this world. The משניות he learned there would not be enough.

pummled someone for one and a half minutes and walked away with a purse of 25 million dollars.

When I heard the sum of 25 million dollars, I thought about all these young men sitting all their lives learning Torah, and when their children grow up they have no means of marrying them off.

This is what the world out there does with its money!

A second thought entered my mind, as I pictured R' Noson sitting by his desk and lending out money, in his home in ארזי הבירה. I remember when an אברך came in and did not have money to pay back his loan. R' Noson took out his check book and wrote the checks needed to repay the loan.

I thought, רבונו של עולם, this is what they do with money, and this is what a R' Noson does with money. This is a קידוש ה'.

This is a דוגמא of a עיר מקלט – a walking עיר מקלט, when you have the זכות to know a Yid like this, you have to run, to get attached to him to learn from him, and to get the השפעה the inspiration that you can get from him. This can save you from the שטויות, the unbelievable, the amazing שטויות that you hear, that you read about, that goes on all over the world.

You can see that he wasn't born with this. Here is a man that can do it. To know what he went through, how he got started in Russia, when he got to Canada, what he had to work to achieve to get to his situation. His מסירות נפש for learning Torah, for supporting Torah. Just look at him – יראה מלתא זוטרתא היא...

That is what the Gemora wants to say here. That is the דוגמא that we had the rare זכות to learn from ר' נתן.

One night, by the שיעור דף היומי he sat next to Rav Goldvicht. I saw myself looking up at both of them. They sat close together. They were good ידידים as well as good שכנים.

Rav Goldvicht spoke on the ענין of someone who supports Torah in this world, when he gets to the Other World, even though he was not the greatest תלמיד חכם, when he gets to the Other World, what is the שכר on יענער וועלט? It is not גשמיות it is all learning.

סיום על מס׳ מכות ליום השלושים

It is a pleasure to speak at the end of an evening after all the other דרשות and after a סעודה like this. My obligation is to say a few words and I will repeat what was said before, פותחין בכבוד האכסניה, ר׳ אלימלך and his Rebbetzin and the entire family really deserve our gratitude. Not only for all they have done, but also for the inspiration for all of us. They show us that a Yiddishe home is one of Torah, Chesed – not only of chesed but אהבת חסד. They run after an opportunity to show חסד.

What has been מתחדש to us on this occasion, is that rarely that we have been זוכה to see in this home over the years, on previous occasions, that it did not begin with ר׳ אלימלך and his Rebbetzin. There is a מקור there is a שורש, which has set the tone and the direction.

This will remain אי״ה for many years to come the guiding light for this family to continue to reach up, to inspire to elevate so many other people.

That is why tonight this is a very special pleasure and privilege for us to celebrate the conclusion of the שלושים for ר׳ נתן ב״ר מאיר ז״ל, who we were זוכה to have learn the שיעור דף היומי with us.

Tonight he will be completing his first מסכתא in the מתיבתא דרקיע. We were not זוכה to have him with us to complete סנהדרין and to learn the entire מס׳ מכות. But he will remain in that huge חבורה, throughout the world that is learning, as one of our most חשוב members – one who will remain with us and never be forgotten for many, many years.

The world outside is so strange and amazing. This week, I heard a story that I still can't get over.

In the great United States of America, which serves as a light to the world there is a gentleman, a professional boxer, who spent a few years in prison for doing something which is not very nice. He had a "set up" match where he

הוא היה עייף מיום ארוך בחנותו, והיה נרדם מפעם לפעם, והיה מתבייש כששמע שאחרים שואלים, ואין לו מה להוסיף לשיעור, עד שהרים את הידים ואמר לי שהוא מפסיק לבא, ולא נתתי לו לעזוב. ואח"כ החליט שבמקום לעזוב את החנות ב-9 בלילה, ימסור חלק מניהולו לבנים, והוא הלך הביתה ב-4 כדי לנוח קצת, לאכול, והיה לבד מכין את הגמרא, כמה שהיה קשה לו, ולבוא לשיעור בכוחות מחודשים. וראיתי שזה יהודי אחר, הוא מבין, הוא מוסיף, הוא שואל.

אחרי שנה ביקש ממני לבא לביקור אצלו, רצה אז למסור לי מתנה יפה עבור הלימוד, וסרבתי לו. ענה לי – אני צריך לתת לך יישר כח גדול, לא רק בגלל העולם הבא שאני יושב כל לילה ולומד, אלא גם עבור העולם הזה שקבלתי, מתי הייתי חושב לעזוב את החנות אחרי צהרים ללכת הביתה ולהיות כמו בן אדם, ולא עבד לביזנס. אתה הצלת את החיים שלי.

אצל אברהם אבינו כתוב **"והנה שלושה אנשים נצבים"**, בדרך כלל אם באים למי שהוא לבקש טובה ממנו, באים בהכנעה מדברים בלחש, כמו שכתוב (משלי י"ח) "תחנונים ידבר רש" אבל מי שבא עם חוצפה, בקולי קולות עם טענות כמו "למה נתת לשני ולא לי?" חוצפן כזה לא יקבל, אבל ראיתי אצלו גם אלו שבאו באופן "נצבים" בהרמת קול, והוא קיבל אותם, שמע לבקשתם ונתן להם.

הרב הגאון רבי ברוך דוד ניזניק שליט"א

(מתורגם מאידיש)

כבוד מרא דאתרא שליט"א רבנים חשובים וכל קהילה קדישא הדין,

היסוד של כל בית מדרש מורכב משלשה סוגי יהודים, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, יש יהודים שאוהבים ללמוד תורה, ולומדים תורה, יש מתפללים, ויש גומלי חסדים, לפני בערך 42 שנה נבחרתי לרבה של ק"ק צעירי דת, אז היו משתתפים בשיעורי גמרא בין 60 ל 70 לומדים, ביניהם היה ר' נתן לימן ע"ה. הוא היה אז הנשיא של הבית מדרש, הכח שלו היה היכולת לאחד יהודי תורה, עבודה וגמילות חסדים, וכולם היו שומעים לדברו.

הוא היה תומך הן במוסדות והן ביחידים. יושב איתנו הערב הרב גרינגלס, והוא בעל הסיפור שאני רוצה לספר, כשבנו פה את ישיבת לובאויטש הגיעו לביתו של ר' נתן לקבל את השתתפותו בבניה, הוא קיבל את הרבנים בסבר פנים יפות ואמר שהוא כבר חשב שהוא רוצה לתרום עבור הבנין סכום הגון (לפי הערך של אותם הימים) של חמש מאות דולר. ענה לו הרב שהוא לא בא עבור החמש מאות דולר, אלא שיש לו במחשבה "למכור" לר' נתן את המקוה טהרה, וה"מחיר" שלו הוא חמשת אלפים דולר (סכום עתק) וקיבל את התשובה, "על סכום כזה אני צריך לחשוב". המשיכו לדבר איתו על נושאים אחרים ובאמצע הדיבור, אמר ר' נתן, "כבר חשבתי, ואני הסכמתי לתרום את החמשת אלפים דולר. מיד כשאמרתי שאני צריך לחשוב, קפץ עלי היצר הרע בטענות שאיך אני יכול לתת סכום גדול כזה, ראיתי שאני לא יכול ליפטר ממנו ובאמת לחשוב על הענין, ולכן גמרתי בלבי לתרום את הסכום כדי ליפטר מהיצר הרע".

מקודם היה ר' נתן רוכל והיה מסתובב בכפרים למכור, ואחרי שהצליח פתח חנות, ומסר פינה בתוך החנות שלו לעוד יהודי כדי שהשני יוכל לבנות את המסחר שלו, ולעמוד על הרגלים. כשהתחלתי ללמד שיעור דף היומי, הלכתי אליו בחנות שלו, כדי להזמינו להגיע לדף היומי. בימים אלו הוא נתן לאיזה רב סכום הגון שהוא יוכל לרכוש בית, ור' נתן חשב שגם אני מגיע אליו לאותה מטרה. אמרתי לו שלא באתי עבור כסף, רק שכיון שהתחלתי את הדף היומי, אני רוצה שגם אתה תבא כל יום ללמוד, ואחרי משא ומתן הסכים לבא.

ב"ה היום יש עולם אחר, לכל בחור יש לו לבד את כל הראשונים והאחרונים על הגמרא בה הוא לומד, ולכל גיל וגיל יש את הראש ישיבה שלו, אבל לצד השני של המטבע, כשרואים את בני הדור הישן שחונכו וגדלו מתוך דחק ולחץ, היה פנימיות, יראת שמים, דיברו וחשבו על הבורא עולם. היום זה חסר, ורואים את החסרון בתפילות בני התורה, שאין להם סבלנות וזמן לתפילה, מי חושב על התפילה, ולפני מי אתה מתפלל, מי היום מבני תורה לוקח ספר תהלים לשפוך שיחו לפני קונו, אדרבא הכינוי של "עם הארץ" הוא "א תהילים ייד".

בדור הקודם מי שהיה צריך לשידוך היה מתפלל באמונה ובתמימות שה' יעזור לו, היום עושים את כל ההשתדלות כל הכוחי ועוצם ידי, חוץ מתפילה...

ורושם חזק עשה לי ר' נתן ע"ה לראות איך יהודי מעולם המסחר, בלי חתימת זקן שופך את הלב לפני קונו, תפילתו היתה לפלא, היה נכנס לבית המדרש חצי שעה לפני התפילה, וסיים תפילתו חצי שעה אחרי גמר התפילה, עדיין אני "שומע" את ברכת התורה שלו מילה במלה, ועכשיו אני מבין את דברי הגמרא שצריכים להתפלל "כמונה מעות", ולא ראיתי יהודי מונה מעות כמו שהוא היה מונה כל מלה ומלה בתפילתו, בא ונזכיר איך ר' נתן היה עולה לתורה, ה"ברכו את ה' המבורך" שלו, כולו בתמימות, בימים הנוראים תפילות העמידה שלו ארכו פי כמה מכל שאר המתפללים, והכל בחן ובענווה, היה רחוק משקר, רחוק מחנופה, ואיך הוא היה נקי כפיים במסחר, ואיך הוא דיבר על הבורא עולם, באמונה פשוטה, אף פעם לא ראינו עליו שום כעס, שום רדיפה אחרי הכבוד, הוא ברח מן הכבוד ומן הפרסום – היה ממש – "יפה שיחתן של עבדי אבות".

הנפטר הגדול ר' נתן ע"ה זכה להשאיר דורות ישרים מבורכים, בעשרים שנותיו האחרונות, התישב ר' נתן בירושלים, והפך להיות בן ישיבה במלא המובן, גידל זקן ופיאות, התפלל בישיבת דושינסקי יחד עם הבחורים בוקר וערב, שמר על שיעורי תורה כסדרם, העמיד קרן של חסד, מתוך עסקי החסד שהיה לו היה גם כן גמ"ח לבר מצוה. ראה איך בני תורה מתקשים לעשות בר מצוה, וחישב שצריכים לכל הפחות אלף מאתיים דולר (לקנות תפילין, כובע וכו' וסעודה צנועה בבית). לכל בר מצוה, היה נותן ה- 1,000 $ להחזיר ב- 50 תשלומים.

ר' נתן הבטיח לישיבת דושינסקי להקים גמ"ח בתוך הישיבה בסך 50,000 $. חזר הביתה ולא הספיק להעביר את הסכום עד שיצאה נשמתו, כשזה נודע לבנו ר' אלימלך שליט"א, הוא עיכב יציאת הלוויה עד שגמר את ההעברה.

יה"ר שהנשמה תעלה מעלה מעלה ושתהי' מליץ יושר לבנים ובני בנים, מליץ יושר עבור הקהילה הק', שהיה באמת ידיד נאמן ומסור לבית המדרש.

הרב הגאון יחיאל מאיר כץ שליט"א
אב"ד בהמ"ד תפילה למשה מונטריאול
(מתורגם מאידיש)

מורי ורבותי, רבנים חשובים וגאונים שליט"א, קהל נכבד, זה לא דבר מקרה שבדיוק המלוה מלכא לטובת הבית מדרש, יצא בסיום מסכת סוכה (השיעור הוא לפני תפילת שחרית) וזכינו כשהתחלנו את המסכת שידידנו ר' נתן לימן ע"ה היה פה לביקור לשבועיים והשתתף בלימוד השיעור.

שמחה גדולה כשמסיימין גמרא דברי חז"ל (שבת קי"ח) ואמר אביי תיתי לי דכי חזינא צורבא מדרבנן דשלים מסכתא עבדי יומא טבא לרבנן. בפרט לימוד גמרא ברבים.

מורי ורבותי: מקודם דיברנו על המעלות של הנפטר, ר' נתן לימן ע"ה, הנפטר זכה לאריכות ימים – הוא נולד לפני ארבעה דורות, אם חושבים על הדורות הקודמים, וכשרואים את הדור החדש בלי עין הרע, מה ההבדל בין שני הדורות, כולם מודים שהריבוי של ישיבות ולומדי תורה של היום לא היה בדורות הקודמים, הזקנים שלנו מספרים שבדור הקודם, יותר ממחצית בני הנוער לא הגיעו ללמוד בישיבה, היו הרבה יהודי כפר, ולא היו שם חדרים. המצב הכלכלי והפרנסה היו מאד קשים, ולא היה להם את האפשרות לשכור מלמדים עבור ילדיהם, אחוז מאד קטן של ילדי היהדות החרדית זכו ללמוד כל ימי ילדותם ובחרותם בישיבה.

ואיך אפשר לתאר את המצבים והתנאים בתוך הישיבות? סיפר לי אחד מגדולי הרבנים פה במונטריאול רבי אייזיק ז"ל, איך הוא הלך ללמוד בישיבה באונגבר, "נס שלקחתי סידור מן הבית, אם לא, לא הייתי מתפלל כל השנה. לקחתי גמרא מן הבית, גמרא עם פירוש רש"י תוספות והרא"ש, בלי מהרש"א ומי חלם על הרי"ף או על קצות החושן, או פני יהושע, כל אלו פשוט לא היו לנו".

סיפר לי אחד שלמד בישיבה של 400 בחורים. היה פני יהושע אחד בכל הבית מדרש, ולפני שיעור בסוגיה היו תולים פתק מתי כל בחור יכול ללמוד בספר, ובאם יצא לבחור לקבל את הספר בשעה שלוש לפנות בוקר, היה צריך להופיע בבית המדרש, ואם לא, היה מפסיד את התור שלו. היה מגיד שיעור ל-200 בחורים, מכל הגילאים.

הרב הגאון הגדול רבי פנחס הירשפרונג (שליט"א) זצ"ל
הרב הראשי של מונטריאול
(מתורגם מאידיש)

כבוד מרא דאתרא, הרב כ"ץ שליט"א, רבנים חשובים וידידים טובים, אני רוצה להגיד לכם, שמה ששמענו עכשיו מפי ר' שלמה הוא מאה אחוז, ומי שהכיר את ר' נתן ראה בחוש דברי חז"ל שיותר ממה שהעשיר נותן להעני, העני נותן לעשיר. כשאני הגעתי למונטריאול (בשנת 24) ראיתי את ר' נתן כיהודי מה"בית הישן", שלא היה לו שום קשר עם העולם החדש, היה לו קשר הדוק עם העולם של אתמול, היה אומר לי "למה אני לא מגיע אליו יותר לעסקי צדקה", כשהגיע לירושלים סיפר לי על סדר היום שלו שהוא רצף אחד של מצוות ומעשי חסד.

לכבוד המסובים, רציתי למסור חידוש שאמרתי לכ"ק האדמו"ר מסטמר, והוא מאד נהנה ממנו. הגמרא אומרת (ברכות כ"ז) שתפילת ערבית אינו חיוב אלא רשות, והזוהר הקדוש מחלק, רק ביום חול הוא רשות אבל בליל שבת הוא חיוב, והרבה שואלים למה יש הבדל בין שבת לחול?

ידוע שחלום יעקב אע"ה כתוב במדרש "ביקשו להסכינו" המלאכים רצו להביא את יעקב למקום סכנה, וההסבר לפי הפסוק "יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירו עמי". בלילה המלאכים מתפללים, ושאל על זה המהרש"א והלא אנו מתפללים ערבית, ותשובתו כיון שתפילת ערבית היא רשות ממילא זה לא מפריע לשירת המלאכים.

לפי זה מוסבר היטב דברי הזוהר הק', שיעקב תיקן תפילת ערבית אז טענו המלאכים שהוא נכנס ברשות שלהם, שהלילה הוא מיועד לשירת המלאכים ולכן רצו להסכינו, תוספת במסכת קידושין אמר שהמלאכים אינם אומרים שירה בשבת, ולפי זה מוסבר למה תפילת ערבית בשבת היא חובה.

דברי הספד על הרב נתן לימן זצ"ל
שנאמרו בשעת מלוה מלכה במונטריאול

ר' שלמה בעסר, גבאי בית הכנסת

יש פתגם "קל לדבר על בן אדם שהוא באותו מעמד כמוך, אבל על מי שגדול ממך קשה לדבר". היום יש אינפלציה של תארים, מי שהיה פעם "תלמיד חכם" היום הוא "גדול", "גאון", בלי גוזמה אפשר לומר שר' נתן היה גאון במידות טובות וגאון בצדקה, וכמו שגאון בתורה צריך להיות בקי בפרד"ס, כמו כן אפשר לומר שר' נתן היה בקי בכל הארבעה חלקי שו"ע של מידת הצדקה, וביתר שאת בחלק הסוד של המצוה. עשרות יהודים פה בעיר, וחלק גדול מהם משתתפים איתנו בסעודת מלוה דמלכא, יכולים להעיד על הישרות של מידת הצדקה שלו, הוא היה בקי הן בחכמת היד והן בחכמת הפרצוף, רק להסתכל בפניו של בן אדם כבר היה יודע מי הוא ומה הוא, ומיד היה מגיב עם היד שלו.

שמעתי מהבן שלו, ר' אלימלך, ר' נתן קבע למקום תפילה בבית מדרש על יד הבית שלו, שם היה אברך תלמיד בכולל, וראה שכל יום בחזרת הש"ץ האברך הזה חולץ טלית ותפילין ורץ החוצה, ושאל אותו פעם למה אתה בורח מהתפילה מיד אחרי קדושה. בהתחלה לא רצה האברך להיכנס איתו בענין, אבל לבסוף אמר לו – אני לומד בכולל בזכות אשתי שהיא מורה. אשתי צריכה להיות בבית ספר בשעה שמונה, ויש לנו ילדים קטנים בבית, אני מוכרח לרוץ הביתה לשחרר אותה. ר' נתן שאל אותו – כמה היא מרויחה כמורה בבית ספר, אחרי שעשה האברך החשבון של משכורת אשתו פחות התשלום לשמרטף, אמר לו ר' נתן, "אשתך יכולה להפסיק לעבוד, להישאר בבית להיות אמא לילדיה, ואני אשלם לך כל חודש מה שהיא היתה מרויחה, הכל כדי שלא תצטרך לברוח באמצע התפילה".

הסיפור הזה מאפיין את ר' נתן, שיש כאן דרך הרבה יותר פשוטה, היה יכול להגיד לאברך שיקח בייבי-סיטר לאותה חצי שעה, שאשתך צריכה לעזוב את הבית, עד שאתה חוזר מהתפילה, אבל הוא לא חיפש קיצור דרך בחסד, אלא רצה לעזור לאברך בצורה מושלמת, שהאשה תשאר בבית לגדל את הילדים.

לי היתה את הזכות להכירו, וה' יעזור שהרושם שהשאיר ממעשיו הרבים, שישפיעו להוליד עוד מעשים טובים. יהי זכרו ברוך.

נכדו, הרב ישראל לימן

בה"יום" של תהילים (קי"ט) **מזקנים אתבונן כי פקודך נצרתי**: פירוש מי שרוצה לשמור את התרי"ג מצות, שיתבונן אחרי הזקנים כדי ללמוד מהם.

רש"י בפרשת ואתחנן על הפסוק **"רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך"**, מפרש, כשלא תשכחו אותם ותעשום על אמיתתם תחשבו חכמים ונבונים, ואם תעוותו אותם מתוך שכחה תחשבו שוטים.

כל מי שרואה אדם נבון, רואה מצוות נבונות. על דרך "כי פקודך נצרתי"... לשמור על הפקודים, לשמור על אמיתתם, איך שנמסרו לנו, ובאותה צורת חיים שהמצוות קובעות לאדם. הדרך היא מזקנים אתבונן, להתבונן איך שהזקנים שומרים את התורה ואת המצוות – את סגנון החיים של הזקנים. בנוסף לישוב הדעת שיש להם, הם יותר קרובים לשורשים. וכיון שהם יותר קרובים לשורשים אז יש להם צורה אחרת, והם אנשים אחרים. ואנו לא מכירים ולא משיגים את זה.

וזהו כנראה המכנה המשותף של כל הסיפורים ששמענו על זיידי. אנו לא יודעים איך להתיחס לאדם שמוכן לשלם משכורת לאברך כדי שישאר עד סוף התפילה, אנו לא יודעים איך להשתייך לאותם דברים, מדרגה כזו לא שייך אלינו, וזה לא מדבר אלינו בכלל.

השריפה בבית שלו... בכלל לא נגע לו לליבו, והלך להתפלל כאילו לא קרה שום דבר. אע"פ שבודאי זה הפריע לו, אבל ללב פנימה לא נכנס, וזה לא השפיע על התפילה שלו. חזר מהתפילה וראה את המהפיכה בבית, ואמר "אני הולך לשיעור" ולא נכנס פנימה. יש אנשים שהכירו אותו רק מסגנון ההילוך שלו, ואמרו (כשראו איך הוא הולך ברחוב) שזה בן אדם מיוחד, יש לו צורה אחרת שאין לזה הסבר.

ראינו דמות אדם מהדור הקודם, שהראה את הדרך לעולם החדש, להעולם של היום, ובכל זאת ראינו איך שבעולם החדש הוא המשך של הדור הקודם, עם אמונה פשוטה בנאמנות בעבודת ה' שלו, ועלינו החיוב להמשיך את הדרך שלו. ובמיוחד בתוך המשפחה. זכינו לשבת יחד איתו בליל הסדר, וחשבתי שזה הפירוש זה א-לי ואנוהו אלו-הי אבי וארוממהו – הרוממות שייך לאבותינו, איזה התרוממות קיבלנו – אלוקי אבי... איזה אבא היה לנו. אנו צריכים להתיחס להאמונה של זיידי כירושה שמוחזקת לנו מאבותינו, עלינו להתחזק מזקנים אתבונן כי פקודיך נצרתי.

אחד הנכדים

על שלשה דברים העולם עומד, בזכות ג' דברים יש להעולם קיום, ואין האדם נקרא אדם השלם עד שיהיה בו ג' דברים אלו, שיתנהג כלפי עצמו כראוי, ויקיים מצוות שבין אדם למקום, ויקיים מצוות שבין אדם לחבירו, והם תורה ועבודה וגמ"ח, תורה הוא דבר שטוב לו לאדם עצמו, וכמו שכתוב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. ועבודה היא עבודת ה' דברים שבין אדם למקום. וגמ"ח הם דברים שבין אדם לחבירו, ובלי ג' דברים אלו אין לעולם קיום, וכמו שהיה בדור המבול שהיה שם גזילה וגלוי עריות ועבודה זרה וע"כ בא המבול לשחת כל בשר אשר על האדמה כיון שרק על ג' דברים אלו העולם עומד וזולתם אין להעולם קיום, רק אח"כ שנולדו האבות אברהם יצחק ויעקב, אברהם שהוא היה עמוד החסד, ויצחק עמוד העבודה, ויעקב עמוד התורה, בזכותם יש קיום לעולם. ואמר ר' פנחס בן יאיר (ע"ז כ:) שחסידות מביאה עד לידי רוח הקודש, ומהו חסידות הרי אמרו חז"ל (ב"ק ל.) האי מאן דבעי למהוי חסידא יקיים מילי דנזיקין, רבא אמר מילי דאבות, ואמרי לה מילי דברכות, והכוונה מילי דנזיקין הוא להזהר שלא יזיק לחבירו שיהא זהיר במצוות שבין אדם לחבירו, וכן מילי דאבות היינו המדות טובות להשפיע על אחרים שיתנהגו כראוי, ומילי דברכות היינו עבודת ה' מצוות שבין אדם למקום.

סבא הרי אתה היית מצויין בשלשה עמודים אלו וכאשר ענו כאן כולם כאחד בין אדם למקום בין אדם לחבירו, במילי דברכות, כשהיה אוכל איזה סעודה היה רגיל לומר שהאיך יוכל להיות שאוכלים כ"כ הרבה ואין מברכין כי אם ברכה אחת. הסבא היה אוכל רק כדי שיוכל לומר ברכות, כי עבודת ה' שלו הרי היתה להפליא, והצטיין בשלשה דברים אשר העולם עומד עליהם.

לחכמים שבדור הזה, ושמעתי מהרב וולבה לבאר מאמרם ז"ל (גיטין נ"ו.) בהאי מעשה דר' יוחנן בן זכאי שיצא מירושלים בזמן החורבן כדי לעשות שלום עם הרומיים, ואיתא שם שכשיצא הלך לאדריאנוס שהוא היה אז השר שנשלח מרומי לצור על ישראל, וכשנכנס אליו א"ל ר' יוחנן שלום עליך מלכא, א"ל מחוייב מיתה אתה כי מרדת במלכות כיון שיש קיסר המולך ברומי ואני רק השר, ואם אתה קורא אותי מלך אתה מורד במלכות וחייב אתה מיתה, א"ל כתיב והלבנון באדיר יפול, ואין אדיר אלא מלך, שאין ביהמ"ק נופל אלא ביד מלך, וכיון שאתה הוא שבאת להחריב את מקדשינו אתה המלך, ומספרים לנו חכמינו ז"ל, שעוד באמצע השיחה הגיע שליח מרומי לאדריאנוס דמית מלכא דרומי והחליטו גדולי רומי למנותו לקיסר עליהם ונתקיימו דברי ריב"ז. ומפרש הרב וולבה דרואים מדברי חז"ל אלו שריב"ז לא סמך עצמו על נבואה שראה ברוח קדשו שברומי ממנים אותו לקיסר, אלא א"ל שיש לו פסוק ואינו פסוק מפורש רק רבותיו למדוהו דרשת האי פסוק דהכוונה דביהמ"ק יפול ביד מלך ועל סמך זה הלך ומרד במלכות לומר לו שלום עליך מלך, אלא שהיה בטוח שכן הוא ואין מציאות אחרת וע"ז סמך עצמו והלך בבטחון כזה ואמר לו שלום עליך מלך.

וכן היה אצל הסבא ז"ל כל מה שלמד מדברי חז"ל וכל מה שראה בספרים הקדושים היו אצלו מציאות שא"א לשנותו, היה חי בהם. וכעובדא דסיפר לנו אחד שהסבא היה משלם לו ממון שיגיד קדיש על כל אלו הנשמות שאין מי שיאמר אחריהם קדיש, והוא דבר נפלא מאד שא"א להשיגו בכלל מה עוררו והאיך בא לדרגה זו, להוזיל מעות מן הכיס כדי להגיד קדיש על נשמות כאלו שאין מי שיאמר עליהם קדיש, אלא שהוא ראה בספרים כמה קשה להם לנשמות אלו שאין מי שיאמר עליהם קדיש, וכל מה שראה ולמד נכנסו אל לבו והיה חי בהם ע"כ נתעורר לרחם על אלו הנשמות שיהיה מי שיגיד עליהם קדיש, וכמו בשעה שרואים שריפה כולם רצים לכבותה, כמו"כ היה אצלו כל דברי חז"ל היו אצלו מציאות, וא"כ מה שייך להסתכל על כסף בזמן כזה.

והנה מי אנחנו שנדבר כלל על הדברים הגדולים האלו, הלואי שנזכה ללכת בקצה דרכו, כי התביעה עלינו היא לא פשוטה כיון שהיה לנו כבר מלמד כיון שהיה לנו מורה דרך, סבא כזה שאפשר ללמוד ממנו כמה תהא התביעה עלינו בהגיענו לתת דין וחשבון על כל מפעלינו, והשי"ת יעזור שנוכל להתחזק בתורה ובמצוות כל אחד ואחד כפי מדריגתו להשתדל כל א' לעלות קצת ממדריגתו, כי הסבא הרי היה עולה ועולה מעלה אחר מעלה, וזה יהיה לעלוי נשמתו הטהורה, ונזכה לחזור ולהתראות אתו יחד בתחיית המתים אמן.

אבל האמונה בעצם לא שייך להספיד ע"ז כי הוא דבר התלוי בלב ומי הוא זה אשר יכול ליכנס לתוך לב האדם לדעת מה נעשה בתוכו, אבל לא כן היה אצל הסבא, כי האמונה שלו היו רואים בחוש ממש הוא היה חי באמונה וזה היה כל חיותו, ואצלו יכולים להספיד גם על האמונה.

ואני רוצה להביא כאן דברים שאמנם ידועים המה לכולם, אבל אצל הסבא לא היה רק בתור ידיעה אלא זה היה אצלו מציאות שכל ימיו ידע שאין דבר אחר מזה בעולם כלל, אני רוצה להדגיש את דברי הרמב"ן הידועים בסוף פרשת בא, שמלמד לנו אמונה שלימה מה הוא שראינו ביציאת מצרים, ומחלק שם את האמונה לג' חלקים, הא' הוא לדעת שיש בורא עולם כל יכול והוא יכול לעשות כל מה דבעי ללא שום מניעה כלל, והב' הוא לדעת שאף אחרי שכבר ברא השי"ת עולמו לא עזבו להיות נוהג תחת מנהיגים אחרים או תחת דרכי הטבע, אלא הוא מנהיג את העולם כולו בהשגחה פרטית ואין טבע ומקרה בעולם כלל, וכל הנעשה בעוה"ז הוא בכלל שכר ועונש שמנהג הקב"ה את העולם לפי מעשה האדם שבכל רגע מחשב את מעשה העולם אם הם ראויים לשכר או להיפך ח"ו, ואין מעשה בעולם שאינו בכלל שכר ועונש, אם הפסיד האדם מעותיו או הרויח מעות, אם חי הוא אם מת, אם בריא או חולה הכל הוא בכלל שכר ועונש לפי מעשיו, והרמב"ן מחמיר בלשונו מאד וכותב שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו ע"ה עד שיאמין שאין בכל מקרינו ומעשינו מקרה וטבע אלא כולם נסים נסתרים המה בין ברבים בין ביחיד.

וכ"ז באמת ידועים המה לכולם אבל אצל הסבא זה היה בחוש שהרגיש שהכל מן השמים, כמו שהיה באותו ע"ש שהיה בכפר רחוק מן העיר ואיחר את הנסיעה ברכבת שנוסעת חזרה לעיר לפני ש"ק, וזה היה אחרי אשר היה מחוץ לבית חמשה ימים, לקח מונית לעיר והמונית עלתה לו יותר ממה שהרויח בכל השבוע ההוא, ולמה הוא עשה את זה, ומאין היה בידו היכולת והגבורה להתגבר על נסיון כזו מאין היה לו האומץ להוציא את כל מה שהרויח בכל ימי השבוע על מונית נסיעה אחת לעיר על שבת, אבל באמת זה לא היה אצלו בכלל נסיון כלל, כיון שעשה את זה רק כדי שלא יצטרך לחלל את השבת וכדי שיהיה עם כל המשפחה בשבת כדי להתענג מן הש"ק כראוי וכיאות, וכיון שידע שאין מקרה בעולם הרי היה מובטח בלבו שאין זה הפסד כי אי אפשר להפסיד משמירת השבת כהלכתו, ומה שייך כלל לחשוב על ממון בעת שעוסקים בכיבוד שבת קדש, זה היה כל חיותו בכל מעשה ומעשה.

והחלק השלישי שכתב שם הרמב"ן הוא, אמונה בנבואה כי ביציאת מצרים ראינו שדיבר הקב"ה עם משה רבינו ע"ה, והנה היום בעוה"ר אין לנו נבואה, אבל יש לנו כעין נבואה, והוא אמונה בדברי חכמינו ז"ל חכמי התלמוד וחכמי הדורות עד

נכדו, הרב דניאל לימן

כתוב בפרשת משפטים **ועבדתם את ה' אלקיכם וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך וגו' את מספר ימיך אמלא**, ובספורנו שם דייק שהרי לא כל פעם איכא מעלה בזה שמאריכין ימים הרי מוצאים לפעמים אנשים שמואסים כבר בחייהם, אכן אצל הסבא הרי רואים שנתקיים אצלו גם והסירותי מחלה מקרבך והיו ימיו מלאים סיפוק, ובספורנו כתב שם כונה אחרת בזה, שבמלאת לאדם מספר ימיו יראה על הרוב בנים לבניו ויוכל ללמדם כאומ' והודעתם לבנך ולבני בניך ויתוקן בחיי הזקנים עניני הדורות, ובפרשת וארא (שמות ו' י"ד) כתב הספורנו דבר פלא בזה, דהאיך זכה עמרם שיצאו ממנו משה אהרן ומרים, כיון שלוי זקנו האריך ימים יותר מכל אחיו, וגם קהת האריך ימים וגם עמרם בעצמו האריך ימים, וע"כ היה ביכלתם ללמד את בניהם ונכדיהם ועי"ז יצא מהם משה אהרן ומרים.

וכן היה אצל הסבא הרי כולם גם הידידים יודעים וכ"ש אנחנו בניו ונכדיו שכל כוחינו וכל נפשינו ברוחניות הכל הוא מכח אותו זקן הסבא שהאריך ימים, כי אף אם היה נפטר מלפני ארבעים שנה גם היינו חיים כעת כי כולם היו כבר אז, אך האיך היו נראים החיים שלנו, מי יודע אם היינו בכלל יהודים, אך הקב"ה זיכה אותו והאריך ימים ועלה ונתעלה מעלה אחר מעלה ולימד אותנו את בניו ואת נכדיו דרך ה', כמה אנחנו חייבים להכיר טובה להקב"ה ע"ז, וכמה אנחנו חייבים להכיר טובה לסבא, ובמה אנו יכולין להכיר לו טובה ע"ז. אמרנו עכשיו תהילים, וחשבתי שעכשיו אנו אומרים תהלים על הסבא, אבל מה חשוב התהלים שלנו מול התהלים של הסבא שהיה אומר, אבל האמת אף שכן הוא אבל זה שוה שהתהלים שלנו והמצוות שלנו אם יהיה לנו שכל ללכת בדרכיו אנחנו יכולים לעזור לו, כי אנחנו עדיין בעוה"ז ואנחנו יכולים לעזור לו לעלוי נשמתו, אם אנחנו נמשיך בדרכיו כפי יכלתינו.

הנה כבר סיפרו סיפורים על הסבא לאין סוף, אבל אני רוצה להדגיש ענין אחד שהוא היסוד והשורש לכל הסיפורים, אשר ממנו נצמח כל המעשים טובים שלו וכל הגדלות שהגיע אליהם, וגם ע"ז כבר דיברו כאן, אבל אני רוצה להדגיש במיוחד, והוא מעלת האמונה שלו בהשי"ת, והנה בדרך כלל יכולים להספיד את האדם ע"י שמספרים סיפורים שעשה במעשה ומזה יכולים לדעת גודל מדריגתו,

לילך לבדו בשעה כזו למקוה רק אם ימצא מי שילוה אותו יוכל להמשיך בזה ואני מאמין שקיים הפסק, אבל כלל ענין תורתו ועבודתו הרי אין לשערם ואין הזמן אתנו לתארם.

גמ"ח שעשה הרי לא היה לו שעור ואין לנו כלל מושג איזהו צדקות ואיזה מתן בסתר שנתן, וכל אחד מספר ומתאר שנתקיים כאן תורה וגדולה במקום אחד, אבל שמעתי מעשה נורא שסיפר לי בנו ר' אלימלך שבשבת זו הלך לטייל עם נכדו עקיבא בין סעודה ג' למוצ"ש ואמר לו שהוא מקנא בבנו דניאל שזכה ללמד תורה לאחרים, ואמר שהוא היה עוסק כל ימיו בסמרטוטים, אבל אני אומר שהוא עשה מן הסמרטוטים תורה, כי כל ימיו ובכל עסקיו היה רק כדי להגיע ע"ז לקיים מצוותיו ית'.

וכל זה לא היה אחרי שלמד בישיבה עשרים שנים, אלא בתחילת שנות בחרותו נעקר משורשו מבית אביו ומארץ מולדתו והלך נע ונד מבית לבית, אבל אמונתו הפשוטה ובטחונו בהקב"ה היה עד להפליא, כשהיה אומר שהקב"ה יעזור היה משוכנע שאכן הקב"ה יעזור ולא היה אומרו כמצות אנשים מלומדה, וכל מה שנעשה כאן בשכונה ובביהמ"ד הכל היה בזכות הגמ"ח שלו, ומעשיו ברוחניות היו ג"כ בגדר עסק שחשב שמשקיע ומוציא פירות כאשר ראה כמה מנינים מתפללים זה אחר זה בביהכ"נ ולומדים ועוסקים שם בתורה היה מבקש להרבות עוד יותר בחסד וצדקה, ובאמת היה אפשר עוד להאריך במעלתו אך היות וממהרין כבר עלינו לקצר.

ואנו רוצים בשם מתפללי ביהמ"ד ותושבי השכונה שכולם חייבים לו טובה רוצים אנו לבקש ממך מחילה שמא לא כבדנוך כראוי, אשר הוא הצטיין במדה זו מאד כי זהירותו במצות שבין אדם לחבירו היה בתכלית הזהירות, ותהיה לנו למליץ יושר שהוא היה יהודי שכל פעם היה מלמד זכות על ישראל, וזכה להעמיד דורות ישרים ומבורכים בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות, ותזכה לעמוד נגד כסא הכבוד ובגן עדן תהא מנוחתך עד שיקויים בנו ובלע המות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים, אמן.

הרה"ג ר' מרדכי שקוביצקי (שליט"א) זצ"ל
רב דשכונת ארזי הבירה

נתאספנו כאן להפרד מאחד ומיוחד שאין הלב נותן להפרד ממנו הלא הוא ר' נתן לימן זצ"ל, עליו אפשר לומר שנתקיים אצלו מאמרם ז"ל (ברכות ס"ג:) **אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה**, כי הרי שעות ספורות לפני שנפטר לעולמו עדיין ישב ועסק בתורה, ומיתתו הרי היתה בגדר מיתת נשיקה, ואין זה פלא האיך זכה לזה, כיון שכל חייו היה בגדר נשיקה ואהבה לקיום התורה, וכחיי האדם כן הוא מיתתו וכיון שחייו היו בבחינת נשיקה כמו"כ מיתתו היה בגדר נשיקה.

ר' נתן זצ"ל היה בן צ"ב שנים גדושים, וכדי לתאר היקף חייו בתורה ועבודה הרי דרוש לזה כמה ימים, כשעלה לארץ ישראל כבר הגיע לכלל שיבה ובמקום שיתחיל לנוח קצת מעבודתו לחיות חיים קלים ונוחים כיאות לבן אדם בגילו, התחיל פרק חדש בחייו להקדיש עתים לתורה.

איש חי ורב פעלים איש חמודות, ארז"ל (מסכת שמחות פ"ח) **כשמת שמואל הקטן תלו מפתחות ופנקסו בארונו וכו' והיו ר"ג הזקן ור"א מספידין עליו וכו' מלכים מתים ומניחים כתריהם לבניהם עשירים מתים ומניחים עושר לבניהם, שמואל הקטן נטל כל החמודות שבעולם והלך לו**. וכן אפשר לומר על ר' נתן ז"ל שנטל אתו כל החמודות שבעולם והלך לו, שכל החמודות שעשה בעוה"ז נטל איתו כי א"א כלל להגדיר אותו וגודל צדקתו ומדרגותיו לא ידוע לנו ולא יתגלה לנו עוד.

ברצוני להדגיש כמה פרטים בתורה ועבודה וגמ"ח שראינו אצל ר' נתן ז"ל, **בתורה** מעיד אנכי עליו על משך שבע עשרה שנים שהייתי מכירו שישב אצלינו בשעור יכול אני להעיד שמעולם לא קרה שירדם בשעור, או שרק ידלג על ענין אחד מבלי להבינו במענה שכשיפנה יחזור לכאן וישנה להבין הדבר על אישורו, כל דבר ודבר היה צריך להבין על בוריו ויגע עצמו ושנה ושילש לשאול כענין להיות מבין כהלכה.

בעבודה, מנהגו היתה להשכים כל בקר לקום באשמורת בשעה שלש לפנות בקר והלך למקוה, ופעם כשלא היה בקו הבריאות כ"כ פסקתי לו עפ"י דין דאסור לו

עלה דרגה נוספת בסולם, וזה רצה שנלמד אנחנו בני המשפחה וכולנו ממנו האיך להתייחס לזולת ולשפר את המדות הטובות.

והנה בטח שבמשך כל השנים לא יצאנו ידי חובתינו בשלימות כלפיך, וע"כ אנו מבקשים ממך מחילה עלי ועל כל המשפחה על בניך ונכדיך שיחיו, ושתהיה מליץ טוב עלינו לבקש עלינו רחמים הרי אתה יודע כמה מיני ישועות ונחמות אנו זקוקים שיהיה סוף וקץ לכל צרותינו, און בעט אויס אצל הקב"ה שנזכה לקבל פני משיח צדקינו בקרוב בימינו ויבולע המות לנצח ומחה ה' אלקים דמעה מעל כל פנים ונאמר אמן.

הספדים שנאמרו לפני המטה בארזי הבירה

בנו הרב אלימלך שליט"א

כתוב אצל יעקב אבינו (בראשית כ"ח י"ב) **והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה**, גם עליו אפשר לומר פסוק זה שכל חיותו היה רק להתעלות על הסולם הזה אשר ראשו מגיע השמימה, וכמו שהזכירו כבר הרבנים שליט"א, וכמו שאנחנו יודעים איזה מיני נסיונות היה לו בביתו בחו"ל, עשרים שנה לא היה בבית ולא ליד הילדים, והאמא היתה תומכת בו ומחזקת אותו, והוא היה עוסק להתעלות ממדריגה למדרגה על הסולם העומד ארצה וראשו מגיע השמימה, שכל ימיו היה מקיים שויתי ה' לנגדי תמיד שתמיד ראה ברקע את הרבש"ע ולשם זה הפנה את דרכו ואפילו בזמן שהיה בחלק התחתון של הסולם כשהיה עוסק בעניני עוה"ז, התנהג בכל דבריו כראוי וכמו שצריך, מעולם לא יצא מפיו דבר שקר, כל רכושו היה רק שלו שקנה ביגיעה נשא ונתן באמונה, ובזה לא יבוש בעמדו לתת דין וחשבון לפני בי"ד של מעלה, והלואי שנלמד ממעשיו.

ואף שהאבא היה צנוע מאד במעשיו וכמו שהזכירו כבר כאן, ומעולם לא רצה שנדבר בשבחיו, אעפ"כ הסכמתי להספידו, חוץ מהטעם הפשוט לקיים מצות כיבוד אב, טעם נוסף יש לי בזה דכיון שכל ימיו רצה שנלמד ממעשיו שגם אנו נעלה על הסולם הזה מדריגה אחר מדריגה ונראה תמיד לנגד עינינו את הרבש"ע, כיון שהוא לא היה עושה דבר לפני שהתייעץ עם הקב"ה, כביכול, שתמיד שם לנגד עיניו לדעת אם הקב"ה יהיה מרוצה ממעשיו, וזה כיון את דרכו בכל העניינים בעניני צדקה בהכרת הטוב ובכלל האיך להתנהג עם הזולת, המדות שלו היו עצומות מעולם לא פגע בשום איש, וזה היה ע"י שחשב בכל עת שכאשר יפגום בבני אדם הוי כאילו פוגם כביכול דהקב"ה בעצמו, וכל מה שרצה היה רק לעשות צדקה וחסד עם בני אדם.

בשלב אחד בסולם ראה שחסר לו לימוד התורה והחליט לקנות לו רב ולהוסיף בלימוד התורה, בשבת שעברה אמר לבן שלי שהיה אתו שהוא מקנא בבן דניאל שזכה ללמד תורה לאחרים והוא לא זכה לזה, ובזה היה מקנא כי זה היה כל תשוקתו, וכשהתחיל לעלות ולהתעלות במדריגות התורה ראה שאין לו זמן שיוכל ליבטל מן התורה ומצוותיה, והיה מנצל כל רגע ורגע מחייו למלא בשלימות מה שהקב"ה דורש מן האדם, וזה היה רוצה שנלמד ממנו, בכל השנים לא היה יום שלא

בשנים האחרונות היה גר לבדו בבית אחרי פטירת אשתו ע"ה, ובניו היו מציעים לו שיבוא לגור אצלם, ושאלתי אותו פעם שבאמת למה לא ילך לגור אצל אחד מבניו הרי קשה לחיות לבד, וענה לי שבניו גרים בבית וגן ושם אף אחד אינו מכירו, משא"כ כאן הרי הרבה מכירין אותו וממילא באים אנשים להנות מהגמ"ח שהיה לו ואפשר לו להוסיף בגמילות חסד לאנשים וזה יחסר לו אם יחליף מעונו ללכת לגור אצל בניו, ואמרתי לו דצריך להשגיח על עצמו ובהיותו בודד אין מי שישים בו עיניו בכל עת, ע"ז ענה לי דהרי בעת שהיתה אשתו אתו בחיים כלום היא היתה משגיחה עליו הלא משגיח גדול מן השמים הוא אשר משגיח על כל אדם הוא אשר השגיח עלי אז, והוא ישגיח עלי עכשיו ג"כ, זה היה השגותיו של ר' נתן ז"ל איש שהיה גדול בתורה גדול בעבודה וגדול בגמ"ח.

והנה במשך הזמן שהיית עמנו והתפללת עמנו בביהמ"ד אולי לא נהגנו בך כבוד כראוי הרי לעולם א"א לצאת ידי חובה בשלימות וע"כ מבקשים ממך מחילה, ומה כאן עומד ומשמש אף התם עומד ומשמש הרי בכל יום היית מתפלל על צער הכלל אנו מבקשים ממך המשך בדרכיך זו להתפלל ולהמליץ עלינו במרום שנזכה להגאל בגאולה שלימה ויבולע המות לנצח אמן.

בעבודה, הוא הרי עמד לידי בתפילה וממש היה אפשר ללמוד ממנו מה הוא תפילה שהיה מתפלל בהשתפכות הנפש ממש ובהתבטלות עצומה ובעת עומדו בתפילה הסיר מלבו כל דברי העולם הזה, ואירע אצלו מעשה נורא לפני זמן מה, שהיה לו איזה יארצייט והדליק בביתו נר נשמה כנהוג, והלך להתפלל והתפלל לפני העמוד, ובאמצע התפילה סיפרו לו שביתו דולק בלהבות אש, שנאחז מן הנר, וענה בתום לבו שאין הוא יכול לעשות כלום כיון שהרי הוא עומד לפני העמוד באמצע התפילה ואיך יעזוב וילך לביתו ונתן המפתחות ובקש שילכו לראות מה נעשה, והיה לו הפסד רב מכל זה כאשר סיפר לי כמה עלה בידו לתקן בדקי ביתו, סכום הגון, אך כל זה לא נגע ללבו לעזוב באמצע התפילה כיון שכאשר היה מתפלל היה יודע לפני מי הוא עומד לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה וע"כ אמר בפשיטות האיך אני יכול לעזוב באמצע התפילה אף שיש שריפה בבית.

ובאיזה השתפכות הנפש היה מתפלל, וברי"ה אף כשהיה הפסקה לא פסק פומיה מלהתפלל וניצל את ההפסקה לומר כמה פרקים תהילים וכן בין גברא לגברא היה אומר תהילים הוא ניצל כל רגע ורגע להתחנן לפני המקום, וכן היה ביוה"כ כל היום כולו היה עומד באימה ויראה לפני המקום לרבות בשעת ההפסקה וכשהיו מעירים לו שילך לנוח קצת אמר שאינו צריך, וזהו באמת אחד מטעמי ההספד כדי שהחי יתן אל לבו ללמוד ממעשיו הטובים של הנפטר ולעשות כמעשהו, וכמה יש לנו ללמוד מדרכיו הטובים של ר' נתן והוא מוסר השכל גדול לראות האיך בן אדם פשוט יכול להגיע למדריגות נשגבות כאלו.

בחסד, הרי אין לשער כלל כמה מיני חסדים וצדקות עשה, איתא בספרים לפרש החילוק בין חסד לרחמים, דרחמים היינו שמרחם על האדם בהיותו מתחנן אליו ושופך לפניו מר נפשו, ונותן לו מבוקשו זה נקרא רחמים שהתמלא עליו רחמים בשמעו גודל צערו, אבל חסד אינו כן שאינו מחכה עד שיגיעו אליו כעני העומד בפתח לדפוק על דלתותיו, אלא הוא מחזר אחר אנשים עניים התאבים לכל דבר ועוזרם, וזה היה ר' נתן, כאשר ראינו בעינינו כי בדרך כלל כאשר חסר איזה דבר בביהמ"ד וצריכים לקנותו מוטל העול על גבאי בית המדרש להמציא הדבר החסר, אך ר' נתן לא חיכה עד שהגבאים באו אליו והסבירו לו שזה וזה חסר בביהמ"ד אולי ינדב לבו אותם, אלא כאשר ראה והבין שצריכים לחדש דבר בביהכ"נ הוא היה מחזר אחר הגבאים וממציא להם מעותיו לאמר לכו וקנו דבר פלוני, כן היה לגבי הבימה שכבר היה שבור מכל צד החליט לנדב בימה חדשה ללא שום בקשה מצד הגבאים, ואף אחד לא ידע מזה כי תנאי התנה קודם למעשה שלא יוודע הדבר לשום בר-נש ואכן עד היום הזה אף אחד בביהמ"ד לא ידע מזה.

הרה"ח ר' משה אבלס שליט"א

משגיח בישיבת בית יוסף צבי דושינסקיא

נאספנו להספיד את הרה"ח ר' נתן לימן זצ"ל שהתפלל בשנים האחרונות כאן בבית מדרשינו והיינו - להבדיל בין חיים לחיים - שכנים בתפילה וע"כ מוטל עלינו החוב להספיד אותו כראוי אף שכבר התעוררו כבר בהספד כאן.

ונקרב בעל הבית אל האלקים, עלינו להתבונן שר' נתן ז"ל היה בעה"ב פשוט מעולם לא התגדל בישיבה ולא ישב באהלה של תורה בבחרותו וכל ימיו התייגע להמציא מחיה לביתו כאשר סיפר כ"ק רבינו (הראב"ד) שליט"א שחזר מעיר לעיר ומכפר לכפר והקב"ה עזר לו, וזכה להתקרב ולהתעלות בעבודת השי"ת בתורה ועבודה וגמ"ח.

בתורה, הוא עצמו סיפר, אף שרצונו היה להעלים מעשיו הטובים, מ"מ במשך השנים יצא שסיפר לנו שהוא היה הראשון שהקים בית ועד לחכמים במאנטריאל כי ביתו היה הבית הראשון שלמדו שם שעור דף היומי ובשעור זה אחז גם כאן שהתאספו אצלו כמה אנשים לשמוע שעורו והיה מכין כיבוד לכולם והיה מוקיר לכל אחד בנפרד, ועל השעור הזה היה חוזר ושונה כמה פעמים במשך היום, וכן היה לו שעור לתהילים, כאשר יודעים שהיה לו מקום קבוע ששם היה רגיל להחזיק תהלים ואמר לי פעם שהוא מתפלל על כמה וכמה חולים ל"ע ועל כל צרה וצרה שלא יבוא היה מתפלל ושופך נפשו ברחמים ותחנונים לפני המקום, ועל רבינו שליט"א אמר לי שהוא מתפלל כל יום ואינו שוכח יום אחד מלהתפלל עליו, הוא היה איש מורם מעם, וגודל התמדתו א"א לנו לשער כלל.

חוץ מזה היה בבחינת עץ חיים הוא למחזיקים בה שהחזיק תורה, שמעתי מאיש א' מתושבי מאנטריאל ששם היה מנהג שהיו מביאים את החלב לבית, ובישיבת הרב אונסדורפר הגיע ג"כ חלב בכל יום ואף אחד לא ידע מי הוא זה שמשלם על החלב עד שנתברר לבסוף שר' נתן הוא היה הנדיב, וכמה וכמה ישיבות היה מחזיק. לא היה בנמצא ישיבה שהיו אצלו לבקש ממנו תמיכתו ולא היה תומכם בעין יפה, ואף גם בישיבתינו אין אנו יודעים כלל כמה וכמה דברים נדב ונתן בסתר כאשר הזכיר כ"ק רבינו (הראב"ד) שליט"א, זה היה בתורה.

הזה נשנה פעמים אין ספור שאין ידוע כלל באיזה דברים חשובים תמך בתמיכה הוגנת.

ואת יראי ה' יכבד, כמה היה מכבד ומוקיר יראי ה' ות"ח וכל אחד שרק חשב שהוא ת"ח ע"י שראה אותו פעם הוגה בתורה היה מכבדו עד שלא ידע לשית עצות בנפשו במה לכבדו.

ועתה אנו מבקשים ממך מחילה כי לפי גודל מעלתך בודאי לא כבדנוך כראוי, ומבקשים ממך שתהיה לנו למליץ יושר לפני כסא הכבוד לכל ידידיך לכל המשפחה לבניך, בן אחד שאני מכיר ה"ה ר' אלימלך שהיה לך לעזר בכל עת, ולכל המשפחה.

ויה"ר שיתקיים ובלע המות לנצח ומחה ה' אלקים דמעה מעל כל פנים ונאמר אמן.

וזהו מי יגור באהלך, באהל של עוה"ב שהתקין לעצמו, ובאהלה של תורה שקנה ביגיעותיו.

מי ישכון בהר קדשך, הר קדשך היינו בתי כנסיות ובתי מדרשות, שכל כוחו לא היה אלא בבית הכנסת שהיה משכים לבית הכנסת לפני זמן התפילה ומאריך לאחר התפילה, והתפילה עצמה היתה ברחמים ותחנונים לפני המקום בנחת ובמתינות ממש כמונה מעות, ומי ישכון עוד בהר קדשך שיקדש בית הכנסת כמותו.

הולך תמים, שהיה כל ימיו בבחינת מוסיף והולך ממדריגה למדריגה וכל מנהג טוב שראה באחרים היה אוחז בה ומתנהג כן, בכל ער"ח היה נוהג לומר יום כיפור קטן אף שמארץ מולדתו לא היה מורגל בזה, והרבה להתענות תעניתים ותעניתי שעות וגם לאחר שהערתי לו שמן הראוי שימנע עצמו מהם היות שכבר בא בימים וצריך להשגיח על בריאות גופו, ענה שכבר קבל על עצמו להתענות ולא יפר קבלתו, כי כך היה דרכו להיות מוסיף והולך ולא לגרוע ח"ו.

וחוץ מזה היה גם תמים בדרכיו, ואין אומרין לפני המת אלא דבריו של מת והוא עצמו סיפר תחת אחד השיחים בתחילת התישבו כאן אשר בשנים קדמוניות היה אומנותו לחזר בעיירות וכפרים למכור חפצים ומזה היה מתפרנס וכאשר הזדמן לפעמים שלא היה לו מנין לתפילת מנחה או ערבית החליט לעזוב מסחרו זו וקבע עצמו בעירו שיהיה לו מנין בקביעות ערב ובקר וצהרים ופתח שם חנות ובעזרת השי"ת הצליח, ומזה רואים גודל תמימותו להיות תמים עם ה' שלא לשנות שום דין מפני מה שיהיה, וזהו הולך תמים, שהיה הולך והיה תמים, וגם בתמימות עצמו היה מוסיף והולך והקב"ה עזר לו שיוכל להתעלות כרצונו.

ודובר אמת בלבבו, במעט השנים שהכרנו אותו בחיים חיותו היה אפשר לראות האיך שהיה מברר ומנפה בי"ג נפות כל דיבור ודיבור שהיה מוציא בפיו וחשב פעמיים אם לומר או לא לומר כי היה דובר אמת בלבבו וכל מה שקבל על עצמו ידע בבירור שמוכרח לאמת את דבריו ולהשלימו כראוי.

לא רגל על לשונו לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרובו, מעולם לא שמענו שדיבר קשות עם בני אדם אף על דברים שלא היה לרוחו ורצונו אדרבה כל תשוקתו היה רק להטיב עם הבריות ולעזור לאחרים בכל מה שהיה יכול, וכ"ש שלא עשה לרעהו רעה ח"ו.

נבזה בעיניו נמאס, שכל מעשיו וצדקתו היה מסתיר מעיני בני אדם וכמה מיני צדקות שהיה נותן בתנאי קודם למעשה שלא יתגלה לשום בר-נש ואף אנו נודענו רק היום על דבר אחד שנדב כאן בבית מדרשינו ולא ידענו מזה עד היום הזה וכדבר

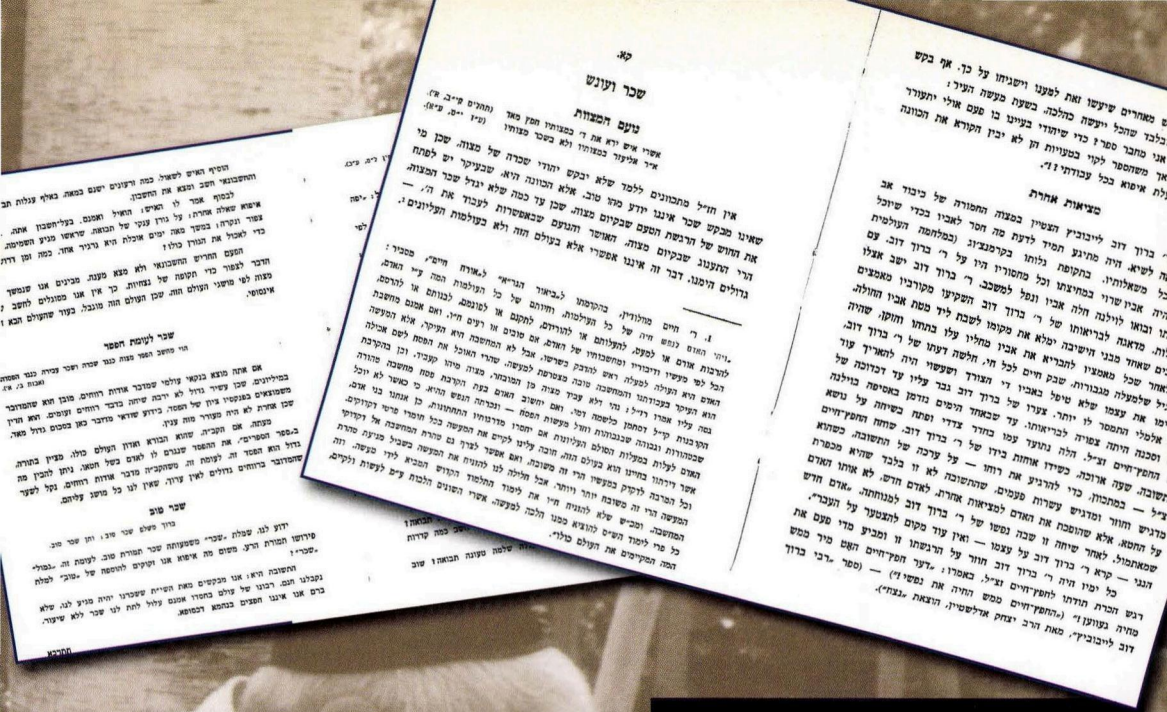
דברי הספד על הרב נתן לימן זצ"ל
שנאמרו בשעת ההלוויה
בחצר ביהמ"ד בית יוסף עבי דושינסקיא

כ"ק מרן הגרי"מ דושינסקיא שליט"א
ראב"ד פה עיה"ק ירושת"ו

אמרו ז"ל (שבת ק"ה:) **ת"ח שמת הכל קרוביו וכו' הכל כקרוביו הכל קורעין עליו וכו',** יש להבין טעם הדבר, דהרי, אם הוא קרוב באמת מאי אשמעינן דחייב באלו למה ישתנה משאר קרוב, וע"כ אינו קרובו באמת וא"כ אמאי דינו כקרוב להתחייב בהספד ובבכיה; וי"ל דאיתא במדרש (שמו"ר ל"ה ד') **אמר הקב"ה אני נוטל מהם צדיק אחד וממשכנו בעדם ומכפר אני עליהם על כל עוונותיהם,** נמצא דמיתת צדיקים באה לכפר על עוון הדור, ולפי"ז מובן בפשטות אמאי מחוייב כל אחד ואחד להספיד את הצדיק ולבכותו כיון שהוא הוא הגורם לו מיתתו והוא הרי נהנה ממיתתו שמכפרין לו עונותיו וממילא הרי הוא קרוב יותר משאר בשר, וע"כ חכם שמת הכל קרוביו הכל קורעין עליו וכו'.

והנה זכות היה לנו להכיר את ר' נתן זצ"ל איש אשר מעלותיו אין לתאר, כי כל כמה שנספר עליו לא נגיע לאפס קצהו כי כל דרכיו היה בהצנע לכת ובהסתר מבלי שנדע כלל מעשיו הטובים. ומה ראוי להמליץ עליו דברי דוד מלך ישראל בתהילים קפיטל ט"ו שמונה מעלות האדם שיזכה בהם לחסות תחת צל כנפי השכינה.

והתחיל, **ה' מי יגור באהלך ומי ישכון בהר קדשך,** אנשי אמנה אבדו, אנשי אמנה היינו אנשים שכל חיותם היה באמונה ובטחון בהשי"ת זה אבדנו היום הזה ואין לנו תמורתו, איש אשר כל מחשבותיו ותהלוכיו היה לקיים מאמרם ז"ל (אבות פ"ד מט"ז) **התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין,** שכל חיותו בעוה"ז היה בדרך עראי וניצל כל עת וכל רגע להכין עצמו לזכות להכנס לטרקלין לעוה"ב, וזהו **ה' מי יגור באהלך,** באהלך הכוונה באהל שלך אהל של האדם שהוא עצמו התקין אהל בעוה"ב, שדבוק היה בכל עת בתורה ובתפילה ולפני התפילה ואחר התפילה היה הולך ובא משיעור לשיעור להיות עוסק בתורה, מי יגור באהלך אהל שלך אהל שקנית לעצמך ע"י עמל ויגיעה שהתייגע להבין כל דבר ודבר שלמד, על אישורו,

קא.

שכר ועונש

נטעם המצוות

אמרו אנשי כנסת הגדולה (ברכות לג:)

אין חזיל מהכוונים ללמד שלא יבקש יהודי שכרה של מצוה, שכן מי שאינו מבקש שכר אינו יודע מהו טוב, אלא הכוונה היא, שבעיקר יש לפעול את חתוש שבעיקום מצוה. האושר והנעם שבאמשרות אלא בעולם הבאלמות העליונים.

הרי זהעונה. דבר זה איננו אפשרי אלא בעולם חזה ולא בעולמות העליונים.

---

1. ר' חיים מוולוזין, בהקדמתו לביאור הגר"א לאורח חיים, מבאר: "יהוי הזמן נגזם היה של כל העולמות, והוהם של כל העולמות הזה ל"י האדם, להרבות אורם או למעט, להעלותם או להורידם, ומקום או לפונמם להנותם אל הרחם. הכל למי מעשיו והיהודיו המשכחיו של האדם, אם טובים או רעים חיו, ואם אמנם מחשבה הוא היקר בעבודתו המחשבה מובה בשמים בעשה, שהרי האוכל את המחם ושם אוכלה נפש עליו אמרו רז"ל: נר ולא עביד פירות הן המובחר. כן אחתר בני אדם, שמהותרות קיל בעבודתם והול מעשות המצוה — וכהיהו בעת הקרבת מחם מחשבה מהורה והקרבנות ובכוונה הטובה העולונות הוא בעולם הזה, חובה עליו לקיים את המעשה בפועל ממש, וכן בעת התפילה, וכמו שלא יוכל לומר השי"ס להוצעם הפועל, אשר אשר לעבד בם מהרה קדושת המשכה. אבל חלילה לנו להוציא את הכוונה מהבאו ו שוב אשר לא מדי פעם בפעם את המקריבים את הקרבנות, ואת המתפללים את התפילה, אלא שהכוונה היא שלא יהיה המעשה כמו קרות בלי כוונה כלל.

אנכי ה'
לא יהיה
לא תשא
זכור את
כבד את
לא תרצח
לא תנאף
לא תגנב
לא תענה
לא תחמד
ישמח
ישראל
בעשיו
בני ציון
יגילו
במלכם

Papa - מדור לדור

While the scroll was yet open,
To a page of righteous life,
"The crown was lifted
and the garland removed"

A pure soul,
Which paved its way back,
To the source from which it was hewn,
Ninety two years before.

In parting it has left a mighty mark,
Of deeds valued far beyond gold.

Whoever merited knowing him,
Venerated and respected him,
For he had a special quality,
True to his name,
to give to each and every one.

Hashem gave us (R' Nussen)
and Hashem took,
May Hashem's name be blessed.

בעוד הספר פתוח בדף מוסר
הורמה העטרה והנזר הוסר

נשמה טהורה
סוללת דרך חזרה
אל המקור משם חוצבה
לפני תשעים ושתיים שנה

בעוזבה הותירה רושם עז
של מעשים לא יסולאו בפז

כל אשר זכה להכירו
העריצו והוקירו
כי ניחן הוא בחוש מיוחד
לאמת את שמו, לתת לכל אחד

ה' **נתן** וה' לקח
יהי שם ה' מבורך!

תפלת ישרים רצונו...
ומרדף צדקה יאהב...

משלי ט"ו ח' ט'

The prayer of the upright is his delight...
He loveth him
that followeth after righteousness.

eulogies

וכמה מקומות הן בתורה והן בדברי חז"ל, החשיבות איך שהמסורת הולכת לדור שלישי.

חז"ל אומרים על הפסוק (דברים ד') והודעתם לבניך ולבני בניך (קידושין דף ל') אמר ר' יהושע בן לוי, שכל המלמד את בן בנו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה בהר סיני, מספרת שם הגמרא כמה סיפורים, מרבי יהושע בן לוי שיצא מבית המרחץ במהירות רק עם כיסוי ראש באיזה סדין ובלי העטיפה בסודרו הראוי לכבודו ואמר שהוא צריך ללמד הפסוק של היום עם הנכד.

כשאני שמעתי הדברי תורה מהנכדים, חשבתי שזה באמת השבח של המשפחה, כדברי שלמה המלך ע"ה, משבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר הם עודנו בחיים פירושו (דרך דרוש) המתים שכבר מתו אבל הם עדיין בחיים (על ידי המעשים טובים שלהם) אצל צאצאיהם ההולכים בדרכיהם.

אני רוצה לסיים בדבר הלכה:

יש מחלוקת בגמ' אם הזמנה מלתא, או הזמנה לאו מלתא, השאלה היא אם אני מזמין איזה דבר לדבר מצוה, אם ההזמנה לבד מקדישה את הדבר, או עד שאני לא עושה הפעולה ממש אין כאן קדושה, וזה רואים בפרשה (חיי שרה) קודם כתוב שאברהם קנה את מערת המכפלה, מאת עפרון החתי, אבל רק אחרי קבורת שרה אמנו ע"ה כתוב ויקם שדה עפרון אשר במכפלה אשר לפני ממרא. למה כתוב פעמים שהשדה היה של אברהם, אלא לפני הקבורה זה היה רק הזמנה לדבר מצוה, ורק אחרי הקבורה כתוב ויקם שדה עפרון, ורק עכשיו יש לו דין של אחוזת קבר.

וגם זה אנו רואים בפרשה, ויבא אברהם לבכות לשרה... ולמה לא מוזכר גם את יצחק, אלא אומרים חז"ל שאין האשה מתה אלא לבעלה, שאברהם סבל הכי הרבה ממיתת שרה. זה אני אומר לידידי, שבאמת היינו ידידים טובים הרבה הרבה שנים, אני הכרתי את הבנים ועכשיו ב"ה שעלו לארץ ישראל ואני שומע דברי תורה מפי הנכדים, זה ממש וינחם יצחק אחרי אמו, זאת היא הנחמה הגדולה שלך, ר' נתן ידידי, שאתה רואה הילדים והנכדים שהם בני תורה, והם ממשיכים את המסורת הזאת, ואני מברך אותך ואת כל בני המשפחה, שלא תוסיפו לדאבה עוד ותזכו לחיים של אושר לאורך ימים ושנים.

הרב לויטס ז"ל (רב ביהכנ"ס במונטריאול)

אני מודה לבני המשפחה על ההזמנה לסעודת ההילולה, מפני שלצערי לא ידעתי עד לפני שבוע שהגברת לימן נפטרה. ולי זה הזדמנות לומר כמה דברים, לזכות הנפטרת שהכרתי אותה הרבה שנים. קראנו בפרשת השבוע (חיי שרה) ויביאה יצחק האהלה שרה אמו... וינחם יצחק אחרי אמו. אומר המדרש על המעלה של אוהל שרה אמנו, שהיה שלשה סימנים, נר דלוק מערב שבת לערב שבת, יש ברכה בעיסה, וענן קשור על האוהל.

ואלו שלשה סימנים מעידים על הנפטרת, מרת בתיה לימן ע"ה, היא היתה דוגמה לשרה אמנו, הנר היה דלוק מערב שבת לערב שבת, כלומר שרוח של קודשת שבת שהאשה מביאה לתוך הבית, משפיעה קדושה לכל ימות השבוע, מי שנכנס לבית היה מיד מרגיש רוח של קדושה, הברכה מצויה בעיסה, כלומר היא ראתה ברכה בעיסה, בלחם, בפרנסה ובמזונות ובכל מה שהיה לה שהכל היא מברכת ה'. וכל מה שנתנה לצדקה חשבה שהיא נותנת ממה שה' ברך אותה, שרק "ברכת ה' היא תעשיר". והענן קשור על האוהל הוא הענן של הצניעות. ובאמת היתה אשה צנועה מאד.

מישהו שאל אותי מה הענין לערוך סיום משניות לסיום השלשים, כמו שיש סיום ללימוד פרק בתורה, יש גם סיום של החיים, ואותו קדיש שאמרנו הערב על סיום ששה סדרי משנה, זהו אותו קדיש שאומרים על יד הקבר בעת הלויה. ויש עוד קשר בין סיום ובין יום השלושים, הגמרא אומרת שהאבלות ממשיכה שלושים יום. יש תקופות שונות, שלושה ימים לבכי, שבעה ימים לאבל ואחרי שלושים יום אמר הקב"ה אתם לא יותר רחמנים ממני, כלומר נגמרה תקופה מסוימת של אבלות.

אבל באבלות אחרי אמא ואבא המשיכו חז"ל לענין כיבוד, זאת אומרת עד שלושים יום הוא ענין של אבילות, של צער, משלושים ואילך הוא ענין של כיבוד אב ואם. וכל הי"ב חודש שאומרים קדיש, והדברים שהאבלים נמנעים כל הי"ב חודש, זה רק אחרי אב ואם ולא בשאר אבלות. לפי דברי הגמרא, כשם שחייבים לכבד ההורים בחייהם, כך חייבים לכבד את ההורים אחרי מיתתם.

אני חושב שהשבח שאפשר לשבח משפחת לימן בכלל והנפטרת בפרט, הוא לראות איך שהמסורת הולכת מדור לדור, מסבתא לבן ולנכד, אנו רואים בכמה

דברי ר' נתן לימן (מתורגם מאידיש):

אם חיים ביחד 68 שנה יש הרבה מה להגיד, אבל אני אשתדל להוציא את התמצית של ה- 68 שנה.

רצוני למסור לילדים, לנכדים, לשכנים, לחברות שלה, שחייבים לדעת שהמשפחה שלנו היום פה בארץ ישראל וגם בחוץ לארץ, כן ירבו, יש לה חלק גדול בזה.

משנתיים אחרי החתונה שלנו הייתי רוכל ועזבתי את הבית ביום ראשון, וחזרתי ערב שבת, הייתי נע ונד בין הכפרים למכור, והיא גידלה את הילדים במשך 20 שנה, וכל החינוך הן ברוחניות והן בגשמיות היה על שכמה.

הייתי משאיר אצלה או דולר או שני דולר לפרנס את הבית לכל השבוע. והיום ב"ה שהמצב הכלכלי הוא טוב, גם זה בזכותה. במונטריאל היו לנו שלושה חדרים קטנים, עבור משפחה של שש נפשות יחד עם האמא שלי ע"ה, וזכור לי שאשתי נתנה חדר נפרד לאמא וליתר המשפחה נותרו שני חדרים.

הגיע הזמן והמסחר התחיל לשגשג. שאלתי אותה אם אני יכול להכניס סחורה בתוך הבית ויבאו הקונים הביתה כדי לקנות, ומיד הסכימה! וזה היה הא' ב', היסוד של הביזנס שלי, אני רוצה שהבנים יזכרו את האשת חיל של האמא, והיא באמת היתה "זכה עזר".

מתחרט אני שלא היה לי מספיק שכל, לדעת איך לכבד אותה כראוי, ב"ה זכיתי לחיות אתה 68 שנה, ה' נתן ה' לקח יהי שם ה' מבורך.

הרב יוסי שריד (מתוך דבריו בסיום על ששה סדרי משנה)

שמעתי ממו"ר אבי זצ"ל הסבר על המשנה בפרקי אבות, דרך דרש, ההולך בדרך ושונה – בדרך פירושו בדרך אבותיו, בדרך ישראל סבא – ומפסיק ממשנתו – הוא מפסיק ללמוד ומשנה את קו החיים שלו – ואח"כ בדורות הבאים כשרואים שהפירות אינם טובים מתחילים לחקור מי היה האבא או הסבא של פירות רקובים אלו, מה נאה ניר זה – הניר הוא החרישה בשדה, היפה והישר, אז מאשימים את זה שהפסיק ממשנתו וסטה מדרך אבותיו – והרי זה מתחייב בנפשו.

המציאות שאנו נמצאים בסעודת מצוה לזכר נשמת הנפטרת, וזוכים לראות בנים ובני בנים וחתנים עוסקים בתורה, זאת היא עדות נאמנה שהעוקץ שמר טוב טוב על הפרי. ואז כל הכאב של העוקץ הופך להיות מתוק מדבש, וזה מסמל את כל המאבקים הקשים בחיים של הנפטרת, כמה כוחות השקיעה בחינוך הבנים, כמה קשיים עברה בחיים שלה, כמה עוקצים קיבלה עד שזכתה לראות דבש.

אבל בסוף זכתה לראות דבש של עמלה, בהמשכיות של דור אחרי דור.

חשבתי על הראיון בזמן הלויה וגם במשך ימי האבלות, על כל מעשי החסד של הנפטרת, שהיה בפרשת נח, ואומרים שתיבת נח היתה תיבה של חסד, כמו כן המנוחה מרת בתיה ע"ה היתה תיבה של חסד, ועם כל המאבקים שלה בחיים אף פעם לא נאבד ממנה החיוך מעל פניה. וזה היה ממש חיוך של חסד.

ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום, כדי להשיג שלום צריכים הרבה עוז, צריכים לעמוד בתקיפות, כדי לקבל את הדבש הזה, וזה לא דרך להגיד שאני איש שלום ובשם השלום אני מוכן לאבד כל מה שחשוב לי – זה לא שלום, השלום בא מכח עצמה, ממאבק, ובכל זאת לשמור על השלום, וזה דברי שלמה המלך ע"ה, עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון, לראות הפירות המתוקים האלה שזהו ליום אחרון, פירות לנצח.

הנכד הרב עקיבא לימן:

מס' תענית עוסקת בחיוב לצום בזמן שאין גשם, ומסיימת אמר רבי אלעזר עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן, וכל אחד ואחד מראה באצבעו, שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלוקינו זה קוינו לו ...

הגמ' במס' כתובות (ס"ח): כל המעלים עין מן הצדקה כאילו עובד עבודה זרה, וזה נלמד מגזירה שווה, כמו שכתוב אצל עבודה זרה (דברים י"ג) יצאו אנשים בלי בליעל... לאמר נלכה ונעבדה... גם בצדקה כתוב (דברים ט"ו) השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמיטה...

המהר"ל מסביר את הגמ' שהקב"ה הוא השורש לכל הבריאה. השורש משפיע על כל צומח, ולכן מי שעובד ע"ז, נמצא כהולך לבורות נשברים, תפקיד הבור לקלוט מי גשמים, ובור שבור מאבד את המים, ומי שעובד ע"ז מאבד את כל השפעת הקב"ה, ומי שעושה צדקה וחסד הוא דבוק למידותיו של ה', וממילא הוא כלי שלם לקבל השפעה מאת ה' (וח"ו מי שאינו בעל חסד, מנתק את עצמו מהשפעת ה' יתברך).

וזה אפשר להגיד על באבי ע"ה היא קיבלה מאת הקב"ה את הדרך הזו, לעשות חסד עם הארת פנים, וכך היא המשיכה מאת ה' את מידת החסד, ומסרה את ההשפעה לבניה ולנכדיה להראות להם איך עושים את החסד, ועל ידי זה היא נדבקה למידות של הקב"ה.

מאת נכדה הרב שמחה לימן

בקשר לבאבי ע"ה אפשר לומר כמו שאנו מודים לה' שלוש פעמים ביום "ועל ניסך שבכל יום עמנו ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת". אנחנו מודים לקב"ה על הניסים שעשה איתנו ואנחנו אפילו לא מודעים להם. יש טובות שאפשר לראות כמו השמש שמחממת את העולם כולו. ויש חסדי ה' שיודעים מהם פחות, ויש דברים בחיים, שאף פעם לא נדע שזה היה מחסדי ה', ורואים את חסדי ה' כל רגע ורגע, איך הגוף פועל, והוא מכוון נגד הנסים שהוא עושה איתנו בכל יום, איך שכל חלקי הגוף פועלים בשיתוף פעולה, ומשלימים אחד את השני, והקב"ה משגיח עליהם כל הזמן, ובכל זאת אנו לא מתעוררים כל כך שהגוף הוא מחסדי ה', למה? בגלל הרגל, שאנו מתרגלים בזה, וחושבים שמצד הטבע העין רואה והפה מדבר, ולא שמים לב שהכל הוא חסדי שמים, ולא מתעוררים.

רק בזמן שמשהו לא בסדר, אז זה מעורר אותנו, ומקרה סכנה מעורר עוד יותר, וככה מסביר הרב אליהו לאפיאן דברי חז"ל: גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם, הצדיק בחייו עלי אדמות, יש אנשים שהוא לא משפיע עליהם, כשרואים את הצדיק ולא מתעוררים, ולא רודפים אחריו, ולא שמים לב ולא לומדים ממעשיו הטובים, ורק אחרי פטירתם מתעוררים ומקבלים השפעה מהם, ואז לומדים ממעשיו ומסיפורים על מידותיו. אם כן הצדיק משפיע יותר אחרי פטירתו, על ידי שאנשים מתעוררים בזכותו, והעיקר מה שבוכים על המת, הוא לא שהמת צריך להספד ולבכי, אלא אנו בוכים על מה שנאבד לנו – מה שעכשיו חסר לנו.

הבכי צריך להיות פנימי, על זה שהיה לנו את האפשרות כל הזמן ללמוד ממעשיה, ולראות הליכתה בחיים, ואת כל צורת ההתנהגות שלה, הדיבור הרך והנעים שלה, וכל זה איבדנו עכשיו, ועל זה צריך להיות התעוררות, ועל זה אנו חייבים לחשוב, ולהיזכר כדי שנתעורר, ושזה ישפיע עלינו, "והחי יתן אל לבו" שאנחנו נמשיך בדרכיה, וזה יתן חיות לבאבי ע"ה, כמו שצדיקים במיתתם קרויים חיים, שהמעשים שלהם ימשיכו להשפיע עלינו, וזה יתן חיות לנשמתה הטהורה.

ולפי זה אין לאדם לטעון "שאני לא יכול לעזור" בזה תמיד יש לעזור לשני – בהארת פנים, ויש לך הכח להזריח לשני השמש שיאיר לו.

זה אנו יכולים להגיד על באבי, כל אחד יודע, שכל מי שהיה במגע אתה, הרגיש שיוצא עם משהו. הוא התמלא עם הארת פנים עם יחס חם, הוא הרגיש את עצמו חשוב, וכל זה מהארת הפנים שלה.

חבל על החלל שהיא השאירה אחריה, החלל שחסר לנו הוא ההארת פנים שלה, שעם זה אי אפשר להשלים, אבל מה שיש לנו לעשות הוא להתחזק בהארת פנים, והקב"ה יעזור לנו "והאר פניך ונושעה".

מאת נכדה הרב דניאל לימן

כולם כבר דברו על הטוב לב של באבי ורציתי רק להוסיף ממה שראיתי בשם הרב וולבה על שלושה מאמרי חז"ל המדברים על החשיבות של הארת פנים – מה המתנה הכי גדולה, הכי יקרה שאפשר לתת לחבר, והרב מסביר על זה שמצינו בחז"ל, שהוא הארת פנים, כדברי רבי יוחנן "לבן שיניים מחלב" זה המלבין שניים לחבירו, יותר חשוב לתת חיוך מלהשקות לו חלב. זה בבין אדם לחבירו.

ובבין אדם למקום – מוזכר בחז"ל מה אנחנו – כלל ישראל – צריכים תמיד מאת אבינו שבשמים, מה הכי חשוב לנו, ובאמת אנו צריכים ישועה בכל התחומים, בטחון, בריאות, פרנסה, אומרים חז"ל על הפסוק בתהלים (פ') "ה' אלוקים צבאות השיבנו האר פניך ונושעה", אמר רבי יוחנן, אין לנו אלא הארת פניך בלבד די לנו שנקבל אור פניך ונושעה שזה כל הישועה, אם יש לנו הארת פנים אז שום דבר לא יחסר לנו.

יש אנשים בעולם שתמיד חסר להם, או פרנסה או בריאות, עם כל זה הם מרגישים את הארת הפנים של הקב"ה, הם מרגישים שהקב"ה מחשיב אותם, והם האנשים הכי מאושרים בעולם לא חסר להם כלום.

חז"ל אומרים על זה שמשה רבינו בסוף ימיו הבדיל שלש ערים (ערי מקלט) בעבר הירדן, וכתוב (דברים ד' מ"א) "אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש" ידוע שהשמש במזרח, על זה שמשם השמש זורחת, ולמה דוקא פה מתאר הפסוק "מזרחה שמש" מספיק לכתוב מזרחה כמו שכתוב בשאר מקומות, אומרים חז"ל, אמר הקב"ה למשה הזרח שמש לרוצחים, פירוש רש"י שצריכים לדאוג לאלו שנמצאים בגלות בערי מקלט אעפ"י שהם בעונש, צריכים לדאוג להם לכל מיני דברים הנצרכים להם, איך הקב"ה מצוה לדאוג לכל מה שהם צריכים, להזריח להם את השמש, מכאן רואים גודל החיוב לדאוג לשני, וזה שאחד עוזר לשני הוא כמו זריחת שמש, וזה עשה משה שהוא הבדיל שלש ערים, רואים מזה שהארת פנים הוא דבר שכל אדם זקוק לו, ובאם יש לו הארת פנים הוא מאושר.

יום השלושים
של בתי' בת ר' יונה ע"ה

דברי חיזוק מאת ר' נתן לימן (ז"ל) לבניו ולבני בניו:

איך האב מיט איהר ב"ה אופגעשטעלט דריי דורות, און איך האף אז די מאמא אייערע וועט גייען אין גן עדן אריין, ווייל זי האט איבערגעלאזט ב"ה זייער שיינע דריי דורות, און וואס מיר קענען יעצט העלפין די מאמא, אז מיר זאלין אלייען אויכט זיין וואס מער ידיש – וואס מער יהדות, מיט דערמיט קאהן איך זיך טרייסטען.

די לעצטע דריי טעג האט זי זיך זעהר געמוטשעט, די דאקטאר אליין האט פרייטאג געזאקט, אז דאס איז דאס, און מ'קעהן שוין גארנישט טוהן, ממש מיט די וועדטער האט עהר געזאקט, און עהר האט געזאקט אז מ'זאהל איברבלייבין דא (אויף שבת) ווייל מ'ווייסט ניט היינט מארגן, זי האט ניט געוואלט שטערין די שבת האט זי איברגעצויגין ביז שבת באנאכט (מוצש"ק) זי האט איברגעלעבט אלע חגים ביז נעכטין ביינאכט האלב נאך דריי...

תרגום הדברים:

אני יחד עם אשתי ע"ה הצלחנו להקים שלושה דורות. אני מקוה שאמא שלכם תלך ישר לגן עדן בגלל שניא הצליחה והשאירה שלושה דודות לתפארת. מה שאנחנו יכולים עכשיו לעזור לאמא ע"כ שנהיה יותר מקושרים לרבונו של עולם ונעשה יותר מצוות וזה גם יהיה לי לנחמה.

בשלושה ימים האחרונים שלה, היא סבלה מאד ואפילו הרופא אמר ביום שישי ש"זהו! כבר אי אפשר לעשות עוד משהוא ובמילים אלו גם הוסיף שכדאי להשאר בביה"ח לשבת בגלל שא"א לדעת מה יבוא מחר.

היא לא רצתה להפריע לשבת אז היא החזיקה מעמד עד מוצש"ק והצליחה לשרוד את כל החגים ונפטרה בשלוש וחצי בבוקר.

אדם, העדינות והטוב לב, איפה יש המדרגה הזאת היום, היום יש עולם אחר לגמרי ובכלל לא מבינים את זה.

זה מתנת הבורא ב"ה, שהוא מאריך ימים של אנשים של הדור הקודם כדי שילמדו אותנו, שאצלנו אין הדבר הזה, שאצלנו רוצים לקבל הכל על "מגש של כסף" בלי עמילות, ובכלל לא יודעים מה זה לעמול.

ופה רואים שאחרי שמגיעים לגיל השבעים מתחילים חיים חדשים, לבנות מוסדות של תורה ומוסדות של חסד, ותומך בתורה, ותומך חסד, ושותל המידות של תורה וחסד בבניהם, וזה לא דברי הספד.

המדרש על הפסוק אלה תולדות נח נח איש צדיק, כך פתח רבי חמא בר אבא, נאמר (משלי י"א) פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם, אמר רב יהודה, בשעה שאדם מסתלק מן העולם בלי בנים, הוא בוכה ומיצר – כואב לו הלב – אמר הקב"ה, למה אתה בוכה? מפני שלא העמדת פרי בעולם הזה, יש לך פרי יפה מן הבנים, והוא שואל איזה פרי? אמר הקב"ה, התורה שלמדת כמו שכתוב פרי צדיק עץ חיים. בנים אינו אומר אלא פרי צדיק, ולכן תולדותיו של אדם אלו מעשיו וכן הוא אומר, אלה תולדות נח, נח איש צדיק, במה דברים אמורים, באיש שאינו משאיר בנים בעולם, כל שכן וכל שכן, אם יש בנים שספגו המידות של אהבת התורה, אהבת הבריות, אהבת חסד, מן האמא ויבדל לח"ט, מן האבא, והם ממשיכים בדרכים אלו, יש לנו גם פרי צדיק עץ חיים, וגם פירות אמיתיים, ולכן אנו מבקשים בשם כולנו, מחילה מאת הנפטרת ע"ה, ובטוחים שהיא תמליץ יושר עבור ר' נתן יבדל לח"ט, ובעבור בניה ונכדיה וניניה, עבור הקהילה הק' וכל כלל ישראל.

חז"ל על הפסוק (משלי ל"א) טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה. זה בתיה בת פרעה, וגם השם של הנפטרת הוא בתיה והנר שהדליקה עם החום לב שלה, עם האצילות שלה, האירה לעולם כולו, והעולם ימשיך לחיות תחת השפעת האצילות של בתיה בת ר' יונה ובת חי' ביילה, וה' יעזור שנזכה לשמוע אך ורק ישועות ונחמות, ובלע המות לנצח... במהרה בימינו אמן.

הרב שיקוביצקי (שליט"א) זצ"ל (מתורגם מאידיש)

בימים שאין אומרים בהם תחנון אין מספידים, ולכן אין בכוונתינו להגיד דברי הספד, רוצים רק להשתתף בצער של ר' נתן, צר לי עליך אחי, הבנים, הנכדים, הדורות ישרים מבורכים, שאנו עומדים על פתח בית הכנסת שלנו, הבית הגדול שמגדלים בו תורה ותפילה, שהוקם בעיקר ע"י ר' נתן יבדל לחיים, יחד עם העזר כנגדו, בכל דבר היה בגדר "וילכו שניהם יחדיו", לא היה בכלל אצלם הענין של חילוקי דעות...

בפרשת בראשית מדובר קודם על האשה הראשונה חוה, ואחרי זה על אחות תובל קין ושמה נעמה, ומפרש רש"י שהיא היתה אשת נח. חשבתי שיש ללמוד מזה, חוה היתה אם כל חי.

אין מה לדבר שהמנוחה ע"ה היתה בעלת אצילות הנפש, ועדינת הרוח, שהוא מאד נדיר למצוא בן אדם באלו המידות טובות, אני בטוח שאצל המאות והאלפים שבאו למשפחת לימן, אם זה כדי לקבל גמילות חסד, או למעשה חסד או צדקה, זכו כולם לקבלת פנים בסבר פנים יפות.

זה מדרגה של "חיה", והמצב של "חיה" היה עד דור המבול, אבל אחרי המבול "כי מלאה הארץ חמס מפניהם" היו צריכים לסוג אשה אחרת, בגדר של "נעמה" מישהיא עם מתיקות, שמסוגלת להקרין אור של טוב ומתיקות, ולכן לא בכדי היה השם של אשת נח נעמה, מפני שאחרי המבול היה צו השעה לבנות עולם מחדש לא רק עם "חיה" היו צריכים דוגמא של "נעימות" להדריך ולחנך עולם חדש אחרי החורבן של המבול.

ראינו איך שר' נתן שיבדל לחיים עם המנוחה מרת בתיה ע"ה היו הולכים ביחד ברחוב, אחרי שנות השבעים ראינו בחוש איך שהשכינה שרויה ביניהם, ואנו יודעים איזה נסיונות עברו עליהם בחייהם במדינה העשירה של קנדה, בתקופה שלא ידעו אם יש להם לחם לשבת, ואיך מסרו נפשם כדי לא לחלל את השבת.

וממילא אחרי שבעים שנה, כשהגיעו לארץ ישראל זכו לברכת ה' לאריכות ימים כדי להראות לעולם, שאחרי כל הקשיים זוכים ומגיעים ל"אחות תובל קין נעמה" שהכל הולך עם נעימות, וכל מהלך החיים בכל המצבים, אם זה בין איש לאשתו- ואנו הצעירים חייבים ללמוד מהם – וגם בין אשה לרעותה, היחס לכל

הנפטרת מרת בתיה לימן ז"ל, האם היהודיה, שזכתה להקים דורות ישרים, שזכתה לעמוד לימין בעלה, בימים הטובים ובימים הקשים, ולהשאר נאמנה לה' ולתורתו, וזכתה היום לקבורה בארץ ישראל, כדברי חז"ל שמי שקבור בארץ ישראל כמי שקבור תחת המזבח, האמא שכל ימי חייה התפללה על בניה שילכו בדרך ה', ויקימו בתים לתפארת, אנו מבקשים ממנה היום שתעמוד לפני כסא הכבוד, ותתפלל להקב"ה עבור בניה, ובנותיה, נכדיה ונכדותיה ההולכים בדרך ה', ושתהיה מליצת יושר בעד בעלה, ובעד כל הידידים, ובעד כלל ישראל, ושנזכה לגאולה שלמה, ובלע המות לנצח ומחה ה'... אמן ואמן.

ומי הוא הנקרא אדם כשר, אמר האבני נזר, כמו שידוע בהלכות טרפות שטרפה אינה חיה, טריפה לא יכולה לחיות, ואם היא חיה י"ב חודש סימן שאינה טריפה והיא כשרה, והענין של י"ב חודש הוא שאם היא עברה את כל השנה, קיץ וחורף, קור וחום, כל הנכשולים של השנה, ונשארה בחיים סימן שהיא כשרה, אדם שעובר את כל פגעי הזמן כל הקשיים אשר ישנם בחיים, ונשאר איתן בדעתו, נאמן להקב"ה ולתורתו, זה אדם כשר.

כתוב במדרש תנחומא, שלשה שמות יש לכל אדם, השם שקראו לו אביו ואמו, השם שקוראים לו ידידיו, והשם שהוא קורא לעצמו, והטוב שבכולם הוא השם שהוא קונה לעצמו, והשאלה היא למה לא הפוך, שיהיה יותר חשוב השם שבני אדם קוראים לו, שזה שם בלי נגיעות, אלא שיש לפרש דברי המדרש שלכל אדם יש כוחות, ומידות טובות ונעלות, יש אדם שיש לו הכוחות האלו בירושה מאבותיו ומאבות אבותיו, ויש גם כוחות ומידות טובות שהוא מקבל בהשפעה מהסביבה שלו מבחוץ ומחבריו, וישנם מידות טובות שהאדם לא מושפע. לא מאביו ואמו בירושה, ולא מאחרים, אלא בכוחות עצמו, שהוא עמל ויגע, להשיג אותם, וזה דברי חז"ל במדרש, שטוב שבכולם השם שאדם קונה לעצמו, שהוא עמל כדי לקנות המידות הטובות האלה. והמדרש מביא ראיה מבצלאל בן אורי, שזכה לשם טוב, ובזכות השם טוב זכה לבנות ולהקים את המשכן.

המדות הטובות שהיו לנפטרת הדגולה, השקט הנפשי, טוהר הלב, עדינות הנפש, והאצילות היהודית, אלו המדות שהיא בעצמה עמלה כדי להשיג אותם, המידות האלו היא לוקחת היום אל בית עולמה.

כתוב, ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה, המפרשים שואלים למה צריך הפסוק להדגיש ויבא אברהם לספוד לשרה... הרי ידוע שהוא בא לספוד **לשרה**, ולמה לא כתוב רק ויבא אברהם לסופדה ולבכותה? אלא כשבא אברהם אבינו להספיד את שרה את המעלות שלה, הוא לא בא להספיד את המעלות שהיא קבלה מאבותיה, ולא הכוחות שהיא קיבלה מהשפעה מבחוץ, אלא ויבא אברהם לספוד לשרה... המעלות והמידות הגדולות שהיא הישיגה בעצמה, על זה עמד אברהם אבינו.

ויקרא אדם שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חי, ידוע שאצל האמא הישראלית הכל הולך אחרי האמא, אם האמא יהודיה אז הולדות הם יהודים, אם האמא היא גויה אז הבנים אינם משתייכים לכלל ישראל, הכל הולך אחרי האמא, ולכן המלה "אם" היא מלשון "אומה"...

הרב שמעון אשר גולדברג שליט"א:

על הפסוק (קהלת ז') "טוב שם משמן טוב, ויום המות מיום הולדו" אומר המדרש, כשנולד אדם, הכל שמחים, כשמת אדם כולם בוכים, ואומרים חז"ל שאינו כן, כשאדם נולד אי אפשר עדיין לשמוח, אי אפשר לדעת באיזה מצב הבן אדם יעמוד האם צדיק יהיה או רשע, אבל כשמת אדם, ונפטר בשם טוב לעולמו, אין מה להצטער, צריכים רק להצטער על זה שאשה גדולה נלקחה מאתנו. אבל היא כשלעצמה, היא יוצאת בשם טוב, כמשל חז"ל על הפסוק "טוב שם משמן טוב", לשתי ספינות הפורסות לים הגדול, ספינה אחת יוצאת מן הנמל וספינה אחת נכנסת, כולם שיצאו מן הנמל היו שמחים, לאידך מאלו שנכנסו היו שלא היו שמחים, היה שם פיקח אחד שאמר "חילוף הדברים, אלו שיוצאים לים הגדול אי אפשר עדיין לשמוח, שאי אפשר לדעת באיזה מקרי הזמן הספינה הזו תעמוד, באיזה נחשולי הים הספינה הזאת תצטרך להתמודד, והוא עדיין מוקדם לשמוח, אבל זו שנכנסת לנמל, ומגיעה בשלום הביתה, כאן אפשר לשמוח, שהגיעה בשלום לחוף מבטחים".

כתוב בזוהר הקדוש, שגוף האדם נמשל לאניה, והבן אדם הוא הקברניט, הוא מנווט ומוליך אותו, במשך כל שנות חייו. קברניט טוב יודע איך לעמוד בכל נחשולי הים, והוא יודע שכל סטיה קטנה יכולה להפיל את הספינה לתוך הים, קברניט טוב מביא את הספינה לחוף מבטחים, ורק אז יש לו לשמוח.

אדם עובר במשך ימי חייו כל פגעי הזמן, כל מיני מצבים וכל מיני קשיים, והיום הנשמה מגיעה לחוף מבטחים. הנשמה הטהורה של הנפטרת הזו עברה את כל פגעי הזמן, את כל ימי הקושי שהיו לה בארץ ובחוץ לארץ ועמדה בפגעי הזמן בגבורה, והיום היא חוזרת לחוף מבטחים, והיא יכולה להרים את עשר אצבעותיה ולומר אל הקב"ה: "אלוקי נשמה שנתת בי טהורה היא".

הנפטרת הדגולה הגיעה לגבורות, בימי ספירת העומר יש את המידה גבורה. ויש גם כן גבורה שבגבורה, באמת הנפטרת הגיעה לגבורות, אבל היא עמדה בגבורה שבגבורה, עמדה לימין בעלה שיבלח"ט, וגדלה דורות ישרים מבורכים, בנים ונכדים ההולכים בדרך ה', יראי שמים בעלי מדות טובות, זהו גבורה שבגבורות. וחז"ל אומרים שמי שמוריד דמעות על אדם כשר, הקב"ה גונזם ומניח את הדמעות בבית גנזיו.

דברי הספד שנאמרו בשעת ההלוויה
על מרת בתיה ב"ר יונה ע"ה

הרב הירשפרונג (שליט"א) זצ"ל (מתורגם מאידיש):

בימים הנוראים, בתפלת "ונתנה תוקף" אומרים, בראש השנה יכתבון, וביום צום כיפור יחתמון, כמה יעברון (מן העולם) וכמה יבראון, מי יחיה ומי ימות. קודם הוא מתחיל עם כמה יעברון – ומיד אחרי זה מתחיל במי יחיה.

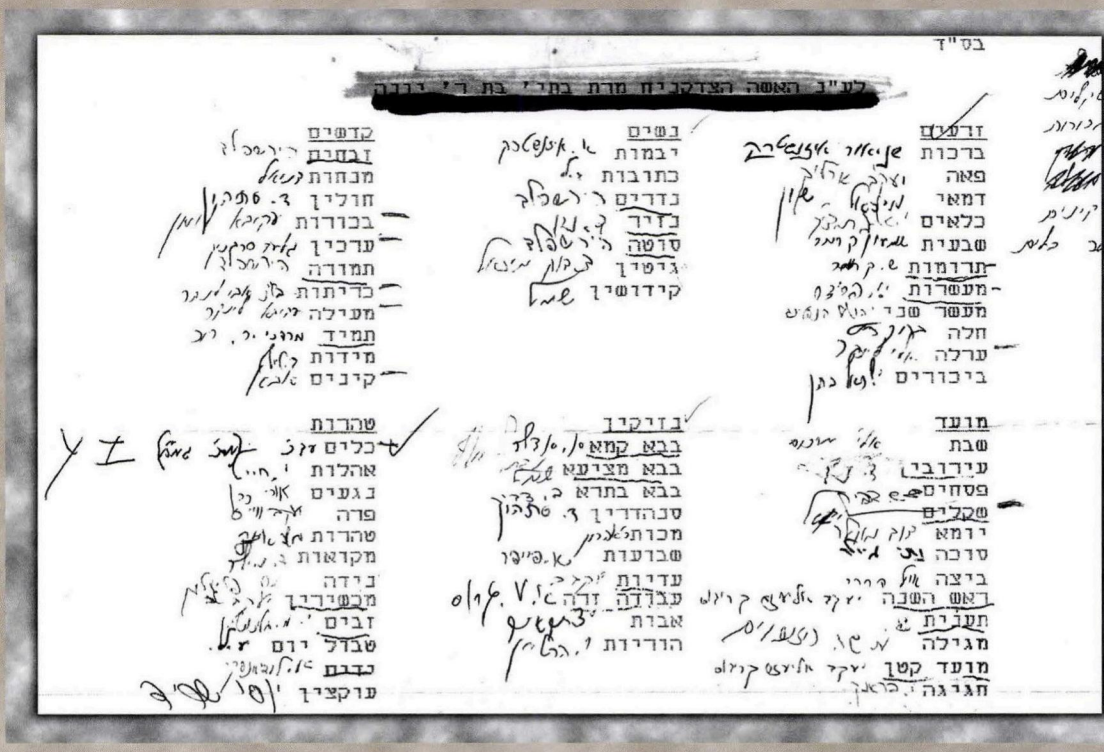
אלא ההסבר הוא שכמה אנשים נולדים בסוף ימי חייהם. ימותון - זהו החיים. וכמה שהולכים מן העולם אותו מספר יבאו לעולם, רואים שתמיד הבית כנסת הוא מלא, אבל זה שאנו אומרים מי יחיה, זאת אומרת שאפילו אחרי המיתה הם עדיין בחיים, ולאידך מי ימות שהוא הולך מן העולם ואינו חוזר.

זה אפשר לומר על הנפטרת, שהכרתי אותה ארבעים שנה, שהיתה אשת חיל אמיתית, ורואים את זה בבנים, כדברי הגמרא, נשים במאי זכיין, שהן מביאות את הבנים לבית המדרש, גדלה וחינכה דור שיכול להיות פאר ותפארת אפילו בניו - יורק, בעלה שיהא בריא, הוא יהודי שכל החיים שלו הוא רק תורה, הוא הולך משעור לשיעור, וכך הוא חינך את הבנים שלו.

צדיק גדול היה רבי מאיר מפרימישלן, זי"ע והגיעו אליו לביקור, בעל הדברי חיים (מצאנז) ובנו הרב משינווע זי"ע, כשראה אותם רבי מאיר, פתח ואמר, "אם משאירים אחריו בנים כאלו, אז השינה בעולם הבא הוא במנוחה".

הגמרא מסבירה למה אצל דוד לא כתוב "מת", מי שהניח בן כמותו לא נקרא מת. ולכן מי שמשאיר דור ישרים יברך לא מת, זה רק סיום.

יהי רצון שהנפטרת תמליץ יושר לבעלה, בניה ונכדיה, ובלע המות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים...

בס"ד

לע"נ האשה הצדקנית מרת בתי' בת ר' יהודה

זרעונים	נשים	קדשים
ברכות	ירמות	זבחים
פאה	כתובות	מנחות
דמאי	נדרים	חולין
כלאים	נזיר	בכורות
שבעית	סוטה	ערכין
תרומות	גיטין	תמורה
מעשרות	קידושין	כריתות
מעשר שני		מעילה
חלה		תמיד
ערלה		מידות
ביכורים		קינים

מועד	נזיקין	טהרות
שבת	בבא קמא	כלים
עירובין	בבא מציעא	אהלות
פסחים	בבא בתרא	נגעים
שקלים	סנהדרין	פרה
יומא	מכות	טהרות
סוכה	שבועות	מקואות
ביצה	עדיות	נידה
ראש השנה	עבודה זרה	מכשירין
תענית	אבות	זבים
מגילה	הוריות	טבול יום
מועד קטן		ידים
חגיגה		עוקצין

Mama

memories for posterity

On the 25th day of the seventh month
The song ended, the tune was silenced,
The harmony of notes,
That she played for eighty eight years.

Strumming the strings,
Striking the keys,
Each instrument receiving its unique attention,
Creating the symphony
for which it exists.

A unique soul that knew and sensed,
To see only the good in people,
To strike or strum
on the heartstrings of man,
And inspire him to sing out
for the honour of the creator.

We have been left
with a notebook of notes,
Principles, values, and good deeds,
From which we will learn
to sing the song of life,
May her Neshama be bound
with the bond of eternal life.

מיתר שבלב

כ"ה בחודש השביעי בשנה
פסקה השירה, נדמה המנגינה
הרמוניה של תוים
שניגנה שמונים ושמונה שנים

פריטה על מיתרים
הקשה על קלידים
כל כלי מקבל טיפול מסוים
היוצר סימפוניה ובשבילה הוא קיים

נשמה מיוחדת ידעה להבחין
לראות רק טוב באנשים
להקיש, לפרוט על מיתר בלב אדם
לגרום לו לנגן לכבודו של בורא עולם

לנו נשארה מחברת של תוים
עקרונות, ערכים ומעשים טובים
נלמד על פיה לנגן שירת חיים
ותהי נשמתה צרורה בצרור החיים

טוב עין הוא יברך

משלי כ"ב ט'

He that hath a bountiful eye shall be blessed

eulogies

album of our first few years in Eretz Yisrael (until today, 30 years later), every special event was shared with the Lehmans.

Two early memories of Aunt Bessie that I would like to share relate to her as "Bubbie Bessie." Adina was finally over a year old, and she needed her first pair of shoes. She was already running around the local park before that, and the pressure from the metaplot who would be there during the day with their charges, seeing her without shoes, became too great for me. So we went to "the" shoe store in Petach Tikva for that first pair of shoes. Soon thereafter we went to visit Bubbe Bessie, and Adina proudly showed off her new shoes. When I saw the look of disappointment on Bubbe's face, I didn't know what was wrong. The answer: SHE was supposed to buy HER grandchildren their first shoes. I learned my lesson. The second time I knew who was boss, came after Shlomo was born. I had this idea in my head, having studied nutrition in university ,that I should try to keep my kids away from sweets. Well, there we were in Yerushalyim at a birthday party. Out comes a beautiful birthday cake. Shlomo who was maybe 14 months old at the time, had not learned the joy of sweets. Well, it was time to learn. There he was, sitting on Bubbe's lap, face full of cake and icing. Happy as a lark.

Our Memories of "Bubbie & Zaidy"

Mitch:

As you are aware, we knew your mother as Aunt Bessie, even though she treated our children as their Bubbie, particularly the older ones who had the Zchut of actually knowing her at an age when they could appreciate her wonderful warmth.

The occasion that I remember best was when your parents, Elaine and you invited Sandy and me to Montreal for our Sheva Brachot .We were at your parents home for Seuda Shlishit, and there was a room full of rabbis and some of your parents' friends. The table was set beautifully, but it was very crowded in the room, and as the singing grew more lively, more than once someone knocked over a glass, breaking one of your mother's beautiful pieces of crystal.

Each time this happened, Sandy and I cringed, thinking that the losses must have been breaking your mother's heart. But Aunt Bessie never flinched. One would have thought that these fine crystal glasses were paper cups the way she cleaned them up, one after another, careful never to show the slightest hint of remorse which could interfere with the Simcha. I will always remember the dignity with which your mother carried herself, and the devotion to the family, as was reflected in the way she served as the gracious hostess that Shabbat afternoon.

Sandy:

When we made aliyah Erev Sukkot 1980, we were immediately adopted into the Lehman family. Adina was only 10 months old .Elaine and Melech became her Aunt Elaine and Uncle Melech, and Bessie and Nussie became Bubbe and Zaide. That first year, with it's stresses of adjusting to a new Home, and being so far from our own parents, was made ever-so much easier by the welcome we received. We spent Chanukah, Shushan Purim, and Pesach together. And birthdays .Going through a photo

על האחרים ורצה שגם הם יהיו מרוצים ושמחים. הוא לא הסתפק בכך שהוסיף לה במשכורת, אלא בא אל עצמו בתביעה על אשר לא היה רגיש מספיק, ולא הקדים את העובדת.

היה לזיידי מבט אמיתי ולא מתפשר כלפי ענינים שונים בחיים. כאשר שמענו על השריפה בביתו, ועל העובדה שלא רץ לביתו, כמו שאחרים היו עושים, אלא פשוט נתן את המפתח לשכן שבא להזעיקו והמשיך כרגיל בתפילתו, שאלנו אותו איך הצליח להשאר בתפילה בזמן שידע שביתו עולה בלהבות? הוא הביט בנו במבטו החודר ואמר: "מה אני, מכבי אש?". לרגע חשבנו שהוא מתבדח, אבל הוא היה רציני. רוב בני האדם בזמן כזה של לחץ מאבדים את העשתונות, שוכחים את עקרונותיהם ורצים למקום, בלי מחשבה. אולם הוא, במבט אמיתי ושקול הבין שאין לו מה להועיל....

גם בנוגע לצדקה לימד אותנו זיידי שיעור חשוב. הוא סיפר לנו שהוא נוהג להפריש מעשר מרווחיו מיד כאשר הוא מקבל את הכסף. "אני שם את זה מיד בצד, זה לא שייך לי בכלל". הוא התיחס לכספי המעשר כרכוש של העניים ולא ככסף שלו שהוא נאלץ להפרד ממנו...

לזיידי היה חוש הומור שלא נס ליחו עם הגיל. לאחר מותה של הסבתא של מיכלי, הוא היה נפגש לעיתים עם הסבא נחמיה, שהיה צעיר ממנו במעט. (להזכירכם, זיידי נתן כבן תשעים, וזיידי נחמיה כבן 85). כיצד היה זיידי מכנה אותו? - "צוציק".

באחת הפעמים הוא סיפר שכואבת לו הרגל. שאלנו אותו מה הסיבה לכאבים? "מדי הרבה אפיקומנים שאכלתי בחיי". הוא ענה בצחוק.

זכורה לנו סעודת שבת אחת בה צחק זיידי מכל הלב. באותה סעודה הוא שם על השולחן קנקן גדול מכסף המיועד ליין. היה זה קנקן חדש שהוא קיבל ממוסד בו הוא תמך. באמצא הסעודה שמנו לב שעל הקנקן יש הקדשה. התחלנו להקריא לו "לידידנו החסיד והצדיק, רודף צדקה וחסד... הרב נתן לימן..." ועוד תארי כבוד ויקר. זיידי צחק וצחק מכל הלב "באמת, מה אתם חושבים, זה הכל שטויות – כבוד וכסף. זה כלום זה גורנישט..."

"לפי שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לאדם, לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא תורה ומעשים טובים בלבד..." (פרקי אבות פ"ו, ט). תורתם ומעשיהם הטובים לוו את זיידי ובאבי לעולם שכולו טוב, ומאירים לנו, בעולם הזה, את הדרך אשר בה נלך.

השבוע. כאשר היה חוזר, לא התפנה לשבת איתה זמן רב, הוא הלך לתפילות ולשיעורי תורה. מן העבר השני, היו חברותיה של באבי קוראות לה לבוא איתן לבילויים הכרוכים בחילול שבת. זיידי תאר את הקושי והנסיון הגדול לעמוד מול חברות אלו, הנמצאות עם בעליהן כל השבוע, חיות חיי רווחה כלכלית יחסית (בעליהן לא עמדו בפיתוי ועבדו בשבת), ובשבת, בזמן שבעלה נמצא בתפילה או בשיעור היא אינה יכולה להצטרף אליהן. בל נשכח שזיידי נאלץ להפסיק את לימודי הקודש בגיל צעיר, ובאבי לא למדה בבית יעקב...

שמירת השבת לא היתה קלה, וגם כשרות היוותה בעיה. זיידי סיפר לנו שבאותה תקופה אנשים לא הקפידו לקנות רק אוכל עם חותמת כשרות. היו רבים שנהגו להביט במרכיבי המזון, ואם הוא לא נראה להם בעיתי, היו קונים אותו, הגם שלא היתה עליו חותמת כשרות. אחד המוצרים מן הסוג הזה היה הסירופ מייפל. זהו סירופ המופק מעץ המייפל המצוי בקנדה. לכאורה מדובר במאכל כשר – הוא מופק כולו מעץ, ועל האריזה כתוב 100% סירופ מייפל. בתקופה שבה זיידי היה רוכל בכפרים, הוא היה לן באסמים של הגויים שנאותו להרשות לו לישון באסם שלהם. באחד הלילות הוא לן באסם בו היה מפעל ליצור סירופ מייפל, שם הוא ראה את אופן ההכנה: את הסירופ שנזל מן העץ, הכניסו לקדירה ענקית. את הקדירה שמו מעל להבה גדולה להרתחה, כחלק מהתהליך הסופי. כאשר הסירופ היה רותח, הוא היה מבעבע ועלול היה לגלוש. לשם כך, שלשלו מן התקרה חוט שבקצהו קשרו גוש גדול של שומן. הגוש הגיע מן התקרה ועד לשפת הקדירה. וכך, כאשר החל הסירופ לבעבע ולעלות, הוא חימם את גוש השומן. השומן נמס וכמה טיפות טפטפו לסירופ. המגע של השומן עם הסירופ גרם לסירופ לרדת ולא לגלוש. השומן היה כמובן שומן מדבר אחר...

לא רק על העבר סיפר לנו זיידי, גם דברים שארעו בהווה לימדו אותנו על גדלותו:

באחד מלילות השבת, ישב זיידי בשולחן ונאנח. שאלנו אותו מה קרה? זיידי סיפר שבאותו היום ניגשה אליו לובה (האישה שבישלה עבורו ועזרה בעבודות קלות), וביקשה ממנו העלאה במשכורת. "האם נענית לה?" שאלנו. "כן" ענה זיידי ושוב נאנח, "אם כן, מה מפריע לך?" זיידי השיב: "זו הפעם הראשונה שעובד שלי ניגש אלי ומבקש ממני העלאה במשכורת. כל חיי השתדלתי להקדים את העובדים ולהציע להם העלאה במשכורת לפני שהם הרגישו ששכרם נמוך וניגשו לבקש תוספת" התפעלנו כל כך מרגישותו לשני. עסקים ורווחים היו חשובים לו אבל הם לא עוורו אותו. הוא לא ראה רק אותם לנגד עיניו. הוא חשב

זכרונות מאירים מבאבי וזיידי

מאת שמחה ומיכלי

יום לאחר הווארט שלנו, הלכנו להפגש עם באבי וזיידי. מיכלי, בתור כלה טריה, קצת חששה לפני המפגש. מה תשאל אותי? על מה נדבר? האם תתרשם באבי לטובה?

כל החששות נמוגו ברגע שבאבי הופיעה. היא לקחה את ידה של מיכלי, והביטה בה בעיניה העמוקות, האוהבות, ואמרה: "אני כ"כ שמחה לפגוש את כלתו של שמחה. אני כ"כ שמחה בשבילו שהוא מצא כלה כלבבו. אני בטוחה שתהיו מאושרים ביחד..." באבי הראתה לה את הסלון, ואת הרקמות, מעשי ידיה שקשטו אותו. כזאת היתה באבי. היא קיבלה כל אחד בנעימות וראתה בשני רק טוב.

לאחר פטירתה של באבי, היינו נוסעים לזיידי בשבתות (לפי תורנות). שבתות אלו היו לנו זכות והזדמנות להתקרב ולהתחמם מאורו של סב אהוב ויקר.

זיידי סיפר על העיירה הפרימיטיבית בה חי. כאשר הגיעו כפריים לתחנת הקמח המשפחתית, הם נאלצו לעיתים להשאר שם כל הלילה עד שיגיע תורם. התחנה היתה מוארת במנורת ליבון – המצאה שלא היתה מוכרת לכפריים, שהיו רגילים לעששיות. זיידי זכר איך הם ניסו לכבות את המנורה לפני שהלכו לישון: הם נשפו ונשפו עליה ולא הבינו מדוע אינה כבה...

גם על המכונית לא שמעו בעיירתו. כאשר הגיעה המשאית הראשונה לעיירה התאספו סביבה אנשי הכפר ולא האמינו למראה עיניהם. הם רצו לקדמת המשאית ולא ראו סוסים המושכים את העגלה המשונה... משלא מצאו אותם רצו לאחורי המשאית לבדוק שמא מסתתרים שם הסוסים...

באחת הסעודות זיידי סיפר לנו על קשייו בשמירת המצוות במונטריאול. זיידי סיפר כי לאחר שפוטר שוב בשל סרובו לעבוד בשבת, הוא מצא עבודה בבית חרושת למוצרי עור. עבודתו היתה ניפוץ העור על ידי העלאה והורדה של גלגלת שבסופה נמצא כדור כבד. זיידי סיפר כי התנועה החוזרת של ידו גרמה לו לכאבים עזים בסוף היום. הוא תאר אותם כיסורי גהינום, ואמר שלא הצליח להרדם בלילה מרוב כאבים – כל זאת למען השבת!

זיידי סיפר גם על הקושי של באבי שהיתה נשארת לבדה עם הילדים כל

זכרונות של Shana

הזכרון הכי מוקדם שיש לי מזיידי, שכל יום שישי היה משכים להתפלל ובדרך הביתה היה הולך למאפיה "**Kosher Quality Bakery**". זיידי היה מצלצל בפעמון ומשאיר את השקית בתחתית המדרגות, התחריתי עם אחי הגדול דניאל, מי יגיע למטה ראשון ויוכל לבחור את המאפה הטעים ביותר. אני עוד יכולה לדמיין את הריח שעלה מהשקית עם המאפים והחלות לשבת.

בתור אמא, אני זוכרת את שאלות הגימטריא שהיה שואל את יפית ומעין, והיה כל כך נהנה מתשובותיהן. באחרית ימיו לאחר שבאבי נפטרה הוא אף פעם לא סעד ארוחת ערב לבד, היתה תורנות בין ההורים שלי לבין דודה מרים ואהרן ולבין הנכדים הרווקים, אני הייתי הפקק. שבוע לפני שנפטר, הגעתי עם 3 ילדים + תינוק בן 5 שבועות והסירים עם האוכל. זיידי הצטער על הטרחה שגרם לי ואף התקשר להתלונן לאבא שלי שזה לא פייר, אך תשובתי היתה שאני לא באה בשבילו אלא בשביל עצמי ובשביל הילדים. כשזיידי נפטר היינו בקבר יוסף הצדיק בשכם (הבנים היו אצל ההורים של אייל, הבנות, ואמא שלי היו אתי), והיינו באמצע לומר תהילים. כשקבלנו את הבשורה הנוראה, יפית אמרה: איזה מזל שהיינו שם לארוחת ערב שבוע שעבר.

יהי זכרו ברוך

באבי הייתה בשבילי, המלווה ליציאות הרבות שהייתי צריכה ליווי, בעיקר לפארק שהיה מעבר לכביש הסואן במונטריאל ששם היינו מחליקים על הקרח באגם שקפא. באבי הייתה מלווה אותי בימי ראשון בצהריים, בודקת שהקרח קפוא מספיק, וקושרת את השרוכים על המחלקיים שלי שיחזיקו לי את הרגל היטב. כשהחלקנו במדרון המושלג היא הייתה מחכה למטה לוודא שאנו נוחתים במקום בטוח, לא מתהפכים לכוון הכביש ולא מתנגשים בגולשים הרבים שהיו על ההר.

באבי לימדה אותי לאהוב לאפות, העוגיות שלה היו הכי טעימות גם בתור ילדה, וגם בתור בוגרת. המתכון עדיין מלווה אותי.

יהי זכרה ברוך

השנה בדושינסקי, ושם היו אומרים את כל היוצרות, מה שאנחנו מדלגים- הם אומרים מכריכה לכריכה, והיה מגיע הביתה אחר הצהרים לסעודת יום טוב, ובכל זה עמדה לצידו, בכזו נאמנות, בכזו אהבה שהייתה ביניהם, שזה היה משהו מיוחד.

כבר מסופר איך שבשנים האחרונות, חלק מהשעורים היו בבית שלהם, באבי פתחה את ביתה, ולא תמיד זה היה נוח, ובכל אופן היא עשתה זאת כדי שיהיה טוב לבעלה, כדי שיוכל להשתתף בשיעור, כך היא עמדה לצידו בכל עבודת ד' שלו, וממילא כל הסיפורים הם משותפים.

וכאן אסיים, עם תפילה ותקוה שהקב"ה יעזור לנו ללכת בדרכם, לזכור את ה"דמות דיוקנם", להתרומם, לעלות ולדעת את השורשים שלנו שזה זכות וגם חובה, ושיהיו הדברים לעלוי נשמתם.

כשבאבי באה לבקר אצלינו היא שמה לב, וציינה לשבח את חיה - שהיא רואה שבאמבטיה היו תלויים כמה מגבות רחצה, והיא התפעלה מזה שהיא מחזיקה בית עם משפחה גדולה, עם ילדים קטנים, וכך זה מסודר לכל אחד יש את המגבת שלו. נו, מה יש להתפעל מזה? זה הרי דבר שחייב להיות, אבל היא לא חסכה במילים ואמרה את השבח שיש לה על כל דבר ואפילו קטן ביותר!

ובאמת זה לא התחיל מזיקנותה, אני זוכר שהיא סיפרה לי שבצעירותה, האמא של זיידי, באבע חיה רייזל גרה בביתם, אחרי שבעלה זיידי מאיר נפטר (בתש"ב) במשך 10 שנים. איזה יחס נפלא היה ביניהם, למרות שיש מושג של "כלה וחמותה", לא קשה להאמין שהם הסתדרו מצוין והיה בינהם כבוד ואהבה. אבל מה שאני זוכר שבאבי סיפרה לי, וכנראה רצתה להגיד איזה מוסר השכל, שכשבאבע חיה רייזל הייתה אצלה ובאבי רצתה לשתף אותה בהכנות לשבת קודש כדי לתת לה את ההרגשה הטובה שהיא עושה משהו, ומצד שני, לא רצתה להטריח אותה, ולכן, היא הייתה עושה את העיסה והתיבול של הדגים, ובאבע חיה ריזל הייתה עושה את הכדורים ומכניסה אותם לסיר. וכמו שחז"ל אומרים "אין המצווה נקראת אלא על שם גומרה" ובאבי היתה לה את ההבנה ואת הלב, מה ייתן לה את ההרגשה הטובה. כמה חכמה יש בזה, כמה לימוד מוסר יש בזה. לפעמים לתת לשני לעבוד זה החסד הכי גדול!

אם אנחנו כבר מזכירים את באבע חיה רייזל, אספר מה שדודה סוזי סיפרה לי שהיא זוכרת אותה בליל הסדר, שהייתה מתרגשת ומורידה דמעות במילים "אם הבנים שמחה" כשאמרו את ההלל. כנראה דמעות של שמחה והודיה להקב"ה.

כל הסיפורים על זיידי, הם בעצם סיפורים על באבי, המסירות נפש לשמירת שבת, ללכת להיות רוכל בעירות, כמה שזה היה קשה בשביל זיידי, כך היה הקושי של באבי, וקשה למדוד איזה קושי גדול יותר,להיות בבית כל השבוע לבד, במשך שנים, והבעל חוזר רק לשבת,וזה דרש לגדל את הילדים הקטנים, ולכלכל את הבית עם הפרוטות שזיידי השאיר לה, והכל לבד, וכל זה לכבוד שבת קודש.

הרבה אנשים עוברים קשיים, אבל במקרה זה בוודאי הייתה מחשבה שכל הקושי הוא לכבוד שמירת שבת, כמה גדלות יש בזה!

וכן כל התפילות הארוכות שלו,זה כמו שהגמרא אומרת, ששכר הנשים שממתינות לבעליהן כשהולכים לבית הכנסת ולבית המדרש, והיא היתה צריכה להיות לבד ולחכות עד שיחזור. ונדמה לי שהוא היה מתפלל בראש

אותו אברך, נכנסו הדברים ללבו, שאדם זר מוכן לשלם כסף, בשביל שבן אדם לא יצא מבית הכנסת לפני סוף התפילה. הוא כבר לא היה צריך שזיידי ישלם לו, הוא ניסה לסדר את הענין לבד, ומאז נשאר כל יום עד סוף התפילה, ולא רצה לקחת את הכסף.

הסיפור הזה מעיד לא רק על החוש המסחרי של זיידי שחשב באופן מיידי מה לעשות בכספו, אלא גם על הדבקות לעבודת ד' והאכפתיות, וגם על הצורה הנעימה, על הכבוד בהתייחסותו אל האברך באופן שיתקבלו הדברים על הלב.

ועוד מעשה ששמעו בימי השבעה על זיידי, שיהודי אחד סיפר שעד עכשיו, כבר כמה שנים זיידי רגיל היה לשלם לו כל חודש, בשביל שיגיד "קדיש" על נשמות שאין מי שיגיד אחריהם קדיש, ועכשיו מה יעשה? הוא איבד מקור פרנסה מסוים.

לזיידי היה כזה הרגש לחשוב על כאלה דברים, נשמות שאין מי שיאמר עליהם קדיש, זוהי גדלות! וגם להוציא כסף על זה, זהו חסד של אמת ממש! ולכאורה אין מי שיאמר לו יישר כח על מעשיו, אבל באמת-יש מי שאומר לו! שם בעולם האמת, הוא מקבל את היישר כח האמיתי!

חשבתי אולי לדבר קצת גם על באבי, המעלה שכולם הרגישו שהיא הייתה מצוינת בה במשך כל החיים, זה המאור פנים שלה, והעין טובה שלה, שכל אחד שהיה בסביבתה הרגיש את זה, היא הרעיפה חום ואהבה, וקיבלה כ"א כפי מה שהוא. אני רק אוסיף בענין הזה את ההרגשה האישית שלי שהזדמן לי, במשך שנתיים, תשמ"ג, תשמ"ד, להיות בן בית אצלה. בזמן שאבא ואמא חזרו לחו"ל ושאנה ואני נשארנו בארץ, באבי היתה אז בת 78,79 ואני הייתי בן 19,20, באותן השנתיים הייתי בישיבה, אבל הבית שלי היה שם. לשם הייתי חוזר לשבתות ולבין הזמנים, והרגשתי בן בית ממש. היא הסבירה לי איך לנער את הבגדים אחרי הכיבוס לפני שתולים לייבוש, ואיזה ריח נעים היה לכביסות שלה, ואיזה נעימות היתה אצלה, כמו אם צעירה. היה לה לב להבין את הצעירים, ואת הצורך של כל אחד, לתת לכל אחד מילה טובה, אני זוכר שפעם הייתי אצלה כשבוע, כשהייתי חולה, ובאו חברים לבקר, קיבלה אותם כ"כ יפה, הכניסה אותם בכזה מאור פנים, כמה שזה נתן הרגשה טובה.

אחרי שהתחתנו, אני זוכר איך שבאבי הרעיפה על חיה הערכה ואהבה, וגם חיה הרגישה כלפיה הערכה ואהבה. והיה בינהם קשר נפלא. ובאחד הפעמים

אבל עפ"י הרגשת הלב של דבקות בהקב"ה, כל כך הרבה לקבל ולשלם כל כך קצת, בשביל כזו סעודה צריך לטול ידיים, רק בשביל שיהיה אפשר לברך ברכת המזון. אפשר להוסיף גם את הנטילת ידיים של זיידי, כשהיה נוטל ידיים לסעודה, היה נוהג לומר פסוקים אחרי הנטילה לפני הברכה. כשהייתי צעיר לא הבנתי מה הוא אומר, עד שקלטתי, הוא אמר "שאו ידיכם קודש וברכו את ד'", וגם "ואשא כפי אל מצוותיך אשר אהבתי"- שני פסוקים בתהילים שמדברים על הרמת הידים בקדושה כלפי מעלה (וכפי שכתוב בהלכה שיש לעשות כן).

גמילות חסדים

בעניין החסד של זיידי, מבחינה מסוימת זה היה "העמוד" שלו, שבו הוא התפרסם. אני לא אאריך בזה כי הדברים ידועים וכתובים בזיכרונות. וכבר מודגש שהוא התייחס לחסד-כעסק, והתייחס לנצרכים- כקליינטים שבאים לקנות אצלו סחורה והוא מרוויח מהם, ממש כמו שאומרים חז"ל: "יותר ממה שעושה בעל הבית עם העני, עושה העני עם בעל הבית." שהטובה שעושה העני לבעל הבית יותר גדולה ממה שבעל הבית עושה עם העני, כי העני מזכה את בעל הבית. וראו את זה כפי שכבר מסופר, וכפי ששמעתי מדודה סוזי, שהיא הגיע לבקר מחו"ל, אצל באבי וזיידי, וכשהם התיישבו לארוחת ערב ביחד, דפק בדלת יהודי נצרך שבקש עזרה, ומי שפתח את הדלת רצה לומר לו שיבוא פעם אחרת, אבל זיידי קם מעצמו, והגיע לדלת, ולא נתן לדחות אותו, ואמר "זה לקוח שלי". אפילו כשיושבים עם המשפחה, אם מגיע קליינט ויכולים להרוויח כסף, מותר להפסיק באמצע מפגש משפחתי, כך הוא הרגיש, שאם הוא לא עושה חסד, הוא מפסיד משהו, וכשהוא עושה חסד **הוא מרוויח!**

אברך אחד שהגיע לנחם אחרי שזיידי נפטר, סיפר שהוא היה מתפלל בבית הכנסת שבו זיידי התפלל והוא היה מזדרז להוריד את הטלית ותפילין, לפני סיום התפילה וממהר לצאת מבית הכנסת, וזיידי ניגש אליו למרות שלא הכיר אותו ואמר לו: "ר' יהודי, אני רואה שאתה מתפלל כל כך יפה, מדוע אתה ממהר לצאת לפני סיום התפילה, למה אתה לא יכול להשאר עד הסוף?" (זה הפריע לזיידי, אדם שיוצא לפני סוף התפילה.) אמר לו האברך שאשתו עובדת, והיא צריכה לצאת מהבית בשעה מסוימת, וצריך להביא את הילדים לגן, ולכן הוא צריך להזדרז, כדי לארגן אותם. אמר לו זיידי: "תחשב כמה יהיה ההפסד, אם אשתך תצא יותר מאוחר, ואני אשלם את ההפרש", כמובן שזיידי התכוון ברצינות, אבל

וענה אמן על כל ברכה. כשאברהם גמר, זיידי הוציא 100 דולר ונתן לו, ואמר בהתרגשות, "זכיתי לשמוע מהנין שלי ברוכס!!" זה היה הלב שלו! הדבקות שלו!

בהקשר לאברהם היה עוד מעשה נחמד, פעם בחג הסוכות רציתי ללכת לשמחת בית השואבה בישיבת "תולדות אהרון", הצעתי לזיידי (או שהוא הציע את עצמו) שהוא יבוא איתי, ואכן הוא ליווה אותי יחד עם אברהם. מי שהיה שם פעם יודע שרוקדים שם בכזו עוצמה, בכזו התלהבות, שרק אנשים צעירים יכולים להשתתף, ואנשים מבוגרים או קטנים עומדים בצד על הפרנצ'ס שמשם אפשר להסתכל. נכנסתי בפנים עם אברהם בן החמש, וזיידי קרוב לתשעים, התחלנו להיכנס למעגל החיצוני, ואני ניסיתי לשמור עם הידיים שלא ידחפו, לא את זיידי ולא את אברהם. כך התחלנו להתקדם, ולפתע הגבאי (שישב כנראה למעלה) ראה את זיידי, והוא בא ולקח אותו, והושיבו ליד האדמו"ר (שהיה בגילו של זיידי) שישב ליד הארון קודש עם גדר מסביב שלא ידחפוהו, ויוכל לראות את הריקודים, ושם הושיבו את זיידי כשאברהם עומד לידו. אי אפשר היה שלא להתפעל מההתרגשות של זיידי, אפשר היה לראות את דפיקות הלב שלו, כשישב בדחילו ורחימו ליד האדמו"ר.

יש לציין שזיידי היה הולך למקווה כל בוקר בשעה 5.30 בערך, בקביעות כזו, אפילו בזיקנה מופלגת. בשנותיו המאוחרת היה לו התקף לב, וכשהחל להבריא אסר עליו הרופא ללכת למקווה, זה כאב לו מאד והוא חיכה מתי שוב יוכל ללכת.

דודה סוזי סיפרה, שהיא רצתה שזיידי יבוא לבקר אותה, בדירת הקיץ, ולהתארח אצלה מספר ימים, זיידי הסכים לבוא בתנאי שתהיה מוכנה להסיע אותו למקום שיש מנין, פעמים ביום פעם אחת בשביל שחרית, ופעם אחת בשביל מנחה-מעריב.

לפעמים אני מרגיש שיש קושי מסוים ללכת למניין אם בגלל השעה המאוחרת, או שהפסדנו את המניין שקרוב לבית וצריך ללכת רחוק, והדמות דיוקנו של זיידי, נותנת הרגשה שדוחפת! "מה זיידי היה עושה בשביל להתפלל במניין?"...

עוד הרגשה ששייכת לעבודת ד', זיידי היה מתבטא לעיתים לאחר ארוחה שלימה בלי נטילת ידיים: "איך זול אסן א גאנצע סעודה, און בנצן' נאר בורא נפשות? (זה אי אפשר לאכל סעודה שלמה, ולברך רק בורא נפשות?!) עפ"י הלכה אין בעיה כלל,

היה זה בשעת צהרים, בזמן שמסרתי שעור בישיבה קטנה. זיידי נעמד מאחורי הדלת והקשיב לשיעור, כשיצאתי הוא היה כולו אחוז התלהבות והתרגשות ושאל אותי "ויפיל תלמידים הוסט דו" (כמה תלמידים יש לך?) אמרתי לו: "שתים עשרה", הוא אמר לי: "שנים עשר תלמידים? זה הרי יותר משנים עשר בנינים! זה הרי יותר משנים עשר ביזנסים! חבל שאני בזבזתי את החיים שלי, ולא עשיתי את מה שאתה עושה". ואני לא יכולתי לשמוע שכך אמר על עצמו, ואמרתי לו: "הרי מה שאני עושה זה מכח מה שאתה עשית". אבל בכל אופן, ההרגשה שלו, הענוה שלו, ומידת האמת הזו, שבן אדם מבוגר יכול להרגיש ולהגיד כך, אחרי שהוא עשה כל כך הרבה, ויש לו כל כך הרבה במה להתגאות. נקודה זו הראתה את האהבת תורה שהוא הרגיש, שהתורה זה הדבר הכי חשוב!

עבודה

עבודה כוללת תפילה, מסירות נפש (בעצם מסירות נפש לוותה אותו כל החיים) ודבקות. אחד הדברים שאנחנו נזכרים מהמסופר עליו מאותן השנים שזיידי היה רוכל בכפרים של הגויים, ובשלב מסויים היה לו סוס ועגלה ששם שם את הסחורה, שם היה הבית שלו, מה שמסופר עליו על הדלקת נרות חנוכה, שהוא הדליק בתוך העגלה, בין הגויים, כך הוא עשה את הפרסומי ניסא שלו, ובאמת כל הקיום מצוות שלו בתוך הכפרים זה מסירות נפש אחת גדולה, אבל נרות חנוכה, הפרסומי ניסא הזה בתוך הגויים, ההרגשה הזו שהוא הרגיש שהוא עם הקב"ה גם שם שאין אף אחד מסביבו, זהו דבר המפעים את הלב.

בשנים המאוחרות יותר, כשאנחנו הכרנו אותו, אני זוכר את הזמירות שבת, משום מה השיר "קה רבון עולם" היה שר אותו בעינים סגורות, מצח מקומט, כולו שקוע בשיר, במילות שבח להקב"ה.

אני זוכר את ברכות השחר שלו, בכל בוקר היה מקפיד שמישהו ישמע ויענה "אמן". מפעם לפעם הזדמן לנו להיות יחד בשבת או חג, והזדמן לי גם לענות "אמן" על הברכות, אני זוכר איך הוא כבר היה כפוף ונשען על השולחן, אבל כשהגיע לברכת "זוקף כפופים", היה זוקף את עצמו. הרגישו בכל הברכות את הדבקות שלו בהקב"ה, איך שהוא אמר את זה מכל הלב. בענין זה קרה סיפור נחמד עם בננו אברהם נ"י, כשהיה בן 5 שנים והתחיל להתפלל מתוך סידור, היינו ביחד בפסח, בכינר, כשזיידי היה בערך בן 88, ואברהם התחיל להגיד ברכות, זיידי ניגש אליו ואמר: "אני רוצה לשמוע את ברכות השחר שלך", וזיידי הקשיב

יותר, הוא החליט שהוא יכול לשאול, הוא שאל ועשה מה שאמרו לו.

נקודה נוספת ממידת האמת. בפרשת וישב מסופר על מכירת יוסף, פעם אחת אמר זיידי: "מהפרשה הזו רואים שהתורה היא תורת אמת!" כמובן שלא צריך הוכחות, אבל גם בראשונים אנחנו מוצאים, דרכי הוכחה לחזק בלבנו שהתורה היא תורת אמת, חוץ מהאמונה הפשוטה, שברור שהתורה היא תורת אמת. בפרשה זו הרגיש זיידי באופן מיוחד והוא אומר: "אם חס ושלום התורה לא היתה אמת, האם היו מספרים ספור כזה?! ספור של "פגם" על גדולי האומה, אבות האומה, השבטים, שהם האבות שלנו?" להבדיל אלף הבדלות, אצל הגויים ב"תורה" שלהם – לא מסופר שום גנאי על "הגדולים" שלהם כאילו הם מושלמים אבל התורה הקדושה כותבת את **האמת לאמיתה** אפילו שיש בזה גנאי גדול (כמובן במאמר מוסגר כשמדברים על האבות, או על השבטים, צריכים להבין שהחטא הוא לא כפי שאנחנו מבינים,כפי שזה מצטייר, וכבר מסבירים שהם היו קדושי עליון, ומה שעשו היה להם חשבון למה עשו, וזה לא היה סתם חטא כמו שזה נשמע, אלא שלפי דרגתם העליונה הקב"ה הקפיד עליהם בטעות שהיתה להם, וזה נחשב לאיזה חטא.) ומכך רואים שהתורה תורת אמת!

עוד מעשה בנושא של אמת, זכורני שבאחד החגים, כשקראתי בתורה, היתה לי טעות קטנה, לאחר הקריאה זיידי אמר לי :"אני שמח שהיתה לך איזה טעות אחת כי זה לא טוב שבן אדם יחשוב שהוא מושלם"...

אחד התכונות שאפשר ללמוד מהחיים של זיידי, איך שהחיים שלו היו "סולם של עליה", גם לעת זקנותו הוא לא הלך ודעך, אלא עלה ועלה, התקדם ועשה, אפילו ביתר שאת. זיידי עלה לארץ בגיל 75. בד"כ אדם שעובר דירה וכל שכן מדינה, בגיל כזה, קשה לו להתרגל למקום חדש, וחברה חדשה, וכבר מסופר בזיכרונות של זיידי ושל אבא, איך שהוא בגיל מבוגר הצליח לבנות לעצמו סדר יום של עשייה ושל עליה.

בהקשר לזה אני זוכר כשהרב ש"ך זצ"ל הקים את התנועה של דגל התורה, (בערך בתשמ"ו,1986/7) זיידי התבטא: "אני מתפעל, א מנצ' פון נינציק יאר– בן אדם בגיל 90, יש לו מרץ, לעשות כזו מהפכה, רק בשביל האמת שהוא חושב"! הוא התפעל מהדבר הזה, וגם אנחנו מתפעלים מזיידי, שהזקנה לא מנעה ממנו את התנופה של העשיה.

בשנה האחרונה לחייו בחורף תשנ"ה זכינו שאבא ואמא הביאו את זיידי לתפרח,

למד בגמרא שמנורה עם שבעה קנים אסורה. אמא אמרה הרי הפמוט לא מסודר כמו בביהמ"ק – בשורה ישרה, אלא בצורה עגולה וגם כן הנרות לא באותו הגובה, ובאמת כתוב - שיש מקום להקל אבל זה לא היה נראה לזיידי, הוא כך למד, והוא הרגיש שיש לו פה הזדמנות לקיים את מה שלמד. אז מה, הוא יתחיל לחפש קולות? יש לו כאן הזדמנות להרויח! לקיים מה שלמד, והוא שמח לעשות זאת! אבא נתן את הפמוט לגוי ואמא קנתה פמוט אחר.

מעשה זה מראה עד כמה לקח את הלימוד לחיי המעשה!

ספור נוסף בעניין הלימוד שלו איך שהיה לומד עם באבי חומש רש"י בכל יום. אני לא יודע באיזה שנה התחיל הסדר הזה, אולי בשנים המאוחרות אבל לראות את הלמוד הזה ביחד, כל יום חומש עם רש"י – זה היה משהו!

באחד מימי הפסח כשהיינו בכינר נכנסתי לחדר של זיידי ובאבי, וראיתי שהוא לומד בספר "תורת אברהם" (שקיבל ממו"ח שליט"א בתקופת חתונתנו) הוא שיתף אותי בהתפעלות ממה שלמד, באומרו "אתה שומע מה שכתוב כאן? שיסורים זה כמו נבואה! שם מובא מאמר חז"ל "גדולה הסרת הטבעת (שהסיר אחשורוש ונתן להמן) יותר ממ"ח נביאים וז' נביאות שעמדו להן לישראל" ור' אברהם מפתח רעיון זה - שיסורים הן אופן מסוים שהקב"ה "מדבר" עם האדם ומעוררו לתשובה, וזהו תכליתה של נבואה.

"תורת אברהם" הוא ספר עיוני שאינו מובן בקריאה בעלמא, וזיידי הצליח להוציא ממנו מסר שעורר את ליבו!

יחודיות רבה היתה לאמת של זיידי.

זכור לי שאבא סיפר לי שפעם, היה לזיידי ספק בעניין המסחר שלו, אני לא זוכר בדיוק את הפרטים, אולי זה היה בקשר למסחר בפולין. אבל היה לו ספק במסחר שההכרעה היתה לו קשה. אבא שאל את זיידי למה הוא לא הולך לשאול "שאלת חכם", וזיידי ענה לו: "כדי לשאול שאלת חכם, צריך להיות מוכן לעשות מה שהוא אומר! ולא משנה איזה תשובה תהיה!" לא כמו אותם אנשים הרוצים לקבל אשור למה שהם רוצים לעשות, אז הם הולכים לשאול שאלת חכם, ושואלים בצורה שמראה איך שהם נוטים לצד אחד מהצדדים, כדי שהחכם רק יסכים. אצל זיידי זה היה ברור שאם הולכים לשאול שאלת חכם, זה צריך להיות שאלה אמיתית שרוצים לקיים את מה שהחכם אומר. מידת האמת של זיידי הייתה, שאם הוא מרגיש לא מוכן – אז הוא לא בדרגה של לשאול. בשלב מאוחר

(כך הוא מספר על עצמו) שלא ידע הרבה יותר מסידור וחומש, ואז הוא התחיל ללמוד מכיוון שהוא חשב, "מה אעשה כשאהיה מבוגר יותר." רציתי לפתח זאת כפי ששמעתי ממנו או מאבא שהייתה לו **התבוננות**, הוא ראה אנשים מבוגרים שיוצאים לפנסיה והם אומללים אין להם מה לעשות וכך עוברות עליהם השנים באומללות במסכנות ובריקנות. עובדה זו הטרידה את מנוחתו, והוא חשב לעצמו "כעת אני עובד אבל מה יהיה לעת זקנה??" מתוך ההתבוננות זו, הוא מצא את הפתרון. הוא ראה שיש סוג מסוים של זקנים שהם מאושרים, ואלו הם אותם יהודים שהולכים לשמוע שעורי תורה, הם המאושרים, וזה תפס אותו והוא החליט יהי חלקי עמהם!

נקודה נוספת זיידי שכר לעצמו "מלמד" **בכסף**, בכל חייו של זיידי רואים את הנקודה הזו איך שהוא השתמש בכסף שהיה לו בכזו תבונה! הוא היה סוחר והשתמש עם חוש המסחרי שלו לרוחניות, כמו שהחפץ חיים אמר שכשאנו אומרים "לעסוק בדברי תורה" אנו מתכוונים מלשון עסק שצריך האדם לעשות עסק מהדברי תורה כמו שכתוב "אם תבקשנה ככסף" - צריך לחפש את התורה עם אותו חוש מסחר לחשוב איך אני יכול להרוויח, איך אני יכול להוציא מההשקעה שלי כמה שיותר רווחים. וכך זיידי עם הכסף שלו קנה דברי תורה. בהיותו בערך בן 45 החל ללמוד דברים פשוטים שילדים קטנים לומדים – משניות, גמרא, עד שהגיע למצב שיכול לשמוע שעורים עם שאר הבעלי בתים.

בסוף חייו חשתי שממש יכולים לדבר איתו בכל מקום בש"ס והוא <u>מתמצא</u>. להגיע ממדרגה של עם הארץ גמור בגיל 45 לדרגת – תלמיד חכם בבחינה מסוימת שמתמצא בכל מקום בש"ס, זו גדלות!

המגיד שעור שלו שלמדו בשנים האחרונות התבטא עליו שהוא "הרוח החיה" בשיעור!

כלומר מתוך קבוצה של בעלי בתים לומדים והוא המבוגר ביניהם בגיל 80, 90, והוא – "הרוח החיה" – שואל, מתעניין, הלמוד שלו היה בכזה אכפתיות, כי פה הוא מרוויח, פה הוא משקיע!!

יום אחד הוא למד את הגמרא במנחות דף כ"ח שאסור לעשות כלים בדמות הכלים שהיו בביהמ"ק, כמו לעשות מנורה עם שבעה קנים. בביתינו היו שני פמוטות, וכל אחד מהם של שלש נרות ועוד נר נוסף. עד שאמא קנתה בשוק הערבי איזה קנדלברה של שבעה נרות. זיידי ראה את הקנדלברה, ואמר שהוא

זכרונות של דניאל

כשבאים להיזכר בזיידי, אני נזכר במאמר חז"ל על יוסף הצדיק שכשהיה לו ניסיון – דמות דיוקנו של אביו עזרה לו להתגבר על הניסיון. לאחר שהוא כבר נפרד מאביו ולא היה אצלו – אבל ה"דמות דיוקנו" נשארה,הייתה חקוקה לו בלב. וזה נתן לו את הכח הנפשי לעמוד בניסיון. מסתבר שהניסיון היה כל כך קשה ליוסף עד שהוא נזקק להשפעה כל כך חזקה של "דמות דיוקנו" של אביו.

לכל בן אדם יכול להיות איזה "דמות דיוקנו" שישפיע עליו וילווה אותו במהלך חייו. גם אם הוא לא נמצא ליד המשפיע. וכפי גודל ההשפעה שהוא הושפע כך תעמוד לו "דמות דיוקנו" יותר.

אם אנו רואים שכבר עבר 15 שנה מפטירת זיידי, ואחרי כל השנים האלו אנו מרגישים בכזו עוצמה את ה"דמות דיוקנו" עד שזה מרומם אותנו למעלה אחרת ונותן לנו כזה כח, שמסתמא לא היה לנו בלי זה. זה מראה לנו עד כמה החוזק של ה"דמות דיוקנו" של זיידי, כמה אמת הייתה בו, כמה טוהר לב היה בו כך שזה השפיע בכזו עוצמה שזה נשאר.

הייתה לי הרגשה כשקראתי את הדברים שזיידי כתב על עצמו איך שהלב שלו מספר את הסיפורים. הוא מדגיש (כפי שהוא אומר בהקדמה) שלנו יהיה חיזוק באמונה ובקיום התורה. אבל מרוב ענוה יש דברים שהוא לא הדגיש מספיק במה שאנחנו כן הרגשנו איזה גדלות הייתה טמונה בו. כפי שזכור לי שהרב וולבה התבטא עליו בהלויה או בהספדים "כפי הנראה הוא היה צדיק" ואצל הרב וולבה לא היה סתם לזרוק תארים וכך באמת גם אנחנו מרגישים.

רציתי לחלק את הזכרונות לשלשת עמודי העולם שאומר לנו התנא תורה עבודה וגמילות חסדים.

תורה

בזכרונות של זיידי מסופר כשהוא היה בן 11 שנים פרצה מלחמת העולם הראשונה וכבר לא יכל ללמוד תורה בצורה מסודרת. באמצע המלחמה היתה המהפכה הקומניסטית ואסרו ללמוד תורה, כך עברו על זיידי שנות הבחרות בלי ללמוד תורה. כשזיידי הגיע לאמריקה הוא עבד קשה להשיג פת לחם ושוב לא יכל ללמוד. כשהגיע לגיל 45 עדיין היה בבחינת עם הארץ גמור

The Journey

The train runs on,
And the passengers
embark and disembark,
As they reach their stations.

We have remained on the wagon,
But you have left us a memento,
A suitcase filled with goods,
Deeds and stories and lessons in life.

Throughout our journey,
Each day, each year,
We open the parcel,
And the treasures there
ingrant us serenity.

You have gifted us a gift for our journey,
A traveler's prayer
for each member of the family,
From which we draw a straight path in life,
And from within it
we are furnished with sweet memories.

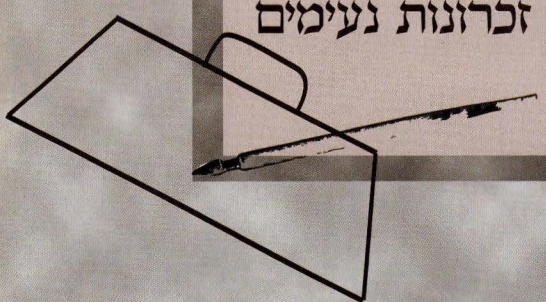
המסע

הרכבת דוהרת
הנוסעים מתחלפים
מגיעים לצומת דרכים...

נשארנו בקרון
השארתם לנו לזיכרון
מזוודה עמוסה מלאה כל טוב
מעשיות, סיפורים והנהגות מחחיים

במשך המסע
כל יום, כל שנה
פותחים אנו את החבילה
הניחוחות שבה, משרים בנו שלוה

הענקתם לנו מתנה לנסיעה
תפילת הדרך לכל קרוב משפחה
ממנה אנו שואבים דרך ישרה בחיים
מתוכה אנו שולפים זכרונות נעימים

My Bubby & Zaidy

Grandchildrens' Memories

קשרם על לבך תמיד...

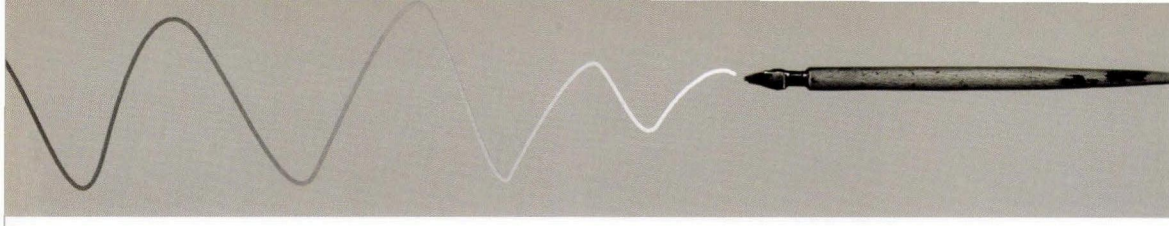
משלי ו' כ"א

Bind them continually on your heart.

special people from an older generation. You see, both my parents and my husband's parents – all of our children's grandparents – live in America, and since our children's friends are in the same situation, the kids get to know only people of our generation.

I used to like to see Mr. and Mrs. Lehman walking together, arm in arm, on their daily walks. Everyone used to enjoy seeing a couple married almost a record-breaking number of years, still so happy together and doing everything together. Baruch Hashem, they were able to enjoy each other till her very last day.

hairdresser should go to the hospital and do her nails for her there.

She told me that she didn't want to stay too long at the wedding because people might start feeling sorry for her, and that might harm the simchah. But she definitely wouldn't miss the occasion, and afterwards, was very happy that she had attended.

She used to spend a lot of time cooking, preparing gourmet meals for Mr. Lehman, in their own little, cute-sized portions. She always made very healthful dishes, in great variety. It would take her a long time to put these meals together. She sometimes would leave the house to go buy one ingredient that would enhance some dish.

It was so sweet to watch the two of them, so happy with each other. She treated him like a king. She always served on nice dishes, with the napkin arranged carefully in the glass. She would call him by first name, saying, "Could I give you this? Could I pass you that?" as if it was their Sheva Berachos meal.

She used to bake desserts for Mr. Lehman, even when she wasn't allowed to eat sweets; she used to say, "He likes to have it with his tea". She always had a freshly baked cookie to give the children in the building, and always wanted them to call her Bubby.

The ladies in the building used to like to go visit her on Friday nights, after we all had lit the Shabbos candles in our own homes. She always looked very regal and apologized if she was ever in a robe; if she was wearing a robe, it was a special shabbos robe. She always had something refreshing to say. The Shabbos table would already be set when I came in; her granddaughters would be in the kitchen, perhaps preparing the little plates of salad or arranging the gefilte fish.

My children would sing songs for Mrs. Lehman and tell stories from the parshah of the week. Someone might think that we were going to visit Mrs. Lehman primarily for her sake, but the truth is that we really enjoyed the visits ourselves. I was glad that my children would get to know very

clothes for her mother; Mrs. Lehman used to laugh about that, saying, "I'm the only one my age who gets a new wardrobe every season!"

She looked forward so much to the visits of her children and grandchildren. Some came from Bnai Brak, some from Neve Daniel and some from right here in Jerusalem. They would stop in before work, after work, and in between jobs, and they would stay for Shabbosim if need be. Coming to visit was never a burden for the family; the people liked to do it.

Recently, when Mrs. Lehman was already walking with a cane, she made the trip to Montreal for her grandson's wedding. Most people in her situation would have found a lot of excuses not to fly. I just couldn't believe she was going to make the trip, but for her, there was no question – she simply was determined to go. Mr. Lehman would say, "My wife's a jetsetter, I can't hold her down!" and they would chuckle together.

She asked me to help her decide which dress to wear; one was maybe a little prettier, but the other one covered up more. Should she wear the more elegant, white dress, or should she wear something longer, so that people could not see that her leg was very swollen? During this time period while getting ready for the trip, Mrs. Lehman had to be hospitalized, but she wouldn't let this stand in the way of her being fully prepared for her grandson's wedding, including a manicure. The family arranged that her

Mrs. Sutton:

Mrs. Lehman used to talk a lot about how she raised the family. When they first were married and had small children, Mr. Lehman worked as a peddler. He used to leave the house from Sunday to Friday, returning home on Friday with fifteen dollars. Those fifteen dollars had to last her through the next week. That was the money on which she raised her children. Since she couldn't afford to buy fabric to make children's clothes, she would cut up her own old dresses or buy remnants of material.

A lot of people went to the Lehmans' home, and Mr. Lehman always had something nice to say to them. He never got involved in the politics of sizing up people or putting them in categories. Mrs. Lehman was the same way, even in the hospital.

She greeted everyone with a smile, no matter how uncomfortable she was. Even the nurses commented on what a good, cooperative patient she was. Even when she was in so much pain that she had no more interest in all their medical procedures, she would always listen to instructions. They would say, "Batya, tiftichi et hapeh, open your mouth", she would take the medicine or eat the food or do whatever they told her to do.

Mrs. Lehman was always sending her husband to learn at shiurim. Very recently, when she was very sick, she told me, "This is the first time I ever asked my husband to stay home because of me." You know, old people often have a lot of bad days, but she never held him back. This was the one time that she was worried to be left alone.

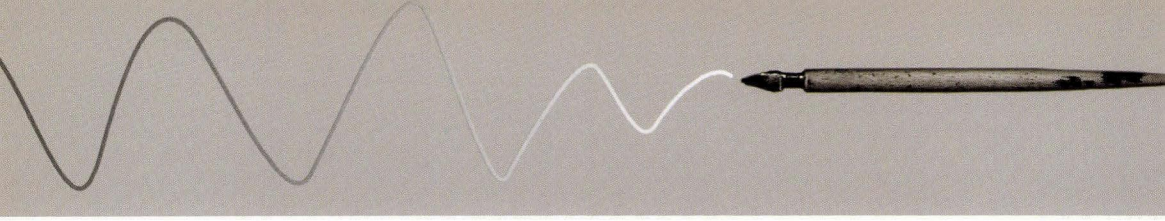
She was always careful to keep herself looking good, not so much for herself but for the people around her. When her children came to visit from abroad, she always made sure to wear something nice and to put on makeup. Her daughter from Canada used to come to visit, bringing new

We were *Zoche* to have Mama and Papa share in all our *Smachot*, including Daniel's, Shana's and Simcha's marriages. Unfortunately, Mama had fallen and broken her hip a couple of months before Simcha's wedding and had to be brought by ambulance from the hospital to the Hall. She came dressed in her finery with a matching hat and gown.

Mama was Niftar exactly two months later at the age of 88. I remember her admiringly and lovingly, as being young in spirit, dressing immaculately and in fashion, remodeling her living room at the age of 85, tending her husband, Papa, devotedly, as he did her, and being a respected and beloved member of her family and community.

Yehee Zichra Baruch!

Before every Pesach, our boys would happily travel over to Mama and Papa's house to clean their bookcases- first Daniel, then Simcha and Yisrael, then Yisrael and Akiva.

After our Aliya, Mama and Papa spent the first day of Pesach, including the Seder of course, with us, together with Miriam and her family. After the second Pesach, Mama convinced Papa to host the family (in the future) in a hotel because "it's too hard on Elaine to make Pesach for the whole family." (At that time the "whole family" numbered 14 people, including our nephew, Eric Palevsky!)

Mama's birthday was on *Chol Ha'Moed Pesach*, and she appreciated Akiva's *(she'Yichiye)* sharing his birthday party (and cake) with her- first in the Florida Hotel in Tiberias and then in the Kinar Beach Resort. Papa continued the *"Minhag"* of hosting us at the Kinar for Pesach until he was Niftar about two years later.

Mama and I continued to do many things together in Eretz Israel, even though we didn't live so close to each other (Arzei Ha'Bira and Bayit Ve'Gan are about 8 km apart). We went out for lunches (which she insisted on hosting), shopping, walking in parks. Mama loved nature and admired the beauty in *Hashem's* Creation. She also appreciated fine art and man's creativity. Needless to say, I enjoyed these times with her.

Mama shared much of her life experiences and wisdom with me- on matters of clothing, child-rearing, *Shalom Bayit*.... I was always ready to hear it, and often to listen to it!

Mama was the most popular lady in Arzei Ha'Bira- amongst her peers as well as the young women and the children. They remember her fondly, walking arm in arm with Papa on their daily outings around the neighborhood.

Mama and Papa joined us in celebrating many *Chagim*, including *Purim Seudot*, when Mama would join in the dancing with her merry grandsons.

that is, except for Akiva- because he was born on Pesach and by then (/76) Mama and Papa had bought an apartment in Yerushalayim and were spending the Chagim there. However, they made every effort to be with us at the *Bris* (in Montreal) and had to leave Eretz Israel on Motzaei the "eighth" day of Pesach, which was Thursday night, spend Shabbos in Switzerland, and continue on to Montreal Motzaei Shabbos. They arrived straight from the airport to the Bris which we scheduled according to their flight, on Sunday afternoon.

Mama also volunteered to take care of our children when we went on extended trips to Florida and Eretz Israel. One of her noted accomplishments during one such trip was her teaching two-year old Simcha to "say" a Bracha before eating!

In sad times Mama and Papa were also very supportive to me. They even flew back from Florida, where they were vacationing during one of the long, cold Canadian winters, to be with me when Bubby Jo was Niftar.

Mama loved all her grandchildren, and her great-grandchildren as they started to arrive, *Blee Ayin Hara*. Many of them still remember "See-saw, up and down, this is the way we go to town" as she swung them up onto her lap. She spoke their "language" and could communicate with everybody "*Ba'asher Hu Sham*".

Mama and Papa bought an apartment in the Arzei Ha'Bira neighborhood in Yerushalayim in the early 70s. They kindly allowed us to use it during the summer. Two such summer visits with our children convinced us that living in Eretz Israel (and not just touring) is very plausible and desirable. The following summer (/76) just after Daniel's *Bar Mitzvah*, we made Aliya with our 5 children, B"H. Melach's younger sister, Miriam, had made Aliya 5 years prior. Mama and Papa followed 2 years later, fulfilling Mama's promise to (the Israeli Prime Minister) Golda Meir that she would make Aliya when "half my possessions were here".

Memories of "Mama" by her daughter-in-law, Elaine

"Mama" was not a "mother-in-law" to me, but rather like a mother. I felt comfortable in her presence and I believe the feeling was likewise on her part. From the first night after our wedding, she put me at ease in addressing her- "You may call me 'Mama' now."

We hit it off even before Melach and I were engaged, so much so, that Mama and Papa traveled to Eretz Israel for the first time in Feb /60, both to tour and to bring their son, Melach, back from *Kerem Be'Yavne* Yeshiva to Montreal. Mama even bought a diamond engagement ring in the airport in Israel- with my hand in mind!

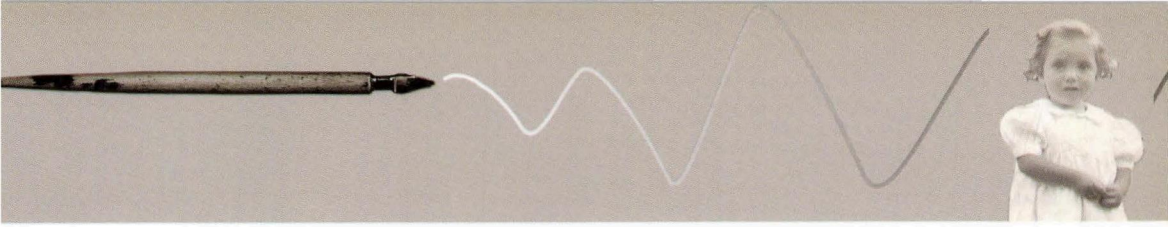
During the first year of our marriage, Melach and I had lunch every day at Mama and Papa's house. Melach was working in the family business and I was teaching full time in a public school, so that I had no time to prepare lunch at home. Mama was always ready with a delicious, nutritious meal and a smile.

We were also hosted for many a Shabbos meal, alternating with Zaidy Louis and Bubby Jo (Glazer) for two years until our *Bechor* (eldest son) Daniel was born. After that Mama and Papa often came to us for Shabbos meals.

Daniel was born on a Friday at 1 pm. Mama immediately "drafted" Papa to take her shopping to prepare for the *Shalom Zochor* that night, in their home, of course! The following Friday morning (Erev Shabbos) Mama prepared for the Bris and Seuda in her home as well.

Mama was very close with us partly because we lived in the same neighborhood in Montreal for 15 years- until we made *Aliya*.

She was on call to babysit for the "big" children when I went to the hospital with Melach to give birth to each successive baby. Each baby,

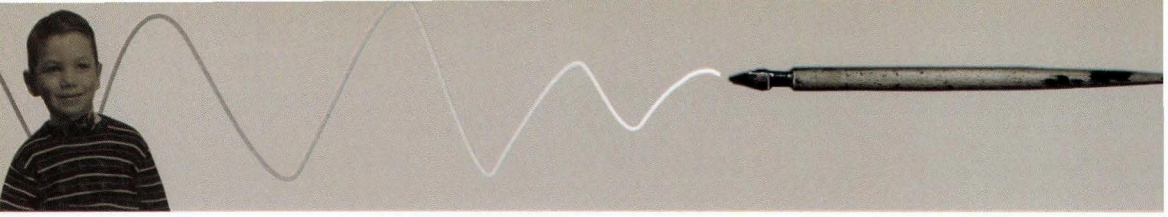

Mama

My mother was the epitome of 'unconditional love'. You simply felt it and knew it. She had very strong feelings for her family and would go through fire and water for them-and did! I felt a very personal connection with her and sometimes she would express my thoughts in her words. I loved her very much and the greatest satisfaction was to see this connection and love continued with my children.

Ma supported Pa in almost everything he did. There were many things when his Seder Hayom created social problems – like going out for dinner or a simcha. A great majority of the times Ma would give in and accommodate Pa's schedule. From time to time she would convince him that the event warranted his participation. She took the lead in going to and making family Simchas as well as sharing their wealth with the family by giving large gifts.

When she felt she was not able to host the family for Pesach at home, she suggested inviting the family to a hotel. Pa respected Ma's requests in these areas and afterwards was grateful to her for the initiative.

הקב"ה in His unlimited kindness extended to us the privilege of living on close proximity to our parents. He granted them good health and a happy marriage of 68 years until the 25 day of Tishrei 5754 when our dear mother Basya Bas Reb Yoneh passed away after an illness of several months. Ma and Pa complimented each other. Ma was extremely giving in interpersonal relationships especially when it came to family and Pa was very generous in giving money especially to others.

Ma had that amazing wonderful ability to always focus on the positive attributes that each person had and be supportive, and Pa always wanted the person to improve and better his ways. Ma was able to create warm close friendships to people of all ages, and Pa always looked for and found ways to help and support people among the community.

Despite some of the differences in approach Ma was extremely flexible and supportive to Pa and there was a great deal of mutual love.

We the children and grandchildren were able to learn and thrive from those wonderful values.

I thought about recording and preserving for future generations the experiences and recollections of Ma and Pa. I thought about it for too long and missed the opportunity of obtaining Ma's memoirs.

Mama had an appreciation of art and color. She liked to decorate her home. She was also very talented at sewing. She loved beautiful things, and she loved for all of us children to look very beautiful. I was her first daughter, and she sewed all my clothes.

Although Mama had to be extremely thrifty when we were kids, she was very interested in fashion. She would go to the most elegant stores in Montreal to look at the styles, and then go home and copy them. She didn't have time during the day to make clothes for us, so she would sew into the wee hours of the morning. When I got up, I would find a wonderful new outfit finished, all pressed and on a hanger. She made our clothes out of scraps of cloth which she bought very cheaply; she called them remnantses. Once, she made a winter coat for me out of her own old, grey coat. She reversed the cloth so it wouldn't be worn, and trimmed the collar and cuffs with red piping. That coat was really very beautiful.

She loved to cook creatively and was always trying something new. She had a way of displaying her food on beautiful plates. Even very recently, whenver you came into her home, she always looked very lovely, and she would always put some interesting food on the table.

And she had a soft, quiet way of making all four of us children, and all the grandchildren, feel very, very special. She never criticized us. She just knew how to appreciate what was lovely in us, and that was the kind of support she gave. All in all, it was what we would describe as an unconditional love.

Interlocking Circles

"Which is the path,
To which every man should cleave?"
Rebbi Eliezer says "A kind eye,"
And this path has been certified by all.

As we glance back to a great image,
A woman of valour, her husband's crown,
All who stood in her shadow will testify,
That a kind eye was her essence.

Four children she raised,
With their education and care
borne upon her shoulders,
With her hand open to grant
all that she could,
And her golden heart
the source of all family counsel.

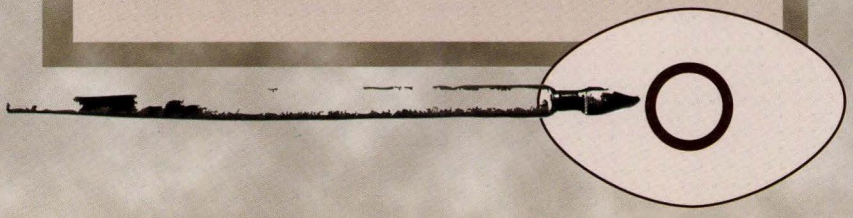
You have glorified your name,
As a daughter to our father above,
And have guarded your honour,
As a princess to the King of Kings

איזו היא הדרך
בה ידבק כל אדם...
רבי אליעזר אומר עין טובה
והיא הדרך שנתקבלה מכולם

נשלח מבט אחור אל דמות גדולה
אשת חיל עטרת בעלה
מעידים כל אשר עמדו בצילה
כי עין טובה מידה שורשית אצלה

ארבעת ילדיה על ברכיה גדלו
חינוכם וטיפולם על כתפיה היו
ידה פתוחה להעניק כל אשר יכלה
לב הזהב שלה מקור העצה למשפחה

פיארת את שמך
כבת לאב במרומים
שמרת על כבודך
כנסיכה של מלך מלכי המלכים

Bubby Touched Everybody

MEMORIES

חכמות נשים בנתה ביתה

משלי י"ד א'

Every wise woman buildeth her house

Reminiscences of Saul Sabel

I have one story:

When I got involved in Metropolitan Jobbing we (R' Nosson and I) were together for a while - Melach had already moved to Israel. One day, he calls me to his office and tells me he has a business for me. He said he had a Gemach for a long time and he still has some steady customers that he is offering for me to take over, since he is planning to move away. He then went on to tell me what a good business it is and how important it has been to him. He said it with so much enthusiasm that it was obvious that this business was much more important to him than any of his other business that he had been involved with.

He saw me somewhat hesitating and asked me what I think about it. I said that many people do not pay so why lend them money when there is a good chance that they will never repay you. He then raised his voice and said:

Saul! if you really think that a person will not pay you should not lend him, but you should give it the same careful consideration you would when you are looking to grant credit to a customer, The Mitzvah of *Gemilas Chesed* should carry as much weight as the potential profit you can make from a customer.

I was overtaken how simple it is when you have the *Yiras Shomayim* and the *Emunah Peshita* that R' Nosson z"l had.

May his neshomeh rise higher and higher and be a *mailitz yoisher* for his family

the *Shul* and is close with the rebbe. His wife's levayah passed by there, and the Rebbe's son spoke. The Rebbe himself came out.

Mr. Lehman distributes Tzedakah to many different projects. Once, when someone was asking for money to buy Tefillin for an orphan who was becoming Bar Mitzvah, Mr. Lehman jumped up, took out a hundred shekel, and said, "Besides the Tefillin, a Bar Mitzvah boy needs a present! Let this money be his present."

Mr. and Mrs. Lehman's children have always shown a very special respect for their parents, even now that they themselves are grandparents. Recently, on the *aufruf* Shabbos before the wedding of one of Elimelech's sons, the other three of Mr. Lehman's children were together with him. Mrs. Lehman was in the hospital at the time, but Jack, the son from Montreal was there, and Sussie the daughter from Montreal and Miriam. It was as if they had gone back fifty years to Montreal, and they were all like little kids around one table. Everyone was saying "Papa" and waiting respectfully for Mr. Lehman to make *Kiddush*.

besides a motorcycle, the best present I got was a book from my daughter-in-law, Elaine, "Go, My Son" in Hebrew. I enjoyed that very much.

Recently, we bought a car. This evoked a whole lecture from Mr. Lehman. He said to me, "Dovid, don't get angry at me, but I want to tell you something. Now that you have a car, and it will be so easy to go here and to go there, you have to be careful it doesn't take you away from learning. You have to fight against yourself in this, and I'm sure you will do so. I don't want you to be angry with me, but I'm *heimish* with you, and if I have something on my mind, I'm going to say it and not keep it inside. That's what I want to tell you."

And I also have my way of talking to him. I answered, "Fine. I should thank you. But if I have something to tell you, I'll tell you also!" He said, "Please do, I want someone to tell me when I have something." And in that way, we ended off our afternoon.

After Mrs. Lehman passed away, I started going upstairs to visit Mr. Lehman every Friday night. I combined this visit with the opportunity to take some hot water back home for tea, since our own percolator had broken down. That's how Mr. Lehman realized that I liked tea.

One recent afternoon at 5 pm, I telephoned him and asked if I could visit. Mr. Lehman said, "Come down in five minutes." Now, some people say five and they mean ten, but I'm not one of them. At 5:05 I came downstairs, but Mr. Lehman wasn't home. The lady who cooks there opened the door. I waited for him to return. A minute or two later, he came back, holding a Makolet (grocery) bag containing a box of teabags. I realized that after hanging up the telephone with me, he had made a special trip down to the Makolet because he knew I liked tea but had run out of teabags.

On Yom Tov, Mr. Lehman davens by Duchinsky, a local Yerushalmi *beis medrash* and *beis knesses*. He has a $10,000 gemach there special for tefillin. He lends out a thousand dollars, to be paid back over twelve months, for people who have an upcoming bar Mitzvah but can't pay that amount at one time to buy tefillin. Mr. Lehman is very well-respected at

Mr. Sutton:

Someone I know told me that he once went up to Mr. Lehman to ask if he could borrow money from his money-lending gemach. He found Mr. Lehman sitting there and learning together with Mrs. Lehman. The man felt like he was disturbing them and offered to come back later, but Mr. Lehman turned to him with a smile and said, "Don't worry, sit down, I'll give her semichah in another half an hour." That's Mr. Lehman's humorous way of putting things.

He runs his money Gemach very tightly and makes sure he gets his money back. He always tells me, like a father, "Dovid, when you sign an *arevus*, when you're a co-signer, you have to look at it as if you have to pay." People try to take advantage – these tough Yerushalmi ladies try to explain why they don't need an Arev (guarantor). They ask him, "Don't you know my family name? Don't you know this person? Don't you know that person?" But Mr. Lehman knows what he's doing. Nothing budges him. He answers, "If you don't have an *arev*, you can't take a loan."

On the other hand, sometimes he tells me that he feels bad; the Gemach is supposed to be a *mitzvah*, but if the person doesn't return the money, you turn out to be a *nosheh*, one who demands his money back. Once, when a borrower defaulted on his loan and the *arev* had to pay the thousand dollars back to the Gemach, Mr. Lehman asked me why the Gemach wasn't required to share the loss together with the co-signer. "Without the *arev*, I wouldn't lend the money, and that makes us partners in the Mitzvah. So when it comes to the loss of the Mitzvah, we should be partners and share in the loss, too! Why is it fair that the *arev* should lose all of the thousand dollars?" That was his very special way of looking at it.

When he goes to sleep during the day, he always first reads stories of gedolim, *Chassidishe maises*. He likes to read in Yiddish and in Hebrew. After his birthday, I think his 92nd birthday, he said to me, "I got ties, I got all kinds of things, but what I really wanted was a motorcycle! It saves gas – you know, I'm getting older now, and I have to watch my money. But

In the summertime, he sits in the closed porch in his apartment, and says *Tehillim*. We're in the apartment right below the Lehmans, so we can hear him singing the *Tehillim* to himself, very slowly and carefully. He says every word. That's how he spends his time.

In our home on Shavuos, he said apologetically that his *davening* is not really much, since he merely has *kavanah* of the *peirush* of the words themselves. One of the guests there responded, "That's the highest *madreigah*! Just to have *kavanos* of the actual words while you are saying a *tefillah* – that's the best way to *daven*!" Mr. Lehman modestly disagreed, saying, "the *rebbes* and *gedolim* had all sorts of higher *kavanos* when they davened! I simply try to understand the words. That's not the real thing...".

One time, about four years ago, when I went upstairs to borrow something, I saw Mr. and Mrs. Lehman at the dining room table, reading together from a large volume of the *Mikraos Gedolos Chumash*. They were studying the weekly *parshah*. Every week he used to teach her *parshas hashavua*. I remember that Mrs. Lehman asked if I could come back in a few minutes because they were almost finished with the *perek*.

"I'll give her semichah in another half an hour"

Lehman's family rented a mill from the local paritz who owned the land, since Jews weren't allowed to own land in Russia. As a young man, Mr. Lehman had to walk the six kilometers to and from the mill every day.

When each of the sons came of army age, his father had to spend a hundred gold coins to try to smuggle him out of the country. Mr. Lehman's older brother managed to get to Baltimore, U.S.A. while Mr. Lehman himself could not get into U.S.A. and got to Canada. "You have to understand that everything is with *hashgachah*, everything is *mishamayim*. Hashem decides who is supposed to get out and who is not supposed to get out!" he told us.

He told us that he had had a very *frum* sister, married to the Rov of a certain town. Mr. Lehman only found out a few years ago that she was murdered by the Ukrainians when the Nazis came in. This sad news, too, he received with *emunah* and *bitachon*. He learned the information about the details of this sister's death from another sister's daughter. She had lived in Russia the whole time and came recently to Eretz Yisroel.

Mr. Lehman loves to attend *shiurim* and makes tremendous efforts to do so. Even when his wife was sick, and even after she passed away, even when he wasn't living here because his apartment wasn't ready, he would be sure to take a taxi to Arzei Habirah from Bayit Vegan and come to his regular shiur. Once he came directly from the airport, returning from one of his trips to Baltimore. He came in with his wife, daughter and son-in-law, or maybe just his daughter. He brought in his bags, put them down, said "*Baruch Hashem*, I got back in time for my *shiur*!" and told everyone goodbye.

Mrs. Sutton:

My mouth was just wide open. I couldn't believe it. But his wife and daughter weren't surprised – they didn't expect anything else. Nothing stood in the way of *Torah shiurim* for Mr. Lehman. Even when he leaves for America for different reasons, he always makes sure to work his trip out in such a way that he should miss the least possible number of Shiurim.

In the 1970's, when Mr. Lehman was on one of his trips to Eretz Yisroel, he bought a very special souvenir gift for this friend – a pair of *tefillin*. He hoped that the sight of these *tefillin* might arouse some little spark of *yiddishkeit* in his friend's heart. A few months later, Mr. Lehman met the man and asked him, "Nu? So how are the Tefillin?" But to Mr. Lehman's great disappointment, the man replied, "Oh, don't worry, they're safe! I keep them in the box just like when you gave them to me!"

Mr. Lehman told me this story as an example of how tragically distant from *yiddishkeit* some Jews have become. This man was so far removed that although fifty years before, he had worn *peyos*, he wasn't even aware that he shouldn't be proud the *tefillin* were still lying, unworn, in their box.

Before *Shavuos*, I asked Mr. Lehman where he was going to be on the Yom Tov, because now he is all alone. He answered like a true *yeshiva bochur*, "What is *Shavuos*? A time for learning! You eat a small meal at night, you go to learn, then you *daven*, you take a nap, have something to eat in the morning and you go to learn again! You don't need anyone there!" Then he added, with a twinkle in his eye, "I'm not worried about the *gashmius*, good food there will be, but about the *ruchniyus*! Are you going to have some good *Divrei Torah* for me?"

When I invited him to join us for the Seudah, he said to me, "Did you ask your *shutaf*, your partner?" That's how he always referred to a wife, like a partner. I recently had a job offer to go to Seattle for a *kiruv* project. When I discussed it with Mr. Lehman, he said, "I think you should definitely go. Just like a person shouldn't be a *kamtzan* (miser) with money – if you have money, you have to give it out in *tzedakah* – so too, if a person has learning, he can't keep it to himself. But of course, you have to ask your *shutaf*." He always has that concern for the wife's opinion. That definitely gives insight into how special he was in his marriage.

At the table on *Shavuos*, Mr. Lehman helped with telling over some nice stories, *Chassidishe maises* he had read. He also told over stories about his own family. His father was a miller; through the generations, Mr.

Mrs. Sutton:

I was there when he came back there after davening, and I saw how Mr. Lehman looked when he saw the apartment for the first time. The kitchen was totally unrecognizable, burned down to nothing. The furniture, the wallpaper, the ceilings, the floor – all were black. I was waiting to see his reaction; some people could, chas ve'shalom, faint on the spot to see such a sight. He had been living in that apartment for sixteen years already, and all his possessions were there!

He stood there in the doorway, looking and looking. Then he said, "*Gam zu le'tovah*" – whatever Hashem does is for the good. It should be a Kapparah. It doesn't matter what happened to the house – my wife should just have a *refuah sheleimah*." That was his first reaction when he saw what had happened, not a later response after thinking in between or after people had comforted him with all kinds of ideas. This is what came to his mind first.

Mr. Sutton:

Recently, I had mono. One time, Mr. Lehman came to visit me, looked me in the eye and asked, "Dovid, do you know who gave you mono?" I started to answer, "Maybe someone I sat next to on the plane," but Mr. Lehman himself continued, "*HaKadosh Boruch Hu* gave you mono! And if He gave it to you, it is for the good!"

That *emunah*, that *bitachon*, is always going through him. He sees so clearly that everything is *hashgachah*, everything is *mishamayim*.

Mr. Lehman once told me the story of a friend he has in Montreal, a successful Jewish businessman who reached Canada as a very young boy. Although this man came from a very religious home – his father had worn a long beard and he himself had had *peyos* as a child – he never received any Jewish education. Unfortunately, in the secular environment of Montreal, the *peyos* eventually disappeared, as did any other remnants of *yiddishkeit* in the man's life.

Reminiscences of Dovid and Chaya Sutton

Mr. Sutton:

We've been neighbors of the Lehmans for nine years. Even though the Lehmans are three times our age, they were always able to relate to us. Mr. Lehman always has a sense of humor. People don't realize how much on the ball he really is, and his wife was also, even though she was frail and feeble at the end.

Mr. Lehman's *emunah* and *bitachon* are exceptional. In the summertime, a fire broke out in his house after he lit a candle for his sister's Yahrzeit. Normally, he would light the Yahrzeit candle at night, but since his wife was in the hospital, he had forgotten to light it the night before and so he lit it in the morning and then went down to Shul to *daven shacharis*. Within fifteen or twenty minutes, a fire went through a good deal of the apartment, including the kitchen and living room. The smoke went back to the bedroom, and it was a miracle that Mrs. Lehman, who was bedridden, wasn't home at the time.

Because it was his sister's yahrzeit, Mr. Lehman was davening *fahr* the *amud*. Neighbors rushed to Shul to tell him about the fire and get the key to let in the firemen. Mr. Lehman, still at the Amud, calmly gave them the housekey – so calmly, in fact, that someone there commented to me that they didn't think Mr. Lehman understood what was going on, because he had handed over the key just as if a neighbor had simply asked to borrow some eggs or something.

Later on, I asked Mr. Lehman about this. He answered me, "Look, if the fire burned down the apartment, it burned down the apartment. I don't know how to put out a fire. The firemen are going to come. Let them come and do what they have to do." He didn't panic at all. Sometimes, as people get older, they become more nervous; after all, it's a big thing to have your house on fire. But he wasn't fazed in the slightest bit.

The first thing he asked was if anything had happened to the Seforim. Any other possessions, he said, could be replaced or put back together again.

this Mitzvah with such *ehrlichkeit* (sincerity), such *temimus* (simplicity). This was the education he gave his children. And his wife, may she rest in peace, was truly his sincere partner in everything.

Baruch Hashem, for a number of years now I have had the merit to be a resident of Eretz Yisroel. Reb Nosson, may he be well, gives a lot to Tzedakah in Eretz Yisroel and lives in the neighborhood of Torah giants, great rabbis and Gedolim. Today he is a masmid (diligent scholar) in Torah and will not give up his regular shiurim.

"Etz chayim hi lamachazikim bo, vesomcheha meushar" (it is a tree of life for those who grasp it, and its supporters are praiseworthy) (Mishlei 3:18). May the following blessings be fulfilled, that Reb Nosson should see length of days on the Torah's right side, and wealth and honor on its left side (Mishlei 3:16). May he in good health see nachas by children and grandchildren and great-grandchildren. Hashem should help, that the children should learn from the father the meaning of *Ahavas Torah, Tzedakah, Chessed* and *Emmes*. Hashem should help that he should have simchah with a lot of nachas, and that there should be *Yeshuos* for all *klal yisroel* (all the people of Israel)!

the Rebbe said to me '*Rosh Chodesh*'!" He always rememberd to write the check out every Erev *Rosh Chodesh* or a couple of days before. I can give testimony that just as we say *Hallel* on *Rosh Chodesh*, Mr. Lehman's check was already in the mail, like clockwork, year in, year out, summer and winter, when he was home and when he wasn't. Even when he gave up the business, he made a condition that every *Rosh Chodesh*, forty dollars must go to the yeshiva.

Bli ayin hara, Mr. Lehman prospered greatly and really became famous in Montreal as the first address for *tzedakah beseser* (secret giving). He didn't look for advertisement.

Once, when I was marrying off a child in Montreal, I went to see him. Reb Nosson asked me, "Why did you come all the way to me when you could have simply called? To a Rebbe, one must appear personally, but to me, you could have telephoned!" I answered him, "A Jew like yourself, who has such a place in Torah, must be honored. And I know it's not just our yeshiva that Reb Nosson helps, he sends assistance to many yeshivos and helps many individuals, young avreichim, widows and children. I have to honor such a Jew!" Reb Nosson replied, "I give? Hashem gives!" And this remains with him for generation after generation.

It is written in various places, also in the *Rambam, Perush Hamishnayos*, that one Mitzvah, if it is perfomed perfectly and completely, pulls along another Mitzvah. When you do one Mitzvah with your whole heart, the merit earned brings you to other Mitzvos. That is the meaning of the dictum, *Mitzvah goreres mitzvah*. Every check sent to that yeshiva, an *emmesdike makom kodesh* (a true holy place) which still stands today, became a *mitzvah goreres mitzvah*, a mitzvah which pulls along another mitzvah. And Reb Nosson Lehman became a true *Ohev Torah*, one who loves Torah and honors Talmidei Chachamim.

Other donors say, "you know what? What do I have to give forty dollars a month for? Take a check for $400 for ten months!" But Reb Nosson once said to me, "I don't want to give one check, but rather to send every *Rosh Chodesh*". He had his mitzvah every *Rosh Chodesh*. He performed

Reminiscences of Rav Unsdorfer

I reached Montreal in Taf Shin Tes (5709). At that time, the Klausenberger Rebbe sent orphaned Jewish boys from Germany to yeshivos in Germany and in America. A large group of Bochurim, who couldn't get visas to the United States, came to Montreal, Canada.

For these youngsters, the Rebbe made a yeshiva called Mesifta Reishis Chochmah, and I became the Rosh Yeshiva there. You understand, times were hard. We had fifty bochurim, orphaned children who needed food and drink. The Rebbe, who was then in New York, came to visit in Montreal to see if he could help the yeshiva continue to exist. In light of this, the Rebbe approached Reb Nosson Lehman, may he live long years. Reb Nosson at that time had small children, and a small store selling some kind of clothing. He was an Ehrliche Yid (a sincere Jew), actually not from the type of Chassidim who run to a rebbe. But when he heard there was a Rebbe in town, he came to ask for a Berachah.

The Rebbe spoke to him like this: "Listen carefully, Reb Nosson, to what I am telling you. These are orphaned children rescued from the lagers. They must be given a piece of bread to eat, some milk to drink, and mainly, a *Torah chinuch* and *Yiras Shamayim*. Commit yourself to me to give the yeshiva forty dollars a month, every *Rosh Chodesh*, and Hashem will help you, *im yirtseh Hashem*, to be successful."

It seems that Mr. Lehman recognized a little bit who the Rebbe is, and that the Rebbe said this in a powerful *es ratson* (a time when prayers are heard). And this Reb Nosson Lehman, with his *temimus* (simplicity), and his *ehrlichkeit* (sincerity), and his *yashrus* (honesty), agreed. I can testify that every since Taf Shin Tes (5609), this man came every *Rosh Chodesh* from Metropolitan Jobbing (that was what the business was called) with his forty dollars.

I once even asked him, "Do you do the books in your business on Rosh Chodesh or on the first or the second of the goyishe month?" He answered, "Of course, the business goes according to the first of the goyishe month, like in the bank and all businesses. But I remember that

new-comer colleagues. My childhood and youth were quite active. I led the active life of a Soviet girl. I did very well at school. Our town stood at the junction of two state frontiers: those of Poland and Romania, i.e. the rivers running in the villages were the very frontier lines.

Not withstanding the fact that I remained the only child in the family, my mother allowed me to attend all the social events. I remember that when I was in the 7th form, we were sent to a big village to pick up wheat-ears left in the fields after the crop had been gathered. The river was one metre wide, so it seemed, and the peasants from other bank came to gaze at us in wonder. We all had red ties on and were filled with a sense of our important cause.

When I was in the 9th form, our volley-ball team was sent to take part in the sport-event in the city of Dnepropetrovsk, and then to the city of Kiev and we were quite happy, though we lost.

I remember the time when my mother exchanged letters with my uncle Nussya and his wife Basya and their children who lived in Canada. We had their photos. My father kept them, but I destroyed them after the war in the 50's. It was frightful times and I was frightened. I was afraid that someone may come with a search (which was a wide practice in those terrible times), and if photos of Jews from abroad with kipas on were to be found in one possessions, that might mean "Zionism". In the city of Tbilisi where we lived, many Jews were imprisoned due to this accusation. At this time a great number of ancient prayer books were destroyed by my husband's parents due to the same reason – out of fear.

In 1939 I left for the city of Leningrad where I entered the ship-building institute. On the very first day when I came to submit my application I met Boris, my future husband, and we have never parted since.

But that is quite another story.

During the war Perets lived in the Central Asia part of USSR, being evacuated there during the War. After the war, he, together with his wife Sonya and daughter Zoya, returned to Kamenets, into his house on Zaton street.

My deceased mother was a very unhappy woman. She was born in 1895 and had a defective leg. Her parents took her abroad for treatment but she, nevertheless, limped (not very noticeably) and the leg gave her some trouble. It turned out that when my father wanted to marry my mother, his parents were against the marriage, but they married anyway. They were very different both in appearance and in character. My father was a tall slender blond while my mother was not tall, stout with black hair and big black eyes. My father liked parties and company; he was always the leader of the society, he enjoyed jokes. My mother was a very even-tempered calm woman, she was fond of reading. Besides me they had another child: a girl named Njusenka but regretfully she was born sick. She suffered from some defects in the blood circulation system and died at the age of seven. All those years my mother was worried about her. Njusa spent most of her time in bed and my mother applied some medicinal lotions to the affected parts of her body. They soothed the pain but did not cure. My father was always at work. I was busy at school, went in for sports, studied choreography and was occupied by many other "important" things. Many years later, being quite grown-up, but when it was hopelessly late to improve anything, I realized that my mother had been lonely and unhappy. With every new year I blamed myself more and more for hard-heartedness towards my own mother. After Njusa's death, when my mother calmed down a little, she started working as an accountant.

Starting with 1935, my father worked as a chief accountant within the Ministry of Law; he helped mother to find a job across the street in the Procurator's office.

We lived in a "communal flat"; it means we had to share our kitchen with our neighbors. We had two rooms for the three of us. Father thought that it was too good and gave away one of the rooms to one of his

my age spent all their day-time. I never had a wish to run with them. I remember myself sitting on the bench near the house with a book in my hands. I must have felt that my aunt did not approve my contacts with local children, and they were really "different". Last time I went to the place was in 1938. In the summer of 1939 I went to enter the Institute. After the war I was told that when the Germans had occupied the place, the local Ukrainians hanged my aunt together with my uncle on a street lamp in the centre of the town!

Blima, my mother's younger sister was a lean, plain woman, she married Motla Brodei, they left for Kamenets, and lived there till the World War II began. They had one daughter Musya, a beautiful girl. I remember Blima's wedding. I believe at that time I was about 5. That was the only time when I had been at a Jewish wedding before I came to Israel. I remember vaguely some special moments of the wedding. First, tea with tasteful cookies was served. That took place in a big hall where two long tables stood parallel to each other. All the rest of the wedding has been quite forgotten by me, but I believe the wedding took place in Orinin, may be not there... Blima and her family also lived in Kamenets-Podolsk till the war began, she perished there during the war together with her daughter and her husband. Perets, mother's only brother who lived in Kamenets was born in 1897. I did not know him when he was young. He married Surem (Sonya) Polak. They lived in Zhvanstsy for some time, then left for Kamenets where they lived in the Polak's house. Sonja worked in the bank as an accountant. Her parents died early and her younger sister, Riva, lived with Sonya. Sonya, in her turn, died young and Riva in her turn brought up Sonya and Perets' younger (third) daughter, Zoya. Riva was also wise, capable and efficient; she became a medical researcher, got a scientific title of "Doctor of Medical Sciences". She lived in the city of Stavropol and headed a department at the Medical Training Institute. She is married to a nice man, has one child, a daughter, also very gifted, and managed to maintain the title of "Doctor of Sciences" before she reached 30 years of age. Now they are living in the USA in the city of San-Paulo.

I did not meet Uncle Shlomo, the eldest grandmother's son, of course. But his grandson Mitch lives here in Israel. He is a very gifted mathematician and manager. He has a wife and four children. We met them here.

My aunt Chantsa's life was tragic. She married a young man Berl, they had a daughter Shendla, a girl of poor health who soon died. Her husband was killed by bandits "whites" or "greens" in the forest during the civil war (after the Revolution) when he was going from Orinin to Kamenets. Some time later she was given in marriage to a widower who was a rabbi in Chemirovtsy. Chemirovtsy was a small town where many Ukrainians lived. Starting from about 1935-37 I came there to spend my summer holidays for a couple of weeks. My aunt was religious and was fasting twice a week - on Mondays and Thursdays. She had her hair cut short and always had a white kerchief on her head. Sometimes she came to visit us. My mother liked joking and the two of them laughted a lot together and were very merry. She looked young and beautiful. Her skin was white, her eyes were black and she reminded me of grandmother. There was a forest in Chemirovtsy, and a river where all the children of

Bessie with Mitch and Sandy

right becoming narrower at the river. I never walked up the street, but I remember there was a forest there.

Each time I came to Orinin, I always stayed with my grandmother Raizel, I liked it there. Up till now I remember this house very well. The central place in the kitchen was occupied by a "Russian" stove, a big table and stove. The floor was earthen, always accurately well-swept and clayed. But the street door did not lead to the kitchen. The entrance door was wide, almost a gate, leading to a stall. And in fact, it was wide, with premises for a cow inside and there was some place where every day my grandfather prepared forage for the animal. My granny milked the cow every day except Saturday. They had their non Jew who came to their house every Saturday to help. He took care of the cow and did some other odd jobs. The house was very calm and clean and there was no bad smell inspite of the presence of the cow.

I visited my other grandmother Ethel not very often, I did not like it there somehow. I was just a guest there. The house was very similar to that of the Lemonchiks, but while entering it one could feel a sharp smell of the old straw. Besides the cow, they had a horse, and the stalls were always dirty.

When I came there or was taken by my father, my granny went down to the basement and brought up some cold milk or cream.

My grandmother, Raizel, was a beautiful woman with white round face and big eyes, of middle height and round figure. My grandfather, Meir, looked just the same as uncle Nusya does now. They had six children. The eldest was Shlomo who went to America in 1909. Then came Chantsa who stayed in the Ukraine along with my mother, Khuma and Blima. They were killed by the Germans in 1941 (5 Elul, 5701). Perets stayed in the Ukraine as well and died in Kamenets in 1975. Uncle Nusya who is now 92, God bless him, moved to Canada in 1924. Now he lives in Jerusalem, where he moved about 15 years ago.

Fragments from the history of our family

My first name is Shesya (Shendl). My maiden name is Helman. I am a daughter of Uncle Nusya's sister Chuma (Nechama).

I was born in the city of Kamenets-Podolsk. My parents came from the smll town of Orinin. My grandmother and grandfather (my mother's parents) Meir and Raizel Lemonchik remained to live there. My father's parents Moshka and Etel Helman also lived there.

As a girl several times I came to visit them from Kamenets-Podolsk. I remember being there for Passover, and I was also taken there for some other holiday.

As far as I can remember Orinin now, there was a long street with small houses standing very close to each other. The Lemonchiks lived almost in the middle of the street sloping down. The Helmans lived at the end of the street where there was a river somewhere below. This house was standing across the street as if locking it up. The street turned to the

The second memory relates to the time when the two of us returned from the Kinar. All the way through the Bikah he recited Tehilim, not stopping even a moment as we moved along the Jordan Valley through Jericho and home to Arzei Habira in Jerusalem. When we entered his apartment, I was asked if there was any untoward situation on the way since there had been some incidents which later lead to the first intifada. I said in light hearted fashion that no harm could have come to us inasmuch as Pa was reciting Tehilim. Pa, hearing this comment, took me aside and explained that only a 'gadol' in Torah could have insured our safety, but he as a simple Jew who worked hard at just understanding the P'shat of a Pasuk could not have protected our journey. I was impressed first, by the manner of his gentle rebuke of my taking something serious so light-heartedly, and, secondly, by the sincerity of his humble nature..

A final memory relates to the last seconds of his life. Miriam and I had come to make and spend supper-time with Pa. When we arrived, he said he wanted to rest before sitting down to eat. After a time, he was having difficulty speaking and I heard him struggle to say the Shema, and then he died. How fitting: having lived a life of piety, Pa returned his N'shama with an act of piety.

Reminiscences of Aaron Singer

Papa's unpretentious commitment to Mitzvot and Maasim Tovim was a model reflected in the lives of his progeny. His G'milut Chasidim was not for show. Much of his good works was concealed from the public eye and he refused the honors that others tried to bestow upon him. His self effacing piety, his unique sense of humor, his interest in people combined with his tolerance of those who were different from him were a source of surprise and admiration. I prized the walks we shared where he expressed his personal concerns. He constantly made a chesbon nefesh of what he considered were mistakes of the past and his supposed failings in the present. "I should have done such and such," "I haven't done enough of this or that," were typical expressions reflecting his deep moral and religious feelings. I admired his tough-mindedness and insightfulness wedded to these feelings. To my mind, whatever sense of inadequacy he may have experienced, he compensated with his humility and deeds.

I share three personal memories of Papa Lehman: The first took place when Miriam and I shared one of the Rosh Chodesh lunches with him and Mama Lehman. Papa and I were walking up the stairs to the restaurant when he stopped me. With tears in his eyes and excitement in his voice, he told me that Jack had just informed him that he had just begun to put on Tefilin on a daily basis. The joy he expressed was beyond measure.

his labours – but is still saving for his future. Now, it's Mitzvot that he's concentrating on saving. His phone and his doorbell rarely stop ringing with the many people who come to seek his help. And they are always welcomed with a hearty "שלום עליכם" – even in the middle of supper or after his bedtime!

Papa's concern for the Jewish people in general and for his family in particular are uppermost in his mind. He appreciates the value of Jewish religious education in a child's upbringing, both for the child's own benefit and for the survival of the Jewish people as a whole. Naturally, he very generously supports many, many institutions of religious education. At the same time he encourages his children to be role models to their children in leading meaningful Jewish lives.

I am thankful to ה"ת for the good fortune of having such wonderful parents-in-law, who were always like real parents to me. I wish Papa continued long life and good health, and lots and lots of *Yiddishe naches*.

(absorption). They in turn were and are very appreciative of all the help extended to them, including a listening ear. To this day, they visit Papa on a regular basis to keep him company, as well as to discuss important issues with him.

Some of these long-lost relatives chose to immigrate to the U.S. Mama's older sister, Tzila, visited here with her daughter and son-in-law before being allowed to leave the USSR and they stayed with Mama & Papa for a few weeks. It was their first visit together in about 20 years. Mama promised Tzila that when ,בע"ה, she will get to the U.S. Mama will come to visit her. And so she did – just three months after Tzila's arrival in the U.S. After Pesach (1992) Mama & Papa, well into their 80's at the time, and Melach and I boarded an El Al plane to take us to Chicago, to see Tzila, her daughter-Lydda, son in law-Feem, granddaughter-Anna, her husband-Savily, and son Leo settling in their new free land. Mama never forgot a promise. Papa, for his part, was always willing to lend a helping hand, especially to support the young children's Jewish education.

Ever since Mama ע"ה has passed away, (1½ years ago) Papa has struggled to carry on with his life and routine, and we, his children and grandchildren, strive to provide a strong support system along with the excellent hired help he has. His wit and wisdom make him a joy to be with. Even his great –grandchildren are excited to spend Shabbos or an evening meal with him. His grandchildren are eager to confide in him and appreciate his attentiveness and advice.

Papa has always striven to develop in us, as well as to practice himself, the value of saving for the future and having Bitachon in Hashem. He is now reaping the fruit of

accepted in Israeli society. The three that are married, married wonderful native-born Israelis, B"H.

Getting back to Papa, as he and Mama aged gracefully together, he became more involved in domestic life – in helping around the kitchen, going for walks with Mama, but he was never "underfoot". Papa developed his own routine of davening, learning and running a גמ"ח that kept him busy the whole day! On occasion, however, when Mama wished to go on vacation or on a טיול with us, he joined in enthusiastically. Both Mama and Papa always warmly thanked us for taking them places, whether it was vacations, shopping, visiting, Rosh Chodesh lunches...

Mama and Papa were both extremely considerate of me and helpful in a practical way. After our having hosted the family at the סדר פסח the first two years after our Aliyah, Mama went home after יו"ט and had a little chat with Papa about how hard I had worked... The following year Mama and Papa invited the whole family to a hotel for Pesach. That was 16 years ago, and I've been enjoying Pesach ever since and blessing Mama & Papa.

With the opening of the gates in the USSR (and its subsequent break-up in 1990) our family has been reunited with many of its relatives who survived the trials and tribulations behind the Iron curtain. Some of them returned "home" – to Israel, and Mama & Papa were very anxious to help them in their settlement

Visiting in Chicago with our relatives from the Ukraine

Melach worked with his father all the years that we were married in Mtl. Papa, of course, wanted to educate Melach to live on a modest salary – more or less in line with the salaries of the other employees. It was Mama who suggested to Papa to introduce the giving of bonuses to all the employees at the end of the year, according to profits made. It was Mama again who reminded Papa about salary increases (with each blessed addition to the family) and pre-holiday gifts.

We brought our children with us to א"י for the first time in the summer of '74 . We stayed in Mama & Papa's apt. Our love for our homeland developed, and after our second summer here with all our 4 children, we finally decided to take the giant step and make Aliya.

Mama was delighted with our decision. Papa, on the other hand, was still "practical Papa". "What will be with our business?" "We'll sell it". "How will you live in א"י and support your growing family?" (Akiva was now expected). "Don't you have Bitachon, Papa?" Papa was still somewhat skeptical, but knowing our feelings for א"י – which he had a hand in instilling in us, it wasn't long before his thoughts and actions coincided with ours. Two years after we made Aliyah, Mama & Papa followed us. (Mama had once promised P.M. Golda Meir that she would make עליה once ½ her possessions were here – and here we were.)

Many friends and relatives saw us off at the airport in Mtl in August /76 (כ"ג אב, תשל"ו) as if we were big heroes leaving the blessed land of Canada, our birthplace, as well as that of our 5 children for some unknown, far-away land. Papa, probably trying to subdue his own mixed emotions, wondered at all the tears. "After all," he said, "You're not going to Siberia! It's not like when I left Russia and I didn't know if I would ever see my parents again!" B.H. they were tears of joy mixed with tears of trepidation because we left a country, as well as a community, both of which had been very good to us.

We are extremely thankful to ה"ת for his beneficence here in Israel. Over the last 18 ½ years we have seen our 5 children grow into young educated adults, steeped in the knowledge and ways of Torah and

When in July/67 Melach and I rescheduled our planned visit to א"י from December to July to daven at the Kotel before Israel gave it back, we left our 2 ½-year old daughter Shana (Shoshana) with "Auntie Susie" and 4-year old Daniel with Mama & Papa for 4 weeks! We never heard any complaints.

By Nov./72 when we wanted to visit א"י again, including Melach's sister, Miriam, who had since made Aliya with her family, Mama felt it was better for our 3 children including 2-year old Simcha, that she and Papa would move into our house. It took some coaxing on Mama's part to convince Papa to leave the comfort of his own home and bed, but he was a good sport about it. He was very excited when Mama showed him how she had taught Simcha to make a ברכה!

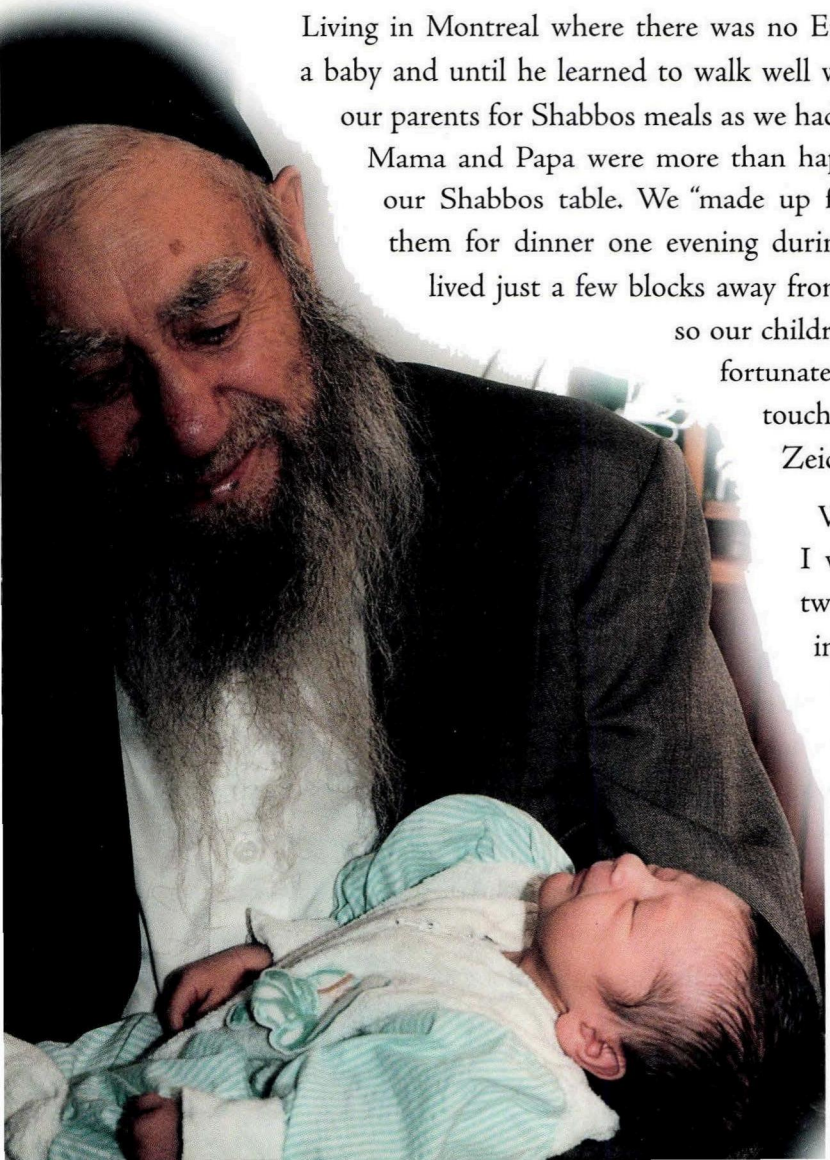
Mama & Papa shared all our שמחות with us as well as our difficult and tragic times. Of course, they attended the Brises of all our sons' even when it meant changing their travel plans. When Akiva, our youngest , was born on a Sunday, in /76 fourth day of פסח, Mama & Papa were in א"י. They had already bought an apt. In Jerusalem and spent 5 weeks a year in א"י during the חגים (Rosh Hashanah, Yom Kippur & Succot) and again over Pesach. Upon hearing the good news about the birth they immediately made reservations to make their way back to Montreal upon the close of the חג. Since this was Thurs. night they could not reach Mtl. before שבת. Their only alternative to make it back in time for the Bris – which was scheduled for Sunday – was to spend Shabbos in Zurich and to fly from Zurich to Mtl on Motzei Shabbos. We were delighted that they were making this big effort to join us in our Simcha, so we naturally scheduled the Bris for as late as possible – 4 o'clock in the afternoon. We gave them a hero's welcome as we swept them away from the airport in Mtl and into the Yeshiva hall for the Bris.

In times of grief Mama & Papa were also at our side. When my mother passed away, Mama & Papa were vacationing in Florida. Again they took the first plane back to Mtl to give me both emotional and practical support. Mama and Papa were always there for us.

The three of us headed back to the city with me at the wheel, and Papa in the back seat of the car keeping an eye on the baby in the carriage top.

Daniel started fussing and I asked Papa to give him the pacifier and then to turn him over. I'll never forget his comment. "What I didn't do for my own children, I'm doing now for my grandchild!"

He expressed regret for not having devoted more time to his children when they were young, but was thankful for having the opportunity with his grandchildren, as well as with his grown-up children with whom he became very close.

Living in Montreal where there was no Eruv, once we had a baby and until he learned to walk well we could not join our parents for Shabbos meals as we had done until then. Mama and Papa were more than happy to join us at our Shabbos table. We "made up for it" by joining them for dinner one evening during the week. We lived just a few blocks away from each other and so our children were also very fortunate to be in constant touch with Bubby and Zeidy.

When Melach and I wanted to take a two-week vacation in the winter when Daniel was 5 months old (1963), both sets of parents fought over him and settled for 1 week each!

My memories of Papa go back a long time – to before my marriage to his son (Melach) (June 29/61). I remember him as a very hard-working businessman, yet a man dedicated to his wife and family in a serious and responsible way. But with all the seriousness, there was an underlying, warm sense of humour.

Furthermore, he always listened to what Mama had to say and more often than not, heeded her words.

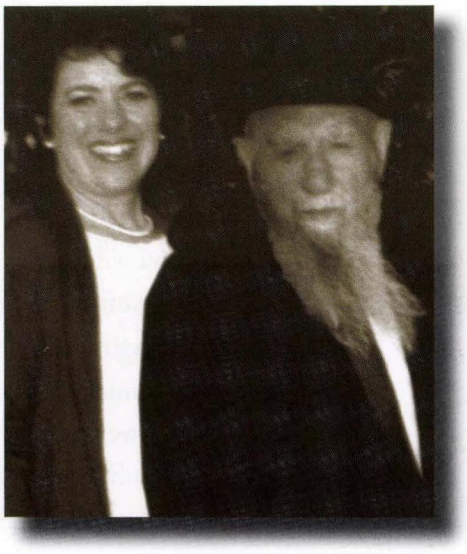
Most of my reminiscences are those where Mama initiated some activity with me and/or my family, and Papa came around to her side.

When plans were underway for our wedding, my parents suggested that the two fathers wear tuxedoes. Papa was not too excited about the formality, but Mama in her quiet, inimitable way convinced him. He looked great!

When, with G-d's help, our בכור was born on a warm Friday in July around noon-time, Mama and Papa rushed back from their daughter, Susie's country house to visit me in the hospital and straight away to plan and host the שלום זכר that evening. Papa had his plans – to go back to his business for a few hours before שבת, but Mama drafted him to chauffeur her around to shop for the שלום זכר goodies. Mama and Papa hosted Daniel's bris in their home a week later, again ערב שבת.

One day that same summer I was up in the Laurentians with my new baby, and so were Mama and Papa. Somehow it worked out that Papa and I both had to return to Montreal and Mama stayed on in the country.

Reminiscences of Miriam Singer

Papa was the head of the family. His very presence commanded respect both inside and outside the house. At the age of four or five, after Friday night dinner, he would take my hand and we would go for the shpatzir. We walked up and down the hallway and back and forth through the house, and I felt like the princess in a fairy tale.

I also remember him calling me when he had coins prepared to place in the Tzedaka boxes, so that I could be the one to put them in the boxes.

When I knew how to say the Kiddush, I had my turn making Kiddush at the table after Melach. When Melach was away, my turn came after Pa.

The very important part was having been the daughter of Nussen Lehman, and for that I thank G-d.

Reminiscences of Elaine Lehman

Uncle Saul. His father Meir passed away in 1942 and was buried in Baltimore. His mother then came to live with us in Montreal and she is buried in Montreal. Pa travels to the USA and Canada every year in order to fulfill the Mitzva of *Kibud Av Va'Em*.

Pa has an extraordinary discipline and power of concentration. When he decides to do something he manages to make it routine and is almost inflexible in changing that routine. His Seder Hayom, which includes learning the Chumash Parshat Hashavua with Rashi, completing the entire Tehillim weekly, saying מעמדות, learning Tanya, all revolves around his 2 daily Shiurim, his morning Blatt Shiur, and his Daf Hayomi at night.

For quite a few years we have been making the family Purim Seuda in our home, and Miriam makes a family Chanuka Party. It is very difficult to get a taxi on Purim and so we would ask Pa to come early. He refused to come early because how could he leave his house early on Purim when so many people are coming for help?!

After Ma passed away I asked Pa to agree to be interviewed in order to preserve over 90 years of personal history. He agreed providing that he could edit it and there would be no untruths or exaggerations. His main motive was that perhaps it might help inspire others to seek and get closer to G-d.

after which the municipality would rezone it. Pa saw the bargain and asked me to check if it was all legitimate. He then paid for the land. He was instrumental and a major contributer to purchase the Shul for Arzei Habira because it was a bargain and an opportunity to do a big Mitzvah.

Pa also had a special affinity to certain kinds of Tzedaka and Chesed. He called the *Chevra Kadisha Chesed Shel Emes* in Montreal and arranged that if they had anybody that could not afford the burial, he would pay for it. He anonymously gave money to build the *Mikve* in the new Lubavitcher Yeshiva building. He paid for the electricity in several Shuls and Yeshivas to supply the *Ner Lamaor,* and even now at over age 90 he goes himself every Erev Shabbat to light the 25-hour candle that he supplies in the Arzei Habira Shul.

His favourite Chesed now and always had been his Free Loan. Partly it comes from his strong sense of *Hakaras Hatov.* He remembers how he started out and the wonderful help he got from people who loaned him money or signed for him. It also comes from his very sensitive feeling to give and to help others.

He once came out of the *Mikve* on *Erev Rosh Hashana* and he was so happy and excited that just a short time before *Yom Hadin* he was given the opportunity to do another *Mitzva* - Somebody in the *Mikve* had asked him for a loan.

When I began working in the store over 30 years ago, I recall that he had a Gemach (free loan fund) going; he treated it as a business with customers and the desire to make the business grow and avoid bad debts. Now B"H in his nineties he has over 400 accounts and spends part of every day operating his Gmach.

I was invited by my good friend Moshe Salzberg to become a board member of the Hebrew Free Loan. The president there was Joe Schreter who was very helpful to Pa to get him started in business. When I told Pa, he was very enthusiastic even though the meetings were weekly at midday. But the Mitzva of Gemilat Chassadim took priority.

Pa's parents came to the USA in the Thirties and lived with Pa's brother,

he has certain respect for the leaders (כלי קודש) and he doesn't want to lose it.

My involvement with the Yeshiva kept growing until at one time I had a special direct phone line between my office and the Yeshiva office. At the beginning Pa was unhappy about all the time I was devoting, but after a while he got to appreciate it and even encouraged it.

With Rav Chaim Kanievsky

When we started the building campaign and I felt it was important for us to make a pledge at the outset of the campaign. I discussed this with Pa and he asked what I would like to give. I told him and he immediately agreed. He never would bargain to reduce a Tzedaka commitment.

With Rav Pinchas Hirshprung

Just as he had a keen sense to buy a bargain in his business, he had that same feeling when it came to Tzedaka.

I recall a Rosh Yeshiva from a Yeshiva in Romema, Jerusalem, who had not had any previous connection to Pa, come with a note from the municipality that an adjoining strip of land to their building would be available to them for 30 days at a bargain price,

With Rav Mordechai Shikowitzky, Rabbi Rose and Dr. Slaiter

I recall that Pa and I learned Mishna Brura together and he was very happy how my commitment to Yiddishkeit had flourished while I was at KBY. Both Ma and Pa loved the Shabbos Zemirot that I learned in Israel.

I used to write long, detailed letters and they usually also contained a "vort". Pa used to proudly show some of these letters to Rabbi Greenglass (Rabbi Greenglass was the *Mashgiach* in Lubavitch Yeshivah in Montreal, and was Pa's contact to the Rebbe).

Elaine and I got married Tamuz 15 תשכ"א (29/6/61). After a long honeymoon trip to Europe and Israel, I began to work full time for Pa in the store.

I did not have a defined job, but did whatever Pa told me or what I felt had to be done. Pa and I got along very well. When we didn't agree on something he would make a strong emphatic pitch for his view and then he would end by saying *Tu Vee Dee Farshteit* – do whatever you think is right. At that point more often than not, I was convinced that his point of view was correct.

Pa paid me a fair salary, and I felt like a preferred employee. I was able to manage on the salary and he was teaching me to live within a budget and to work for my livelihood. After quite a few years he made me a partner on a yearly progressive basis.

One of the things that he did not relinquish was meeting the Roshey Yeshivas and Rebbes and משולחים that came to the store for help. He wanted to see them and help them personally. He also made a point of giving many institutions money every Rosh Chodesh. Once when I argued with him that if he did it annually, rather than monthly it would be so much easier. He replied that we have to teach ourselves to give *(Me Darf Zich tzu Gevoinen)*.

When our son, Daniel, was ready for school, I got involved in the Jewish education scene in Montreal and helped establish Yeshiva Gedolah of Montreal. When I asked Pa why he never actually got involved actively in institutions but preferred to support them generously, he replied that

I was quite close to my Rebbe Rav Sinai Adler and he was encouraging me to stay on. I wrote my parents that I wanted to remain in Israel and then began a dialogue. Pa wanted me to come home and said he needed me to help him in the business, and I was happy at KBY. Eventually in the middle of the 2nd year (1960) Ma and Pa made their first trip to Israel.

The main purpose of that trip was to bring me back home with them!

In KBY with Rav Goldvicht

It was special to act as their tour guide and show them around the country.

The argument that Pa used that won me over was that he had enough money to retire; however, the more we can make the more we can give away. Leaving Israel on that trip (not known to me at the time) Ma bought a diamond ring in the duty-free shop for my Kalah. It had not been decided, but later Ma said that she had Elaine in mind when she chose the ring. Ma had that foresight, and Pa recognized it and supported it.

On the way home from Israel, Pa left us to go to Poland on a business trip .Ma and I went to St. Moritz and then to Paris, where we were to meet Pa. During the 1 ½ years in Israel I did not shave and had a full dark black beard. The first morning in Paris the roomservice sent breakfast to the room. I opened the door and he observed Ma and me. That day Ma persuaded me to have my beard cut. The next morning the same waiter was a bit surprised to see Ma with what appeared to be another fellow. On the 3rd morning, Pa opened the door and we all had a good laugh after observing the expression on the waiter's face.

After returning to Montreal from Israel in 1960, I learned in Lubavitch Yeshivah and also part time in Merkaz Hatorah.

I remember that Pa spoke to me in Yiddish and Ma in English, and I responded in the same language. It then became automatic.

Pa was excellent in Math. I would come home with algebra problems that required 2 equations with "X" to solve the problem like 2 trains going towards each other, and one is travelling at 70 MPH and the other at 50 MPH etc, where or when will they meet? He would figure it out in his head. I was very impressed.

I remember living at 129 St. Joseph until close to my Bar Mitzvah and I remember Bubbe Chaya Reiza (Pa's mother) who lived with us. She davened every day from her big, thick *Tzena Ur'ena* Siddur.

She was a "lady" with stature and elegance. She passed away Shabbos morning in the Young Israel Synagogue at the age of 83, a week after my Bar Mitzvah. It was a fitting end for such a gracious lady.

For high-school I went to Herzliah and then to Adath Israel; for my last year I went to Merkaz Hatorah.

My job started out with sweeping and cleaning the store and then I graduated to packing and shipping. During the summer when I worked for a longer period I became familiar with the inventory and its location and I would also serve some customers.

We had a customer, Johnny, who bought more than he could pay for; in order to offset his debt he offered Pa a car: a big black Chrysler. On my 17th birthday I got my license and Pa gave me full use of the car. [Elaine recalls going out with me and I would come to pick her up in that big black car]. When it was time for me to go to Yeshiva University, then Pa said "You're going to learn. If you want to learn, leave the car here!"

After graduating high-school I went to Yeshiva University in New-York city. I studied there for 2 years and then went to Kerem B'Yavne for 1 ½ years before returning to Montreal to learn, marry and work. I used to help in the store during vacations and summertime.

I came to Kerem B'Yavne Yeshivah for a year. The year went very well. I was learning well and developing an inner commitment to Yiddishkeit.

Reminiscences of Melach Lehman

I was born in 1939 in Montreal and named after my mother's grandfather Elimelech (The father of Ma's mother, Chaya Beila). I went to a non-religious Jewish day school called Talmud Torah. Hardly any of the teachers were Shomer Shabbos. Those students who came from Frum homes could remain Frum. The school did not inspire anybody to try and become close to Hashem.

I do not have many recollections of my elementary school years. I do remember going to some of the various Shuls with Pa. I recall the Tzeirei Das Vedaas on St. Lawrence (Main Street), and I remember a goat and a horse in the back yard of the Shul.

I remember the Fairmount Shul and the Shul where we davened Friday night. I remember the Tolner Rebbe on Esplanade St. near Villeneuve and the Shotzer Rebbe on Querbes Ave. I recall the Tzeirei Das Vedaas moving up north to Jeanne Mance, corner St. Viateur.

I recall being inspired by the Shotzer Rebbe – he gave me a Gartel which I wore for several years. I remember Seuda Shlishit with Chalah and Kik in the Tzeirei Das, and I remember the Zmirot from the Shotzer Rebbe's Tish.

I recall as a child having a three-wheel bike, but my parents did not buy me a two-wheeler. I had to wait until after my brother Jack married Ruthie and she gave me her girls' two-wheeler.

I had three sons at that time, and I was able to arrange for a woman to look after the children, but I didn't have the money for the ticket. I asked Papa if he would lend me the money, and he agreed. And so every month, I slowly paid him back a little bit towards the amount I had borrowed. Papa waited until the entire loan was paid back – and then returned all the money back to me. It was a lesson in not taking things for granted. If Papa wanted to give me the ticket as a present, he did so, but first, I had to pay back the loan I had asked from him.

Papa used to come to me and ask me to help him buy Mama presents on special occasions. This came to be a bond between us. He counted on me helping him to choose something lovely for Mama, and I was very, very happy to help him choose these gifts for Mama.

The past few years, when I visited my parents in Israel, Mama and Papa treated me like royalty. Mama would have all sorts of special foods cooked and ready in the freezer. Papa would immediately give me shekalim to make sure I had money and that everything was fine.

With my in-laws and family

that if he made a whole fuss, I would probably only be more interested in this young man. So Papa kept his cool. He never said anything to me until I was no longer going out with the boy. That was when Papa said to me in Yiddish, "I don't know what you ever saw in him in the first place!" that was the first time I was ever aware that Papa really didn't like him.

When I started going out with Jack, who later became my husband, we once met Papa and Mama downtown, waiting on line for a movie. (at that time, when the movies weren't what they are today, my parents still went to movies.) My future husband rushed to buy the four tickets, two for us and two for my parents. Papa felt terrible. "What is this?" he said, "I don't want him to pay for our tickets!" and Mama, my very clever mother, replied, "Nussya, don't worry. If he's going to be yours' you'll pay him back. And if he's not going to be yours, so he's a stranger, so? Not so terrible. Don't worry about it." She was a very practical lady.

When Jack and I finally decided to become engaged, Jack came over to the house to ask Papa permission to marry me, basically to ask for my hand in marriage. A long, long hallway led from the door into the dining room. Jack was standing very shyly at the door, and Papa realized that it must be quite difficult for him to go down that long corridor. And so Papa went to meet Jack at the door, put out his hand, and said "Mazel Tov." I thought that was very special.

Ever since I got married, Papa looked at me in a different way. I became an adult in his eyes, and we had a very open, close relationship. We both knew we could count on each other. I could tell Papa anything, and he is a very good listener and gives his honest opinion. We also all enjoy his wonderful sense of humor.

Papa believes that his children should learn the difference between a loan and a gift. When Mama decided that she wanted to travel to Russia to see her family for the first time since she had left for Montreal, Papa was afraid to accompany her there. Papa, who had left Russia illegally to avoid serving in the Russian army, was worried that the Russian authorities might make difficulties for him. And so I volunteered to go along with Mama.

which housed Mama and Papa, three children, a fourth, brand-new baby, and now, a dry goods store. I remember that Mama had to do all the washing by hand, including the baby's diapers, which had to be washed every day.

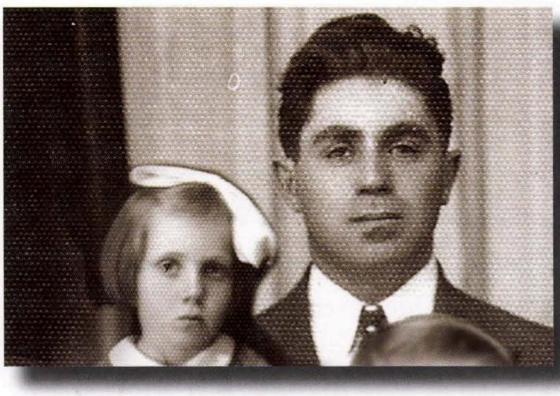
And I must say that Bubbe was comfortable in our home. We treated her like a queen, because Mama and Papa set that example. We loved her. Bubbe was always in the kitchen with Mama. One never knew she was a shvigger, since Mama always loved her like a mother.

The summer when I was sixteen stands out in my mind as the first time I was able to have a one-to-one relationship with my father. The rest of the family was in the Laurentians on vacation. But since I wanted to go to college, I decided to work during the summer to earn tuition money. I was lucky enough to get a job at sun Life Insurance. And so I went to work every day, as did Papa, and in the evenings, I would come back home and make supper for the two of us.

This was no easy task for me. I had never spent very much time in the kitchen, since Bubbe and Mama always did the cooking. So here I suddenly found myself with Papa in the evenings, and I had to do the dinners. I really didn't know what a stove looked like, but – I learned. What was kind of funny about the meal preparation was that I was very slow, while Papa was a very fast eater. Sometimes, I would put his plate down, but before I had gotten my own plate on the table, Papa was finished eating. Over the weekend, we joined the rest of the family. I used to enjoy how Mama would ask Papa for a full report about the dinners I had served throughout the previous week, saying, "So what did Sura make on Monday? Tuesday? Wednesday?" (I am better known as Surale to my mother and Sura to my father.)

That summer was probably the first time I had the chance to sit and talk with Papa on my own. We learned to respect each other and to enjoy our time together, or certainly I did, and it was a very special summer for me.

Papa is a diplomat. When I was a young girl, I was going out with a boy he didn't particularly like. But something inside Papa made him realize

Reminiscences of Susan Palevsky

I don't have many memories of my father from when I was very young, perhaps because he was away a lot. He worked in the country all week as a peddler and only returned home on Friday, Erev Shabbat.

Over Shabbat, I didn't have much chance to see him, either. Shabbat belonged to my mother. They went out together then or met with friends. On Sunday morning, Papa was off again to the wholesalers to get his merchandise for the following week, and Monday, at the crack of dawn, he went back to the country to peddle.

Later on, he wanted to leave peddling and open a dry goods store in Montreal. But Mama felt that we might be taking too much of a chance by Papa leaving peddling all at once. She said, "Why do we have to open the store right away? I can start the business in the house! If it goes well, we can open a real store in a commercial area. But until we know how things go, I can look after the store in the house while you continue peddling in the country." And so, in addition to looking after the four of us children, Mama also had to look after my father's new wholesale business in the house.

At around this time, Zaide, Papa's father, passed away in Baltimore. Mama and Papa got in touch with Bubbe and invited her to come live with us in Montreal, where we would make her comfortable. Well, they meant "comfortable" in a ruchniyus sense, not in gashmiyus. As far as comfort goes, at that point, we were all living in a three-bedroom place

He had a business on Main Street with a storefront, and it was open to the public, wholesale and retail.

He bought a car, and we shared it. I travelled with it during the week, and it was his at night and on Sundays. Travelling and selling in those days was really easy, a piece of cake. Selling was the easy part – the problem was getting merchandise. But since I had grown up in the environment and knew the people, I knew where to go to buy goods, and on Mondays, I used to fill the car up with merchandise. By Wednesday, I had sold everything at a good profit and had dollars in my pocket. Things were going really well with the business. As I had more money, I spent less time at home and more time with friends, and at that time, girlfriends.

With Beaty

Around this time, we heard that a lot of Jewish boys were in the internment camp near Montreal. The Canadian Congress asked for volunteer families to house these boys, and my father felt strongly that we should help. And so it happened that I shared my room with a fellow by the name of Motti.

In those days, my father used to travel to buy merchandise to Europe, India, Hong Kong and China. On Friday afternoons, he would put on a kipah and go down to the hotel lobby and walk back and forth, until inevitable, someone would stop him and say, "Oh, you're Jewish". In this way, he would strike up an acquaintance and meet other Jewish people in all parts of the world.

Ever since my father made Aliyah, he comes to Canada every year in the summertime. In Montreal, he visits his mother's grave and then he travels to Baltimore, to visit his father's grave. That is his way of doing Kibud Av Ve'em, up until today. For the last few years, I've been accompanying him on these trips.

nights, and sometimes the game was held in our house. My father used to enjoy playing for the pennies and the nickels, in those days. Both my mother and my father played cards. Another form of entertainment for him was the landsleit.

When I was about fifteen, my father decided to open a wholesale business. My mom and he decided that instead of leaving the peddling right away, they would start the wholesale business on a small scale in our house while he continued peddling, and maybe, if the wholesale business succeeded, he would slowly peddle less and eventually give it up entirely.

Starting the wholesale business at home was quite a feat, because there was practically no room there. The family included my mother and father, myself, my sister, my brother Melech, my sister Miriam who was born in that house and then my grandmother who had come to live with us from Baltimore.

We were seven people living in a one-bedroom house, and the living room, the front room of the house, was turned into a stockroom for my father's new wholesale dry goods business.

In the early forties, because of the Second World War, Lubavitchers started to filter into Montreal by way of Shanghai, and started a yeshiva. This was the beginning of the influx of Judaism into the city of Montreal, where we lived. By that, I mean real Judaism. Before then, we had a little Folkeshule and a little Talmud Torah, but most of the people who attended were not Shomer Shabbos. There was no real Yiddishkeit until the Lubavitchers came. They opened a yeshiva on Park Avenue, and I was quickly enrolled.

At age fifteen, after a year, the yeshiva chose nine boys to send to Crown Heights in New York City, and I was one of the candidates. I used to learn in the 770 building every day, and I lived on Kingston Avenue, right nearby. I was in Crown Heights for 22 months.

I returned to Montreal and finished high school. At age seventeen, I went to work for my father, who had by now become a real wholesaler.

worked was approximately twenty miles. I don't remember him ever taking the truck into town. He would leave the truck in a stable or a barn on the countryside, and he felt it was quite secure there from robbery. He was actually too tired most of the time to drive home. He would ride home on the bus, and take the bus again early in the morning back out to the country.

He was once late getting up in the morning and didn't have time to go to Shul or to daven at home. So in the back of the bus, he took out his Tallis and Tefillin and began to daven there. The busdriver, who had never seen anything like this before, was busy watching in his rearview mirror and nearly had an accident!

My father would rush home on Friday, Erev Shabbos. He would shave and shower very, very quickly and then go for Minchah, Kabbolos Shabbos and Ma'ariv to the Shul, which was a couple of blocks away. I had to drop everything that I was doing, which was most of the time playing with my friends in the street, and go to Shul with him. He used to like to walk with my mother on Friday nights on Park Avenue, which was a block of two from where we lived. They could window-shop, since my father didn't have any money with him on Shabbos.

Shabbos morning, we would go to Shul together again. I remember when I was young, that we kids would play hide and seek among the gravestones for sale just beside the Shul on the main street. After lunch on Shabbos, my father would go over the Sedrah of the week with me.

He was well-respected in the Shul that we used to attend, which was clled Tzeirei Das Ve'Daas. I guess everybody there had a little nickname for each other; he was known as Nussin the Farmer. But they all loved him.

After Shabbos, and again on Sunday morning after davening, he would run to the wholesaler on Main Street to buy his merchandise and get it ready for his week's work, preparing his inventories for the peddling. Occasionally, on a Saturday night, he would go with my mother to a movie or for a walk. We had neighbors who would play cards on Saturday

the Chanukah candles was clearly visible through the little windows on the two side of the front part of the wagon. The farmers glimpsing this sight from their farmhouses must have wondered what was going on in this strange wagon!

The big excitement in my life was when my father got his first truck. It was a secondhand, repainted, red Ford, and he had shelves built into it; now, he was really "big time." But when my father loaded the truck with all his merchandise, all of a sudden he realized that he didn't know how to drive!

He had to get one of the young farmboys on the countryside to go out with him for the day and teach him to drive a truck. By the end of the day, my father knew how to drive and was on his own. Over the years, he had a few fender-benders here and there, but basically, he came out okay, without any more driver's education than that! I really don't know if he had to have a driver's license or not.

Eventually, my father expanded his business and rented a couple of bedrooms in the village, in order to store his different wares. He was now buying in larger quantity to get better prices. By this time, I was a young teenager, eleven, twelve and thirteen years old.

Whenever I had a day off from school, on weekends or during summer vacations, I would go out to the country with my father. He was always in such a rush, to get back into town or to get out on the road, that the clothes he stocked would be dropped on the floor but he wouldn't have time to fold them and return them to the shelf. So when I would come out to the country, there would be a huge heap of stock on the floor, four or five feet high, with all kinds of clothing just strewn about. I had to take these things and fold them and put them back up on the shelf in their place.

The distance from our home to the countryside where my father

another pair in a different size. And if I sell a pair of jeans, then my parcel will be that much lighter on my shoulders as well."

It didn't take long for him to develop a good rapport with the farmers in the area. He was known as Nelson, the man with the one price for everybody. He charged all of his customers the same price, a practice which was not very common in those days. He was always honest with every customer and gave each one a fair measure.

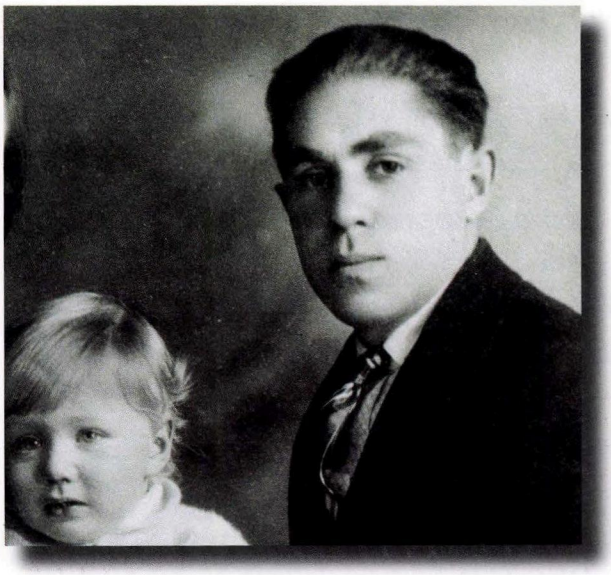
The farmers at work loved him. They appreciated his honesty. Even after he had left peddling, for years later, the farmers sought him out for advice whenever they had to make a major purchase, such as when a son was getting married and they needed to buy new clothing, as well as furniture to outfit a house. These farmers had such great confidence in my father that they would have him go buy things for them or send them to where they could purchase good merchandise from reliable people.

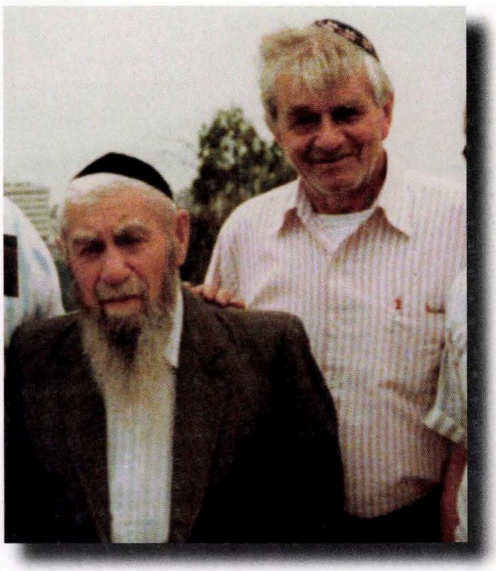
My father was self-employed, an entrepreneur. The day finally came when he got himself a wagon, which was basically a box on wheels. Inside, he had shelves, where he would lay out his stock, overalls and shirts and so on. And he had a horse named Pitou to pull the wagon.

Pitou had been a bargain when he was bought. After Pitou died, my father got another horse and called him Pitou the Second and when he died, another named Pitou the Third and so on until his fifth. This one, a magnificent animal, was his last horse, and I remember him and the wagon quite well.

In the wintertime, my father had the wheels removed from the wagon and put runners on, like a sled. He would stand on one of those runners at the front end of the wagon, while the horse would slowly plow through the snowy roads. In this way, my father would go from house to house to offer his wares.

One winter evening, while he was riding back to the stable in the village of Verchere where he used to keep the horse and wagon overnight, a blizzard began to rage. But the terrible weather did not stop my father from lighting the Chanukah menorah inside the wagon-sled. The glow of

Reminiscences of Jack Lehman

My father landed in Canada as an immigrant in 1924, with fifty dollars in his pocket, and that's how he started his life in America. He got a job, working Monday through Friday, but when he said he couldn't come in to work on Shabbos, that was the end of the job. This happened over and over again; it seemed that in those days, you had to work Shabbos, at least half a day. And so, because he couldn't hold onto a job and remain Shomer Shabbos, my father became a peddler, selling dry goods from door to door.

He chose to travel in the country with two parcels, which held overalls, jeans, shirts, workshirts, socks and some yard goods. These two parcels were joined together with a strap and thrown over his shoulder. He would walk from farmhouse to farmhouse and sell his goods.

Later on, he used to joke that when he returned from his first days out peddling in the country, he said, "I don't know, these farmers are all related! Whenever I ask their name, they answer 'Pas d'argent!". That expression is French for "I don't have any money!".

But the arduous life of a peddler was really no joking matter. My father once told me that he used to walk along the country roads from one farmhouse to the next and pray, "Oh, G-d, if only in the next house, they need a pair of jeans size 38, that would be great, because I don't have

Climbing a Ladder

With feet standing firmly on earth,
Yet with his head reaching to heaven,
As he scaled and rose,
Each day, building himself.

For those who saw with clear eye,
This personality so singularly unique,
Each one out of the corner of his eye,
Noted that this one is truly gone.

A collection of memories
Lessons of life,
Drawn from a stream,
Pulsating with pure waters.

עליה מתמדת

בעודו מוצב ארצה
ראשו מגיע השמימה
מטפס ועולה
כל יום את עצמו הוא בונה

אלו שראו עין בעין
שאשיות כזו בנמצא עוד אין
כל אחד מזוית עינו
רשמו מעט על יחיד שאינו

לקט זכרונות
לקחים לחיים
שינקו מהמעיין
מפכה מים זכים

Inspirations from Zaidy

MEMORIES

בן חכם ישמח אב

משלי ט"ו כ'

A wise son maketh a glad father

I know well that whoever is used to serving Hashem will derive pleasure from reading this letter, but he who has not yet begun to serve the Creator will not find it easy to fulfill my request: however I promise him that when he will become practiced in his observance, then his life will be more pleasant and his days will be happy- in this World and in the World to Come.

I have one more request- that the "Golden Calf" will not cause strife amongst you. I am sure that my son Elimelech will fulfill everything that is written in my Will. When there will be peace amongst you, then there will also be peace in our graves- in mine and in that of your mother.

Shalom, shalom my dear ones. May Hashem Yisborach fulfill all your desires and may you merit to see the coming of the Mashiach.

Your father who loves you with all his heart and all his soul.

Nossen

A Letter of Request to my Offspring

To my dear Sons and Daughters, Grandsons and Granddaughters, and Great-grandchildren!

I request of Hashem Yisborach that this letter that I am writing to you will penetrate your hearts. Admitedly, the world calls this letter "A Will" but I will call it "A letter of request", and I pray that you will fulfill my Request.

I know that in the end, all people turn to dust, only we don't know when.

I am passing on to you a Golden Chain which I received from my parents and they from their parents. This is the chain of Judaism and I request of you that this Chain should guide everyday of your lives and those of your sons and daughters until the end of all time.

You should be aware that every Mitzvah which you fulfill or any good deed or any Chessed (kindness) that you do will greatly uplift my Neshama (soul) and also the Neshama of your dear mother.

לכבוד יקירי וגדולי הרבנים שליט"א!

את המכתב הזה שאני כותב לכם
מבקש אני מהטהרת ושומרי
על לשונם. בעוונותינו הרבים קרה לאחרונה
הדבר, שאדם אחד אני אקרוא אותו
אחרים בקריאה, ואחרבלל אני שהאשו
אות בקשתי.
ולפני אני מסופו של אדם לשקר אינני
לו ולכל ימיי.
אני מתאונן לפניכם "בשלשה על נפש" שאני
קיבלתי מהדוני, והרי מהלבושים ועד
שלשלת יוחסין מדקדק אני ומאותם
שהשלשלת מבזיון כל זמן תורם ועניים
ועניותם את סוף כל הדברים לפרסם
אותם לפרסם על מעלה שפתותיו של זה
כל דבר טוב, את כל פגם הוסף גם
והוא נגד (נחת רוח) בשביל שמאחרי לשם
בשביל שמאחר אותם הקדוש ברוך הוא
ולפני אני, ימיי שפתיי לשקר אות השוב
ואת לא שאלים לפקוח אות הראשים

נר ה' נשמת אדם

משלי כ, כ"ז

The spirit of man is the lamp of the Lord

A LETTER OF REQUEST TO MY OFFSPRING

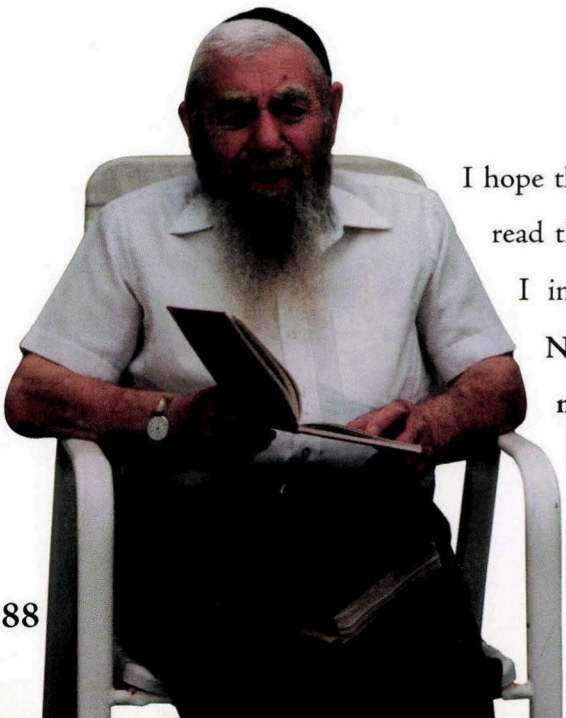
My Gemach

I myself benefited greatly from gemachim (free loan funds) at many points in my life, so I am happy to be able to run a gemach myself.

Back in Canada, I had already lent a few people sums of money. My gemach "customers" were mostly small storekeepers who had come to buy wholesale goods from Metropolitan. They would borrow sums of $500 or $1000.

Here in Jerusalem, a lot of my gemach "customers" are kollel people. Quite a few are from Reb Arele's yeshiva. I lend out sums of $1,000, $2,000 and sometimes $5,000, for a three-month period. People use the money for various purposes, often to make weddings or bar mitzvahs. All of my records are in these black boxes. I now have about a hundred accounts. Everything is recorded on computer, thanks to Michal, the wife of Elimelch's son, Simcha, who helped with this.

My son Melech tries to protect me and tells me not to let gemach people disturb me when I have to go have a meal. But I feel, "Mitzvah haba'ah leyadchah, al tachmitsena" (If the opportunity to do a mitzvah comes, don't miss it!). I can answer people just the same even if I am eating.

Conclusion

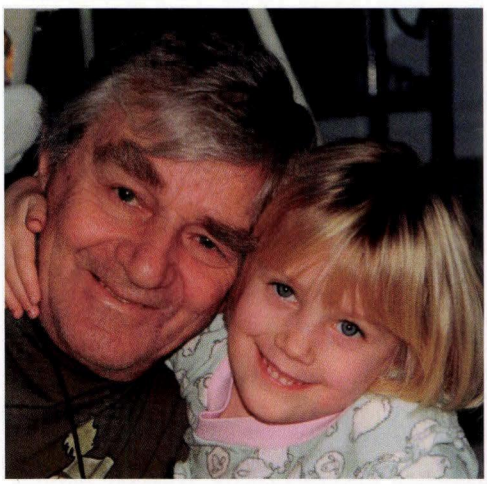
I hope that my children and grandchildren read these stories and glean the message I intended to express in this book: **Nothing can succeed unless you make Hakadosh Boruch Hu (the Holy one, blessed is He) your shutaf (partner).**

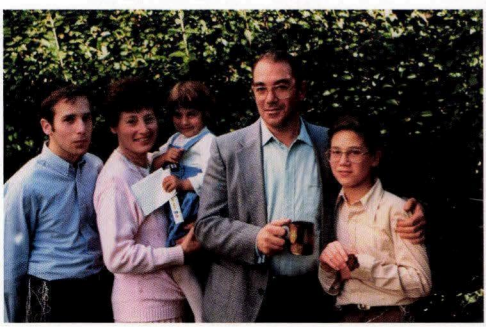
The Grandchildren

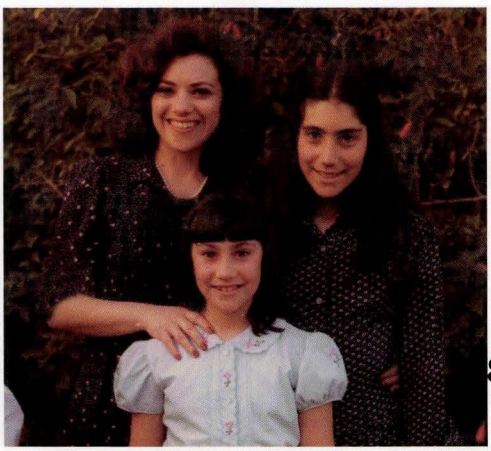
Yankel has two sons: Joel, named after my wife's father Yonah and Elliott. Sura, whose married name is Palevsky, has four children, three sons and a daughter. The firstborn is Murray, named after my father, Meir. Then comes Jonathan, again named after my wife's father, Yonah. The next son, Eric, is I believe, named for someone in Sura's husband's family. And the youngest is their daughter Shayna.

Melach's eldest child is Daniel. Then comes a girl named Shoshana named after my mother Chaya Raiza and then a boy named Simcha Mordechai, after my wife's grandfather. Then there is a son, Yisrael, and the youngest son, Akiva. Miriam has two daughters, Ilana and Aliza. Her first husband's name was Schwartz, and the daughters keep that name, while Miriam's married name is now Singer.

daughter. Basya was recuperating nicely and had already started walking. But then, one day, while leaning on a walker, she fell again.

This time, in addition to her hurt leg, additional health problems developed and worsened. Dr. Kleinman had her hospitalized in Bikur Cholim Hospital, where he is the general head. Basya's health became very ,very fragile. Her leg wasn't responding to treatment and her diabetes became more and more severe.

For her last thirty hours, Basya was still mentally clear, but she stopped talking and was obviously suffering great pain. She passed away in Bikur Cholim hospital at the age of 88, on the 25th of Tishrei, just after all the Chagim (holidays). She is buried on Har HaZeisim. My son Yankel and daughter Sura had flown in from Canada and were with her for the last few weeks.

Before she passed away, my wife very wisely told the children to whom she wishes certain valuables should go, (the menorah should go to Sura, and so on), so that there shouldn't be any disputes, chas vechalilah (G-d forbid). Whatever remained, the children had a meeting and decided together. Borouch Hashem, all of them get along well.

My wife's great concern with chesed and menschlachkeit can be seen by how she distributed her own money. She left 5% to institutions for retarded children and 5% for Shaarei Tzedek Hospital, where she went for checkups during the ten years she was sick. Melech is also on the board of Directors there and helps with fund-raising.

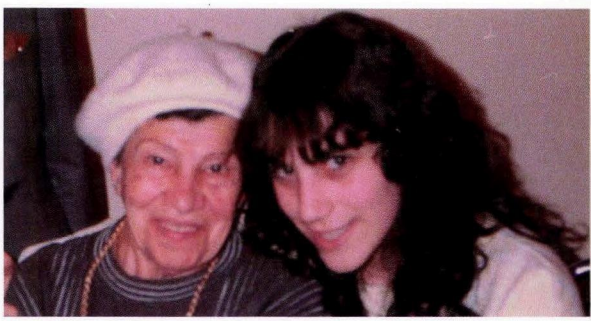
appliance, they asked for her opinion. When Melech and his family moved into a new home, they asked Basya for advice on how to arrange the furniture and what kind of refrigerator and table to buy. I myself am an am ha'aretz (ignoramus) in these matters.

My wife fell and broke her leg, here in the house, and had to be hospitalized in Hadassah Har Hatsofim for three months. During this entire time period, she wasn't alone for a minute. The children took on toranut (turns). If someone from the family couldn't be by her side, we hired a nurse.

We had kupat cholim (health fund insurance), but we always took private doctors to be sure we had the highest quality medical care. Dr, Kleinman, my wife's general doctor, recommended a top orthopedic surgeon, whose price to perform the leg surgery was 10,000 NIS.

The operation was very successful, and afterwards, Basya went to Melech's house to recuperate for six weeks. Elaine cared for my wife with great love and devotion, not like a daughter-in-law but like a

Basya with Ilana

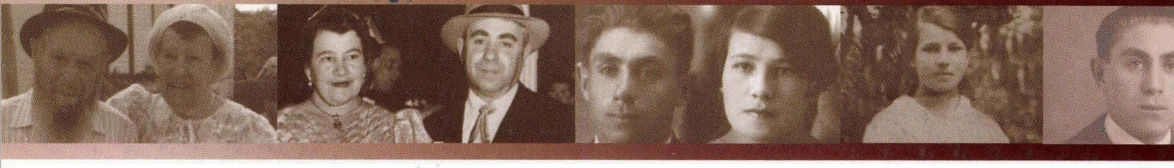

Basya with Maayan

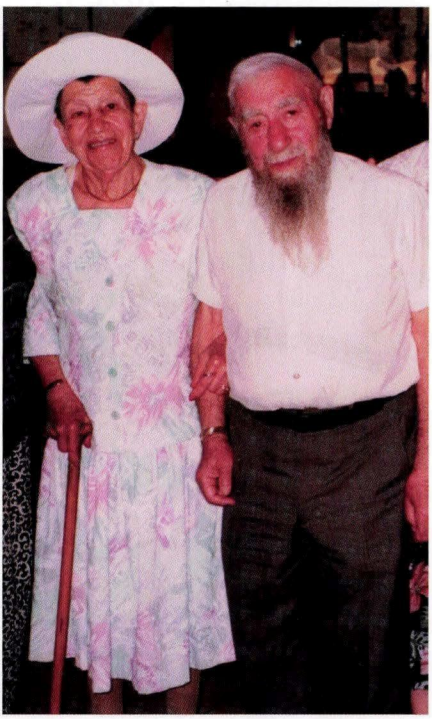

My Wife's Illness

The year was 1982. Basya and I had already been living in Israel for about five years, when we decided to take a short vacation at a Tel Aviv hotel near the sea.

As soon as we arrived, we went down to enjoy the beach a little, staying near the seashore. Suddenly, my wife said she didn't feel well. She could hardly walk the short distance back to the hotel. The hotel manager called a doctor, who immediately told us to go to the hospital.

The doctors there told me that Basya had had a heart attack. I telephoned Melach in Jerusalem, and he came that same day to be with us in Ichilov Hospital, where my wife was hospitalized for three weeks.

We returned home to Jerusalem, and a doctor came to visit her regularly at home. My wife's condition improved, although she had to take medication.

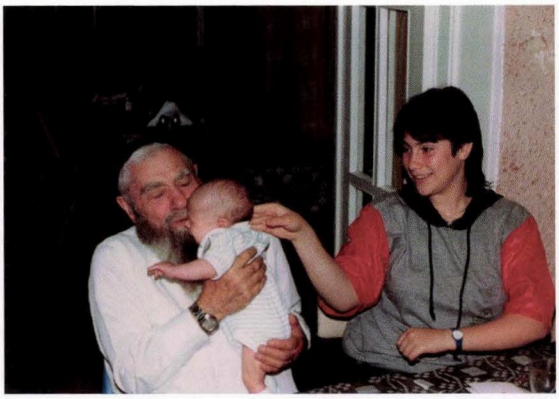
However, several months later, she began to suffer from diabetes. This illness was very weakening. From the time that she developed diabetes, she became a sick woman. She was able to get dressed and walk around the house and do things a little bit, but she wasn't well. She had to eat at certain intervals so that her blood sugar would remain stable. When returning home from shul Shabbos mornings, I had to make Kiddush right away so that we could have our meal.

The children greatly respected their mother. They always said she is a chachamah (wise woman). She was already eighty years old, but whenever one of the children wanted to buy something, like an expensive home

for Pesach. This way, they don't have to go through all the work of koshering their homes. And where did the money come from? I was able to earn, because throughout the years, I was rosho ve'rubo (head and all) in the business.

It is now almost five months that I am living here alone, since my wife passed away, and not once have I had to eat supper by myself. Every evening at 6 pm, one of my children or grandchildren comes and joins me for the meal. The ozeret (maid) sometimes cooks the food, but the children come and serve me and keep me company at the table. I haven't been left alone once. This means a great deal to me.

With Aliza

With my family at the Kinar hotel during Pesach

..."but I also understood that I had to prepare myself spiritually..."

years. To prepare myself materially, I had to save money. But I also understood that I had to prepare myself spiritually, to be able to have something to do with myself when I would become older.

My one regret is that I didn't learn enough limudei kodesh (religious studies) throughout my life. Till I was 21 years old, I had little opportunity to study Torah, because the Communists took over in Russia and closed down the chadorim. As a result, when I reached Canada, I knew how to daven, but not much more. I used to attend the shiur at Tze'irei Das Ve'Daas. But most of my time was invested into the business.

I saved the money for times like now. Boruch Hashem, I have the money to support myself. It is my joy to invite all my children to a hotel together

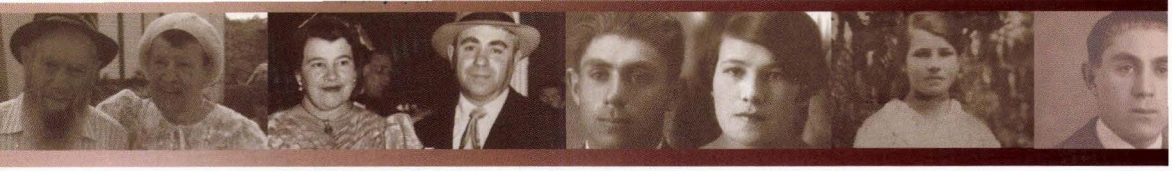
Basya and me with our children: Yankel, Sura, Melach and Miriam

But one thing I understood very well: the little green papers, the dollars, help guarantee your admittance almost everywhere you go. I wanted to gain that security for my family.

Of course, I saw my wife and children on Shabbos and on Yom Tov, but our time together was extremely limited. Sometimes, I would come home from the business only a half an hour before Shabbos. Friday night, I would go to shul to daven and then we would have our Seudah (festive meal), and then Shabbos morning attended the shiur (Torah class).

My children did not resent the time I spent in the business. They knew I didn't spend my time playing cards or going to shows. I tried to make the business a success, because I felt that I had nothing except the ability to make a few dollars.

It was also very important to me to spend some time on Shabbos learning something in Torah. I understood that I had to prepare myself for retirement

The evening shiur covers the Daf yomi. Three different rabbanim are coming, each one teaching the shiur twice a week: Rabbi Shukavitsky, Rabbi Saffra and Rabbi Eichler. After I had attended the evening shiur in the shul for many years, my wife suggested that the rabbi conduct the Daf Yomi shiur in our apartment, where it is heated. The other men in the shiur come here. Most of them were born in North America and had better backgrounds in Torah study than I did.

While it is wonderful to visit with children and to stay over for Shabbosim, we didn't think it was a good idea to live right next door to one another. We didn't ever want to feel we were interfering with the children or anything like that.

My wife didn't go to shul every day; none of the women did. But she was busy in the kitchen, and Melech's and Miriam's children were coming often to visit us.

About two or three years ago, we found an olah (immigrant) from Russia, who came to help my wife make Shabbos. Till today, the same lady Luba is working for me.

On my aanual visits to Canada, I ask my friends there, "What are you sitting here for? You could transfer the same checks to Israel and enjoy your retirement there!" But the usual answer is that their children are in Canada, and the children don't want to move to Israel.

Relationship with the Children

I think that my children understood very well that I invested so much time in the business in order to help build a future for all of us.

When I came to Canada, I felt very inadequate. What was I? What knowledge did I possess? I certainly wasn't a tallmid chacham (scholar) since in Russia, I had gone to cheder for only a few years before the Communists closed it down. I didn't have much secular education, as I never attended high school or college. Instead, I always worked in the flour mill for my father.

Basya and I talked it all over and decided to buy the apartment in Arzei Habirah. When we bought this apartment, it was originally a three-bedroom flat. The living room and dining room were separated by a wall. My wife had it made into one large room, opening up this large space so that we could have a lot of guests over at one time.

During my first days in Israel, I was very worried – just how would I fill my time? In Montreal, my daily schedule was very full and always centered around business. I woke up at 6 am, went to shul for Shacharis, rushed home for breakfast and then drove to the business, where I spent the entire day. What will I do now, I wondered, watch my wife cook in the kitchen? I knew that I am not a talmid chacham (scholar) and I was worried that I would not be able to understand a shiur properly.

With Rabbi Shikovitsky in Arzei Habira

Boruch Hashem I quickly found a morning shiur and an afternoon shiur as well as a Daf Yomi shiur right here in Arzei Habirah. I went to shul to daven, and I made friends.

The first time I attended Rabbi Shikovitsky's shiur in the Arzei Habirah shul, I must admit that I only understood about 10% of his words. When I returned home, I took out the Gemara and struggled to review the material on my own. Little by little, I was able to understand more and more.

Todday, Boruch Hashem, I am able to understand most of the Gemara shiur. In the morning, we learn Gemara Shabbos from Rabbi Kaufman. For about ten years, this shiur took place in the home of Rabbi Kushilevsky, but after he passed away, I had the shiur continue in my home.

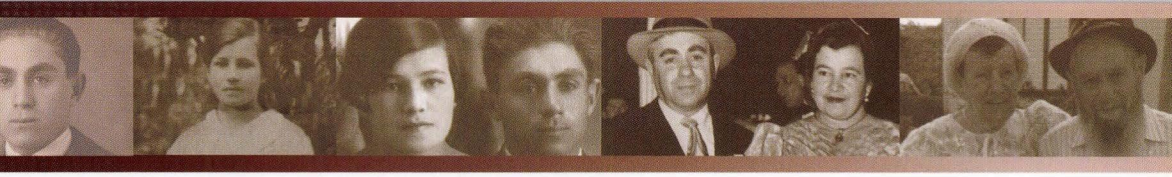

Since 1978, when my wife and I moved to the apartment in Arzei Habirah, 16 years have passed. Melach and I used to be active partners in Metropolitan together, but over these sixteen years, only Melech was active. He was connected with the business on a daily basis, by telephone and by fax, and flew to Canada a few times a year. I want to express myself that over these sixteen years that he worked and Ididn't work, he made me a partner just the same. I consider this a great kibud av (honoring of father).

I had bought the apartment in Arzei HaBirah where I now live, back in the early 70's, just like for fun, never actually intending we would live here. I had learned that every Jew should have a place in Israel, so I bought an apartment here while Arzei Habirah was still in the planning stages. Melach had purchased a home in bayit Vegan and was encouraging me to buy the apartment for sale right next door. A friend of ours from Montreal, Moshe Cohen, told us about the building plans in Arzei Habirah. A partner in the company that sold the houses, Cohen described the new project at that time still in the works.

Basya in Jerusalem

When we left the Rebbe and returned to the car, all of us sat in complete silence for a long time. We were driving for maybe an hour, and no one spoke. What the Rebbe had said was *mamash* (really) a great shock. Was it a mistake for me to have sold Metropolitan? But now that I had done it, how could I possibly take back the business? I didn't know what to do.

Meanwhile, Melach and his family left for Israel. I was still in a quandary. A short time later, I had a frantic call from one of the partners who had bought the store from us. "Mr. Lehman, I cannot work with my partner anymore. Maybe you will buy her out, and we can be in the business together."

I telephoned Melach long-distance to Israel to discuss the matter. At first, he said, "but we just left Metropolitan! We sold it, who needs it?" But a week later, he called me back and said, "Maybe it's a good idea, after all. The Rebbe did tell you to stay in the business."

Bekitzur (in short), Melach and I bought back half of the Metropolitan business. And ad hayom (until today), Melach and I are still half owners, while our partner in Canada manages the business.

At first, Melach and I travelled to Canada several times a year to supervise and also went to China and Poland and other countries to import goods. But these days, Melach travels to Canada several times a year, and I go only once a year.

I felt it was a mofes (miracle) that the Rebbe had said we should return to the business, and infact, it worked out just that way. And so it was that strangely, I bought my own business back five months after I had sold it.

My Move to Israel

I remained busy with Metropolitan as well as with selling denim. But after a while, my wife began to talk about moving to Israel. "what are we going to do here in Montreal? Miriam and Melech and their children are in Israel. We have an apartment in Jerusalem. Let's go live in Israel, too." About two years after Melech went to Israel, in 1978, my wife and I made aliyah.

Melach, Elaine and their children: Daniel, Shana, Simcha, Yisroel and Akiva before their Aliya

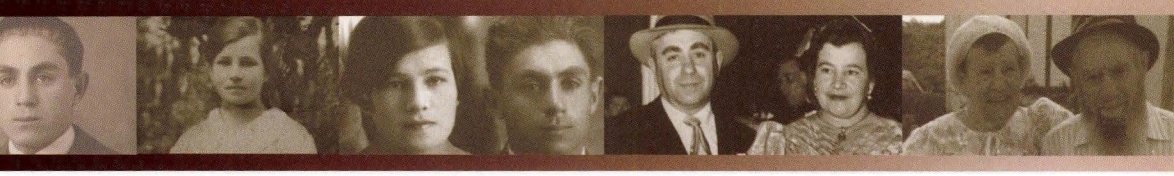
We sold "Metropolitan" and we were paid goodwill. We had many regular customers and an established business. We also had old established suppliers. We also sold the partners all the goods we had in stock.

We sold the business, but not the building. After the sale was completed, I took for myself a room in the building as well as a storeroom, and from these modest premises, operated a small business selling denim to make jeans. I would buy the fabric from Wabaso, the only factory making denim in Canada.

I Become a Partner in Metropolitan Once Again

Melach wanted to visit the Lubavitcher Rebbe and receive a bracha for his family's coming to Israel. We all travelled to New york together, Melech Elaine, the children and I. I used to go to the Rebbe every two or three years anyway, and I felt very familiar there.

When I entered the Rebbe's study, I told him right away that I had sold Metropolitan. To my great surprise and horror, he rose from his chair and said, "Why did you sell it? Who told you to sell the business? You didn't have to sell it! Find a way to take it back!" Then the Rebbe turned his attention to Melach and gave him and his family a bracha.

together with me, and until today, we are still partners together in business.

Our working together was originally my wife's idea. When Melach returned from Israel, Basya suggested to me that I take him into Metropolitan with me. I was a little bit apprehensive. I am twice his age, and it is only natural that sometimes, we would not agree about something. But my wife was sure that it would work out well, and so it did.

The main reason it went well is because Melach always listened to me carefully. When we went together to a factory to buy some goods, we would first talk together alone in the office, and Melach would always take my advice. He saw that I was already experienced. Also, his kibud av va'em (honoring father and mother) is of a very high standard.

When I took Melech in, Metropolitan had more and more hatzlachah (success). We started to buy goods in much greater quantities and to deal with huge chain stores. We continued to buy imported goods from China and from Poland, ensuring that we had merchandise first hand and could sell to chain and department stores.

Melach's Move to Israel and the Sale of Metropolitan

Years went by. It was 1976. Elaine and Melach had five children. Melach began to talk to me all the time about how much he wants to leave Canada and go to Israel. "I don't want to raise the children in Canada," he would say. Finally, he decided to make aliyah together with his family.

Melach and I decided to sell Metropolitan, because without him there, I could not handle the store's huge volume of business on my own. We sold Metropolitan to two Jewish partners. One of them owned a halvah factory and intended that his half-ownership of Metropolitan would be managed on a daily basis by his wife. The two partners who brought our business made an agreement stating that in case of any future dispute among themselves, either partner could buy the other one out.

University and Yeshivat Kerem B'Yavne were very positive for him. He took a great deal of good out of these places. Miriam completed Stern College in New York and soon afterwards, married and made aliyah with her family. She has two daughters.

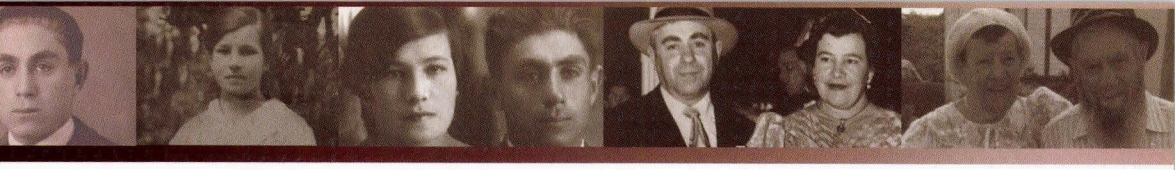
Miriam and Aaron

At the end of Melach's year of study in Israel, my wife and I went ot Israel for Rosh Hashanah. I hardly recognized my son that summer. He had grown a long beard and wore his tzitizs out. Melach didn't want to return to Montreal, but my wife and I insisted that he come home. I remember that he cried in the taxi the whole way to the airport, upset that he had to leave Israel.

Back in Canada, Melach married Elaine Glazer. Later, he went into business

At Melach and Elaine's wedding
From left to right: The Glazer Mechutanim (Louis and Josephine), Elaine, Melach, myself and Basya

Family Life

My wife Basya was responsible for a large percentage of my success in business. Whenever a serious decision came up for me, I always consulted her, because her opinion meant a lot to me. While I was immersed in the business, Basya brought up the children almost by herself.

When Yankel was about seventeen, he started to sell goods as a travelling salesman. He worked for a factory, selling goods to the chainstores and to storekeepers. He specialized in selling ladies' clothes, and he was able to make contacts and sell in the big stores like Eaton's and Simpsons. He is a nice-looking, tall fellow and made an excellent impression. He was so successful that he became the first, or maybe the second top salesman in Montreal!

Yankel and Ruth

About a year or so after I bought Metropolitan, Yankel, then 22, married a girl named Ruth Colton. They had two sons, but then Ruth passed away. Yankel later remarried but is now divorced from his second wife.

Sura's husband, Jack Palevsky, worked as an engineer and was very successful. Later, he went into business with his brother and they did well, too. Today, he is retired. He and Sura have four children. Both Sura and Yankel live in Montreal. My two younger children, Melach and Miriam, live in Israel.

Sura and Jack

I sent Melach to Yeshiva University, and for one year of his studies, he went to Yeshivat Kerem B'Yavne in Israel. I feel that his studies in Yeshiva

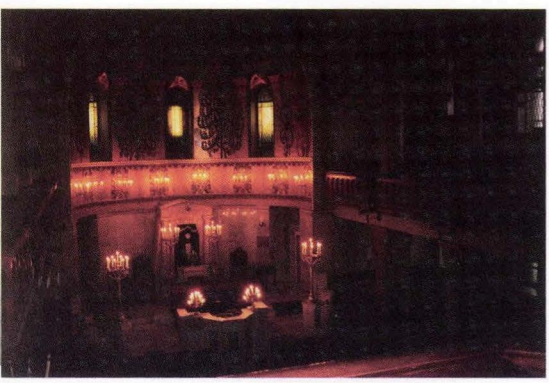

remain in the country past this day; I had paid in advance for our hotel stay only until Thursday, and extensions were not allowed. My flight to Israel was scheduled for that very night.

I took a taxi to the shul for Shacharis, my heart full of prayer that I would be able to locate the man and make the right connection.

This time, Boruch Hashem, Motel the shochet was there. I had an aliyah in the shul that morning. The men told Motel I had been seeking him out, and he came over to me and asked how he could help me. I said, "Maybe I can drink a glass of tea with you?" He understood immediately and invited me to stay after the davening.

The Moscow synagogue is a very large building. He took me all the way downstairs, where I saw a place that chickens were shechted (ritually slaughtered). "Don't be afraid," Motel told me, speaking now in Yiddish, not in Russian anymore. "Sholom Aleichem. Did you see the Rebbe?"

The inside of the Moscow Synagogue

With joy and relief, I gave him the esrogim and the Tanyas. He was so overwhelmed at the sight of these priceless items that he began to weep. Through his sobs, he told me, "When you see the Rebbe, tell him that it is impossible for us to live anymore like this. We want Mashiach!"

Upon my return to the Moscow hotel, I drank a glassful of vodka to celebrate the completion of my mission. I felt unimaginably relieved to have fulfilled the Rebbe's request.

Shortly after I got back to Canada, I travelled to New York to see the Lubavitcher Rebbe. I told him everything that had happened, especially the mofes (miracle) that no one had stopped our valise containing the esrogim and the Tanyas, and he laughed. The Rebbe's three esrogim must have been used that sukkos by thousands of people.

do you have?" "$2,000" I answered her. "Let's see the money." I took out the bills and she counted them up. "What else do you have?" "Nothing," I replied. She glanced at our large valise, packed full of overalls, jeans, socks and shirts, all intended as gifts for family and friends. Packed in that same suitcase were two ten-pack parcels of cigarettes. Rummaging through my valise, the woman pulled out these parcels. "What's this, cigarettes?" she said. "Take one" I offered her. I had offered her one, but she took two packs. Then she waved her hand, said "that's okay," and let our suitcases through.

When I saw everything loaded onto the car, ready to go to the hotel, I breathed a big sigh of relief. The Rebbe's esrogim and Tanyas were safely transported inside that customs-cleared valise directly to our Moscow hotel room.

Following the Rebbe's instructions, I went to the Moscow Synagogue for Shacharis (morning prayers) the very next morning, Tuesday, to seek out Motel the shochet. I took along the precious esrogim and Tanyas.

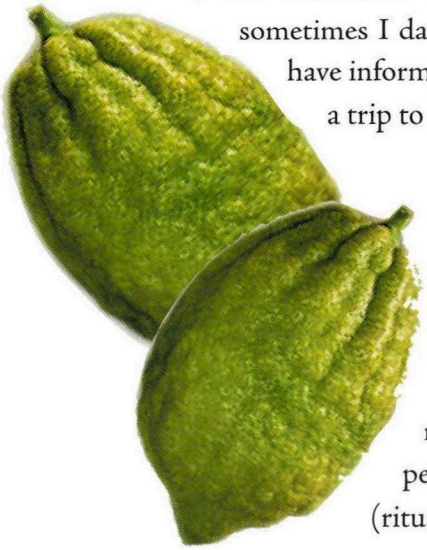
The Moscow Synagogue

The Moscow shul has a minyan only in the morning; the place is closed in the evening. I davened there together with a minyan of elderly men, but to my great disappointment, I was told that Motel the shochet wasn't there. I went again for Shacharis the next morning, but again heard the distressing news that the man I sought wasn't there that day, either.

By the next morning, Thursday, I was already going mad with anxiety. I still had not fulfilled the Rebbe's vital mission. It was impossible for me to

Bringing Esrogim to Russia

I was connected with the Lubavitcher Yeshiva in Montreal; sometimes I davened there. Someone from the yeshiva must have informed the Lubavitcher Rebbe that I was planning a trip to Russia. The year was 1960.

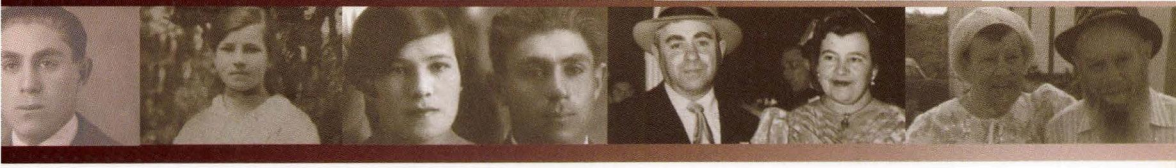
The Rebbe used to send esrogim annually to Russia. But in that year, the Russians refused to allow any esrogim into the country whatsoever. The Rebbe sent one of his Chassidim (followers) to me with three esrogim and three Tanyas and instructed me to take them along to Russia and give them personally to a man called Motel the shochet (ritual slaughterer).

The chasid explained that I could find this man in the Moscow Synagouge. When Motel the shochet would ask what I want' I should say that I would like to maybe have a glass of tea with him. Then he would understand that I am the shaliach (emissary) of the Rebbe in this matter.

When my wife saw the three esrogim and the three Tanyas which I had agreed to carry to Russia, she became very worried and upset. "How are we going to take these along? The officials will recognize the esrogim as illegal items, and then what will we do? What are we going to say if the Russian customs official start asking us questions?" she asked me uneasily.

I answered her, "Look, the Rebbe sent this, I have no other choice." The whole night before we left, my wife was crying. I told her, "I don't know what is going to be, but if the Rebbe sent it, I cannot leave it." And so I carefully packed the esrogim and the Tanyas in our suitcase, hoping and praying for the best.

In Moscow, the woman customs official asked me, "how much money

center with a large, open mall. Zoya passed us by several times in an arranged way and said hello, but never stopped to talk.

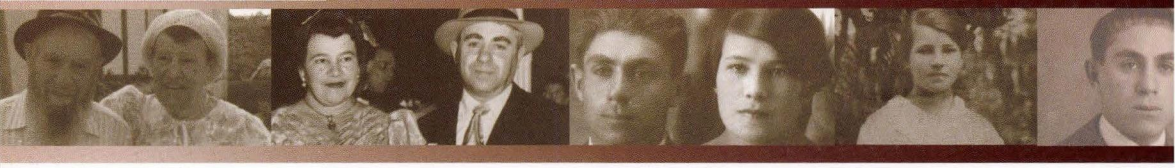
Later, Zoya's husband passed away; I said Kaddish for him. After Boruch's passing, Zoya visited Israel and came to see my wife and me in our apartment in Arzei HaBirah. Basya was already ill at that time, and Zoya examined her.

Zoya considered the possibility of aliyah at that time. She even went to Kupat Cholim to inquire about the possibilitiy of working here, and they were very anxious to have her. But in the meantime, she became head of her department in Russia. Zoya has one daughter, aged about 25. This daughter has one child.

I spoke to Zoya recently on the telephone, when she told me about her promotion to become head of the department. I asked her what salary she gets for this position, and she said, "Thirty thousand rubles a month." "What can you buy for this money?" I asked, and she answered, "Two kilos of meat." I think she herself realizes the irony of remaining in a country where a month's salary buys so little.

Zoya visiting in Israel. (the picture was taken in Miriam's garden)

when she submitted her family name, an obviously Jewish name in Russia, she was turned down immediately. Her father was devastated.

We would travel to the Ekster's home after dark, when the neighbors were less likely to notice us. One evening, Yankel Ekster again asked me if he could put on my tefillin. He was afraid to do so in the hotel because we figured everything was being watched. But in his own house, behind a closed door, Yankel put on tefillin again.

Ya'akov Ekster passed away in Russia, while Tzila and their two children came to the United States in 1991. Tzila passed away in Chicago. Today, her daughter lives in Chicago and her son in Los Angeles. Unfortunately, my nephew and niece have never had any opportunity to learn anything about *Yiddishkeit*.

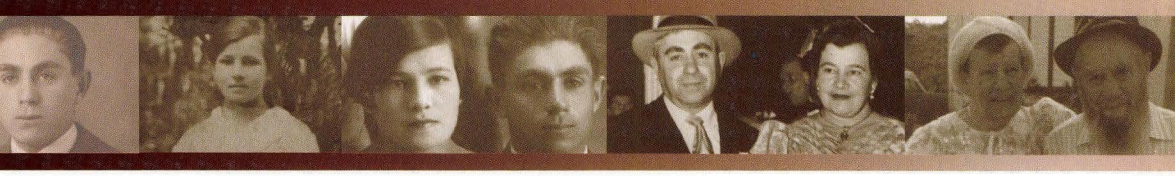
My brother Peretz used to visit us in the hotel in Moscow. He wore a coat with very large pockets, where he stored away all sorts of things that I would bring him.

Peretz drove a truck delivering beer to small towns. He was assigned to this job by the government for seventeen years. It is freezing cold in Russia, so I would send him warm clothes: shirts, pants, and socks, all taken from Metropolitan stock. Once, I sent him a ladies' fur coat from Canada in a parcel. Peretz was able to sell the coat and get, in return, enough money to live on for six months.

His wife died when she was very young, and Peretz remained a widower for some thirty years. His one daughter, Zoya, still lives in Moscow, where she works as a high-level medical doctor.

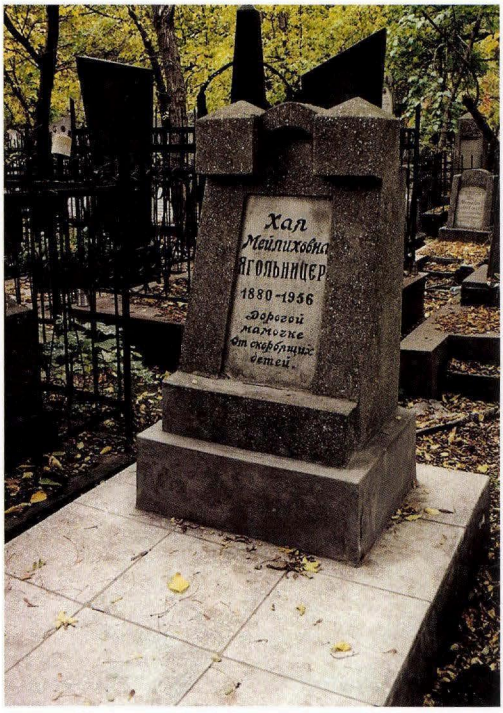
Zoya was married to a Jew named Boruch whose parents were very pious. Boruch held a very prestigious position in the Russian space program; he had a car and a chauffeur. But he refused to meet me or to let Zoya meet me when my wife and I were in Russia.

Nevertheless, Zoya found a way to meet us anyhow. We spoke by telephone and arranged to see each other in a clandestine way at a certain shopping

was a devoted Communist, *bechol levovo and bechol nafsho* – with all his heart and all his soul. The first time I came to Russia, we sat and talked, and I remember him telling me, "Oh, Nosson, what is money? Here it is a Gan Eden (Garden of Eden)!"

Three years later, when my wife and I returned to Russia again, we all went to the beis almin (cemetery) to visit the gravesite of Chaya Yagolnitser, Basya's and Tzila's mother. I couldn't believe my ears when Yankel Ekster

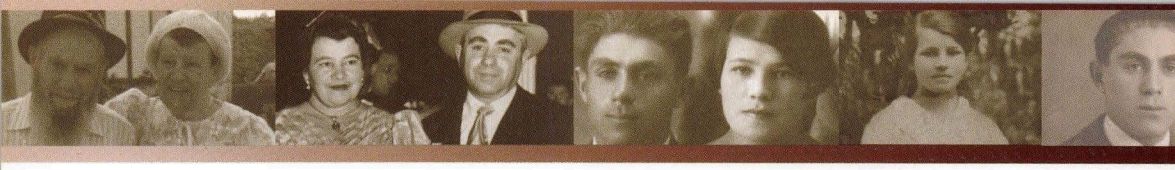

Basya's mother grave in Russia

asked me softly, "Nosson, did you bring your tefillin with you?" Then he took my tefillin in his hands and started crying like a child, saying, "For forty years, I was fooled and tricked. Now, I see the Communists are all liars and robbers. I threw out forty years of my life, for nothing!"

What had opened his eyes to the emptiness, corruption and falsehood of the Communists? His daughter had finished her studies and applied for a certain position in her field, a position for which she was fully qualified. But

men's jeans, shirts, stockings, underwear, sweaters. A pair of jeans was a big thing in Russia, and our friends could wear or sell these items.

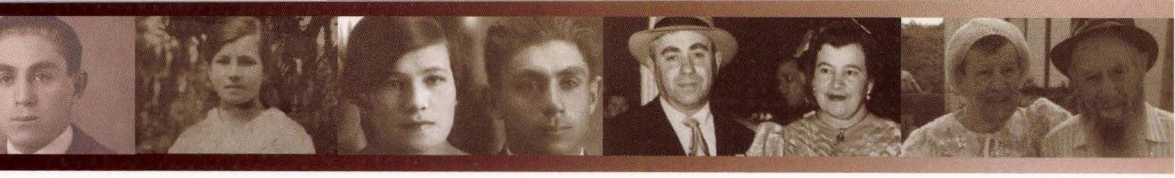
Ever since it had become possible to get mail through to the Soviet Union, we had corresponded with Peretz and Tzila, sending them letters, parcels and money. We sent all kinds of goods, first clearing the parcels legally and paying the required taxes and tariffs in the Russian embassy in Canada. I would send warm clothing for them to wear as well as luxury items, which Peretz and Tzila could sell.

As Canadian citizens, Basya and I did not have difficulty obtaining the necessary documents and papers to visit Russia. The Russian embassy required that we pay in advance for our stay in the Moscow hotel. We used the hotel only for sleeping; we couldn't eat anything there because it is completely treif (non-kosher). Instead, my wife took along canned food in a suitcase.

I wanted to visit Orinin, but the Russian authorities wouldn't allow this. The first time I came to Russia, I felt worried and uneasy about my own status in the country. After all, I was born there and had smuggled myself out illegally to Canada in 1924. What if the Russians had my name on record as a fugitive and would refuse to let me out? But Baruch Hashem, nobody asked me any questions. The Russians completely accepted my Canadian passport.

Basya and I were afraid that the hotel walls contained hidden tape recorders, so we were careful to talk about important matters with our relatives only outside the Moscow hotel. The *pachad* (fear) was horrible. If someone knocked on the door while we were in Tzila's house, she would become as terrified as if the *malach hamovess* (angel of death) were coming to call. You see, her husband Yankel was a Communist with a high position as a university professor. Hosting foreigners in one's home was considered very unsavory behavior for Communist Party members, and Tzila didn't want the neighbors to find out about our presence.

Tzila's husband was named Ya'akov (Yankel) Ekster. For many years, he

with the Chinese for the larger quantity, which would have put me in the marketplace with an exclusive!

Visiting Relatives in Russia

My wife and I visited our relatives in Russia five times between 1959 and 1964. We would always travel at the end of the summer, arriving in Russia on a Monday and leaving on Thursday, to avoid being there over Shabbos. Then we would go to Europe for a short vacation and then to Israel for Rosh Hashanah.

Leaving Russia for Yom Tov in Israel was like going from *choshech* to *ohr* (Darkenss to light).

My wife actually went there five times, while I travelled four times. In 1959, Basya went to Russia with our daughter Sura, and the other four times, Basya and I made the trip to Russia together.

Basya and Tzila

We stayed at the hotel in Moscow, where our *kerovim* (relatives) would come visit – my brother Peretz and Basya's sister Tzila. In addition, my wife had two brothers in Russia, but sadly, we were never able to see either of them. Moishe had passed away; we never found out exactly how. Hershele held a high military position in the Russian Army and refused to be in contact with us at all, since contact with foreigners was considered very unacceptable for a communist. My wife's parents had passed away before we ever visited Russia.

In Russia, Basya and I were also in contact with friends who remembered us from Orinin. I packed along for them all sorts of presents from my store:

How did I know how to buy a building and then rebuild it all? Hakadosh Baruch Hu helped me. I really knew nothing about this subject at all.

Importing Jeans from China

In 1959, I travelled to China in order to import goods. Once again, I went with the idea in mind to have one specific item manufactured for my wholesale business. This time, the item was men's jeans.

I took along excellent patterns for the production of this line. Denim is a well-known fabric, so I didn't need to purchase an engineer's secrets for the manufacturing process of this material. After extensive meetings, the Chinese factory owner gave me samples and a good price – the men's jeans, cut precisely according to my patterns, would cost me only $1 each pair.

But I hadn't come all the way to China just to buy some jeans – I wanted an exclusive deal on this item! The Chinese were very happy to offer me an exclusive, but they insisted that in return, I sign a contract to buy twelve thousand dozen a year.

When they told me I would have to commit myself to buying such an enormous quantity, I began to feel a little nervous. True, the denim material was made well and I believed my patterns would be very popular, but twelve thousand dozen? What would I do with so many pairs of pants if I didn't succeed in selling them? Many manufacturers in Canada produced their own lines of jeans, so I had to worry about a lot of competition in the marketplace.

While struggling to make the decision, I wished that I could contact the Lubavitcher Rebbe for advice; if he would have said to buy, I would have bought. But I had no way to reach the Rebbe.

In the end, I didn't sign a contract with the Chinese for an exclusive deal. Instead, I gave the factory owner my patterns and purchased three thousand dozen jeans. I profited nicely on the item and then bought some more. Later, when I saw how well the jeans sold, I felt sorry that I hadn't signed a deal

study and then he called me back, saying, "Nosson, all that you must do, you must do *be'simchah* (with happiness)".

I returned home and went back to work in Metropolitan as usual. About three days later, a wealthy Toronto sock manufacturer came by to see me. I asked him if he would lend me money for a mortgage so that I could rebuild my property. He answered, "What do you need me for? The government has a loan fund especially for manufacturers and storekeepers! Why don't you apply to them?" He picked up the phone in my office and made an appointment for me with the government branch handling this special loan fund.

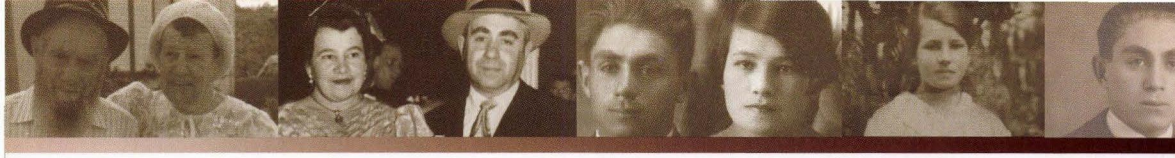
On the day of my appointment, I showed the Canadian officials legal documents proving that I was the owner of the Metropolitan property. I explained to them that I wanted to tear down the decrepit store building and rebuild, as I had been advised by an experienced contractor, but that the job would cost me $120,000. The government officials told me to leave all my papers and wait for the decision of the committee, which met every week.

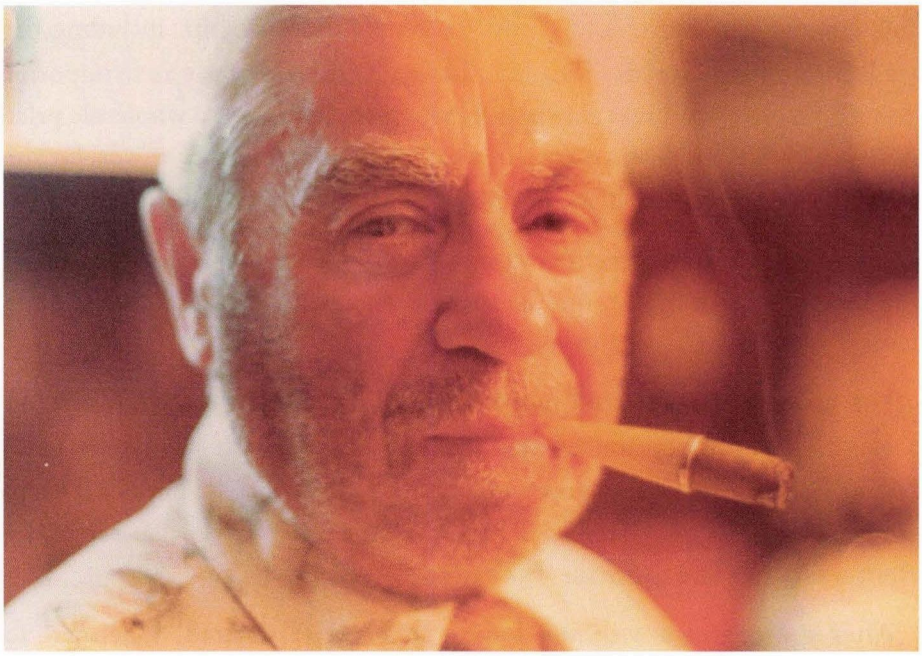
To my great surprise and joy, shortly afterwards, I received a phone call and learned that the Canadian government fund had allotted me a loan of $80,000 at 6% interest, to be repaid over the course of ten years!

Tzaddik gozer, Hakadosh Baruch Hu mekayeim (When the Tzaddik decrees, the Holy One Blessed Is He, fulfills). The Lubavitcher Rebbe's assurance had proved true.

Well, I added the government loan of $80,000 to the $40,000 I had, and now, I had enough money to hire the contractor!

This contractor usually handled much bigger jobs. My building was only three stories, while he generally handled projects with twelve or fifteen floors. To him, my building was like a shpielichil (toy). This contractor employed a non-Jewish French manager, who was on site all the time; I just saw the balabus (owner) there once. My son-in-law Jack Palevsky, married to my daughter Sura, worked as an engineer in the construction field. He helped me a great deal during the rebuilding of Metropolitan, overseeing the entire project.

Since the contractor had told me the job would cost $120,000. I still needed another $80,000, but how would I possibly drum up this enormous sum of money? Then my wife advised me, "When you have trouble, go to the Lubavitcher Rebbe".

I travelled to New York to see the Rebbe, bringing along the contractor's building proposal. The Rebbe, who is a trained engineer, examined the blueprints and reassured me, "*Fohr aheym, isvet zeiyn gut*" (Go home, it will be good).

I explained that even though bank loans were available at about 6%, the bank would only agree to lend me money at the much higher rate of 12%, due to the fact that Metropolitan was not covered by insurance. How could I borrow money at an exorbitant interest rate? But where else could I get the money for my building project?

I told the Rebbe about all my worries and difficulties. Nevertheless, the Rebbe said to me, "*Zorg nisht, fohr aheym*" (Don't worry, go home). I left his

this popular workshirt. And it cost me only a dollar a shirt, including the transportation to Canada. The only additional fee I had to pay as an importer was a 25% duty tax. I was able to sell the shirts to stores at a wholesale price of between $20 and $24 a dozen, or about $2 a shirt. In other words, for the $36,000 I spent on the shirts, I eventually made a profit of 30% to 40%.

These flannel shirts gave my business a big push too. I was alone on the market with these bright, nice shirts, and I gained entry into some of the larger, more prestigious stores.

Just as my three-year contract with the Polish factory was drawing to a close, I got competition on this item. Another Jewish wholesaler from Montreal started importing the same type of shirt – but he imported them from China. His merchandise, I had to admit, was better than mine; the cloth was softer and the make was better.

After my contract with the Polish factory had expired, I decided to continue buying flannel shirts from them, but not in the same quantity as before. Luckily, I was no longer under contract to purchase three thousand dozen a year.

Rebuilding Metropolitan: Getting the Money Together

To my great chagrin, after I had done business for several years from Metropolitan, my insurance company cancelled the store's policy. This was because the old, deteriorating building had frequent fires.

I consulted with a well-known, experienced contractor to determine the cost of renovations. He told me that the building was in such terrible shape that it was impossible to renovate; instead, he recommended demolishing the existing structure and rebuilding the place anew. He estimated the cost of the entire job at $120,000.

I was very interested in pursuing this venture, but I didn't have the money to do it. Actually, I had some money, about $40,000.

have never seen your wife, but I would like to give her a present", and I took out the hundred dollar bill and pushed it into his hand.

He took the money with a big smile, and provided me with the flannel shirt samples that same week. A hundred dollars was a lot of money, but I didn't want to be in Poland for Shabbos. The hundred dollars made the shirts in the same week.

I was very pleased with the samples. The shirts were very brightly colored with big checks – blue and red, green and red, and yellow and red – all the workshirt colors that the farmers liked. I told the head man, "I want to buy these shirts from you. But I want an exclusive arrangement. I don't want you to sell to anyone in Canada except for me." He replied, "If you want an exclusive deal, you have to buy a large quantity". "How much?" I asked. "Three thousand dozen," he said. I agreed, and we signed a three-year contract.

Before the Polish factory would send the goods, I had to put a letter of credit into the bank in payment for the entire amount. When the shirts would be shipped, the Polish government would receive their money from the bank. Letter of credit payment is actually more than paying in cash – it's like paying in cash in advance, because I had to arrange the letter of credit in the bank before the manufacture of the goods, and that reduced my bank credit line.

The sum of $36,000 for three thousand dozen was a fortune of money to be paying in advance for an as-yet-unseen item, but I knew I had an excellent product and an exclusive deal, too.

I returned to Canada and went straight to see my bank manager. When I told him I wanted a letter of credit for $36,000, he got a little bit excited. I reassured him that when the goods would come in, I would store them under the bank's name and pay the bank manager in cash every time I wanted to take out a hundred dozen shirts. In this way, I explained, the bank would be taking no risk.

I felt confident about making an advance payment, because I believed strongly that the item would sell well. I had had years of experience with

but I wasn't interested. He wanted to take me to the theater, but I told him I was too tired. Instead, I asked him to show me the Jewish cemeteries and synagogues.

He brought me to a small shul. I davened there together with a minyan of elderly Jews. They were very excited to hear who I was and where I came from. I attended their minyan daily during my stay in Lodz, and before I left Poland, I gave them my Siddur and Chumash.

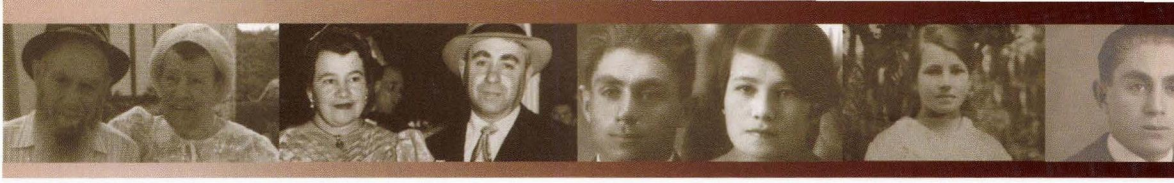
The head man at the factory spoke fluent English and also understood my Russian. All of the Poles in the factory behaved with superficial friendliness towards me, but it was obviously only because I was offering to do business in dollars.

Of course, I had brought along samples of the flannel shirts, so that the Polish factory workers could have a model of the product they had to duplicate. I had even received from a textile engineer several pages of information and instructions on the best way to manufacture this fabric. This engineer used to work with the Canadian factory which had produced the flannel shirts; I paid him $100 for his instructions and patterns.

In Poland, goods and labor are very cheap. I asked the factory manager how much each shirt will cost, and he quoted me, "$12 a dozen", that is only $1 a shirt. And the Polish factory could produce the shirts in large quantities.

This price was very cheap, especially since the fabric was to be made of a heavy flannel cloth. I didn't bargain. But I couldn't fly back to Canada before I had half a dozen samples in hand. I had to have samples to show storekeepers before anyone would place an order. "To produce samples will take two weeks", declared the factory head man, and my heart fell. I had already been in Poland several days, and I surely did not want to spend a Shabbos there.

I came to the head man's office the next day with a hundred dollar bill in my pocket. I was a little bit afraid to offer it to him; after all, the Polish government is Communist, and maybe offering him money would make me liable for arrest! But somehow I started making small talk with the man, asking him if he was married and had children. Then I told him lightly, "I

Canada, so there was never any problem getting invoices and official receipts from the country manufacturing the items. Then, at least for these imported goods, I would have all my stock accounted for and nothing to fear from the tax authorities.

A Polish salesman, representing the Communist government there, visited me at Metropolitan to ask if I wanted to buy goods. The samples of merchandise he showed me looked fine, and the transaction would be completely official and legal. I showed him the flannel checked shirts I used to buy and asked him if he thought his factory could produce the same thing. He cabled his factory and received official notice that they could duplicate this item.

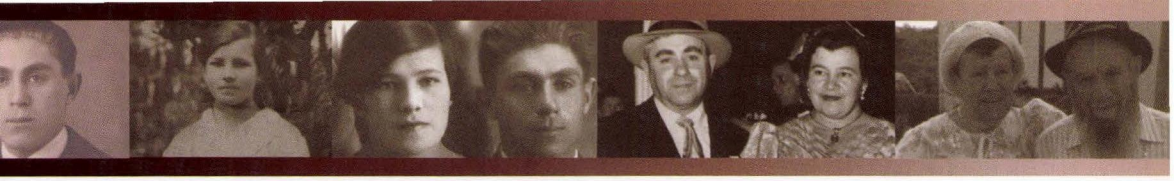
The year was 1955. Every Jew in Poland was struggling to escape from that country – but nevertheless, I wanted to fly there to order these shirts. Before deciding to go, I went first to see the Lubavitcher Rebbe in New York and told him the whole story.

We spoke in Yiddish. I explained my dilemma carefully, and he answered, "If you think it's a good thing to buy, go." He even took out a ten dollar bill and gave it to me, as a sign that I would have hatzlachah (success) there.

The ticket to Poland cost about $200. At the Montreal office of the Polish ambassador, where I went to get a visa, I had to pay in advance for my stay in the Polish hotel.

My plane arrived in Warsaw and I continued by train to Lodz, where the factory was located. Although I had paid a lot of money for my stay at the Polish hotel, I was of course unable to eat anything there because it was all non-kosher. Basya had packed enough food for me for a week or so. I ordered only vodka and tea from the hotel restaurant. The hotel lady in charge of the dining room was constantly asking me, "Maybe you would like this, or prefer that?" Finally, she understood that I would only drink tea. She and her staff began to call me "Chinee cholovek" (Tea-man).

Since the Polish government had categorized me as a tourist, a special man was assigned to take me around to enjoy the entertainment offered in Lodz,

He took care of aspects of the business that I preferred not to touch. Our customers usually didn't pay for their goods in cash; rather, they agreed to send a check after thirty or sixty days had passed. But if they didn't make their payment by this time, Efroyim was responsible for calling them and making sure the checks would soon be on their way. This way, I was free to do my main role in the business: buy goods.

Efroyim Shkarovsky worked for me for fifty years, until he passed away.

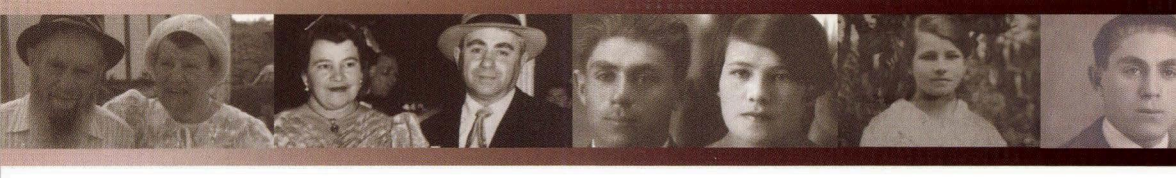
From Wholesaler to Importer: Flannel Shirts from Poland

One of the main items in my inventory of men's workclothes was the flannel workshirt. In Canada, a certain factory used to make the very heavy flannel cloth suitable for these no-iron shirts, printed with the large, colorful checks that the goyishe farmers liked. I used to buy large quantities of them, but after a while, the Canadian factory stopped manufacturing this line.

In the meantime, I had run into an additional problem. My manufacturer friends were very anxious to sell all kinds of goods – but only for cash. Nobody was willing to provide invoices. They didn't want to pay any taxes to the government, so they looked for every way possible to avoid bills and receipts.

I was glad to buy goods and make a profit when I sold them, but at the same time, I felt nervous about conducting all my business off the books. What if the government would come to my store at the end of the year, point to my stock of goods, and ask, "Where did you get these from?" I didn't want to get the manufacturers into trouble, but on the other hand, I didn't want problems with the Canadian tax authorities myself. As a result, I was looking for a way to buy goods in an official way, from someone who didn't mind writing out a proper receipt.

The solution for me, I discovered, was to import goods from a foreign country. Items manufactured abroad were shipped with all legal papers to

years of sleeping days and working nights, he became very ill. His doctor insisted that he would regain his health only if he worked a normal, daytime schedule, like everybody else.

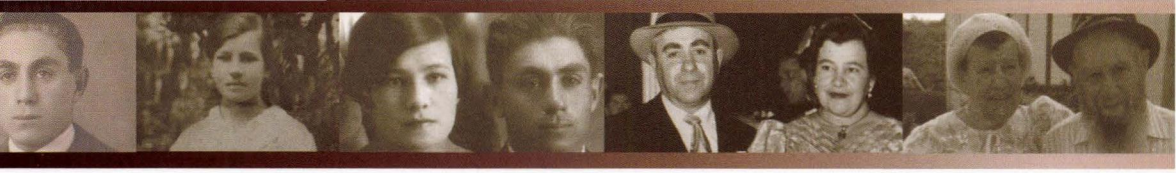
The bakery had no work during the day for him, but Efroyim couldn't find another job. Over the fifteen years of his employment there, Efroyim had saved up $4,000. Someone advised him that you could make an easy dollar in the stock market. Bekitzur (in short), it took the poor guy eight months or a year, and he lost all of his savings. He became very discouraged.

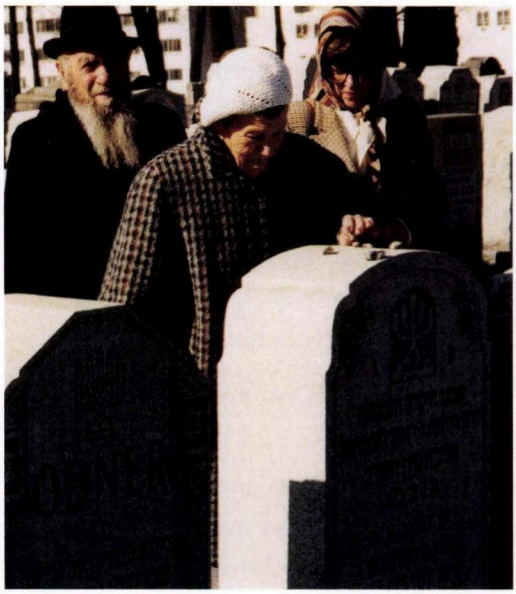
The man from my shul urged me to hire Efroyim in my store as a bookkeeper. But I was just building up a new business, and the turnover in my store didn't seem to warrant the expense of taking on an employee. "I don't have a big business. I handle everything by myself, and my son Yankel gives me a hand after school. I wish I could help, but my business doesn't need another worker," I explained.

Then the Rabbi of my shul himself came and talked to me about Efroyim. The rabbi even said that I didn't have to pay the man any money, just take him in on a trial basis. Well, I finally agreed. But how can you take a man in and not give him any money? I remember that the first week I paid him ten dollars.

Now, as it happened, from the moment Efroyim came to Metropolitan, a big hatzlachah (success) entered the store. Efroyim was a capable bookkeeper as well as friendly and extremely trustworthy. Goods started to move, new customers appeared.

He was so devoted to Metropolitan that people often thought I am the worker and he is the balabus (owner)! He was the bookkeeper, but whenever needed, Efroyim also helped me pack goods and sell. When things were busy during the day, he took the books home to work on them there. One could say that he lived the store. When Metropolitan grew, I took in other workers; there was a time that we had six employees. But no one worked like Efroyim.

At my mother's Kever in Montreal

My father was niftar in Tof Shin Beis (1942), and my mother was niftar in Tof Shin Yud Beis (1952). After my father's death, even though I still peddled in the countryside for another five years, I returned home to Montreal every evening so that I could say Kaddish with a minyan.

Efroim Shkarovsky Becomes My Employee

Throughout the first year that I had Metropolitan I worked basically on my own, with my son Yankel helping after school. I worked long, hard hours, but I knew I had to make myself available to storekeepers and peddlers who wanted to purchase wholesale goods. If a customer came to buy at 7:00 pm, I received him happily – I wouldn't tell him, "It's too late, it's time for me to go home now!"

Around this time, a man from my shul, Teze'ieri Das Ve'daas, visited me at Metropolitan and told me about the difficult situation of another regular davener there, Efroyim Shkarovsky. A skilled bookkeeper, Efroyim had worked fifteen years in a Jewish bakery, working only nights. After all those

My Parents Reach America

Around 1938, my brother Shloime in Baltimore and I chipped in together (he paid 75% and I paid 25%) to send my parents tickets to leave Russia. They were able to receive entry visas to the United States. However, they had to leave their other children in Russia: Chantche, Nechama, Blima and Peretz. Tragically, my three sisters all perished in the Holocaust.

One of the photographs in our "family tree" shows me with my wife, our son Ya'akov and our daughter Sura together with my parents, shortly after their arrival in Baltimore. Before leaving Europe, my father had been told by many people that everything is treif (nonkosher) in America. And so Father studied to become a Shochet for chickens, and Mother helped by taking off the feathers afterwards. When I look at that picture, I remember that I was going through a difficult time and that we were very poor.

My parents with Basya, me, Yankel and Sura

I approached a man named Mr. Goldstein, who davened in my shul, and proposed that we purchase the Main Street property together as partners. He replied that he wasn't interested in becoming a partner but offered to lend me $4,000. I borrowed an additional $4,000 from another friend, a milkman who had collected this sum from an insurance company after he had slipped and broken his foot while delivering milk one winter.

These two loans, together with my own $5,000, added up to just enough to buy the building!

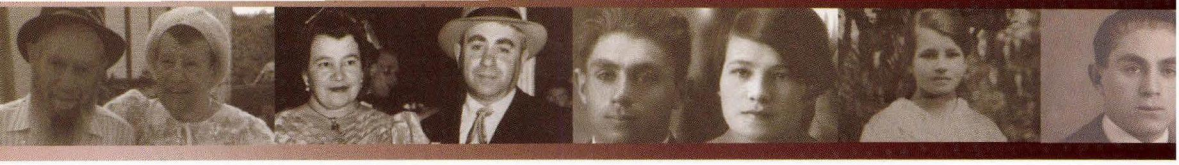
It was wartime, and many poor people were homeless. Before I purchased the three-story building, impoverished people with no money for rent had simply squatted there. These people vacated the premises, but in the meantime, the place had become dirty and bug-infested. I had to have the place thoroughly cleaned before I could move my store there.

I made the building's ground floor into my store, a wholesale outlet for men's workclothes. I rented out the two upper floors to factories; one floor housed a children's dress manufacturer, and the other floor had a factory making shirts and ladies' dresses.

I called my store "Metropolitan"; I think my son Melach gave me the idea for this name. I stocked the same kind of shmattes (rags) which I had been peddling for so many years – overalls, shirts, socks. I sold only wholesale, buying the goods from factories in large quantities and then selling to the small storekeepers. You see, a small store needs to stock only a dozen shirts, but a factory won't sell the small storekeeper less than five dozen shirts. I would buy many dozens of shirts and then do business with the small storekeepers and peddlers.

In that time, to sell was not a big deal. The main thing was to buy goods. Whenever I heard about goods for sale, I would run to buy what I could, since goods were so scarce.

For the most part, the factories I bought from were Jewish-owned. It was only after I was in the wholesale business for about five or six years that I approached a large, non-jewish underwear factory and started to buy there.

our home to store goods and get a start as a wholesaler. That was the *zeriyah* (seeding).

In the first days of selling wholesale from the house, my seder hayom (daily schedule) didn't change so much. I was working harder, that's all! I would rise at 5:30, go to shul to daven, come back and have breakfast, and then run to catch the bus to the countryside to begin peddling. The children were still sleeping when I left the house early in the morning. After peddling, I would run to the stores which carried my goods, to give them new supplies and to collect the money due me. My wife would wait up for me at 11 p.m. to give me supper. It wasn't an easy time, let me tell you. Late at night, when I came home, the children were usually already asleep. At very late hours during the week and on Motza'ei Shabbos, I would receive customers at home and sell the goods stocked all over the apartment.

The situation became practically impossible. The goods were stored in nooks and crannies all over the house. There was practically no room left for the family.

How I Bought a Building

I decided that the best solution would be to move my wholesale business to a store building. Then I could buy goods from factories in larger quantities and stock everything in the store, where I would also have a comfortable place to conduct business with my customers – storekeepers and peddlers.

Just then, a big property came up for sale in the commercial district of Montreal at 4273 Main Street. The building occupied an entire block; the front door was on Main Street, and the back door was on St. Dominique. The non-Jewish woman owner wanted cash and was willing to sell the whole place for $13,000. True, the building itself was in very bad shape and was maybe 120 years old. But the location and the land alone were worth the money.

I was very interested in this property, but I had one problem: I didn't have enough money to buy it! I had saved up $5,000, but the price was $13,000. I needed somehow to raise an additional $8,000.

lived in a second-floor apartments, which we also shared with my mother, who had come from Baltimore after my father's death. The apartment was located in a good district; the address was 5439 Esplanade. A brother and a sister boarded in one of our rooms, so that we saved on rent. The brother worked as a peddler, and the sister worked in a factory.

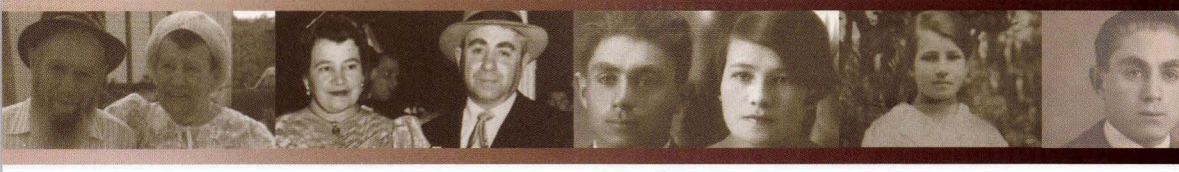
Once I stocked up on goods and began selling, the place became exceedingly crowded, with overalls and workshirts stocked up in every room, including the bedrooms. At the time, our daughter Miriam was a little baby.

My wife is truly the one who made it possible for me to make the transition from peddler to wholesaler. She allowed me to stock piles of goods in the house and have customers coming in and out at all hours. If Basya wouldn't have been an *Eshes chayil* (woman of valor), she would have lost patience and told me, "Look, I can't stand it, having the goods in the house is too difficult". Not every woman would like to give the house up to the business. But it was too expensive for me to pay rent somewhere as a storage place for goods before I had any idea how the wholesale business would go.

While I had the goods stored at home I still peddled during the week in the countryside. It was only later, when I had my own store, that I gave up the peddling entirely.

The move from peddling to wholesaling is enormous. It can be likened to the following: you take one piece of chitah (wheat) and put it into the earth, and a whole *shibboles* (sheaf) of wheat emerges eventually from the ground, a sheaf in which there can be fifty or a hundred separate grains of wheat! In other words, every development can be traced back to a step by step beginning.

For me, when I started with the parcels, this was the *chitah*. I started peddling with my parcels on my back and going on foot from house to house, very slowly building up a clientele and learning what the farmers liked. Then I was able to buy a horse and wagon, and afterwards, a truck – *madreigah acharei madreigah* (step after step). I got a big push from the farmer's $4,000 loan. And my biggest thanks go to my wife, Basya, who enabled me to use

how the items were selling. The very next week, I was peddling in a different village, about sixty miles away. To my surprise, I saw this very storeowner rushing over to meet me. "What are you doing here?" I asked, since his store was located some distance away.

He responded, "I've already sold all the goods you've given me, and now I'd like to get some more!" He was so pleased with the added business that he couldn't wait the full two weeks for my return to replenish his stock!

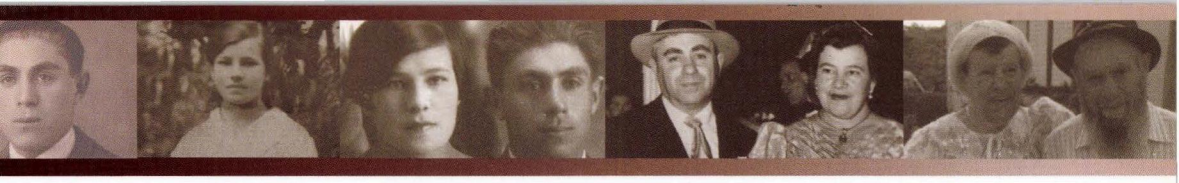
Soon afterward , other stores in different regions asked for the same deal. Eventually, I had four stores on my peddling route selling for me – while I had no store expenses whatsoever. I paid no rent, no electricity, no services, no nothing. I would visit my stores every week to check up on how the goods were moving and to work out the profits. By this time, I was buying much larger quantities of goods on a regular basis. There were weeks that I earned $600!

When I was a peddler working on my own, I had only my own credit line of about $150. But when I started buying large quantities of goods in the factories, I increased that credit maybe six times over. The first time I went into a factory and bought, let's say, sixty dozen overalls, I would pay up the entire amount in cash. The second time I came, I paid him only half, in this way creating my own credit line. The $4,000 loan with which I started all this business actually became transformed into about $8,000 or maybe even $10,000 worth of credit!

Wholesale Business from my Home

My peddling business was going well and I had four stores selling for me. After a while, my wife began to urge me to stop peddling and work in the city, closer to home and family. "Du vilst shtarben ah peddler?" (Do you want to die a peddler?) she would say.

Plenty of storekeepers and peddlers in the Montreal area had heard that I had large quantities of goods and wanted to buy from me, and so I thought I would try to sell goods wholesale from home. Basya and I and the children

out that every farmer needed four pairs of overalls a year, and the same thing for shirts and underwear, because everything got worn out from heavy use.

The truth is that a large part of my success was due to the timing. *Ha'shaah hoysa mesachekes etzli-* the timing was in my favor. Just after I borrowed the money and bought up a large quantity of goods, war broke out and goods became extremely scarce and costly. I had stocked up a tremendous amount, so my items were greatly in demand, and I could command a good price.

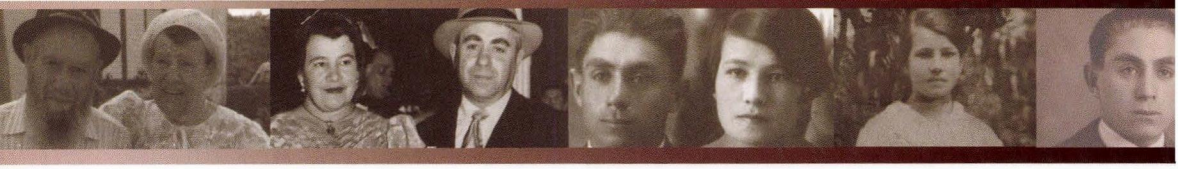
Four Stores Represent Me

Still, I was just a peddler, travelling from farmhouse to farmhouse, and how much could one person sell by himself? My profits were limited to how many trips I could make around the region with my horse and wagon or truck. Then I realized that there was another way I could increase my profits, now that I had a large quantity of goods for sale – I could ask a store to sell goods for me.

In the Quebec countryside which I had come to know well from years of peddling, I knew of a general store which sold all kinds of items, like sugar, dishes and horseblankets, but not clothes. I approached the storeowner and asked, "Would you like to give me a corner of space in your store? I will leave goods on a shelf here overalls, pants, shirts and socks, and when you sell anything, we can split the profit half and half!" In other words, if he would sell a pair of overalls for $1.20, and the profit was 20%, he could keep ten cents, and so would I. The storeowner seemed interested but said he had to check with his wife.

I waited until his wife returned and then explained my idea again to her. She liked it immediately, turned to her husband and said, "What can you lose? You don't have to pay anything, just give the man a shelf to stock his goods. Whatever you sell, you profit. If you don't sell the goods, you haven't lost anything!"

And so I stocked a shelf at his general store with men's workclothes worth $150 or $200. I arranged with the storeowner to return in two weeks to see

When I wrote out a check for $410, the man couldn't believe his eyes. I told him to go over to the nearby bank where I had already deposited my $4,000. "If the check is good, send the goods to me at this address, and if the check is no good, just don't send me anything!"

The address I used was Diamelle's as they had already given me permission to use my room upstairs to store goods. The rooms in those farmhouses were quite large, so I had plenty of space. My storage room at the Diamelles was to me safer than an insurance contract. No one came to their remote place, and the Diamelles themselves were very honest.

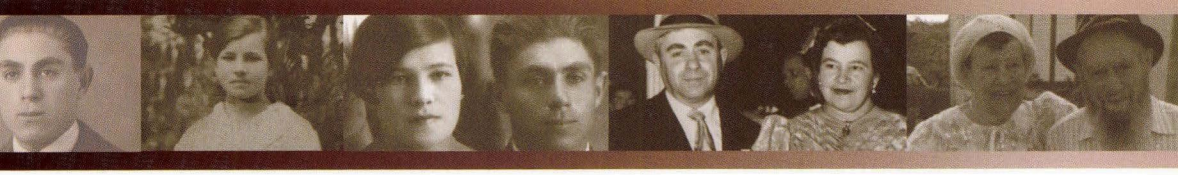
Since my check indeed had coverage, I received the goods at the farmhouse. I would be peddling the same items, but making a higher profit than before, since I had bought the goods for less money.

Everyone was saying that wartime was imminent, and that there would soon be an extreme shortage of goods and a huge price increase. This loan gave me a tremendous push forward in my business. I was able to purchase a large amount of goods, stock them in my machsan (storage area) at the Diamelles, and sell them when the price went sky-high.

Having peddled in the region for a number of years, I had gained experience in what famers need and want. I didn't stock up on ladies' dresses, because in that line, what is today in style may not be tomorrow. But overalls, workshirts, underwear – these were staple items. I wasn't afraid to buy these in huge quantities, because the same styles and colors would be good for a hundred years!

All through my years of doing business, I always stayed in the same line: men's workclothes. I stocked the same items summer and winter, winter and summer, year in and year out. Ladies' clothes, on the other hand, were a very risky venture, an area where I had no idea of styles or colors. True, there is a lot of profit in that line, but even if you score a success, after three months or so, the fashion is over and you need to rush out and invest in something new!

When farmers do hard physical work, they get their overalls extremely dirty and have to wash them every week, sometimes twice a week. I figured

"Oh, Nelson, don't be foolish! I know that you are rich. You started out peddling from parcels. Afterwards, you went around with a horse and carriage, and then you bought a truck. I am sure that you own plenty of blocks in Montreal. Just give me your personal check, and that is enough guarantee for me!"

Diamelle had already lent this sum out to another man, who had retunred it with interest. He offered me the loan at a rate of 6% interest. I borrowed the money for one year, giving him my own check for the full amount.

Well, my kop (head) started to work right away, thinking of different ways to use the money. That Friday, I went home for Shabbos getting back to Montreal early enough to deposit Diamelle's check in the bank. On Motza'ei Shabbos, I went as usual to my regular wholesaler to buy goods. My regular credit line was $150 to $200. Every week, I would give the wholesaler $50, and he would supply me with more goods worth $50.

This time, I started buying large quantities of goods totaling much more than my usual credit line. The owner came over to me and asked, "Nelson, what are you doing? You've already stacked up more than $200 worth of goods!" But I kept packing up more and more items: overalls, shirts, socks, fabric. The owner came over again, mystified. "I can't understand you," he said, "Are you mishugge (crazy) or what?" Cool and calm, I asked him to count up the total amount of goods. The sum came to $410.

I said, "At what percentage cash discount will you give me for the goods, if I pay you cash now for this entire order?"

"2%".

"But you give me a discount rate of 2% even if I buy goods worth only $50"

He thought for a moment and asked me what I wanted.

"I want 5% in addition to the regular 2%".

"And you're going to pay me cash?" he asked, incredulous, certain that I didn't have the money.

The Four Thousand Dollar Loan

The year was 1939, just before the Second World War. By this time, I had saved a little money and bought a truck for my peddling business. I stored my goods on a regular basis at one of the farmhouses, where I slept once every two weeks. In the wintertime, when I peddled with a horse and sleigh, I was able to leave the horse in the stable there.

This farm belonged to a wealthy, childless, young farmcouple named Diamelle. I stayed with them in this way for about seven or eight years. Instead of paying rent, I would give the farmwoman clothes she needed, like a blouse, stockings, or an apron.

Diamelle owned a piece of land as well as about thirty cows. Every morning, the couple milked their cows. A truck passed throughout the region at an early hour to pick up the milk for a factory, where it was pasteurized and distributed. Diamelle received a check from the factory every two weks. His wife's father was also a rich man.

One cold night, I put my horse in the stable and came into the Diamelle's house, as usual. The woman served me my supper. I brought my own bread, and she supplied me with eggs, milk and homemade maple syrup. Her husband entered the room and suddenly asked me, "Nelson, do you want to borrow $4,000 from me?" This money, I knew, was his inheritance from his father.

Surprised by this proposition, I replied, "I don't believe so" and went on eating my supper. But that night, I couldn't get his offer out of my mind. What would I do with so much money? I couldn't sleep, tossing and turning, thinking about the loan. Finally, I decided that when I would go down in the morning for breakfast, if Diamelle would ask me again about the money, I might take him up on the offer.

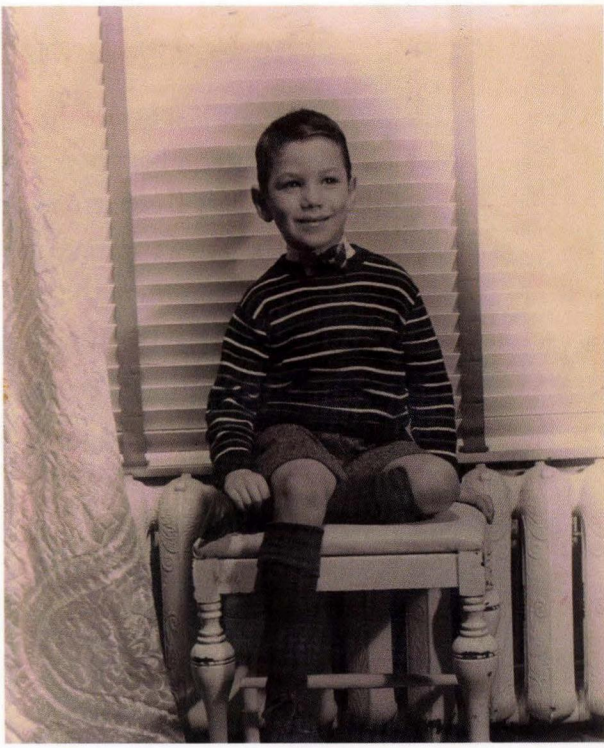
Sure enough, in the morning, Diamelle came downstairs and asked, "Well, Nelson? You don't want to borrow from me?" I asked him what kind of guarantee he would require in order to lend me the $4000. He responded,

Basya's circle of friends were mainly our chaverim from Orinin, the ones with whom I smuggled out of Russia. But unfortunately, these chaverim and their families were mostly not religious. On Shabbos, while they would go out to movies or take street cars to parks, we couldn't go along because we were Shomrei Shabbos.

When Ya'akov was young, I sometimes earned only five dollars a week. Nevertheless, so that he would have the best opportunity to learn Limudei Kodesh (religious studies), I sent him to the Lubavitcher Yeshiva in New York City.

Even in later years, when I worked in the store as a wholesaler, my wife carried most of the responsibilities of the home and children. I would rise at 6 am, daven in shul, come home for breakfast, and leave for the store, staying there all day and long into the evening.

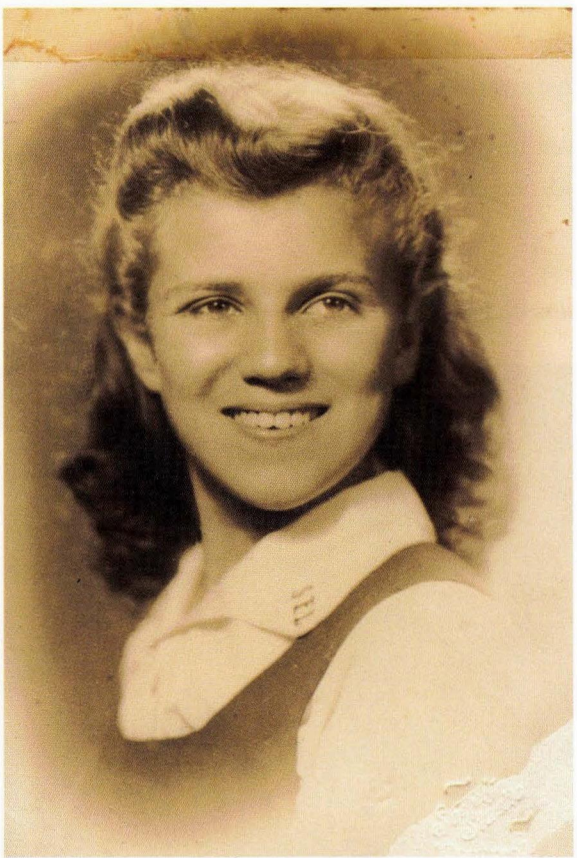
Melach
Miriam

Montreal every Friday afternoon to be with the family. At the time, we only had Ya'akov, then only about three years old. But there weren't any other Jews in the vicinity, only French goyim.

We decided to return to Montreal for Rosh Hashanah. We rented a different apartment, and I became connected with a wonderful shul - Tze'irei Das Ve'Daas where I met very good people.

Sura

My wife had a very difficult time during those years. Monday through Friday, I was away peddling in the country, and she was alone. I often returned late on Friday afternoons, with only enough time to take a shower and rest a few minutes before Shabbos. On Friday nights, I went to shul and afterwards to the shiur. In the morning, I went to Shacharis (morning prayers) at shul again, returned home for lunch and a nap, and then went to Mincha (afternoon prayers) at 4 pm and stayed on for another shiur (Torah class). On Motza'ei Shabbos (Saturday night) I went to the factories to buy goods.

But Basya was so good. She understood that this was the only way I could earn a living for the family, while remaining Shomer Shabbos. She supported me in every way.

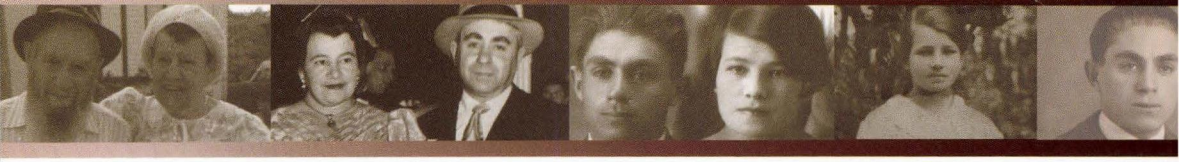
high for us. I suggested to my wife that we move to the countryside, where the rental was much cheaper. Instead of paying $17 a month, we found a house that cost us only a total of $15 for the entire time period between May and Rosh Hashanah!

At that time, I was selling women's dresses for 75 cents a dress; I used to pay 60 cents each and make a profit of 15 cents on every one. I had in stock four pieces, sizes 12, 14, 16 and 18. Basya came to me and said – I need a new dress. Sadly, we were so poor that I had to say no, explaining to her, "If you take the size 12 or the 14, I won't have another dress that size to sell!"

In a way, I was glad to rent a house in the countryside, because we were able to save money on rent and I did not have to travel all the way back to

Basya and me with Yankel

of fur coats in different styles, colors and sizes and chose exactly the one she wanted. The factory owner sold it to me for the wholesale price of $175, and I charged the couple $200.

The manufacturer was happy, because he profited the same amount he would have received from a storekeeper. The farmpeople were happy, because they had received exactly the coat they wanted, and had also saved about $50. And I was happy, because I had netted a profit of $25!

The Children

The hardest thing about peddling business was that I had to be away from my wife and family from Monday through Friday. My wife Basya was truly an *eshes chayil* (woman of valor). She had to raise the children practically singlehandedly, and extremely difficult task, especially since we had very little money.

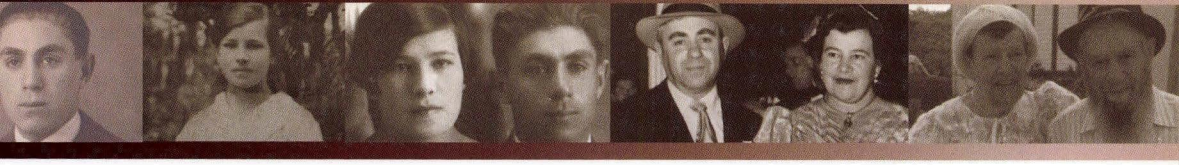
Since I was on the countryside throughout the week, I wasn't always home when Basya had to give birth. But we had good neighbors who helped out when I wasn't home, taking care of the older children when Basya had to have a baby.

Our first son was born in 1927, two years after our wedding in June 1925. We named him Ya'akov, after the father of Musya, my wife's cousin. We called him Jack in English.

Sura was born in 1931. We named her after my father's mother, my bubbe (grandmother) who lived with my family in Orinin for about ten years. Melach was born in 1939, and he was named after Basya's father. Miriam was born after my father, Meir, had passed away, so we gave her a name that started with the "M" of Meir.

At home, we always spoke Yiddish with the children. The children learned English from the street, and at public school.

At first, Basya and I rented one room in a family's apartment, but after a while, we rented a small house. Rent was $17 a month, but this sum was too

I remember once sitting around the table at a farmhouse, when one of them commented, "There arent' any Jewish farmers!" His son joked, saying, "It's a good thing there aren't any, because the Jews would produce three or four times as much as any other farmer and break the market so all the prices will be forced down!" In other words, he was saying that the Jews will ruin it for everybody. I felt very uncomfortable listening to these anti-Semitic gibes.

The parents, however, treated me in general *be'kavod* (with respect). They knew I am a religious Jew and respected me for it. Every morning, before I came down to have breakfast, I davened upstairs. If a customer came to the house wanting to see my wares and buy something, the farmwoman would explain, "you cannot disturb him during his prayers."

Other Jewish peddlers also worked the same region. We were all friends and had a system so that two of us would not visit the same farms on the same day. On Monday, I would be scheduled to peddle in a certain region, while the next peddler would bring his wares there only on Tuesdays.

It was hard to remain a Jew while peddling among the *goyishe* farmers. But I never touched their non-kosher food. I brought along my own bread and used only their milk, eggs, fruit and vegetables. Even in my poorest days, when I was earning only $5 or $10 a week, I used to set aside five or ten cents to give away to gemilas chasadim funds.

The farmpeople became used to me and even began to give me special orders. My regular stock was overalls, shirts, socks, and cotton goods by the yard, but then I began to sell suits and coats on special order.

One woman even asked me to get her a fur coat made of Persian lamb! First, she explained to me exactly what she wanted. A fur coat like the one she wanted would cost about $250 if purchased in a regular retail shop in Montreal. I told the couple that the best thing to do would be to meet me at a certain spot in Montreal, and together we would go to the factory, where I knew the boss.

We set up a date and a time, and the farmpeople met me in the city at the appointed place. At the factory, the farmwoman tried on a wide range

The first week, I sold items to about two customers. The second week, after all my trudging around I succeeded in getting maybe four customers. I kept records of where I had sold and to whom, so that I could remember to visit the same houses every two weeks.

Sometimes, the first time I knocked, the woman said she didn't need anything, but the second time, she would let me in and buy a bit of thread for sewing. Then, since I was there already, I would show her a pretty piece of fabric she could use to make a child's dress or an apron for herself, and she might take a fancy to it and buy some. Slowly but steadily, this was how I was able to get a clientel in the Quebec countryside.

One major obstacle to my work as a peddler was that I didn't know French. It was only after weeks and months of this work that I started communicating in this language. Another problem I had was that I didn't bargain over prices, and the psychology of the French woman is that she likes to bargain. She feels that otherwise, the transaction has no ta'am (flavor)!

For the first couple of years of peddling, I didn't make a living because I kept to this rule. Nevertheless, I abided by advice my father had given me before leaving Orinin: "If you're going to be a merchant, have one price and no bargaining". And so when I went out onto the countryside and the farmwomen asked me the price of a pair of pants, I answered, "One dollar" and stuck stubbornly to that price. All the other peddlers, if they wanted one dollar, they asked for two or three.

After a couple of years, though, the fact that I did not bargain became an asset rather than a liability. It sometimes happened that when I reached a farmhouse to show my wares, the parents weren't home and had left a teenage son or daughter in charge. Since the parents had emunah (faith) in me and knew that I kept to one fixed price, they would allow their youngster to buy overalls, stockings, or shirts from me.

Once I learned some French, the farmpeople were very anxious to talk to me and learn about my life in Russia. The farmers themselves were quite decent people. But their sons who had been away to college already smelled of anti-Semitism.

How I Bought a Horse and Wagon

Around this time, a Jew visiting Montreal from New York came to see me in the room Basya and I rented, and asked for help to bring his brother to Montreal. I was happy to help out. The man completed papers which I signed, claiming the brother as if he were my own. After a few months, the man arrived safely in Montreal, and the two brothers came to thank me.

The man from New York handed me $50, thanking me for helping his brother. When my wife saw the money, she said happily, "ah, this will pay for a horse and wagon, so that you don't have to carry your parcels on your shoulders!" And just as Basya said, I used this money to buy a horse and wagon.

This purchase made my work as a peddler much easier. Now, I could get from one farmhouse to the next with much less time and effort. And since I no longer had to haul all the goods in leather parcels on my back, I could stock a much larger quantity and variety of items, thus increasing sales and profits.

Afterwards, I bought a truck so that my business could go even faster. I learned how to drive from a fifteen year old French boy. Out in the country, there was hardly any traffic, so it was a good place to learn to drive. He drove together with me for maybe a day or two, and in exchange, I gave him a pair of socks. The young boy had learned to drive from his father, who worked as a taxi driver.

How I Built Up the Peddling Business

At first, when I went with the parcels on my back, I simply walked from house to house. I could pass ten houses, hoping for a sale, but all the farmwomen might call out from behind a closed door, "I don't need anything" and that would be that . I would have to trudge on, not having earned a cent. Finally, maybe the eleventh would open the door and say, "Let's see what you have." I would show her my wares, and maybe she would buy something.

one which would have taken me into Montreal in time for Shabbos.

What can I do now? I wondered. We had no telephone, and therefore I had no way to let my wife know what had happened. How could I simply not show up at home and spend Shabbos alone in the Quebec countryside? But on the other hand, how could I possible get back to Montreal in time?

Perplexed, I suddenly noticed a taxi driver parked next to the train station. I approached him with trepidation and asked how much he would charge to drive me to Montreal. The driver, who recognized me as a regular train commuter, couldn't believe his ears. ",Are you crazy, Nelson? It will cost you five dollars to have me drive you to Montreal. Why don't you simply wait for another train? The next one leaves for Montreal in just three hours, and a ticket will cost you only 45 cents!" But of course, what the goyishe taxi driver did not realize was that in another three hours, it would already be Shabbos.

That week, my total earnings had come to only five dollars – precisely the sum I would have to pay the taxi driver in order to be home in time for Shabbos. I stood there, struggling to make a decision. How could I spend all of my hard-earned wages on one ridiculously expensive taxi ride? On the other hand, what about Shabbos?

Finally, I concluded that I had only one choice: to take the taxi home. Paying that five dollars was one of the hardest things I've ever done. It was, for me, a very big korban (sacrifice). It was my pay for the whole week, my earnings from very long, hard days hauling parcels from farmhouse to farmhouse.

There is a saying from Chazal, *"Kol hamekayim es haTorah me'ohni, sofo lekaymah me'osher"* (Anyone who fulfills the Torah in poverty, will eventually fulfill it from wealth) (Pirkei Avos 4:11). And Boruch Hashem, I received help from Above so that I later was able to honor the Shabbos out of abundance and prosperity. Maybe all of my later success in business was in the merit of this five-dollar sacrifice.

accompanied by our friends from Orinin. Basya cried at the chuppah, saddened because none of our family was at the wedding.

Afterwards, when I asked Rabbi Cohen how much I owed him, he said, "Five dollars." This small amount of money included his payment for conducting the wedding and writing out the Kesubah, as well as covering all the expenses.

Even though we had been married, Basya and I continued boarding separately for the first few days. Mrs. Yevzaroff told me, "I can't understand this – you got married, now you should rent a room together!" And so Basya and I went and found a room to rent.

Basya found a job working in the same glove factory where I had worked at first, the place where I had left because the boss made it impossible for me to be Shomer Shabbos. For this reason, Basya also had to stop working there after a couple of weeks. For a while, she worked at home, mending clothes from a factory and struggling to make three or four dollars a week.

In the meantime, I peddled goods in the Quebec countryside from Monday to Friday, returning home only for Shabbos. Throughout the week, I slept at farmhouses in the countryside.

Between my earnings as a peddler and Basya's wages from mending clothes, we were able to pay the rent. We rented a room from a small family where the landlord was a tailor. In this apartment, Basya was allowed to use the kitchen to cook. Before, when I rented a room as a bachelor, I never had asked for cooking priveleges, because I never really cooked anything for myself!

How I lost a Week's Earnings – in Honor of Shabbos

Every Friday, after an arduous week of peddling, I would board the train back to Montreal, parcels loaded on my back. But one time, just as I reached the station on a Friday afternoon, I saw the train just pulling out of the station. I had missed it by only a minute or two. That train had been the last

arrived in June, 1925, and I had left in the winter of 1924, so we had not seen one another for over a year.

Mr. and Mrs. Yevzaroff's business was to buy and sell old clothes and other items that people were getting rid of cheaply. Before Basya's arrival in Montreal, I bought a secondhand suit, old but still good, from Mrs. Yevzaroff, for which she charged me only fifty cents. It was my special suit in which I went to meet my kallah.

Basya and friend

Just as I had, Basya took her first steps in Montreal at the train station. Her ship had landed in New York, and she had taken a train from there. Some of our chaverim from Orinin accompanied me to the train station to receive her. The girl who had been part of my group came to meet Basya, too. Miriam (we called her Musya) was actually Basya's cousin.

From the train station, Musya took Basya back with her to the room she was renting, and so they boarded in the same house together.

After a couple of weeks, Mrs. Yevzaroff stated to ask me "Nu? So when is the wedding?" Basya and I had really planned to work a bit first, for a year or so and save up a little bit of money, and then get married. But we decided to get married right away so that we could return the $200 loan to Mrs. Yevzaroff.

At that time, the Chief Rabbi of Montreal was an elderly man named Rabbi Cohen. Basya and I went to see him and told him that we wanted to get married. The good rabbi took care of every detail: he provided a chuppah and wine, and his rebbetzin had a private talk with Basya and prepared refreshments. On the appointed date, Basya and I returned for the wedding,

room had a Christian statue. In the morning, I had to ignore these idols when I would daven and put on tefillin.

The French Canadian farmpeople called me "Nelson"; this was their way to pronounce my real name, Nussin. In fact, I still sign "Nelson Lehman" in the bank, until today.

My Marriage to Basya

When I arrived in Canada in 1924, I wrote Basya a letter. She wrote back, and we corresponded in this way for several months. I was distressed to learn that her father, Yonah Yagolnitser, had been arrested and sent to Siberia. Basya's mother strove to get her husband released, but he never returned. In the meantime, Basya asked if it was possible for me to help her reach Canada.

My original plan had been to make a thousand dollars and then return to Russia a rich man. But *machshovos ha'adam hevel* (thoughts of man are futile). I certainly had no intention anymore of returning to Russia and instead of amassing a thousand dollars, I was almost penniless.

From the Gemilas Chassadim organization of the Montreal Jewish community, I borrowed $100 for Basya's ticket, a sum which covered the $67 cost of the ticket, with a little left over for extra expenses. I was allowed to pay the Gemilas Chessed back over a year's time.

Before Basya's papers could be cleared, I also had to put an additional $200 down in the Canadian Immigration Office. This money served a deposit, guaranteeing that I would marry her. If not, the immigration authorities would be able to take the money, buy her a ticket and send her back to Russia!

I borrowed this sum of money from the Yevzaroffs, the kind people where I was renting a room. This was the same family who had lent me the $50 with which I bought my first goods to start off my peddling business.

Basya's journey from Orinin to Montreal took about three months. She

Not really knowing exactly where I was going, I bought a train ticket to the countryside for forty cents and travelled about thirty miles away from Montreal, to the Quebec countryside.

I got off the train with my parcels and simply began to walk, and when I saw houses, I knocked on the door. Mostly, the farmwomen answered the door, because the men were working in the fields during the day. When someone answered the door, I asked, *"Voulez vous acheter quelque chose?"*

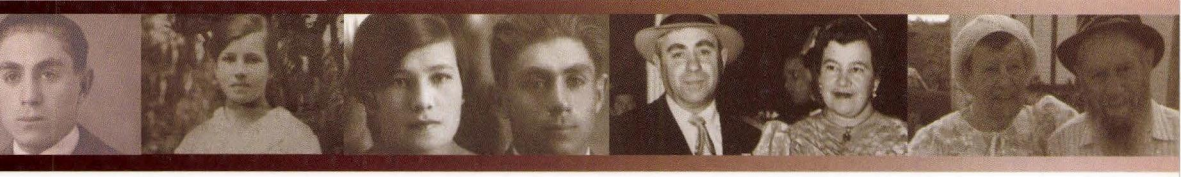
The farmpeople on the Quebec countryside spoke French, but I didn't know a word of this language. I had learned from a friend how to say in French, "Do you want to buy anything?" and "Do you have a place to sleep?" I had carefully copied down in Yiddish letters how to pronounce these questions in French: *"Voulez vous achetez quelque chose"* and *"Avez vous une place pour coucher?"*

Many of the famwomen wouldn't open their door, but I persevered, and finally, some of them did. When I was let into the house, I opened my parcels and spread out my wares on a table. Since I didn't speak French, I couldn't talk about the goods but only show them.

The farmwomen examined everything – overalls, shirts, cloth material. I carried my whole store on my back! If a woman found something she liked, she would ask me the price, and I would mark it down with a pencil. I didn't know enough French to pronounce the numbers. Some of the women bought readymade clothes, while others preferred cloth material, from which they could sew their own clothes more cheaply.

I used to peddle until six or seven in the evening. After that hour, the farmwomen usually went to milk the cows, and no one was home to whom I could show my wares. When I finished the day, I started to ask for "un place pour coucher" (a place to sleep).

This wasn't easy to find. Every woman sent me to her neighbor, and then the reluctant neighbor sent me to another neighbor. Often, the hour was late and I was exhausted before I was able to find somewhere to sleep. Sleeping in a non-Jewish farmhouse was not very comfortable, since practically every

First Days in Canada

We arrived in Montreal in the winter of 1924. My chaverim and I contacted the Jewish kehillah (community) there, who received us with great kindness. The Jewish community provided us with meals and a place to rest for a few days from our long journey, and afterwards found us places to work.

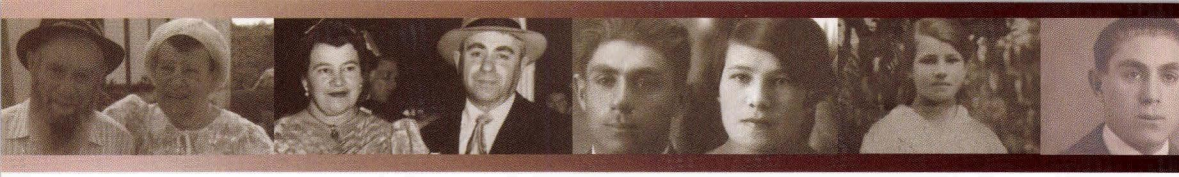
I was assigned to work for a Jewish glove manufacturer. After I had been on the job from Monday to Friday, I was told I was expected to be at work on Saturday. I didn't go in, however, on Shabbos, and on Monday, gave the excuse that I had been sick with a headache.

The second week, once again, I worked Monday through Friday but didn't come in on Shabbos. This time, the boss called me in to his office on Monday morning, wrote out a check for whatever money he owed me, and said, "You cannot work here." I went to work in another place, but the same exact problem came up. I was told in no uncertain terms: If you want to work, you have to work Shabbos.

Then I heard about working in peddling in the countryside. This line of business, while physically arduous and demanding, had one tremendous advantage over factory work: as a peddler, I would be able to make my own hours, and no one could fire me for observing Shabbos! I became convinced that peddling would be the best way for me to earn a living while remaining Shomer Shabbos.

However, to be a peddler, one needed some goods to peddle – and to buy goods, one needed some money! At that time, I was renting a room from a very fine, Shomer Shabbos Jewish family, the Yevzaroffs. These wonderful people lent me $50 to start my business.

I used the money to buy goods: colored shirts, pants, overalls, sweaters and three yards of several different types of cotton dress material. I also bought two leather holders, the size of a large tablecloth with a strap between them in which to hold all these items. I put the two packages on my shoulder, one hanging to the front and one to the back.

All this time, I was trying to get a visa and a ticket to the United States, to join my brother in Baltimore. But I found out, as did all my chaverim, that America was closed to us. We had to go to Canada instead, where entry visas were still available.

My brother Shloime sent me a ticket for a ship from Bucharest to Providence, Rhode island. From Providence, I would have to board a train to Montreal, Canada. The Braga was not a passenger ship but a freighter. The journey could have been completed in only five or six days, but because the freighter took a roundabout route to pick up and drop off cargo, my trip across the ocean lasted a whole month. I paid thirty dollars for my fare on the Braga. This was a reduced fare, and I was supposed to help load and unload goods every time the ship landed.

I had been in Bucharest for three months before my papers were in order and I could board the Braga. Some of my chaverim were on the same ship, while other members of my group had longer waits of up to six months in Bucharest. But eventually, all thirteen of us who had been smuggled out of Orinin together were reunited in Montreal, Canada.

My brother in Baltimore had changed his name from Limonchik to Lehman when he reached the United States. When he sent me documents to fill out for my journey to Canada, I also began using the same name, Lehman.

The first days we sailed, I was a little seasick when the ship tossed and turned, but much less so than were some other of my chaverim. Many passengers were on board this freighter ship, about two hundred people in all, and not all of them were Jews.

When we reached Providence, Rhode Island, we were not allowed to leave the area – we were as if "arrested", since we had no entry visas into the United States. Then we were taken by truck to the train station, where we boarded the train from Providence to Montreal. I still held my Russian passport, in addition to the forged Romanina one I had received from the man with the fur hat.

We rode in two private train compartments. We were completely left alone throughout the trip; the conductor and his entire staff had obviously been well bribed to look the other way.

The man with the fur hat took a lot of money, but I must say, he worked out every detail and arranged everything well so that the smuggle operation went smoothly. He attended to everything. *Alles h'ot ge'klopt* (it all clicked). A hundred rubles in gold was a lot of money, but he did his work very well, and he had a lot of expenses to pay from that money – he had to bribe soldiers on both sides of the border as well as the train conductor and staff, and he had to get forged Romanina passports for all of us!

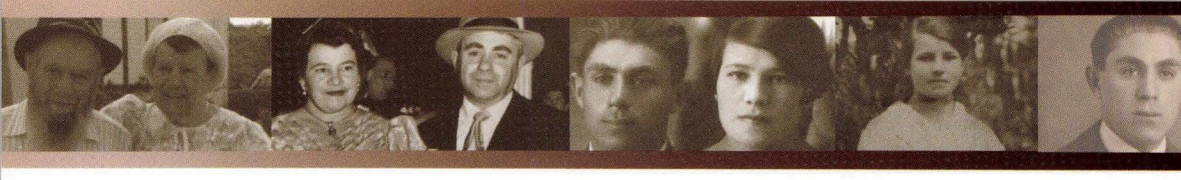
Three Months in Bucharest

As soon as we reached Bucharest, we contacted the Jewish kehillah (community), who were very kind to us. They brought us to a simple guesthouse, where we had a place to sleep and what to eat. We remained there several days to rest up from our journey, and get our bearings. Then the kehillah found all of us places to work.

The girl in our group was sent to work in a Jewish-owned dress factory. I was sent to a Jewish-owned paint factory. There I was assigned to do shvartze arbet (difficult physical labor), carrying paint-filled buckets from place to place. I slept in an apartment together with five other boys from my group, and although the work was very hard, we were young at that time, and we were happy that we had succeeded in escaping from the Russian Army.

I spoke Yiddish in the paint factory. I remember the boss calling me over and saying, "Here, Nosson, take this sack and go to this and this place," and the sack weighed maybe two hundred pounds.

My pay was eighty lei a day – that was how the currency in Romania was called. I remember that in Romania at that time, bread and wine were very cheap. A loaf of bread cost five cents, and a glass of wine cost the same. So the eighty lei I was paid was actually an excellent wage!

When I turned 21, I too became subject to the draft. Father of course strongly opposed this, as it was practically impossible to keep up any Jewish observance in the Russian Army. And so began my escape from Russia.

I didn't leave alone. I was one of a group of thirteen young people, twelve boys and a girl who went as the kallah (fiancée) of one of the boys. However, most of these young people had already been infected by the Communist germ and were no longer religiously observant.

Our journey began on a wintry Motza'ei Shabbos, in the middle of the night. All thirteen of us, each one holding packages of food for the trip and a few belongings, crowded into several horse-drawn sleds and left the shtetl. When we reached the Romanian border, we met with the Jew in charge of arranging the smuggle.

He wore a large fur hat, which he took off and passed around. Each one of us put in a hundred rubles in gold. Not everybody had exactly the same denominations of money; one put twenty five ruble pieces into the hat, and one put ten ten-ruble pieces into the hat. Anyway, by the time the man had passed it around to all thirteen of us, the big fur cap was nearly full of gold.

Under the guidance of this enterprising Russian Jew, we crossed the Dnieste River, the border point between Russia and Romania. The river was completely iced over due to the freezing winter; the ice was maybe a yard thick. We had travelled all night, and so by the time we reached Romania, it was Sunday morning. The man had paid off soldiers and guards on both sides of the border, Russia and Romania.

He brought us to a Romanian border village and settled us into a school building, closed and empty because it was Sunday. He brought us special coats called kugeots, coats commonly worn by the Romanians, so when we wore them, we would not be conspicuous as strangers. He also supplied each of us with a forged Romanian passport.

At 4 o'clock that Sunday afternoon, wearing the kugeort, we left the school building and went to the village train station. The thirteen of us from Orinin boarded the train for Bucharest, a trip which took one day and one night.

But there was no longer any shul or cheder to attend, and learning Torah became a crime. Father would secretly learn with me and Peretz a little bit on Erev Shabbos or Shabbos, but the learning was not the same.

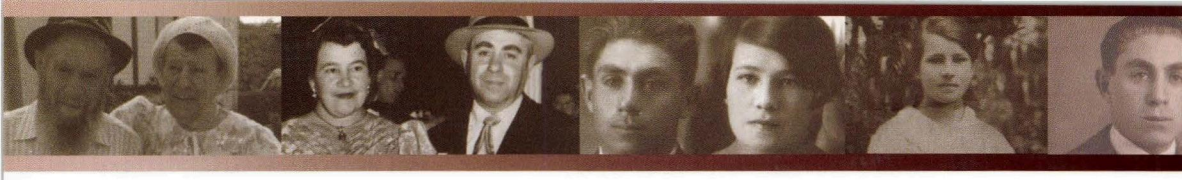
The Communists accused many Jews of being capitalists and bourgeoisie, and these poor people were arrested and never heard from again. After I left Russia, the Communists arrested my father, accusing him of being a Zionist and taking away his rights to work the mill. The mill actually wasn't my fathers; it belonged to the poretz (squire), so the Communists couldn't very well accuse Father of being a capitalist. And Father wasn't a Zionist at all. But because he was a religious Jew, they mixed everything up and accused him of Zionism.

The Communists who had arrested Father were holding him in a prison inside Orinin. My family was able to speak to Father and bring him food during the three or four days he was held. Fortunately, they were able to pay the guards off so that Father was released.

My Escape From Russia

When my brother Peretz turned 21 and became subject to the draft, Father tried to smuggle him out of Russia. He managed to cross the border into Austria, but despite all his efforts there over the course of about six weeks, he couldn't obtain the necessary documents in order to reach America.

Disappointed, Peretz returned to Russia and was eventually drafted. He served only about a year or so – this was about the time of the Communist Revolution, and Peretz ended up not having to serve such a long time in the army as dreaded – and then returned to Orinin. Why was it destined that I succeeded in smuggling my way out of Russia, while my brother Peretz had to serve in the Russian army and live out his years in that country? We can only say that it is all hashgochoh protis (Divine Providence).

rebbes and closed down the shul and chadorim. Jews no longer had any place to daven together. Children could not learn Torah.

I was fourteen years old at this time. I didn't go to the Beis Ha'am; my father would never have allowed it. But I must admit that I too was curious about the goings-on there. All the young people attended lectures, and the activities seemed so interesting and exciting. The youngsters there – boys and girls together – listened to music, sang Revolutionary songs, and heard all sorts of impassioned speakers.

As is well-known, to climb up is hard, but to fall down religiously is very easy. Orinin had been a religious shtetl where nobody violated the Shabbos, but after the Communists came, the place was ruined. Shabbos was no longer Shabbos, kashrus was no longer kashrus. Young people from devout homes went around in open violation of Torah laws. The students from Kaminetz who derided religion were looked upon as holy people.

Basya with a friend

In our own family home, however, the Communists did not really make any difference. None of us children set foot in the Beis Ha'am, out of fear and respect for father, and so at home, the atmosphere of Shabbos remained the same. My sisters stayed the same. Peretz and I were the same.

The Communists opened a Beis Ha'am (public lecture hall) which became the center for the spread of their propaganda. Orinin's young people were attracted by these lectures. Many of them, even those from devoutly religious homes, enthusiastically attended these Communist activities. These young people thought that the Communist Revolution was the Messiah.

Quite a few of the young men who attended the Beis Ha'am shaved off their beards, even though in those days all Jewish men wore beards. After a while, these young men also removed their caps and began to go around with uncovered heads.

Tragically, many of these Communist students from Kaminetz were themselves the children of the more affluent residents of Orinin. These students had attended gymnasia (high school) and university in the neighboring town because no higher education existed in our shtetl. When the Communist Revolution came, these students returned to Orinin and actually had their own fathers arrested as capitalists and bourgeoisie, handing over their own family valuables, gold and silver. Many of these poor fathers never returned.

Eventually, the communists arrested the shtetl's Ruv and

***Basya** (standing. Third from the right)*
with a group in Orinin

Basya had one sister and two brothers. The eldest was her sister Tzila, then came Basya, and then the two boys, Moishe and Hershele.

In 1924, I turned 21, of age to be drafted into the Russian Army. My father didn't want me to go to the army, where it would be nearly impossible to keep up any Jewish observance. Instead, he paid a hundred rubles in gold – a fortune at that time – to smuggle me out of Russia. When I left, Basya happened to be sick in bed with flu. I came to see her but was only able to say a quick goodbye.

Basya

Afterwards, I wrote her a long letter explaining all my plans and dreams. I told her I was travelling to America, where I would try to work and make a thousand dollars. Then I planned to return to Orinin to marry her. With the money, I would rent a mill (the only business I knew anything about) and be a rich man.

As it happened, when I came to Canada, I was in a very, very difficult situation. I was extremely poor and all alone. I didn't find a thousand dollars on the floor. Meanwhile, in Russia, the communists took over more and more and the situation grew worse and worse.

After the Communists Came

In 1917, when the Communists took over, Orinin was destroyed as a Jewish shtetl.

It began like this: a few students from the high school and university in nearby Kaminetz came to our town and began to give Russian-language Drashos (lectures). Their main subject was that religion is nothing, just dreams.

Even if Father had been home, he would probably have simply called a few men to the house on Shabbos for Kiddush on the occasion of my bar mitzvah.

How I Met My Wife

Once my mother went to fetch water from the big well in the center of town. There she met a friend, Chaya Yagolnitser, who told Mother about her difficult and exhausting home situation. An epidemic of scarlet fever was raging, and Chaya's seven-year-old son Hershele had contracted the illness. To avoid the other children in the household being exposed to the infectious disease, Chaya had tended Hershele through the night.

Mother immediately responded, "Tonight, you will have some help! My son Nosson already had scarlet fever and so is safe from getting sick again. Let him look after Hershele tonight in your house."

That evening, my mother sent me over to the Yagolnitzers' in order to help tend to little Hershele. At about midnight, the grateful family offered some refreshments and a glass of tea. A lovely young girl served me in the kitchen. This was Basya, who was later to become my wife.

Basya's parents and two brothers

At the time, we exchanged only a few words. I was seventeen years old, and she was fifteen. I enjoyed talking to her very much, and so the next night, my mother didn't have to remind me to go to the Yagolnitsers' – I sent myself punctually! I spent a few nights there, attending the feverish child. Hershele recovered, but afterwards, just the same, Basya and I continued seeing each other and talking.

The First World War

When the First World War began, the Russians sent large numbers of soldiers towards the Austrian border, which was not far from our shtetl. Three types of soldiers marched: pinchota, or footmen,; artilleria, soldiers who hauled and operated cannons; and cavalieria, soldiers mounted on horseback.

All the Jews were terrified at the sight of so many armed *goyim*. Everyone stayed home and hid behind locked doors, peeking outdoors from their windows. Children were home from cheder. Father and Mother took shifts staying awake, so that one of them was always at the window to make sure our home was safe from marauders.

When the soldiers marched on their way to the battlefield, they did not disturb anything or anyone in the shtetl. But after they lost the war, they wreaked havoc in Orinin. One of the victims of these vicious Cossacks was the husband of my sister Chantche, Berel Goldshtein.

My Bar Mitzvah

In Orinin, there was no such thing as a lavish, catered banquet on the occasion of a boy's bar mitzvah. At the time of my thirteenth birthday, my father wasn't even home. He had travelled to Siberia in order to save the husband of my eldest sister Chantche.

Berel Goldshtein had at that time been drafted into the Russian army and had become dangerously ill. Father was away on this mission for about three weeks, dealing with officials and paying bribes, all in order to rescue his ill son-in-law from the Russian Army.

For the day of my bar mitzvah, Mother baked a little honeycake and gave me a small bottle of vodka. I took these two things to shul on Thursday morning, told the men that I had turned thirteen and asked for an aliyah (calling up to the Torah). Afterwards, I gave them the bromfen (liquor) and the cake. This was my bar mitzvah celebration.

of my melamed's impending visit would be that in shul on Friday night, Reb Leibel would say to my father, "*Reb Meir, ich vill zein ba'aych Minchah tseit fahr'heren*". (Reb Meir, I wish to come to your home at Mincha time to conduct a test).

Reb Leibel's cheder began in the morning by 8 a.m. and continued throughout the whole day. My mother used to send along with me lunch, which was often a piece of bread spread with goose *shmaltz*. In the wintertime, when the days were short, Mother would send supper too, since we learned in cheder untill the evening hours.

What was my supper? A piece of bread, a bit of herring, and sometimes an apple or a pear. When my mother didn't have any herring at home, she would give me a kopeck and tell me to buy a piece of herring in the store on the way to cheder.

When the *melamed* went to *daven* Minchah and Ma'ariv, the boys entertained themselves by running around and playing cards. One time, I was not so lucky in a game of cards and had to borrow ten kopecks from one boy. He insisted that I return the ten kopecks to him – with an additional kopeck payment of *ribis* (interest) each week!

How was I going to find the money to pay him this exorbitant sum? I figured out a system. When I returned home from *cheder* for my supper, I would take just the bread and ask my mother to give me a kopeck to buy a piece of herring on the way. But instead of buying the herring, I would save the kopeck and use it to pay the boy. In this way, I slowly repaid my debt.

Besides playing cards, we boys had another game. We used to take a small piece of wood and hit it with a bigger wooden board, using the latter like a racket or a bat. Then we would measure how far the small piece of wood had flown and compare distances with one another. We used to compete like this for hours, each boy trying to outdo the other.

Cheder had no summer vacation; we learned summer and winter. We did have days off before Pesach, Sukkos, Rosh Hashanah, and throughout Chanukah. The children who attended the state school had two months of vacation in the summertime.

We didn't buy matzos in the store – instead, we made our own. Father, Peretz and I would take flour to the baker to bake matzos for the whole family for the entire Pesach. We needed so much that we remained at the baker's all through the night. At the end of an exhilarating night, we wrapped the finished matzos in two sheets and brought them home. We used to hang the matzos on the ceiling to avoid any contact at all with *chometz*.

Children played with nuts on Pesach. We used to throw the nuts into a hole in the ground, three nuts together, then five nuts together. Even the little girls played this game.

The *Seder* itself was very serious and went on until about 1 a.m. Father led, reading the *Haggadah* very slowly and carefully. As the smallest child in the family, I was the one called upon to ask the four kashes (the four questions). Mother served kiggelach (fried potatoes) made with our special *kosher l'Pesach* shmaltz.

Cheder

I began to learn in cheder when I was about four years old. Our Rebbe taught us the basics, the alef beis and how to read, conducting his lessons according to the old-age method *"kometz, alef, au."* Later when I was about nine, I was sent to a second melamed who taught only older boys. This melamed, Reb Leibel, taught us how to read and understand Chumash and Rashi.

Reb Leibel was an *ehrliche yid* (sincere Jew) who strove to teach Torah, but as hard as he tried to educate us, we boys struggled even harder not to learn, if you know what I mean. Like every melamed, our rebbe had a *konchik* – a stick with leather straps. He used this to discipline a boy who didn't listen to him.

On Shabbos afternoons between Mincha and Ma'ariv (afternoon and evening prayers), Reb Leibel would visit a different boy's home, testing the student on that week's parshah (Torah portion). This oral examination would take place in front of the boy's father. The only advance notice I had

wore a tichel during the week and a special wig for Shabbos and Yom Tov.

For Shukkos, we built a Sukkah near the house, making it from a few doors and boards. Peretz and I would go down to the river to gather *Sechach* to cover the top of the *Sukkah*. My sisters decorated the family Sukkah with some apples and pears; store-bought decorations did not exist in Orinin. It was too cold at Sukkos time for even my father to sleep in the Sukkah, which in any case was too small for a bed.

I remember Father lighting the Chanukah candles for the entire family. Afterwards, he distributed Chanukah gelt to all of us children, while Mother served latkes. Then we played cards all together, Father and Mother and the children. It was an amazing thing, to sit and play cards together with our parents. We children played dreidel. I was free from cheder throughout the week of Chanukah, as well as all of Chol Hamoed Pesach.

We fasted on Ta'anis Esther and then heard the Purim *Megillah* reading in shul. Mother sent me to various neighbors with *Shalach monos*, which included her home-baked *Hamantaschen*, and the neighbors would send me back with their own homemade cakes and pastries.

Oy, Pesach was a *Shvere* Yom Tov (a very hard holiday). During the weeks before Pesach, Mother worked like a slave, taking all the furtniture out of the house and then washing and scraping to remove the tiniest trace of *chometz*. She would *kasher* the silverware, using huge vats of boiling water. The large container in which my mother kneaded dough throughout the year had to be cleaned with extra special care. Mother and my sisters would take it down to the river and wash it there thoroughly.

When I was about fifteen, Peretz and I had the job of carrying home all of the water to be used throughout Pesach. We had a very big Pesachdike water vessel, kept separated throughout the year. This consisted of two enormous cans connected by a piece of wood, carried on the shoulders. One of us would carry the cans, while the other would fill them up with water at the well in the town center.

All the shops were closed in the shtetl on Shabbos. Even if someone wanted to do an *averirah* (transgression) and be *mechalel Shabbos* (violate the sanctity of the Shabbos) – he couldn't! The idea of someone going out onto the street on Shabbos and lighting a cigarette was simply unthinkable.

My mother and sisters didn't usually go to shul. An *ezras nashim* (women's section) was set aside for the women, mostly used on Rosh HaShanah and Yom Kippur. This women's section was a small, modest corner of the shul.

The *baal tefillah* (cantor) Goldenshtein lived not far from us, and had a son my age, Chune. Chune was my friend. We would play together outside shul during *Krias HaTorah* (the reading of the Torah). In shul during the davening, though, I had to stay with Father and daven by his side.

I still remember one of the games I used to play with Chune outside the shul during *Krias HaTorah*. We would put some nuts inside a hat and then toss the hat. Each of us would bet on how many nuts would fall out of the hat on that turn, betting like this: "If it's one, you win, if it's two, you lose!" When I wasn't in shul, and Chune had to play by himself, Chune would still say to himself, "Now it's my turn to play, and then Nosson goes!" Even though I wasn't there, he missed me and spoke to me as if I were there!

Yomim Tovim

Already at Rosh Chodesh Ellul, a month before Rosh Hashanah, one could sense the upcoming atmosphere of the Yomim Nora'im (the high holidays) in the air. People felt the fear of the coming Yom Hadin (Day of Judgement). Those whose parents had passed away observed the minhag (custom) to visit the cemetery on Rosh Chodesh Ellul, to beg their deceased parents to intervene for rachamim (mercy) from Above.

Even if a man may have missed shul sometimes on Shabbos, he certainly was there on Rosh Hashanah and Yom Kippur. My mother and sisters went to shul, too, to hear the Tekias HaShofar (blowing of the shofar). They dressed up in their *malbushei Shabbos* (special Shabbos clothes). My mother

Shabbos treat – small sweet cakes made of *kookaroosa* (oatmeal). These oatmeal cakes were a wonderful breakfast. I used to anticipate them from Friday to Friday!

Erev Shabbos was a very hard day for my mother. Everything had to be prepared for Shabbos, and nothing ran on electrical power as it does today. Cooking, baking, laundering, washing and scrubbing all had to be done with one's own hands.

My sisters helped with all the housework. They swept the floor with a broom made from tree branches. Everyone made his own broom – you didn't buy it in a store! Then my sisters got down on hands and kn ees and scrubbed the wooden floor boards. There was no special soap for washing dishes. But we did have a large piece of soap especially for washing clothes.

When my sisters were older, they saved a special piece of fine soap for the face, using it only on Erev Shabbos or Erev Yom Tov. They used to keep that special bit of soap like an *even tova*, a precious jewel.

Shabbos in the Shtetl

I was the youngest in the family, and so my mother and sisters used to enjoy dressing me up. Once, when I was a toddler, my mother sewed me a lovely little two-colored Shabbos suit made of fancy fabric. However, shortly after I was dressed up in my new outfit, I left the house and forgot all about taking care of my clothes. I simply sat down to play with my friends in the dirt. Needless to say, the suit was almost ruined!

On Friday nights, my father took me and my brother Peretz to shul. When we came home, Father sang Shalom Aleichem with the family. I hardly remember my eldest brother Shloime accompanying us to shul, since he went away to America when I was only ten.

On Shabbos morning, Peretz and I got up a little later than usual and went to shul around 8:30 am. My father went to shull earlier, around 7, because he attended a *shiur* (Torah class) before the beginning of the regular davening. The davening went on until about 11 am.

all of the marvelous events.

Our rebbe's wife's small shop had a total inventory of about twelve yards of cotton, with a few yards of each type of fabric.

The rebbetzin would display her modest wares on a small table, which she carried outside for market day. She also stocked a variety of hair-ribbons and laces (lentiss in Russian), in all kinds of colors. The women would try on these adornments and buy them from the rebbetzin.

We boys especially enjoyed visiting the fields where horses were sold. A particular source of fascination for us was the neutering of stallions. The male horses were neutered in order to tame them, as they would otherwise be too wild to be tied to a carriage or reined in for riding. Two *goyim* worked together as specialists in this area. They lay the horse down, tied it securely with ropes, and then swiftly and skillfully conducted the operation. Each operation took about half an hour, and afterwards, the horse was able to get up and walk.

At that time, we weren't afraid of the *goyim*. The prevailing atmosphere was friendly and businesslike.

Erev Shabbos in Our Home

Every Friday morning, my mother would rise at 3 am and bake bread from corn or rye flour for the entire week, as well as challah from fineground white flour, for Shabbos and Yom Tov. The loaves she baked were quite large, about a foot in width. The family ate a lot of bread, because there was not such a great variety of other foods. My father wasn't poor, but he wasn't rich either.

My mother kneaded the dough in an enormous bin, punching it down and leaving it to rise. Afterwards, the box had to be washed very carefully. Mother enjoyed working the dough and was always in a good mood while she did it.

About 7 am, when we returned home from shul, Mother had already finished all of her baking and some of the cooking of fish and meat. In addition to baking bread and challah, she also baked us a special Erev

Six rich men from our town had joined together in a joint business venture, each one investing two thousand rubles. With this huge combined sum of twelve thousand rubles, they purchased large quantities of wheat and had the wheat ground into flour. Then, they shipped the flour to big cities like Kiev and Moscow and sold it there.

Father was not only the accountant for this business, but also the purchasing agent and general manager. In exchange for his work, he became an equal partner in the business, a *ne'eman* (trustee), even though he himself did not invest two thousand rubles, as had all the others. His honesty and skill earned Father the right to be an equal partner.

The Tuesday Yarid (Market Day)

Most of Orinin's residents made their *parnassah* (livelihood) for the entire week from their earnings at the Tuesday *yarid* (market). The Jews of the shtetl rushed around from very early in the morning, preparing their goods for sale.

The farmers who lived in the fields around Orinin knew that on Tuesday, they could travel into the town, to sell their wares, as well as to buy things which they couldn't produce themselves on the farm. They sold wagonloads heaped with farm products: fruits and vegetables in season, eggs, butter, buttermilk and ice cream.

From the Jewish storekeepers in Orinin, they bought salt and sugar, bolts of cloth, and kerosene to light their lamps. In a large field especially set aside for this purpose, the *goyim* sold mares and stallions, and in another field, they sold cows and bulls.

All of these colorful, noisy transactions made the *yarid* very exciting for me and my friends. Tuesday was a big Yom Tov (holiday) for us! To our great joy, we were free from our studies in cheder on the day of the *yarid*. This was because the rebbe's wife had a stand where she sold goods, and the rebbe had to stay with her throughout the market day to protect her from thieves and ruffians. We youngsters were delighted to be able to wander about and enjoy

To make regular flour, the grain had to go through the mill only once, and the bran was ground up together with the kernel. To make fine white flour, the wheat flour had to be ground three or four times, to be sure the bran was completely removed from the final product.

The mill had special *valtzen* to grind the white flour. *Valtzen* were two steel rods, each about fifteen inches [45 cm.] long, which ground the flour so that the hard part of the grain would fall away and leave the remainder white and fine.

At the mill, we kept special storage bins for these measures of rye, corn and fineground wheat flour. These flours were given to my mother, which she used to bake weekday bread as well as challah for Shabbos and Yom Tov. We also saved the discarded bran from the wheat flour and used it to feed our cow.

The mill worked 24 hours a day, operated by a *goyishe* millner named Yoshko, who lived there together with his wife and children. He was a decent person, a man of about thirty years of age, when I worked with him. He was fairly intelligent, but I don't think he knew how to read or write.

During the week when I worked at the mill, I would take over for Yoshko sometimes in the nighttime when he slept. I was able to catch a short nap by improvising a sort of makeshift bed: half a sack of grain was my mattress, and another half a sack of grain was my pillow.

Mice and rats scurried around the floor of the mill. The place, full of crumbs of grain, was a paradise for them. But the mice never stayed on the floor for long. They were scared of the farmers, who were constantly walking around at all hours of the day and night.

All of our mill customers were Russian *goyim*. A Jew didn't have the right to own a field. Even our mill was owned by the *poretz* (squire), and we rented it. A Jew wasn't allowed to buy the mill.

My father visited the mill only occasionally, when something needed to be repaired. Peretz and I worked there alternate weeks. In the meantime, Father was home, learning Torah and also doing bookkeeping work.

to flow through the mill and grind the flour. Sometimes, Father would hire non Jews to stand beside the waterway with huge hooks to break the large pieces of ice.

Our entire profit from grinding the four came only to about four or five hundred rubles, so if we had to rebuild the water pathway, the cost would eat up our entire profit that season!

The farmer who brought the grain would stay over at the mill to await their turn to have their sackfuls of corn, rye or wheat ground into flour. Often, the place became extremely crowded, and the farmers would have to wait several days sleeping and eating in an adjacent room. When a farmer brought a wagon full of *tevuah* (grain) on a Monday, we told him that his turn would probably come up only on Wednesday.

The mill didn't exactly have facilities for the farmers which compared to a luxury hotel. They had simply a room where they sat and awaited their turn at the mill. During the very cold days of winter, we put some wood there for a fire. The farmers brought their own food for several days. Usually, the customers were men, but sometimes widowed women, who had no husbands to send to do the job, came to our mill to have their grain ground into flour.

These farmers made a sort of party out of their days at the mill, singing and dancing and eating and drinking while waiting their turn. They were used to the whole procedure! It wasn't only in our mill that the customers had to wait, but also in all the other mills.

We weren't really afraid of theft, because there was no money kept in the mill, and either Peretz or I were there to guard the grain. Payment for the milling of the grain was not made in money but rather in measures of grain.

To grind grain for everyday flour, a customer brought a sack of *dogon* (grain), generally corn or rye. This grain was ground once, the coarser bran remaining mixed together with the flour. As our payment, we would take one large measure, or *meistel,* from each sack of corn or rye. When a customer had a sack of wheat to be ground into fine white flour, the procedure would take much longer. For this kind of grain, we would take as our payment three measures of wheat.

boy sick with scarlet fever, I remember Mother giving me some of this stuff. She mixed it with some sweet jam, because the taste of the chinah alone was so terribly bitter.

Our shtetl had no real doctor. If some wealthy resident of Orinin fell dangerously ill, he would bring over a doctor from Kaminetz. This was a very expensive venture. The doctor from Kaminetz took 25 rubles as his fee. In addition, the patient had to pay all the doctor's transportation costs from Kaminetz: his carriage, horse and driver.

Once a doctor had been brought over to Orinin, word of his presence spread rapidly throughout the shtetl. People would congregate to see him with all their accumulated medical complaints. These visits cost only three or five rubles. The doctor had patients coming to see him all day long while he was in Orinin.

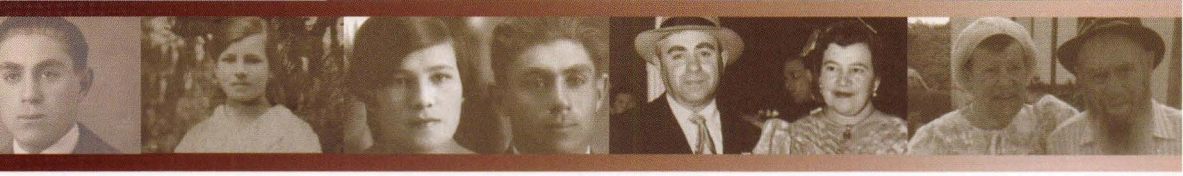
In those days, women gave birth at home, not in the hospital. The region's experienced midwife was a certain non Jewish woman, about forty years old. This woman came to take care of my mother and help deliver the baby when my brother Arele was born.

Father's *Parnassah* (Livelihood)

Father's livelihood was earned through the water mill, which he rented from the local *poretz* (squire). The power of running water turned the mill wheels, grinding the grain into flour. The water came through a pathway made of wood and cement. The non Jewish farmers from fields throughout the area brought their grain to the mill to be ground into flour.

Our business in the springtime depended, to some extent, on how the previous winter had been. If the winter had been mild, it was good for our business, because there would be no problem with blocks of melting ice obstructing the running water in the waterway. But if the previous winter had been severe, enormous, house-sized ice blocks from the melting river floated in the waterway, making it very difficult for the water

throughout the surrounding fields of Orinin, and I used to meet their little boys when I went to play near the river, about ten minutes away from my house. We all used to go swimming together, and we didn't need any bathing suits because none of us had any!

From these boys, I learned to speak a little bit of Russian, a language which came in handy later, when I worked in the flour mill. I remember that the nature around the river was very beautiful. The houses weren't beautiful in Orinin, but the natural scenery was.

A few rich people lived in Orinin, too. A man named Chaninah was considered the richest man in town. People said he was a money-lender. Just about everybody else in Orinin was poor, and therefore, many people borrowed sums of a hundred rubles from Chaninah, paying back at a fixed weekly rate over the course of the year. I guess he made himself a *heter iskah* (halachic vehicle which allows the taking of interest in certain business contexts).

The story was told that the *vassertrager* (watercarrier) had saved up fifty rubles but feared that that money was liable to be stolen if he left it in his own home. The *vassertrager* asked Chaninah if he could store the fifty rubles in Chaninah's metal fireproof case. The rich man agreed, while in exchange, the *vassertrager* agreed to haul water for Chaninah's household free of charge throughout the year.

Medical Care in Orinin

The pharmacist – we called him the *opteker*, from the word "apothecary" was the *kol-bo* (all in one) for medical care in the shtetl, serving as a doctor, dentist, druggist and surgeon all wrapped up in one! The barber was also considered somewhat knowledgeable about medical matters. When someone in the shtetl was sick, a family member went running for advice either to the *opteker* or to Baruch, the barber.

To reduce high fever, people used aspirins and cold compresses. The barber gave out doses of a very bitter dried herb called chinah. When I was a young

stores of some neighboring town, but not in our shtetl. Mother had a Singer sewing machine that she operated manually, and she taught my sisters how to work the machine too. In this way, my family had clothes.

Mother knit stockings for all of us, and only very rarely, she or my sisters bought a pair of black silk stockings. These were saved for the most special occasions. Silk stockings were considered a tremendous luxury item, like today a diamond ring or a fur coat.

During wartime, my father traveled to an outside *tolchok* (fair) in Kaminetz, where he paid five rubles for an officer's suit, pants and a jacket. My father bought this handsome suit not for himself, but for me and Peretz. When Peretz worked in the mill, he wore workclothes and I wore the suit; when I was in the mill, Peretz wore it. It was "stretchable", if you know what I mean!

Father himself wore a kapote and a cap, not a suit. In Orinin, the men wore caps, not black hats. I am not sure, though, if the Ruv wore a cap or a hat.

Every Erev Pesach, Mother would buy a large bolt of cotton fabric, a huge piece of white cloth. From this material, she would sew sheets for all the beds as well as underwear for all of us. But during the First World War, material was very scarce, and Mother was unable to buy her usual bolt of cotton cloth. Instead, she purchased cotton sacks, washed and bleached them, and from this cotton sacking, she sewed underwear for the entire family.

People in Orinin

Our Ruv wasn't a "rabbi" – he was a Ruv, a truly pious and devoted man. The Ruv was not someone who made fancy speeches, but rather a deeply devout Jew, an expert in halachah (religious law). It was to him that a housewife ran with a *shechted* chicken, whenever a question of kashrus arose.

The Ruv received a tiny salary from the kehillah (Jewish community) of Orinin. The Rebbetzin supplemented this extremely small income, selling the yeast, with which the women would bake their own challahs.

Only Jews lived in our small shtetl. But *goyishe* families lived in farms

would cook soup and a lot of potatoes, which were cheap. A pound of meat had to suffice for the whole family, with everyone getting just a small piece of meat with a lot of bread. We ate vegetables and fruits when they were in season. My parents and sisters had this main meal together every day, but Peretz and I were generally not home at this time, because we were either studying at *cheder* or working in the mill.

Shmaltz was an important food for us. For my lunch, Mother would send along with me to *cheder* a piece of bread spread with delicious goose *shmaltz*. On Pesach, she used the *shmaltz* to cook potatoes. Around Chanukah time, Mother would prepare the goose *shmaltz* we needed for the entire winter through to Pesach.

Mother would buy fifteen or sixteen geese and have them *shechted* (ritually slaughtered). She would prepare *shmaltz* from all the goose fat and then give away all but two geese to the neighbors, because she did not need so much meat at one time. The neighbors returned geese to her at later times during the year. When the geese were *shechted*, it was a big Yom Tov (holiday) for us kids, because that day, Mother would give us marvelously tasty *greeben* (fried goose fat) for supper.

When Mother made the *shmaltz*, even though it was Chanukah time, she prepared it to be completely kosher *l'Pesach*. Before starting the job, she would wash the table very well and put down *Pesachdike* dishes. We small children weren't allowed inside lest we bring in a crumb of *chometz*. Mother wore a white apron, just like on Pesach. When the *shmaltz* was all ready, she put it carefully into metal containers.

The poverty in Orinin was great. I remember that when a beggar came to the door, Mother would give him a slice of bread, rather than a coin, as is customary today.

Clothing

One "manufacture" store in Orinin sold bolts of cloth, so that the women could sew clothes for themselves and their families. In our town, there was no such thing as ready-made clothes. Maybe such a thing existed in the big

buy quantities of logs and store them away for the coming winter. Our house had a yard with a little covered shed for our cow. My daily chore was to feed her. I used to give the cow water to drink, and a bin full of the leftovers after the grinding of grain, together with lots of peelings my mother saved from potatoes and apples.

Orinin had no electricity or running water. Daily, each family sent someone with a large can or two to fetch water from the big water barrel in the town center. Wealthier residents of the shtetl were able to hire the *vassertrager* (water carrier) to haul water to their homes. The *vassertrager* owned a big barrel attached to a set of wheels.

Many houses had only dirt floors, and the housewives not only had to sweep the floor clean but also to spread lime over it. In our home, we were lucky enough to have a floor of wooden boards, which was considered a step up from dirt floors. My sisters used to get down on their hands and knees every Friday to wash and scrub these wooden boards.

Two grocery stores did business in Orinin. Here, one could buy herring, salt, sugar, cigarettes, tobacco, candies and chocolate. I remember seeing chocolate for sale in the grocery store, but I never had the money to buy it!

Our Daily Food

Mother cooked and baked in a wood-burning oven built into the wall. The bread was baked deep in the oven, while in the front, food was cooked for every day.

We owned our own cow, and Mother milked her every weekday morning. On Shabbos, a goy came especially to milk the cow and to light the wood-burning fire. Breakfast consisted of black bread, butter, milk, buttermilk, and cream. Mother used to make her own butter. We didn't drink coffee but rather chicory with milk.

The family main meal was at 1 pm, a meat meal but not with too much meat. Chicken was out of the question, as it was too expensive. Mother

children, a daughter and a son, and the children of Shessia's daughter have become religious. Shessia's grandson Dovid attends yeshiva together with Melech's son Akiva, and Shessia's granddaughter attends a religious school for girls.

For my sister Blima, my father had set aside two hundred rubles to be used for her dowry when the time came. However, when my wife-to-be Basya was leaving for Montreal to join me there, Father gave Basya fifty of the two hundred rubles which had been saved for Blima's dowry. Eventually, I was able to return the money and even add on some more. I don't know much about Blima's eventual marriage because all this took place after I was already living in Canada.

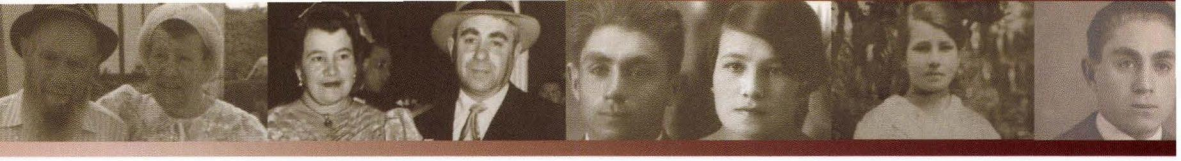
My brother Peretz, three years older than I, was my close friend. There weren't enough beds in the house for each one of us to have our own, so Peretz and I slept together on one sofa. When I was about fifteen, old enough to work in the mill, Peretz and I worked there on alternate weeks. When I was at the mill, Peretz was free to study Torah, and when Peretz worked, I could study. Peretz was in a different *cheder* with a different rebbe, because he was older than I. Of course, when the Communists came into power and closed down the *chadorim* and arrested the rebbes, we could not go on learning Torah in this way.

My brother Peretz met and married a girl who used to come for vacations in the summer to the big forest near Orinin. They had one child, a daughter named Zoya, who still lives in Russia. Unfortunately, Peretz's wife had sick lungs and she passed away very young, around age thirty, and my brother never remarried.

Daily Life In Orinin

Our home had a kitchen, dining room and two bedrooms. My parents slept in one bedroom, my sisters in the other, while Peretz and I made our bed on the sofa in the dining room.

Like everyone else in the shtetl, we heated our house with wood; we would

My sister Chantche was married to a man named Brel Goldshtein, a wood merchant who owned a fine business. Sadly, Berel Goldshtein's life came to a tragic end. It happened this way:

The Russians sent many soldiers to Austria in 1914, at the outset of the First World War. They traveled for three days and three nights until they reached Lvov (Lemberg), where they lost the war. On their way to the battle, the Russians did not harm our shtetl, but on their way back, after their downfall, they devastated the town, beating, looting, plundering, and murdering. These vicious Cossacks killed Berel Goldshtein, husband of my sister Chantche.

Poor Chantche, then about 23 years of age, was left a widow. She had a four year old child, a little girl named Shaindl. Shaindl suffered from tuberculosis, a disease for which there was no known cure at that time. In an attempt to strengthen the child, Chantche fed her delicacies like milk with butter, but despite Chantche's efforts, the little girl became more and more ill. Shaindl passed away at the age of seven. My sister had lost her husband, and then, three years later, her only child Shaindl.

Chantche, a *tzadeikes* (very pious woman), used to *daven* daily and fast every Monday and Thursday. Eventually, she remarried. Her second husband was the Chimorovitzer Ruv from another town, Chimorovits, where Chantche travelled to become his rebbetzin. They were married for quite a few years. I believe that at the time of their marriage, the Ruv was quite a bit older than Chantche and already had children from a previous marriage.

I learned of Chantche's sad end from my sister Nechama's daughter, Shessia, who came to Israel from Russia in 1991. During the Second World War, either the Germans or the Ukrainians murdered my sister Chantche and her husband by hanging them.

My sister Nechama married Nachman Gelman, and they lived in Kaminetz. Nechama was the only one of my sisters to attend a Russian school. She even completed her studies there and became a teacher of Russian language.

Nechama's daughter Shessia, is here in Eretz Yisroel. Shessia has two

Baruch Hashem, my parents' match was a good one, and they lived happily together.

Of all my grandparents and other relatives, I only knew my father's mother, Sarah, who lived with us for ten years. Even though she was aged, about seventy (at that time, seventy was considered very old), she helped around the house to the best of her ability. Mother and Father honored her greatly.

My Brothers and Sisters

I am the youngest of six children; we were three boys and three girls. In addition to the six of us, a boy named Aharon Shmuel (they called him Arele) was born after me, but he died at the age of three during an epidemic of scarlet fever. In my shul in Arzei Habirah, I have had my brother's name, Aharon Shmuel ben Reb Meir, inscribed as a memorial on the mantle covering one of the *Sifrei Torah*.

Shlomo (Shloime) was the *Bechor* (eldest) of the family, fourteen years older than I. Then came my three sisters, Chantche, Nechama and Blima. Afterwards was Peretz, three years older than I, and then me, Nosson.

In 1913, when I was only ten years old, my eldest brother Shloime moved to America and settled in Baltimore. There he changed his name from Limonchik to Lehman.

Myself as a young boy

Family Background

I was born in 1903 in a small Jewish shtetl called Orinin, situated in the Ukraine region of Russia, near the Austrian border. Orinin's population was only about two hundred families, a bit smaller than the Arzei Habirah neighborhood where I live now.

My mother was very nice-looking and had a sweet, beautiful voice. I remember hearing her *davening* while I was waking up from sleep, and enjoying her lovely voice. On Motzaei Shabbos, she used to sing the special *zemirah "Amar Hashem le-Ya'akov, al Tira Avdi Ya'akov"* for maybe a half an hour in her unforgettable voice.

My mother, Chaya Reiza

Mother was taller than Father, Reb Meir, and while he was dark, she was fair. Father excelled in mathematics. University students from the neighboring town, Kaminetz, brought him their most complicated mathematical problems, while Father, who had no university training, solved them easily.

Father's relationship with us children was quite strict, not like the relationship between many fathers and children today. We felt respect and *yirah* (fear) for him. We sat with respect and fear at the Friday night table. When I was a teenager working in the mill my father rented from the local *poretz* (squire), I still never dared to smoke a cigarette in front of my father. When I left Russia, I was 21 years old, but still, as a sign of respect for my father, I had never smoked a cigarette in front of him.

My parents met through a *shadchan* (matchmaker). Mother saw Father only once or twice before they were married. Orinin was Mother's hometown, while Father was from Kaminetz. In my parents' time, matchmaking was a big business. It wasn't customary for boys and girls to go out together.

"Kol hamekayeim es haTorah me'oni, sofo lekaymah me'osher"
"Anyone who fulfills the Torah in poverty, will eventually fulfill it from wealth".

Pirkei Avos 4:11

Introduction

I am writing this book mainly because I want my children, grandchildren and great-grandchildren to know that without *yiras shomayim* (fear of Heaven), nothing can be accomplished. It means so much to me that they marry someone truly religious, someone with sincere *yiras shomayim*.

I was able to move up from peddling and become a successful businessman – not because I am a *chacham* (wise man). Of course, I ran around to buy goods, I worked hard, I *shlepped* parcels, I sought customers. I did this *hishtadlus* (effort) in the business. But don't forget, all my efforts could have gone the other way, into failure and disappointment.

Some people take big risks, but instead of making big money, they lose big money. Who decides how things will turn out? Only Hashem. One must daven for *siyata dishemamya* in all things.

Friends of mine, smarter and more experienced that I was, remained struggling peddlers; they invested in all sorts of goods, but did not succeed in selling them. Hashem helped me, and so I was able to make money. I don't know in whose *zechus* (merit) I gained all this, maybe my father's or my zeide's. But I do know for sure: *"Lo bechochmasi asisi zeh"* (Not through my own wisdom did I accomplish this).

I tell the story here about how I once had to give up my entire week's earnings in order to get home in time for Shabbos. To make the right decision then, to stand up to this *nisayon* (trial), I needed *siyata dishemaya*.

This is the message I want my children and grandchildren to remember always: Anything serious and important that you want to accomplish in life – you have to make sure Hakadosh Boruch Hu (The Holy One, Blessed is He) is mixed in . Only then can you be matzliach (successful). You must have yiras shomayim, that is, you must believe that without Hashem, nothing can be.

Today, I am 90 years old and I wish I had known this when I was 18 or 20: nothing can succeed unless you make Hakadosh Boruch Hu your Shutaf (partner).

A tractate of life,

The essence of years,

Were gathered to legend,

And bound to words.

Days of youth,

The younger years,

Tested by difficulties,

Jewelled with kind deeds.

On one hand,

a clear and sharp message,

On the other,

the hope that the flame will never die.

For children blessed by G-D,

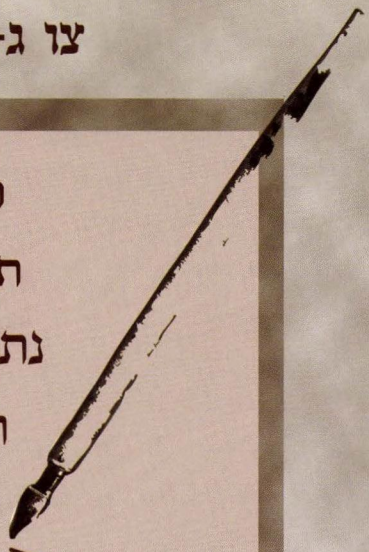
There exists a model of fine repute,

If only we merit to emulate it,

As we wait for the day

the denizens of the dust will arise.

צו ג–ט און צו לייט

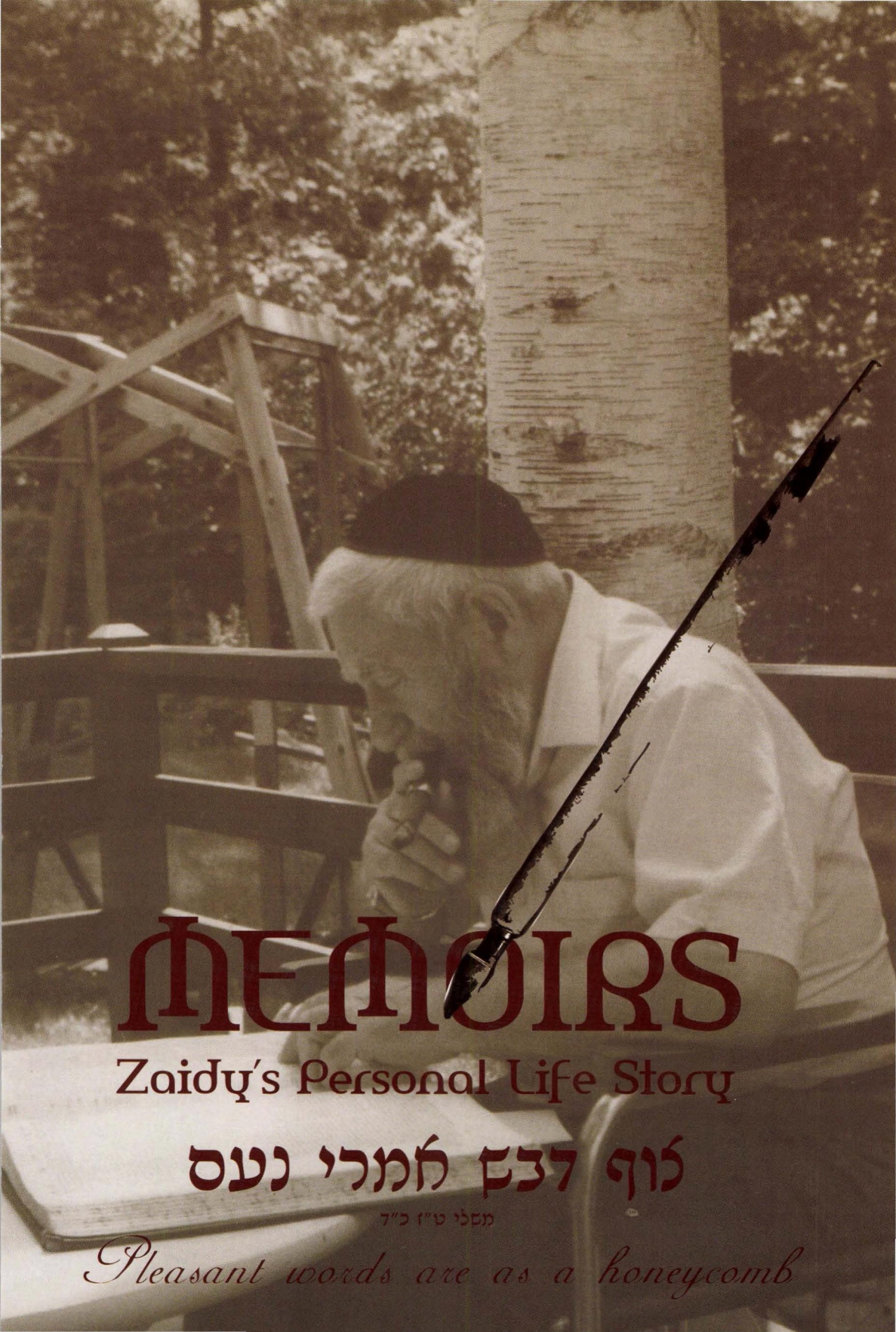

מסכת חיים
תמצית שנים
נתקבצו לאגודה
חברו למילה

ימי עלומים
שנות נעורים
נסיונות לא קלים
מעשי חסד מופלאים

מסר ברור וחד, מחד
תקוה שהלהבה לא תדעך, מאידך

לזרע ברך ה׳
ישנה דוגמא בעלת שם
ולואי ונזכה אותה לחקות
ולעת בה יקיצו שוכני עפר לחכות!

MEMOIRS

Zaidy's Personal Life Story

לוף לדם חמרי נעס

משלי ט"ז כ"ד

Pleasant words are as a honeycomb

Acknowledgements

We are grateful to Mrs. Sarah Mushka Honig for her skillful interviews, professional editing, patience and perseverance in making these memoirs a reality.

Special Thanks to Henoch Singer for the beautiful English rendition of the Chapter introductions.

Thanks to the talented Rabbi Moshe Armel and his staff at "Machon Simchas Hatorah" who have skillfully translated Zaidy's memoirs leaving it's original flavour intact.

Achron Achron Chaviv - Special thanks to our wonderful daughter-in-law, Shani, who was the driving force to complete this book. Her creative poetic talent created all the beautiful Chapter introductions. Her professional skills and wonderful personality were the necessary tools to make it happen.

Inspiration – for us all to see what Emuna (belief in Hashem), hard work, and dedication, can accomplish.

Gratitude- to the Rebono Shel Olam for having given us parents/grandparents who, with special Siyato D'Shmaya, taught us by example and were exceptional role models.

From the age of twenty-two I worked very closely with Zaidy (Pa to me) as a son, an employee, and a partner, and he taught me, guided me and inspired me. Bubby (Ma to me) was always right there to deal with problems, misunderstandings and salary issues. She was the glue that kept everything together and the initiative that bonded us all.

My Hakarat Hatov & Kibud Av V'Em were the driving forces behind this effort.

I hope that all of Bubby and Zaidy's offspring will also be inspired and thankful.

Melach

Introduction

For well over 15 years I have been thinking about this project. Somehow, there was always "something" that managed to interfere and delay this undertaking.

After Bubby passed away in October 1993 (תשנ"ד) I felt very bad that we had not recorded her life "story". I did not want this to repeat itself with Zaidy, so I hired Mrs. Sarah Mushka Honig to interview him. She spent many hours interviewing him and having him tell his story which she taped and then transcribed. For many years I was looking for a way to also remember Bubby's story and I thought of doing it with pictures. Our children knew of this plan and one day, Shani, Akiva's wife who is a graphic artist, said that she would like to do the book and remember both Bubby and Zaidy in this book.

Shani sifted through the material that had been saved- Zaidy's story, eulogies, condolence letters, dedications, memorials, and many picture albums. She began to put it all together. She then asked family members to record some of their special memories of Bubby and Zaidy. We all got into it for a few weeks, reliving those special moments and memories. Shani then put it all together into this wonderful treasure – a book of inspiration and gratitude.

Index

Introduction

Zaidy's personal life story (autobiography) . . . 1

Zaidy's last request - מכתב בקשה 89

Inspirations from Zaidy 95

Bubby touched everybody 145

Grandchildrens' memories 161

Eulogies at Bubby's funeral 181

Eulogies at Zaidy's funeral 201

Remembering Bubby 231

Remembering Zaidy 245

Hebrew Section

Chaya Beila
Bat Elimelech
Reiz
1 Shvat 1956

Yonah
Ben Mordechai
Yagolnitzer
19 Nissan 1945

Tzvi
Ben Yonah
Yagolnitzer
3 Cheshvan

Moshe
Ben Yonah
Yagolnitzer
Unknown

Tzila
Bat Yonah
Ekster
6 Shvat 1992

Yaakov
Ben Mendel
Ekster
25 Kislev

Basya
Bat Yonah
Yagolnitzer
19 Nisan 1905 -
25 Tishrei 1993

Elimelech
(Melach)
Ben Nussin
Lehman
16 Tamuz 1939

Miriam
Bat Nussin
Singer
18 Tevet 1945

Chaya Reiza
Bat Aharon Shmuel
Tissenbaum
28 Sivan 1952

Meir
Ben Chaim
Lemonchik
28 Elul 1942

Shlomo
Yeshayahu
(Saul) Ben Meir
Lehman
29 Kislev 1972

Chantche
Bat Meir
Goldstein
5 Elul 1941

Nechama
Bat Meir
Gilman
5 Elul 1941

Blima
Bat Meir
Broder
5 Elul 1941

Peretz
Ben Meir
Lemonchik
12 Iyar

Nussin
Ben Meir
Lehman
7 Sivan 1903 -
27 Tamuz 1995

Yankel
(Jack)
Ben Nussin
Lehman z"l
21 Tishrei 1927 -
12 Kislev 2009

Sura
(Susie)
Bat Nussin
Palevsky
24 Adar 1931

A Legacy to Cherish

